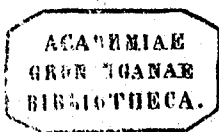

M A N N E N
VAN
BETEEKENIS
IN
ONZE DAGEN.
LEVENSSCHETSEN EN PORTRETTE

BIJEENGEBRACHT DOOR

N. C. BALSEM.

HAARLEM,
H. D. TJEENK WILLINK.
1880.

INHOUD.

WILLEM MOLL, door Dr. H. C. Rogge.....	Blz.	1
THOMAS ALVA EDISON, door Philosyntomos.....	"	37
RALPH WALDO EMERSON, door Dr. M. A. N. Rovers.....	"	71
JOHANNES BRAHMS, door Richard Hol.....	"	111
HEINRICH SCHLIEMANN, door W. J. Manssen.....	"	131
ADOLF ERIK NORDENSKJÖLD, door Philosyntomos.....	"	191
ERNST HAECKEL, door Dr. H. Wijbelingh.....	"	227
FERDINAND DE LESSEPS, door N. C. Balsem.....	"	287
GIUSEPPE GARIBALDI, door H. S. Balsem.....	"	337

PROFR. MOLL.

WILLEM MOLL.

Ons vaderland heeft in de laatste jaren gevoelige verliezen geleden. Wie denkt hier niet aan den diepen rouw, waarin vorst en volk bij herhaling werden gedompeld. Jaren mogen er reeds verlopen zijn, sedert wij Thorbecke en Groen van Prinsterer ten grave droegen, hun onherstelbaar gemis blijft daarom niet minder diep gevoeld. Kan men van een Potgieter, een De Bosch Kemper niet zeggen, dat zij, evenals een Stieltjes, een De Roo, in de kracht des levens zijn weggenomen, mannen zóo jong van hart, zóo vurig en helder van geest, ontvallen ons altijd nog te vroeg. Te meer wanneer zij plaatsen ledig laten, die niet gemakkelijk door anderen kunnen worden ingenomen.

Dit mag ook gelden van hem, wiens beeld wij in deze bladen willen trachten te teekenen. De Nederlandsche kerkgeschiedschrijver Moll, op wien het vaderland roem mocht dragen als een zijner uitnemendste geleerden, een zijner edelste staatsburgers, is uit ons midden heengegaan. Niet alleen Amsterdam, waar hij drie-en-dertig jaren een sieraad was van de Doorluchtige School, maar door geheel ons land, ja ook daarbuiten had zijn naam een goe-

den klank om zijne zeldzame gaven, om de veelvuldige vruchten van zijn wetenschappelijken arbeid, om zijn beminnelijk karakter. Onder de Nederlandsche "mannen van beteekenis" mag hij allerminst worden gemist.

Het leven van een geleerde heeft misschien minder aantrekkelijkheid, dan dat van een staatsman of een krijgsoverste. De afwisselende lotgevallen van hen, die zich te midden van het gewoel der wereld bewegen, die in het openbaar hunne roeping vervullen, en soms hun streven met schitterenden uitslag zien bekroond, zullen velen zeker meer boeien, dan de stille werkzaamheid van het studeervertrek. Maar de man van wetenschap, die de vruchten van zijne nasporingen ten beste geeft, om licht te verspreiden voor den tijdgenoot en het nageslacht, die daarbij een geopend oog heeft voor de gebreken en behoeften van zijn tijd, en de taak waaraan hij werkt beschouwt als een deel van den grooten levensarbeid der menschheid, verdient zeker met niet minder belangstelling te worden gadeslagen, dan de wetgever en de ontdekker van nieuwe wegen tot welvaart en volksgeluk. Inzonderheid wanneer hij, naar waarheid zoekende, uit het verleden lessen van wijsheid tracht te putten voor het tegenwoordige, en den mensch wil doen kennen, gelijk hij zich in zijne edelste aspiratiën, maar ook in zijne afdwalingen aan ons voor doet. Voorzeker mag dit van Moll worden gezegd.

Willem Moll zag den 28sten Februari 1812 te Dordrecht het levenslicht. Hij genoot in zijne jeugd het eenvoudig lager onderwijs van die dagen, en onderscheidde zich reeds als knaap door zijn zachtzinnig karakter. Zijne ouders, Jan Willem Moll en Johanna van der Koogh, die hij tot zijn mannelijken leeftijd behou-

den mocht ¹, en aan wie hij zich innig gehecht gevoelde, hadden dezen hun eenigen zoon voor den handelsstand bestemd. Langzamerhand openbaarde zich echter in den jongeling eene andere neiging, die door den beroemden prediker van zijne vaderstad, Ewaldus Kist, maar vooral door den nog jeugdigen predikant van Bleskensgraaf, Abram Pieter van Groningen, werd gewekt en gevoed. De piëteit waarmede Moll in 1864 het leven van dezen ook als dichter algemeen bekenden leidsman zijner jeugd beschreef ², getuigt genoeg, welk een weldadigen invloed Van Groningen op zijne vorming heeft gehad. Het gevolg was, dat hij op vijftienjarigen leeftijd onder de leerlingen der latijnsche school werd opgenomen, met het plan om zich voor te bereiden tot de studie der godgeleerdheid. Dr. J. W. Grimm, een uitstekend philoloog, was toen als praeceptor een sieraad van de Dordsche school. Leermeester en leerling voelden zich tot elkander getrokken, en de eerste gaf aan de studie van den knaap de klassieke richting, waardoor zijne werkzaamheid zich later heeft gekenmerkt. Moll heeft nimmer vergeten, wat hij aan dezen voortreffelijken leidsman zijner jeugd verschuldigd was. Aan Grimm in de eerste plaats droeg hij later zijn eerste wetenschappelijk werk op, en de latijnsche inscriptie in het aan dezen toegezonden exemplaar van zijne inaugureele oratie, getuigt van zijne erkentelijkheid voor diens degelijk onderwijs.

Hij, wiens hart altijd zoo warm klopte voor het vaderland en het huis van Oranje, moet in die jaren zich recht gelukkig hebben gevoeld. Na den druk der vreemde overheersching herleefden overal welvaart en bloei, en onder het mild bestuur van den eersten koning uit het geslacht van den grondlegger onzer volksvrijheid, was er vrede in den lande. De omgeving waarin Moll opgroeide, was wel geschikt om al de in hem sluimerende gaven

¹ Zijn vader stierf 5 Juni 1853 in 72jarigen ouderdom, zijne moeder 30 Mei 1847.

² Maatsch. d. Nederl. Letterk. *Levensberichten* 1864, bl. 141, vv.

te wekken. "Onder de kleinere steden van ons vaderland," getuigde hij zelf¹, "was er toen wellicht geene, waarvan de burgerij meer dan die van Dordrecht zich door zekere mate van liefde voor wetenschap en kunst onderscheidde. Die liefde was eensdeels een erfgoed van hare voorvaderen, en anderdeels eene vrucht van den invloed van eenige begaafde mannen in haar midden, die den geest van beschaving, welke hen bezieldde, aan anderen wisten mede te deelen." Als hij daarna de namen noemt van Van Braam en Schull, die door hunne veelzijdige geleerdheid en goeden smaak uitmuntten; van Kist, die met zijn zoon Antonie en den blinden organist Leemschot bij velen belangstelling opwekte voor goede muziek; van Van Stry, Schouman en beider leerling Schotel, wier penseelwerk het huisvertrek van menigen welgestelden burger versierde; van Kisselius en B. F. Tydeman, die om hunne dichtergaven bewonderd werden, dan laat het zich begrijpen, welke indrukken zulke mannen op het ontvankelijk gemoed van den jongeling hebben te weeg gebracht. Reeds in die jaren wisselde hij de ontcijfering van Latijnsche en Grieksche auteurs af met de lezing van Walter Scott's meesterwerken, die hij alleen in vertalingen kon genieten, daar hij eerst later door eigene oefening in staat was Engelsche schrijvers te verstaan. Bovendien gevoelde zijn dichtelijk gemoed vaak behoefte zich in verzen uit te storten, en was na het werk de muziek zijne aangenaamste ontspanning.

Doch de Belgische opstand kwam onverwacht dien schoonen droom verstoren. Onder het jonge Holland, dat toen naar de wapenen greep, behoorde ook Moll. Hij meldde zich als vrijwilliger aan, en trok uit met de Dordsche schutters. De Dordsche schutterij werd te Gorcum, Woudrichem en op Loevestein in garnizoen gelegd, doch later naar Breda verplaatst, waar de jonge Moll met een drietal kennissen een kamer huurde. Daar hield hij zich in

¹ Levensbeschrijving van Van Groningen.

zijne vrije uren met de klassieken bezig, terwijl zijn vriend, de schilder Dreibholz, het penseel ter hand nam. Na eenige weken onder de wapenen te hebben gestaan, veroorloofden de veranderde omstandigheden hem terug te keeren, om den 30sten November 1830 zich als student in het album der Leidsche akademie te doen inschrijven. Onder de hoogleraren, wier lessen Moll daar heeft gehoord, behoeven wij slechts de namen van Peerlkamp, Bake en Hamaker, Reuvens en Siegenbeek te noemen, ten bewijze dat hij in een gunstig tijdperk de hoogeschool heeft bezocht. Daar hij verlangde predikant te worden bij de Hervormde gemeente, volgde hij na het propaedeutisch examen het onderwijs van Van Hengel, Kist, Clarisse en Van der Palm, welke laatsten hem ook in hun huis ontvingen. Wat Kist behandelde, trok hem het meeste aan. De kerkgeschiedenis werd het vak zijner keuze, en dat men op dit gebied iets van hem verwachten mocht, bewees zijn antwoord op een prijsvraag, door de theologische faculteit op verlangen van Clarisse uitgeschreven. Zijne verhandeling "over de gewijde toonkunst" ¹, die van grondige studie getuigde, werd in Januari 1834 met goud bekroond en in de annalen opgenomen. Hiermede had Moll den eersten stap gezet op de loopbaan, die hij zich, nu de lust tot wetenschappelijk onderzoek in hem was ontwaakt, voor de toekomst had afgebakend. Als student bewoog hij zich in een kleinen kring van uitgelezen vrienden, aan wie hij levenslang gehecht bleef. Onder de namen van Grimm en Van Groningen, "de trouwe leidlieden zijner jeugd", aan wie hij zijne *Geschiedenis van het kerkelijk leven* opdroeg, lezen wij ook die van zijne "broederlijke vrienden", den predikant H. M. Berns en den hoogleeraar Veth.

¹ "De musica sacra in ecclesia Protestantium ad exemplum veterum Christianorum emendanda." Het accessit werd verkregen door C. W. van der Pot, student aan het Seminarium der Remonstranten te Amsterdam.

In 1836, na voleindigde studie, tot proponent bevorderd, zag hij weldra zijn dierbaarsten wensch vervuld. De gemeente te Vuursche beriep hem den 19^{den} Mei 1837 tot haren herder en leeraar, en den 3^{den} September deed hij aldaar zijne intrede, sprekende over 2 Cor. V, 20, na door Van Groningen bevestigd te zijn. Hier wijdde hij zich met hart en ziel aan zijn ambt, en gaarne herinnerde hij zich later de onvergetelijke jaren zijner predikantsbediening. Uit de weinige leerredenen, als hoogleeraar door hem in het licht gegeven, laat zich afleiden, hoe hij in dezen tijd het gehoor eener eenvoudige landgemeente wist te boeien. Ook de aanzienlijke familiën, die den zomer dáar of in de nabijheid doorbrachten, waren gaarne onder zijn gehoor. IJverig in de vervulling zijner pastorale werkzaamheden, wist hij allen voor zich in te nemen. Zij, die aan hem hunne opleiding mochten dank weten, kunnen getuigen, met welk eene voorliefde hij sprak over dit gedeelte van het leeraarsambt.

Hij, die een geopend oog had voor de schoonheden der natuur, gevoelde zich te huis in deze stille landelijke omgeving. Zoo vaak hij dwaalde door de donkere bosschen, of stilstond bij het bekende offeraltaar, voerde de verbeelding hem terug naar het grijs verleden, toen de prediking van het christendom tot de bewoners dezer streken nog niet was doorgedrongen. En als hij zich terugtrok in de studeerkamer van de nederige pastorie, verdiepte zich zijn geest in het leven der christenen gedurende de eerste eeuwen. Langzamerhand toch begon hij de bouwstoffen te verzamelen voor dat groote werk, hetwelk straks zijn naam als geleerde voor goed zou vestigen. Eene ernstige keelziekte brak echter in 1839 zijne studiën af, en drong hem, eerst te Dordrecht en daarna te Heidelberg, herstel van gezondheid te zoeken. Gedurende eenige maanden moest hij zich van ingespannen arbeid onthouden. Maar de werken van de coryphaeën der nieuwere letterkunde, inzonderheid die van Shakespeare en Walter Scott, stelden hem schadeloos

voor dit gemis. Wij bezitten uit dezen tijd twee zeer verdienstelijke vertalingen van zijne hand, in proza en poëzie, namelijk van *Rosemond Gray* en de *Brieven* van Charles Lamb en van *The lay of the last minstrel* van Scott, die echter zonder zijn naam in het licht verschenen ¹. Potgieter's *Proeven van een humorist* hadden zijne aandacht op Lamb gevestigd, en Moll beproefde diens verhaal te vertolken, om "door de nauwkeurige beschouwing van de korte en kernachtige schrijfwijze" van dezen schrijver "zijn eigen stijl te oefenen". In het *Lied* gaf hij eene eerste Nederlandsche vertaling van een der grootere dichtstukken van Scott. De uitgever Bredius, later lid van de Tweede Kamer, meende dat niemand zich tot hiertoe aan dit werk had gewaagd, omdat de groote poëtische werken van Scott, inzonderheid dit Lied, te moeielijk waren. Moll gevoelde zich juist daardoor geprikkeld om zijne krachten aan zulk een arbeid te beproeven, al ware het enkel om zich te oefenen in het verkrijgen van meesterschap over de taal. In den Schlossgarten te Heidelberg, en op zijne uitstapjes langs den Neckar en door het Odenwald werkte hij er onafgebroken aan voort, zoodat hij bij zijne wederkomst in het vaderland het handschrift gereed had ². De zorg waarmede hij de oorspronkelijke aantekeningen bewerkte en uitbreidde, legde een gunstig getuigenis af omtrent zijne kennis van middeleeuwsche toestanden.

In October 1839 tot zijne gemeente teruggekeerd, gevoelde Moll zich weldra krachtig genoeg om zich onverdeeld te wijden aan studiën over de christelijke oudheid. De eerste vrucht van zijne

¹ Beide geschriften werden te Dordrecht uitgegeven, *Rosemond Gray* in 1839 in 12°, *Het lied van den laatsten meistreel* in 1840 in 8°.

² Na zijne terugkomst ondernam hij ook eene vertaling van Scott's *Rokeby*. Doch hij liet dit werk onvoltooid liggen, toen ernstiger bezigheden al zijn tijd vorderden. Een gedeelte van deze vertaling werd later opgenomen in *De Vredelode*.

archaeologische onderzoekingen was eene verhandeling, in 1841 op de vergadering van den ring Amersfoort voorgedragen, over de vraag: "Wat leeren ons de zinnebeelden, die de oude Christenen op hunne graven plaatsten, omtrent de wijze waarop zij den dood beschouwden?"¹ Doch al de resultaten van zijn ingespannen arbeid werden eerst neergelegd in een doorwrocht geschrift, waarvan in 1844 het 1ste, en twee jaren later het 2de deel het licht zag². Zijne *Geschiedenis van het kerkelijke leven der Christenen gedurende de zes eerste eeuwen*, die zoowel in volledigheid en in de wijze van behandeling als in vorm alle geschriften over dit onderwerp overtreft, trok niet alleen de aandacht der geleerden, maar ook van alle beschaafden in den lande, en vestigde zijn naam als beoefenaar der kerkgeschiedenis. Het was Moll gelukt een boek te schrijven, niet alleen van hooge en blijvende wetenschappelijke waarde, maar dat ook zij, die niet tot den kring der godgeleerden behoorden, genieten en waardeeren konden. Welk eene frischheid en levendigheid is er in zijn voorstelling, als hij ons de inrichting beschrijft der kerkelijke maatschappij, of ons een aanschouwelijk tafereel ophangt van den openbaren eeredienst en de kerkelijke zeden der eerste Christenen! Welk een fijn gevoel, welk een vrome zin spreekt er uit deze bladen, inzonderheid wanneer hij het lijden der Christenen schetst in de bange dagen der vervolging, of gewaagt van hun huiselijk leven, hunne aandoenlijke zorg voor de dooden, en hunne veelbeteekenende symbolen! Overtuigd van het nut der beoefening van deze geschiedenis tot recht verstand van de geschriften des N. testaments, tot toelichting van dogmatiek en kerkrecht, achtte hij haar bovenal van gewicht tot verhooging van ons bevustzijn aangaande het kerkelijke

¹ Opgenomen in het jaarboekje *Christophilus* voor 1842. In 1854 herdrukt in het *Christelijke Maandschrift*.

² Te Amsterdam.

leven van dezen tijd. Inderdaad het verwondert ons niet, dat zulk een werk een tweeden verbeterden druk beleefde ¹. Ofschoon hij tot de uitgave geene aanmoediging had geyonden, waar hij haar in de eerste plaats had mogen verwachten, en meer dan één uitgever weigerde het werk ter perse te leggen, was de eerste oplaag binnen weinige jaren uitverkocht.

In 1844 werd Moll naar een nieuwen werkkring geroepen. Nadat hij acht jaren aan de Vuursche had doorgebracht, begeerde de gemeente van Arnhem hem tot haar predikant. Den 3^{den} Mei werd hij door zijn ambtgenoot H. J. Veldwijk bij haar ingeleid. Een jaar later verliet hij haar weder ². Doch in dien korten tijd had hij aller harten gewonnen. Had zijne intreërede over Ephese V, 18^b reeds een allergunstigsten indruk gemaakt, zoo vaak hij daarna optrad was het kerkgebouw schier te klein om de belangstellende schare te bevatten. Zijne vele vrienden stonden hem noode aan de hoofdstad af. Onder hen, wier omgang Moll bijna dagelijks genoot, moeten, behalve zijne ambtgenooten Steenmeijer, De Meyier, van Iterson, Veldwijk en Kronenberg, vooral de boekhandelaar I. A. Nyhoff worden genoemd. Beide mannen zagen elkander dikwijls weder, zoo vaak Moll in volgende jaren een deel zijner zomervacantie doorbracht op het stille Rijnheuvcl aan den Oosterbeekschen weg. Hij erkende gaarne, dat hij aan de voorlichting van dezen geleerden geschiedvorschcr, na 1855 zijn medelid in de koninklijke Akademie, voor zijne latere studiën veel verschuldigd was.

Wat Moll bewoog Arnhem zoo spoedig te verlaten, was de eervolle onderscheiding hem te beurt gevallen, toen de Gemeenteraad van Amsterdam hem in Maart 1846, als opvolger van Rooyens, tot hoogleeraar in de godgeleerdheid aan het Athenaeum

¹ Leiden 1855, 57.

² 24 Mei 1846 nam hij zijn afscheid, des avonds, in de Grootc Kerk, met de woorden van Joan. XV, 9^b.

benoemde. Aarzelend ¹ aanvaardde hij op 34jarigen leeftijd een ambt, waarvan hij zich de moeielijkheden niet ontveinsde. Aan den anderen kant erkende hij toch, en in zijne latere levensjaren nog oneindig meer, het groote voorrecht van reeds zoo vroeg zijn loopbaan als hoogleeraar te mogen beginnen. Donderdag, den 11^{den} Juni, hield hij in het groot auditorium van het voormalig Athenaeum eene Latijnsche intreerede, waarin hij uiteenzette hoe, naar zijne overtuiging, de toekomstige predikant moest worden gevormd, opdat hij straks in staat zou zijn als leeraar de heilige Schriften te verklaren, de godsdienstoefeningen waardig te leiden, en als herder zijne kudde ten zegen te worden. Er sprak uit zijne taal warme liefde voor het ambt, dat hij zoo even had verlaten, en een ruime opvatting van het evangelie. Voorts werd de nadruk gelegd op de beoefening van de geschiedenis des godsdienstigen levens ², waardoor hij de richting aanwees, waarin hij inzonderheid werkzaam wilde zijn. Als eene bijzonderheid kan hierbij worden vermeld, dat, terwijl tot hiertoe de hooggeleerde redenaars altijd gewoon waren hun hoofddekseel, een grooten steek, op te houden, Moll de eerste was, die dadelijk het hoofd ontblootte.

Met het optreden van Moll als hoogleeraar begint zijne groote beteekenis als geleerde. Bij het noemen van zijn naam verrijzen aanstonds twee beelden voor onzen geest, elk in hun tijd en naar hun bijzonder karakter edele figuren. Ik bedoel natuurlijk Merula en Brugman, waarachter wij de gestalten van Anastasius, Brinckerinck en vele anderen ontwaren. In den beginne hield de voorbereiding voor zijne vele colleges hem te zeer bezig, om zich aan bijzondere onderzoekingen te kunnen wijden. Bovendien ging hij gebogen onder huiselijk leed. Zijne teergeliefde gade, Elisabeth

¹ Vgl. het begin zijner Oratie, uitgeg. te Amst. 1847 in 40.

² Oratie p. 17.

van Brakel, met wie hij sedert den 28sten Juni 1837 verbonden was, ontviel hem den 11^{den} Februari 1848, na een langdurig lijden. Zijn krachtige geest kwam deze zware beproeving te boven, en zoodra kon hij niet over meer vrijen tijd beschikken, of hij verrijkte onze letterkunde met eene degelijke en tegelijk keurige monographie over *Angelus Merula, den hervormer en martelaar des geloofs.* ¹

Wie kent hem niet, den vromen pastoor van Heenvliet, wiens oogen waren opengegaan voor de misbruiken der kerk, die van ketterij beschuldigd, in handen viel van de meedoozenlooze inquisiteurs Sonnius en Tapper, die als gevangene eerst naar de Voorpoort in den Haag, vervolgens naar Leuven werd gesleept, om eindelijk afgetobd buiten Brussel te sterven aan den voet van de houtmijt, waarop hij levend moest worden verbrand? Dat het beeld van dezen edelen strijder voor de waarheid ons zoo levendig voor de verbeelding staat, wij danken het Moll, die met onverdroten ijver al de trekken bijeenzamelde uit gedrukte en geschreven bronnen, om hem daarna met de hand eens meesters als naar het leven te malen. Bovenal was van gewicht, wat Moll omtrent de stichting van de armenhuisjes en het Weeshuis te Brielle aan het licht bracht, waar nog altijd de 25ste Juli, Merula's sterfdag, wordt herdacht. Ik wil hem zelven voor een oogenblik laten spreken, om tevens eene proeve te geven, hoe de geleerde de resultaten zijner nasporingen in voortreffelijken vorm wist mede te deelen.

“Den 15^{den} Maart 1552,” zoo verhaalt hij, “bevond Merula zich binnen de poorten van den Briel. De nu zeventigjarige man richtte op eene bepaalde ure zijne schreden naar het raadhuys, en burgemeesteren, schepenen en raadsleden verwachtten en ontvingen hem met den eerbied, dien hij zoo zeer verdiende. De pastoor van Heenvliet kon

¹ Amsterdam 1851, 8°. Eene goedkoope uitgave, ontdaan van alle aantekeningen en bijlagen, verscheen ald. in 1855.

toch aan geen dier achtbare lieden onbekend wezen. Allen moesten het weten, dat Merula achter de St. Katharina-kerk op eigen kosten zes huisjes had gebouwd, waarin vele "miserabele personen, die buiten staat waren om hun eigen brood te winnen, of met een groot aantal kinderen belast waren", vrije woning en andere voorregten genoten. Allen moesten het ook vernomen hebben, dat de weldoener der armen in de nabijheid dier huisjes nog een zeer groot huis had aangekocht, opdat hij zijne liefde ook uitstrekke "tot vele vaderlooze en moederlooze jongeren, die schadeloos liepen en tot veel kwaads toegevoegd werden, overmits dat zij geen opzicht of besturing van iemand hadden om tot der deugd en vreeze Gods geleid te worden". En nu was de menschenvriend gekomen om aan zijn goed werk volkomen beslag te geven, en hij nam plaats in het midden der vergadering. Zijn bruin en geestig oog, dat onder de donkere en keurig gevormde wenkbrauwen nog het edele vuur der jeugd bewaard had, mag bij de plegtigheid dezer ure iets minder levendig dan gewoonlijk getinteld hebben; zonder twijfel gaf het ook nu aan die hem omringden hetzelfde vertrouwen, dat zijn open blik, vol oprechtheid en schrandereid, gelijk hij door het penseel voor ons bewaard wordt¹, den aanschouwer nog heden pleegt in te boezemen. Aan Merula stond het, in deze bijeenkomst de voornaamste der handelende personen te wezen. Toch was zijne taak spoedig volbracht en schijnbaar van geringe beteekenis; want zij bestond slechts in de inlevering en onderteekening van eenige bladen perkament. Maar die bladen bevatten beschikkingen voor de stad Brielle, hare inwoners en verre nakomelingen van groot gewigt. Zij verzekerden aan arme weduwen en beroofden in den dag des ouderdoms eene eenvoudige, maar veilige woning, en ondersteuning in 's levens nooddrift. Zij beloof-

¹ Het oorspronkelijk, goed geschilderd portret wordt nog heden in den Briel bewaard. Moll gaf eene copie daarvan in zijn werk, met eene afbeelding van het Weeshuis.

den aan bekommerde vaders en moeders, die stervende hunne kinderen onverzorgd moesten achterlaten, verpleging, bescherming en eene eerlijke opvoeding van hun kroost.”

Met deze monographie had Moll den voet gezet op het gebied der Nederlandsche kerkgeschiedenis, dat hij niet weder verlaten zou. Wel had hij in 1844 den wensch uitgesproken, om ook het kerkelijk leven van de 7de tot de 16de eeuw te beschrijven, maar de stof die hij thans te bearbeiten vond, was zóó rijk, dat hij te recht begreep zich tot ons vaderland te moeten beperken. Intusschen is alles wat hij over het godsdienstig leven hier te lande gedurende de middeleeuwen geleverd heeft, te beschouwen als een gewichtig onderdeel van die algemeene geschiedenis des kerkelijken levens. Bovendien heeft hij in de *Geschiedenis der christelijke kerk in tafereelen*¹ zijne gelofte voor een goed deel werkelijk vervuld. Zijne schetsen van de uitbreiding der kerk in het westen en noorden van ons werelddeel; zijne mededeelingen omtrent de verhouding van kerk en staat, gemeente en geestelijkheid; zijne beschrijvingen vooral van den openbaren eeredienst, de feesten, den zedelijk-godsdienstigen toestand der christenheid in verschillende tijdperken vóór de Hervorming, kunnen ons slechts doen betreuren, dat zijn leven veel te kort is geweest, om dit breede schema tot in de kleinste details uit te werken. Aan den anderen kant mogen wij er dankbaar voor zijn, dat Moll de zelfbeheer-

¹ Met Rooynaards, Kist en andere godgeleerden in 5 dln uitgeg. te Amst., 1852—59. Het plan voor de tafereelen der drie eerste deelen is door hem ontworpen, terwijl hij tevens de zorg had voor de platen. De tafereelen door Moll in het 1ste dl. geleverd over Ignatius en Polycarpus, over de gemeente en de kerk, alsmede zijne beschrijving bij enkele platen, sluiten zich bij zijn *Kerkelijk leven* aan. In het 5de dl. behandelde hij de geschiedenis der Herv. Kerk in Zwitserland, Groot-Brittanje en Nederland, de pogingen tot vereeniging der verschillende kerkgenootschappen en de beroemde kerkleeraars der protestantsche christenheid.

sching heeft gehad om zich te beperken, niet enkel tot zijn eigenlijk studievak — ofschoon hij kennis nam van alles wat daarbuiten in de wetenschap omging — maar ook als kerkgeschiedschrijver tot Nederland, en meer bepaald tot de middeleeuwen, waar hij schatten te verwerken vond, waaraan nog niemand de hand had geslagen, waarvan men vóór hem zelfs het bestaan niet had vermoed.

Men begrijpt dat ik de Getijde-boeken, Levens van Jezus en zoovele andere kloosterhandschriften op het oog heb, die sedert eeuwen in openbare en particuliere verzamelingen begraven lagen. Wat Moll daarin gevonden had, bleek bij de uitgave van zijn *Johannes Brugman en het godsdienstig leven onzer vaderen in de vijftiende eeuw*¹. De monnik, wiens naam nog altijd in den mond van ons volk voortleeft, stond bij de protestanten in een kwaden reuk. Afgaande op het oordeel van Brandt en anderen, had men tot hertoe in den welsprekenden minderbroeder slechts een bedrieger gezien, die, "hard van voorhoofd en glad van tong, de goede gemeente wist te belezen". Moll erkende zelf dat, zoo Brugman werkelijk geweest was, wat hij vroeger ook in zijne voorstelling scheen te zijn, zijne hand zich niet zou uitgestrekt hebben tot het schrijven van een boek, welks titel zijn naam droeg. Hoe geheel anders is de Brugman, dien hij als levende voor onze oogen plaatst, dan de figuur der overlevering! Eerst leert hij ons den geestelijke kennen in betrekking tot de godsdienstige beweging van zijn tijd; daarna teekent hij ons diens beeld als minderbroeder-observant en als prediker; vervolgens behandelt hij 's mans "Leven van Jezus", zijne levensbeschrijving van de H. Lidwina van Schiedam en zijne geestelijke liederen, om te besluiten met het verhaal van zijne laatste levensjaren en, gewagende van de uiteenloopende oordeelvellingen van tijdgenooten en nakomelingen, hem een eervolle plaats

¹ 2 dln. Amst. 1854. 80.

aan te wijzen onder de wegbereiders der Hervorming. Terwijl in bijlagen de sermoenen en andere geschriften van Brugman, benevens de vruchten van allerlei scherpzinnige nasporingen waren bijeen gebracht, was het Moll andermaal gelukt in boeienden vorm een onderwerp te behandelen, oneindig veel rijker van inhoud dan zijn *Merula*. Want de persoon van Brugman vormde slechts het middenpunt van hoogst belangwekkende studiën betreffende de godsdienstige denkbeelden en de stichtelijke lectuur in de eeuw vóór de Hervorming. Uit handschriften, geschreven in Meester-Geertshuis te Deventer, afkomstig uit het Diepenveensche klooster, bewaard in de Koninklijke Bibliotheek, de boekerij van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, op den Gelderschen toren of in zijn eigen bezit — om van gedrukte bronnen te zwijgen — had Moll de kostelijkste bouwstoffen bijeen gebracht, die door zijne bekwame hand tot een schoon geheel waren saamgevoegd. Hoe verrassend zijn niet zijne mededeelingen over de talrijke levensbeschrijvingen van Jezus, en de proeven die hij aanhaalt uit den liederenschat der devote dichters van Brugman's dagen, zangen die in de kloostercellen en onder den handenarbeid der broeders en zusters, bij feestdagen ook door leeken op de straten of aan den huiselijken haard zoo duizendwerf waren aangeheven! Voor de kennis van dit tijdperk blijft de *Brugman* een onschatbare bron.

Indien wij de 33jarige werkzaamheid van Moll als hoogleeraar in drie perioden mogen verdeelen, dan zouden wij de eerste willen afsluiten omstreeks 1860. De tweede, die minstens tien jaren omvat, was geheel gewijd aan de bewerking van zijn hoofdwerk, *de Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de Hervorming*; terwijl hij in de laatste zich met studiën van minder omvang bezig hield. Het is er echter verre van af, dat hij zijn naam slechts verbonden zou hebben aan werken van een of meer boekdeelen. Wij bezitten van zijne hand een groot aantal artikelen, mededeelingen en kleinere monographiën, die niet stilzwijgend mogen worden

voorbijgegaan, en omdat zij ons doen zien hoe deze geleerde uit den rijken schat zijner kennis gaarne altijd iets ten beste gaf, ten einde de belangstelling te wekken voor de wetenschap die hij liefhad, en omdat zij ons het bewijs leveren van zijne onvermoeide inspanning. Tot die eerste periode behoort zijne medewerking aan het *Bijbelsch Woordenboek* ¹, waarin hij artikelen schreef, die met zijne studiën omtrent de vroegste geschiedenis van het Christendom samenhangen ². Voor den *Vriend van armen en rijken* bewerkte hij in 1852 een vijftal stukjes over "De heilige tijden der Christenen". Het *Christelijke Maandschrift* vond ook in hem een medearbeider ³. Slechts eene enkele maal zette hij een voetstap buiten de grenzen van zijn studievak ⁴, en moeilijk was hij te bewegen tot het schrijven van eene beoordeeling. ⁵ "Recensieën schrijven," zeide hij, "was nooit mijne liefhebberij. Ik word liever zelf gerecenseerd." Van meer beteekenis is echter zijne medewer-

¹ Amst. 1852—59. 3 dln.

² O. a. de artt. Diaken, Gemeente, Ouderling, Schriftgeleerde, enz.

³ Daarin worden de volgende bijdragen gevonden: De feesten der christelijke kerk (1849); Abelard en Heloïze (1850); Karel V en het klooster van Yuste (1851); De stad Ninivé en hare overblijfselen (1852); Zes geestelijke liedekens, als proeve van middeleeuwsche stichtelijke poëzie (1855); Voorlezing, waarmede hij in den winter van 1856 de populaire lezingen over de Kerkgeschiedenis in de Amstelkerk opende, en eene over "De gemeente onder het kruis" ald. gehonden.

⁴ Bijv. "Bijzonderheden aangaande de familie Fernig", in *De Gids*, 1850. In uittreksel in het Fransch vertaald door Baudet, werden ze later opgenomen in de: Correspondence inédite de Théophile de Fernig, Paris 1873.

⁵ Hij schreef aankondigingen van Schotel's Abdy van Rijsenburg in Nyhoff's *Bijdragen voor vaderl. geschied.* D. VIII; van de Godsdiensstige gedichten van Van den Broek en de Kerkgeschiedenis van Leipold in *De Gids*, van enkele op het gebied der christ. archaeologie in het buitenland verschenen werken in *De Referent* van 1844, van Campbell's *Annales de la typographie Neerl.* in den *Spectator* van 1875, enz.

king aan den *Kalender voor de protestanten in Nederland*, van 1856 tot 1865 uitgegeven door de Vereeniging tot beoefening van de geschiedenis der christelijke kerk in Nederland, die hij met zijne leerlingen had opgericht. Om niet te spreken van een aantal kleinere bijdragen over kerkelijke archaeologie, kunst en letterkunde¹, bezitten wij in deze jaarboekjes monographieën over "Johannes Brinckerinck en zijn klooster te Diepenveen", over zuster Bertke, die 57 jaren in een kluis bij de Buurkerk te Utrecht leefde, en over "Ansfried, bisschop van Utrecht, een man van de ijzeren eeuw". Moll beschrijft ons uit zijne handschriften de letterkundige nalatenschap der Utrechtsche kluzenaarster, en deelt ons hare liederen en rijmspreuken mede. Hij toont ons den kerkvorst, die na de scheiding van zijne Hilswilde, op een heuvel te midden van bosschen en moerassen zich eene kapel bouwde, waarnaar de berg op het buitengoed Lokhorst buiten Amersfoort nog "de heilige" heet. Hij doet ons zien, hoe de rector en de zusters van Meester-Geertshuis het Diepenveensche klooster bouwden en daar hebben geleefd en gearbeid. Zoo liet hij een verrassend en weldadig licht vallen op elke tot hiertoe duistere bladzijde uit het geschiedboek der middeleeuwen, die hij opsloeg.

Niettegenstaande hij al zijne krachten wijdde aan den reuzenarbeid, dien hij had ondernomen, wist hij toch ook in de tweede periode tijd te vinden voor afzonderlijke studien, terwijl aan menige breede schets meer nauwgezet onderzoek ten grondslag ligt dan men oppervlakkig zou vermoeden. Dit laatste geldt voorzeker van vele tafereelen, door Moll bewerkt voor *Nederlands geschie-*

¹ Bijv. De St. Pietersteen van de abdij van Egmond, De krocht der Lebuinus-kerk te Deventer, Heiligenbeelden op het koorgestoelte der collegiaal-kerk te Zalt-Bommel, Beschrijving van de crucifixen in het algemeen en van dat der St. Gangulphus-kerk te Garderen in het bijzonder, Beschrijving van een oude doorkist, Christelijke liederen, enz.

denis en volksleven ¹. Van de bijschriften . door hem met Van Lennep en Ter Gouw geleverd bij de gravures naar de historische galerij van Arti et Amicitiae te Amsterdam, zijn er niet minder dan 24 van zijne hand, waarvan ik enkel de "Wijding der St. Thomaskerk te Utrecht", "De St. Maria-kerk te Utrecht", "Het St. Catharina-gasthuis te Arnhem", "De boekerij der abdij van Egmond", "Thomas a Kempis", "De warme stove te Utrecht" vermelden wil.

Voor de *Geschiedenis der christelijke kerk in Nederland* ² schreef hij slechts drie tafereelen ³. Daarentegen vindt men onder de medewerkers niet minder dan zes zijner voormalige leerlingen. Maar vooral verdient vermeld te worden, wat hij van zijne wetenschappelijke nasporingen voor de beoefenaars der kerkgeschiedenis heeft bewaard in het *Kerkhistorisch Archief* ⁴, dat hij met Kist, en in de *Studiën en Bijdragen*, die hij sedert 1870 met De Hoop Scheffer uitgaf. Om te zwijgen van een groot aantal kleinere aantekeningen en mededeelingen, aan handschriften of zeldzame boeken ontleend, wil ik alleen op het belangrijkste wijzen. Zoo vinden wij in het *Archief*, behalve de "Acht collatiën van Brinckerinck", als bijdrage tot de kennis van den kanselarbeid der Broeders van het Gemeene leven, een tweetal uitvoerige monographieën over Joannes Anastasius Veluanus en diens "Leken Wechwyser", en over Gerlach Peters en zijne geschriften. In de laatste, ontleend aan nog ongebruikte handschriften, bezitten wij eene gewichtige bijdrage tot de kennis van den letterarbeid der school van Geert Groote en Floris Radewijns. De eerste zal eene veelbeteekenende bladzijde blijven in de geschiedenis der hervor-

¹ Leiden 1868—72. 4 dln. fol.

² Amsterdam 1864—69. 2 dln.

³ Zedelijk godsdienstige toestand onzer pas bekeerde vaderen; De geestelijkheid en kerkelijke inrigting van het bisdom van Utrecht; Zedelijk-gods-d. volksleven (vóór de Hervorming).

⁴ Amst. 1857—66. 4 dln.

ming hier te lande, inzonderheid in Gelderland. Zulke afgewerkte schilderijen missen wij in de *Studiën*. Wilde Moll met opzet thans het woord laten aan zijn ambtgenoot, of verwachtte hij dat zijne discipelen, die onder de medewerkers niet worden gemist, stof genoeg zouden leveren, om de bladzijden van dit tijdschrift te vullen? Toch behelst het drietal deelen nog menige onschatbare, door hem bewerkte bijdrage, zooals de "Hymnen en sequentiën, uit handschriften en oude drukwerken van Nederlandschen oorsprong"; "Geert Groote's sermoen van Palmzondag over de vrijwillige armoede" en diens "Raadgevingen aan eene kluisenaarster", benevens een onuitgegeven handschrift van Huygens over het "Kerk-gebruyck der psalmen". Wat Moll bovendien als lid van de letterkundige afdeling der Koninkl. Akademie van Wetenschappen, voor hare verhandelingen heeft geleverd, zal weldra door den hoogleeraar Acquoy in het licht worden gesteld, van wien wij eene uitvoerige levensbeschrijving in de werken der Akademie mogen verwachten. Ik vermeld hier alleen: "Bisschop Adelbolds commentaar op een metrum van Boëthius", "De boekerij van het St. Barbara-klooster te Delft", "Gosewyn Comhaer, een Nederlander aan het hoofd der kerk van Ysland" en "Geert Groote's Dietsche vertalingen", welke studie, het werk van zijn laatste levensjaar, nog niet is uitgegeven.

"Wetenschappelijke werken", schreef Moll in 1871, toen hij in het Levensbericht van zijn vriend G. H. M. Delprat diens verhandeling over de Broederschap van G. Groote ter sprake bracht, "die voortreffelijk mogen genoemd worden, kunnen in twee klassen verdeeld worden. Tot de eene behooren de boeken, wier auteurs hunne onderwerpen den vollen eisch gaven, zoodat de resultaten, welke zij leverden, als volkomen rijpe vruchten des onderzoekes onverwijd en zonder nadere behandeling binnen het kader der wetenschap kunnen geplaatst worden." Tot deze klasse mogen ongetwijfeld Moll's grootere en kleinere monographieën worden

gebracht. "Tot de andere klasse behooren de werken, wier schrijvers, als ontdekkers optredende, de volheid hunner stoffen geenszins uitputten, maar door den rijkdom hunner kennis in staat gesteld zijn, een aantal nieuwe inzichten te openen en aanduidingen te doen, die straks een stoot tot veelzijdige beweging blijken te zijn, waardoor de geesten van vakgenooten wakker worden, om de sporen van onderzoek, hun aangewezen, in verscheidenheid van richtingen te volgen." Tot deze klasse moet zeker Moll's *Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de Hervorming*¹ gerekend worden, een arbeid inderdaad, zóo rijk aan vingerwijzingen voor de wetenschappelijke beoefening der Nederlandsche kerkgeschiedenis, dat de stoffen, aangeduid ter nadere bewerking, in een afzonderlijk register konden worden opgenomen. Te voren had Moll wel eens gezegd: "Ik wenschte dat ik maar één groot werk voor mijn gansche leven had." Dat werk had hij in 1857 gevonden, toen hij het plan opvatte tot het samenstellen van een Handboek over de kerkgeschiedenis van Nederland. De eischen, die hij zich stelde, waren alles behalve gering, en hij was dan ook overtuigd, dat zijn arbeid ten slotte zou blijken gebrekkig te zijn. Maar één, meende hij, moest er zich het eerst aan wagen. "Ik ben er niet zonder ernstige overleggingen en gebeden toe overgegaan", schreef hij in October 1862, toen hij de eerste bladzijden voor de pers had gesteld. "Het is de grootste onderneming van mijn leven. Veel kracht van boven zal ik behoeven om haar gelukkig te voltooien. Maar ik stel mij er wat goeds van voor, voor anderen en mijzelven."

Het spreekt vanzelf, dat ik hier omtrent dit veelomvattend werk, waarmede Moll zich inderdaad een onvergankelijk gedenkteeken heeft gesticht, niet in bijzonderheden kan treden. Laat ik het volgende

¹ Arnhem en Utrecht 1864—71. 2 dln. in 5 bdn., en een afzonderlijk Register.

enkel aanstippen. Moll verdeelt de geschiedenis der Nederlandsche kerk gedurende de middeleeuwen in twee tijdvakken, waarvan het eerste de opkomst en vestiging der kerk, het tweede en uitvoerigste hare ontwikkeling in haar roomsch-katholiek karakter omvat. In beide onderdeelen worden de openbare eeredienst, school, wetenschap en letteren, de kerkelijke zeden en het godsdienstig-zedelijk leven met bijzondere zorg behandeld. De kerkleer en de kettersche bewegingen worden met de noodige uitvoerigheid beschouwd en beoordeeld. Aan het kloosterleven en de verschillende monnikenorden is bijna een geheel boekdeel gewijd. Hoogstbelangrijke, tot hertoe onbekende documenten worden in bijlagen medegedeeld. Van welk eene zeldzame belezenheid en verbazende bronnenstudie getuigen niet de talrijke aantekeningen aan den voet der bladzijden! Genoeg, wie Moll als geleerde, als Nederlandsch kerkgeschiedschrijver wil kennen, neme slechts dit werk in handen, dat met dankzegging en bewondering is ontvangen, waaraan de kritiek volkomen recht liet wedervaren, dat door zijn degelijken inhoud en aanschouwelijke voorstelling zichzelf aanbeveelt¹, dat een vraagbaak zal blijven voor alle beoefenaars onzer middeleeuwsche geschiedenis, en het uitgangspunt van ontelbare studiën, die als beken uit deze milde bron nog lang zullen vloeien. Bovenal gevoelde Moll zich dankbaar gestemd, toen hij zag dat zijn arbeid door Roomschen zoo- wel als Protestanten werd gewaardeerd. Het deed hem goed de aangenaamste brieven te ontvangen van katholieken, voor wie hij eerlijk de verklaring had afgelegd volbloed protestant te zijn. "In den tegenwoordigen tijd van strijd en steeds versterkende antipathie", schreef hij, "is 't lieflijk, somtijds het bewijs te zien, dat er nog ruimere harten zijn."

Na al het gezegde, zal het wel geen nader betoog behoeven;

¹ Enkele schoone bladzijden werden door J. P. de Keyser opgenomen in *Neerland's Letterkunde*, Proza, blz. 584 vv.

dat Moll een geleerde van den eersten rang is geweest. Al wat hij ter perse heeft gelegd kenmerkt zich door oorspronkelijkheid en degelijkheid, door onpartijdigheid en waarheidszin. ¹ Hij had een afkeer van oppervlakkigheid en vooringenomenheid bij elk historisch onderzoek, en ofschoon anders altijd zacht in zijn oordeel, kon hij soms zijne verontwaardiging moeielijk bedwingen, wanneer hij zag dat valsche munt onder den stempel van wetenschappelijkheid in omloop werd gebracht. Zette hij zich tot eenig onderzoek, dan nam hij de pen niet op, vóór hij zijn onderwerp volkomen meester was, en hij er geheel in leefde. Vandaar dan ook de bezieling, waarmede hij schreef, de actualiteit, die hij aan het grijs verleden wist te geven. In hetgeen hij op wetenschappelijk gebied geleverd heeft, bezitten wij eene kostelijke nalatenschap, waarvan de waarde niet zal verminderen, omdat alles van het echte gehalte is. Geen wonder, dat hij als geleerde binnen- en buitenslands werd geacht. Bij de oprichting der Koninklijke Akademie in 1855 werd hij terstond onder hare letterkundige leden opgenomen, en in Juni 1856 zag hij zich tot lid van het bestuur gekozen, waarin hij bleef tot aan zijn dood. De Akademie van München benoemde hem in 1871 tot correspondeerend lid. Bijna alle binnenlandsche geschied- en letterkundige vereenigingen, zooals het Historisch en het Provinciaal Utrechtsch Genootschap en de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, achtten het zich tot eer, zijn naam op hare ledenlijsten te schrijven. Het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap, waarvan hij een der ijverigste medewerkers was, benoemde hem tot medebestuurder en in 1867 tot voorzitter. De doctorstitel, hem door de Leidsche Akademie na de aanvaarding van het hoogleeraarsambt eershalve aan-

¹ Getuige o. a. zijn art. in de *N. Rott. Cour.* van 18 Mei 1872, geschreven naar aanleiding van eene brochure van den R. C. priester De Rijk, waarin aan de Oud-Katholieken groot onrecht werd gedaan.

geboden ¹, was voor hem levenslang een "noblesse oblige", en het ridderkruis van den Nederlandschen leeuw, hem later als erkenning van zijne bekwaamheden geschonken, droeg hij welverdiend. Toen Kist in 1859 aan de Leidsche Akademie ontviel, ² begrepen zoowel de curatoren als de regeering, dat alleen Moll hem kon vervangen. Amsterdam mocht zich gelukkig achten, dat o. a. zijne gehechtheid aan haar Athenaeum en zijne vele vrienden, van wie wij slechts de hoogleeraren Veth, De Bosch Kemper en Domela Nieuwenhuis, de predikanten De Voogt en Stuart willen noemen, hem deed besluiten voor den hem aangeboden leerstoel te bedanken.

Langer dan het vierde eener eeuw was Moll hoogleeraar te Amsterdam, en hij heeft nooit vergeten wat hij als zoodanig voor zijne studenten moest zijn. Door zijn onderwijs zoowel als door zijn persoon wist hij hen aan zich te verbinden en met liefde te vervullen, niet minder voor het predikambt dan voor de wetenschap. Dat de inrichting van het voormalig Athenaeum de meesten dwong hunne studiën aan eene der akademiën te voltooiën, hebben zijne studenten niet minder dan hij betreurd. Wat was natuurlijker, dan dat Moll sedert jaren den wensch koesterde, zulk eene gekortwiekte instelling van hooger onderwijs met de andere hoogeschoolen gelijk gesteld te zien? Langzamerhand vestigde zich bij hem de overtuiging, dat het hiertoe komen moest. In de merkwaardige rede over de "De idee der universiteit", die hij in 1874 als af-tredend voorzitter van de orde der professoren uitsprak, durfde hij reeds gewagen van eene school, "die niet den naam van universiteit draagt, maar naar haar wezen, krachtens de spontane ontwikkeling, welke zij gedurende derdehalve eeuw onderging, in-

¹ Het senaatsbesluit van 8 Mei 1847 wêrd hem door den hoogleeraar J. H. Scholten, toen Secretaris, medegedeeld.

² In een artikel in de *Alg. Konst- en Letterbode* (1860, No. 1) heeft Moll zelf aan diens oorspronkelijke en nauwgezette beoefening der kerk-geschiedenis recht doen wedervaren.

derdaad is wat zij nog niet heet en in een niet zeer verwijderde toekomst heeten zal". Twee jaren later was die wensch zijns levens vervuld en zag hij de onvermoeide pogingen van zijn vriend de Bosch Kemper en van hem zelve met een schoonen uitslag bekroond. Hem viel de eer te beurt, de nieuwe universiteit den 15^{den} October 1877 te mogen inwijden met eene toespraak, even zaakrijk als vol van warm gevoel. ¹ Hoe kort heeft hij het voorrecht gehad, onder de nieuwe orde van zaken zijne lessen voort te zetten! Toch heeft hij de vreugde mogen smaken, zijn jongsten zoon tot eersten doctor in de rechtswetenschap aan de Amsterdamsche universiteit te zien promoveeren, waarbij hijzelf nog als opponent optrad.

Keeren wij tot zijne studenten terug. Het getal dergenen, wier geheele opleiding tot godgeleerden aan hem was toevertrouwd, is nooit groot geweest. Maar aan die weinigen gaf hij zich ook geheel. Met de grootste belangstelling volgde hij de ontwikkeling der godsdienstige denkbeelden van onzen tijd; daarom was zijn onderwijs altijd degelijk en frisch. Als een echt vrijzinnig man, toonde hij zich daarbij wars van alle kerkelijke onverdraagzaamheid. Zijne lessen kenmerkten zich, evenals zijne geschriften, door eene piëteit, die niemand ergeren kon, maar ieder aantrekken moest. Hij, die zoo gaarne na de inspanning van het studeervertrek, zich verpoosde in eene stille dorpsgemeente, ² die de vertaling van Baxter's "Evangeliedienaar" zoo krachtig aanbeval, ³ had een hart voor ieder, die zich aan het leeraarsambt wilde wijden. Zijne leerlingen hadden in hem een uitnemend voorbeeld. Het christendom was voor Moll eene zaak van het hart, en de navolging van den grooten Meester bovenal gelegen in zelfverloochenende liefde. Bij zijn wetenschappelijken arbeid hield hij het

¹ *Een woord ter inwijding*, enz. Amst. 1877. 4°.

² Men leze zijn brief aan W. H. Suringar na eene kerstviering te Spankeren in 1853, in Bericht N°. 3 van de Landbouw-Kolonie Mettray.

³ 's Hertogenbosch 1857.

oog geopend voor de behoeften der maatschappij. Van daar ook zijne hooge ingenomenheid met de Vereeniging voor ziekenverpleging te Amsterdam, welker belangen hij, zooveel in hem was, bevorderd heeft. ¹ In de *Toespraak* die hij, als voorzitter van het bestuur, gehouden heeft bij de inwijding van het nieuwe gebouw op de Prinsengracht, ² herinnerde hij, wijzende op de Basileas vóór de poorten van Cesarea, aan de zorg der eerste christenen voor armen en zieken, en stelde hij in het licht, hoe de godsdienst van Jezus eerst de harten had ontsloten voor eene liefde, die zich ontfermt over het lijden zijner medemenschen. Jaren lang was hij bestuurder, een wijl voorzitter dezer vereeniging, en toen hij meende dit werk aan anderen te moeten overlaten, begreep men zijne verdiensten niet beter te kunnen erkennen, dan door hem het eerlidmaatschap van het bestuur aan te bieden.

Aan zijn ambt was ook de vervulling van bepaalde predikbeurten verbonden, en eerst in de laatste jaren verbood zijne zwakke gezondheid hem den kansel langer te beklimmen. Uit de weinige leerredenen, die hij in druk gaf ³, blijkt genoeg, hoe hij in boeienden en gekuischten vorm de gemeente wist te stichten. Zijne leerrede over "De ware vrijheid" ⁴, gehouden ter nagedachtenis van den Munsterschen vrede, twee dagen nadat de nieuwe grondwet bij klokgelui was afgekondigd, getuigt hoe meesterlijk hij van het oogenblik partij wist te trekken, en maatschappelijke gebeurtenis-

¹ O. a. gaf hij zijne leerrede over "De ware vrijheid" ten voordeele der Vereeniging in het licht.

² Amst. 1857.

³ Enkelens werden opgenomen in de zoogenaamde "dubbeltjes-preeken", die maandelijks bij Van der Wiel te Arnhem het licht zagen. Moll had zelf het plan tot deze uitgave ontworpen, met het doel om eenvoudige leerredenen, die een milden geest ademden, tot stichting onder het volk te verspreiden, vooral ten platten lande.

⁴ Over Joh. VIII, 36. Amst. 1848.

sen dienstbaar kon maken aan godsdienstige opwekking. Ook het woord dat hij sprak na den 18^{den} verjaardag van den kroonprins, in tegenwoordigheid van het vorstelijk huis, verdient hier vermelding, om den hoogen ernst, waarmee hij zich richtte tot de leden der koninklijke familie. ¹ Vooral bij feestelijke gelegenheden, zooals op den gedenkdag der kerkhervorming ², wist hij den waren toon aan te slaan. Niet zelden deed zijne studie hem het onderwerp aan de hand, waarover hij spreken moest. Zoo was in den tijd toen hij zijn *Brugman* bewerkte, "De ware navolging van Christus" het onderwerp van een zijner toespraken. Wat hijzelf eens schreef over Van der Palm, dien hij als student zoo vaak had gehoord, mag ook van hem gezegd worden: "Even zaakrijk als eenvoudig en klaar, kunstig maar nooit gekunsteld in aanleg en uitvoering, gevoelig en toch nooit overspannen, vloeiende zijne rede onuitsprekelijk liefelijk daarheen." Zijn uiterlijk voorkomen, die mannelijke gestalte, dat fijn besneden gelaat, dat edele voorhoofd, die heldere oogen, zoo vol gloed en leven, die welluidende stem, alles werkte mede om den indruk te versterken. In de jaren van zijn volle kracht waren de ruime kerkgebouwen van de hoofdstad schier te klein voor die verlangden onder zijn gehoor te zijn, en niet zelden verdrong zich in morgen- of avondbeurt de belangstellende schare bij de trappen van den predikstoel. Zij die het voorrecht hadden in dien tijd zijn onderwijs te genieten, hebben dat levend voorbeeld nooit vergeten.

Van zijne colleges was dat over de kerkhistorie het meest bezocht. Aan deze lessen toch namen ook de studenten der seminariën deel, en zelden werd er iemand gemist. Hoe hingen wij aan zijne lippen, als hij, na in korte Latijnsche observationes het onderwerp te hebben gedictieerd, daarover vrij begon te spreken.

¹ Over 2 Kor. V. 15b. Arnhem 1858.

² Leerr. uitgespr. 4 Nov. 1860. Amst.

Soms geraakte hij in geestdrift, of getuigden zijne woorden van edele verontwaardiging. Als hij zich onrustig achter den kathedraal bewoog, en de hand over het breede voorhoofd streek, dan hoorden wij hem het liefst. Hoe leerde hij ons onbevooroordeeld uit de bronnen onderzoeken, en welke levendige indrukken liet de taal van vaderlijken ernst vaak achter in ons jeugdig gemoed! Ik onderschrijf de getuigenis¹ van een zijner voormalige leerlingen, die met mij bij zijn graf stond: "Nooit zullen we vergeten, met welk een genot we dat elf-uurscollege bijwoonden; hoe warm en bezielend hij dan kon spreken; wat gloed kon stralen uit dat helder en zielvol oog! Hoe wist hij de personen van den voortijd voor ons te doen herleven; hoe deed hij ons kostbare parelen van christelijk leven en vromen zin opmerken, zelfs in tijdperken van schijnbare dorheid en armoede op het gebied van het geestelijk leven! Het schoone woord van Bucerus: "ik veroordeel niemand, in wien ik ook maar iets van Christus ontdek"", het was hem als uit het hart gegrepen. En als ik dan de avonduren herdenk, waarin wij, als leden der "Vereeniging tot beoefening van de geschiedenis der Christelijke kerk in Nederland", op zijne kamer rondom hem vereenigd waren, een van ons een kerkhistorisch opstel voorlas, en die voorlezing werd gevolgd door een debat, dat zoo menig woord van leerzame kritiek, vooral van den meester, bevatte; als ik mij het genot herinner, dat ons te beurt viel, wanneer eene bijdrage van onze hand waardig werd gekeurd in den *Kalender* te worden opgenomen; — o, dan denk ik er bij, hoe gelukkig we ons rekenden leerlingen van dien meester te zijn; hoe we ons zelve beloofden in zijne voetstappen te zullen treden, en de "school van Moll" met eere te doen noemen in ons vaderland en daar buiten!"

Na zulk een getuigenis is het overbodig verder iets te zeggen

¹ J. M. Assink Calkoen, in *De Vrijheid* van 23 Aug. 1879.

over den vertrouwelijken omgang van Moll met zijne discipelen, die hij zijne vrienden noemde, terwijl hij onder hen "Vader Moll" heette. Van nabij en van verre kwamen zij hem met hartelijke deelneming begroeten, toen hij zijn 25jarig hoogleeraarsambt vierde, en het boekgeschenk, hem bij die gelegenheid aangeboden¹, was geheel in overeenstemming met zijn karakter. Het behoeft wel geen betoog, dat hij eene school heeft gesticht. Men denke slechts aan de dissertaties zijner leerlingen over Ludger en Eligius, over Frederik van Heilo, de Brieven van Geert Groote en Joh. Ruysbroeck, over de "Leer van de vier Uitersten" en over Cassander, over Gnapheus en Duifhuis; aan de met goud bekroonde prijsvraag van Dr. Acquoy over de Windesheimer congregatie, de uitgave der Gedenkschriften van de Abdij Mariëngaarde door Wijbrands, waarbij het mij ook vergund zij mijn Joh. Wtenbogaart te noemen; voorts aan de bijdragen ook van anderen, in den *Kalender* en in de *Studiën en Bijdragen* opgenomen. Volgens eigenhandige aantekeningen bij een lijst zijner geschriften, stelde Moll het leven van Merula te boek "met het oogmerk om iets te leveren, dat zijnen leerlingen liefde voor de kerkgeschiedenis van ons vaderland kon inboezemen". Bij zijn *Brugman* schreef hij: "Dit werk werd ondernomen als proeve, om mijn leerlingen te toonen, wat er aan de vaderlandsche kerkgeschiedenis nog steeds te doen blijft." Zijne bescheiden pogingen hebben doel getroffen. De studie der kerkgeschiedenis heeft in ons vaderland eene toekomst.

Was Moll de vriend zijner discipelen, hij genoot te allen tijde de achting van het geheele studentenkorps. Kon het anders bij zijn beminlijk karakter en zijne belangstelling in het Athenaeum? Toen in de Tweede Kamer het besluit was gevallen, waarbij aan Amsterdam de vrijheid werd gegeven tot hervorming van de Doorlichtige School in eene Universiteit, richtten de studenten het eerst

¹ De Rossi, Roma sotteranea.

hunne schreden naar zijn stil studeervertrek, om hem de blijde tijding te brengen, en volgde hij hen gaarne, om met velen zijner ambtgenooten, voor een wijl deel te nemen aan hunne feestvreugde op de sociëteit. Het hartelijk woord, door den rector van den senaat aan zijn graf gesproken, was geen ijdele plichtpleging, en de lauwerkrans, namens het korps op de kist gelegd, eene veel-beteekenende hulde. Moll was een van de grootste voorstanders van het uitschrijven van prijsvragen door het Athenaeum. Toen dit voor de eerste maal had plaats gehad en de hoogleraren van oordeel waren, dat niet beter aan den wensch van het studentenkorps, om namelijk op den stichtingsdag dezor school aan hunne feestelijke viering deel te nemen, kon worden voldaan, dan door openlijke uitreiking der bekroningen, mocht hij als voorzitter den 11^{den} Januari 1865 in Felix deze plechtigheid leiden. Na een kort overzicht gegeven te hebben van de verschillende middelen, die men sedert oude tijden, vooral aan de hogere scholen hier te lande, aangewend had om de studeerende jeugd te prikkelen, ontvouwde hij de redenen, die de vereenigde hoogleraren hadden geleid tot dezen maatregel. Het was hunne overtuiging, en niet het minst de zijne, dat jongelingen, die tot wetenschappelijke mannen gevormd werden, de wetenschappen eerst ernstig leeren liefhebben, wanneer de bewustheid bij hen ontstaat, dat zij zelve krachten in zich dragen, die hen in staat stellen den bloei en de ontwikkeling der wetenschappen op zelfstandige wijze te bevorderen. ¹ Wie weten wil hoe deze hoogleeraar zijne roeping begreep, hoore het woord van vaderlijken ernst, tot de studenten gericht, waarmede hij in 1874 zijne rede besloot, en dat onlangs door den afredenden rector Naber nog eens in herinnering werd gebracht. "Wie gij ook zijt, acht de dagen, die gij beleeft, hoog

¹ *Amsterd. Courant* van 14 Jan. 1865. De toespraak werd opgenomen in den *Amsterd. Studenten-Almanak* van 1866.

ernstig, en weest overtuigd dat nog veel ernstiger tijden u naderen. Die de geschiedenis der volken kennen en de oorzaken van hun opkomst en ondergang, spreken ook van de kenmerken, waardoor het verval der natiën zich pleegt aan te kondigen, en de teekenen, die zij vooral noemen, zijn deze: in het staatsleven, of despotisme of volkspartijen, elkander in alles ongelijk behalve in dienstbaarheid aan hartstochtelijk egoïsme; in de kunst, gladgeschaafde vormen zonder krachtvollen inhoud; in den godsdienst, aan de eene zij hardnekkig vasthouden aan 't onhoudbaar geworden oude, aan de andere zij lichtzinnige of pedante loslating van het eeuwig ware; in de zedelijkheid, uitwendige schijn van het eerbare bij inwendig verderf van beginselen en moreele bandeloosheid. O, zoo iemand uwer sommige van die kenmerken, ja maar een enkel, in den tegenwoordigen toestand van ons vaderland meent te moeten aanwijzen — noemt hem geen pessimist, voordat ge zijne beweringen hebt beproefd, en — in allen geval, rust u zelven toe, om te uwen tijde als ridders van den goeden geest voor de hoogste belangen van uw vaderland in de bres te springen, waar eenige verachtering ook maar in de verte voor erger doet vreezen. Voorzeker, ik geloof 't vast — daar zijn jongelingen onder u, die de bestemming hebben, om na weinige jaren in staat en kerk, in het rijk van wetenschap en de praktijk des levens de eersten te wezen, de leidlieden en aanvoerders van hun geslacht. Weet dat het niemand uwer verboden is, voor zich zelven eene plaats te begeeren onder die uitverkorenen. Zoo gij den arbeid meer bemint dan de uitspanningen der jeugd, — zoo gij streeft naar evenmatige ontwikkeling van al uwe krachten, — zoo gij het kennen, kunnen en willen in u leert samenvoegen tot den vollen drieklank van een harmonisch, een waarachtig menschenleven, — dan staat het u vrij, voor u zelven een groote toekomst te wenschen, ja te verwachten."

Opmerking verdient dat Moll, bij de uitgave van deze rede,

n eene aanteekening de herlezing aanbeval van den brief van Caxton Sen. aan Caxton Jun. in Bulwer's bekenden roman. Dit herinnert ons onwillekeurig de letterkundige studiën, waarmede hij zich zoo gaarne bezighield tot verfrissching van den geest, na ingespannen arbeid. Vaak beproefde hij zijne krachten aan de vertolking van een gedicht, en de weinige vertalingen, die hij in vroeger jaren in het licht gaf, ¹ bewijzen, dat het hem aan dichterslijken aanleg waarlijk niet ontbrak. Een tweetal proeven wil ik hier invoegen. De eerste is ontleend aan het "Lied van den laatsten Meistreef", en wel dat gedeelte, waar de dichter het oude, door koning David I gestichte klooster van Melrose, een der schoonste overblijfselen van Gothische bouworde in Schotland, bezingt.

Zeg, wilt gij Melrose regt beschouwen,
 o Ga er dan bij maanlicht heen!
 Vergult de zon den grijzen steen ---
 't Is tot bespotting dier gebouwen,
 Die, voormaals de eere van het land,
 Thans zijn bedekt met stof en zand.
 Is de afgebroken welfhoog donker,
 En 't venster wit in schemerglans,
 En stroomt het twijfelend geflonker
 Op d'ouden middeltoren-trans;
 Blinkt zilver op des beeldwerks randen
 En op der Heil'gen bijbelbanden;
 Schijnt de éene pijler u ivoor,
 Als ebbehout zoo zwart een ander,
 En gillen de uilen met elkander,
 Terwijl de wilde Tweed daardoor

¹ Navolgingen van gedichten van Walter Scott, Montgommery en Gleim worden gevonden in het *Jaarboekje van Dordrecht* en den *Muzen-Almanak* voor 1840. Toen de uitgever Bredius in hetzelfde jaar eene vertaling van Ol. Goldsmiths "De Chinees-wereldburger" in het licht gaf, leverde Moll hem de vertolking van alle daarin voorkomende verzen.

Zijn dondrend bruischen u laat hooren, —
 Ga dan naar d'omgestorten toren
 Van 's Heil'gen Davids klooster heen,
 Maar, zoo ge moed hebt, ga alleen; —
 Ik weet, geen plek kondt ge ooit begroeten
 Waar 't oog een schoonheid mogt ontmoeten,
 Die tevens u zoo somber scheen.

Hoe genoot Moll weder van dezen arbeid uit vroeger jaren,
 toen hij in 1848 op eene Schotsche reis Melrose bezocht!

Als tweede proeve laat ik hier volgen een "Avondzang in den Advent"¹, naar eene liefelijke Latijnsche hymne, vol middeleeuwsche naïveteit, die hij in een brevier van de Brigittijner-nonnen uit het klooster Mariën-water te 's Hertogenbosch, had aangetroffen.

Des Heeren hof was rijk gesierd
 Met bloemen, niet te tellen.
 Het noorden heeft langs 't veld gegierd
 En kwam er duizend vellen.

Maar 't oosten aâmde zoel en zacht,
 Het bracht zijn lenteregen,
 En vruchtbaarheid is in den nacht
 Op 't dorre land gezegen.

Een lelie bloeide in 't stille dal;
 Haar zaad is opgeschoten,
 Dat 's Heeren berg straks groenen zal
 Met duizend vrucht'bre loten.

O zoete Jezus, eedle spruit
 Dier leliebloem van dale,
 Schiet in ons hart uw wortels uit,
 Dat ons uw licht bestrale!

De bladzijden, in zijne verschillende geschriften aan de waar-

¹ Kalender. Jaarg. VII.

deering der stichtelijke poëzie onzer vaderen gewijd, getuigen ten overvloede, dat hij een dichtèrlijke natuur paarde aan streng wetenschappelijken zin.

Moll bezat een fijn aesthetisch gevoel. Het ontbrak hem niet aan kunstzin en kunstkennis tevens. De kostbare overblijfselen van kerkelijke bouw-, beeldhouw- en schilderkunst wist hij te genieten. Wederom verwijs ik naar zijne geschriften, ¹ inzonderheid naar zijne "Kerkgeschiedenis van Nederland". Zijne keurige opstellen over "De beoefening der schoone kunsten in het klooster van Harlinde en Renilde te Eyk in Limburg", over den bouwmeester Van Campen en den organist Sweelinck ² verdienen niet vergeten te worden. Zijn bijschrift bij de plaat naar Ary Scheffer's Augustinus en Monica ³ is het kunstwerk van zijn grooten stadgenoot volkomen waardig. Een der allerlaatste opstellen van zijne hand, waaraan hij in de laatste maanden met bijzondere zorg heeft gewerkt, handelt over "De glasschilderkunst in Nederland" in het algemeen, en over de drie schoone vensters in de Oude kerk te Amsterdam in het bijzonder. ⁴ Toen hij in 1868 als voorzitter verslag uitbracht van de geschiedenis en den staat van het Oudheidkundig Genootschap, eindigde hij met te vragen, of het genootschap te zijner tijd, bij de regeling van het hooger onderwijs, niet zou opkomen voor de belangen der zoo verwaarloosde aesthetiek, en of het niet reeds dadelijk iets kon doen, om onze letterkunde te verrijken met een boek, al ware het van beknopten omvang, over onze kunstgeschiedenis.

Voor éene kunst althans heeft Moll zooveel gedaan als in zijn

¹ Zie o. a. het zaakrijk opstel over "Onze oude kerken" in den *Volksalmanak der Maatsch. tot Nut van 't Alg.* voor 1871.

² *Neerlands geschiedenis en volksleven.*

³ *Scheffer Album.* Haarl. 1858.

⁴ C. Ed. Taurel, *De Christel. kunst in Holland en Vlaanderen.* No. 22—23. Amsterd. 1879. Fol.

vermogen was, namelijk de muziek. Hij had een zeer fijn muzikaal gehoor, en mocht zelf een gelukkig beoefenaar dezer schoone kunst heeten. Een aantal liederen heeft hij gecomponeerd, die echter alleen in zijn familie- en vriendenkring werden genoten. ¹ Gezellig en gastvrij toch was zijne woning, sedert hij andermaal eene gade aan zijne zijde mocht zien ², die hem het huiselijk geluk wedergaf, waarvan het gemis hem zoo zwaar viel. Als hij zich bewoog in den kring zijner vrienden, hoe onderhoudend was dan zijn gesprek, hoe gul zijn lach, hoe geestig zijn scherts, en hoe gevoelvol soms zijn spel en zijn zang. Zoo bijv. bij een huiselijk feest, dat hij gaf ter eere van Hoffman von Fallersleben. Behalve in de laatste jaren, toen zijne zwakke gezondheid hem drong zich bijzonder in acht te nemen, werd Moll zelden bij eene uitvoering van de Maatschappij Caecilia, of van de Maatschappij tot bevordering van Toonkunst gemist. Maar van grooter beteekenis is, dat hij jaren achtereen een ijverig lid was van het Bestuur der laatstgenoemde Maatschappij ³, dat hij, als haar voorzitter, hare jaarvergaderingen meermalen heeft geleid ⁴, dat hij met Heije de oprichter is geweest der Vereeniging voor Nederlandsche muziekgeschiedenis. Dat deze Vereeniging met zoo veel belangstelling werd begroet, en in korten tijd zoo veel tot stand mocht brengen, had zij voor een groot deel te danken aan zijne "Berigten aangaande het kerkgezag in Nederland, tijdens de opkomst en den bloei der Oud-Nederlandsche muziekschool" ⁵,

¹ Slechts een muziekstukje voor zang en piano-accompagnement, en een wals, zagen te Leiden het licht, terwijl hij nog student was.

² 12 Juli 1850 trad hij in het huwelijk met Mej. A. Voet.

³ Van 1863 tot '65, van '67 tot '75, van '76 tot zijn dood.

⁴ In 1868, '69, '71, '72 en '74.

⁵ Oorspronkelijk eene Mededeeling in de Koninkl. Akad. van Wetensch. en als zoodanig ook opgenomen in DL. XII der Verslagen van de Afd. Letterkunde.

waarmede zij bij ons kunstminnend publiek werd ingeleid, en aan zijn krachtig initiatief.

Hoewel in de laatste jaren zijne lichaamskrachten langzaam verminderden, en zich de beginselen vertoonden van eene kwaal, die, voor de zijnen en de wetenschap nog te vroeg, een einde zou maken aan zijn nuttig en arbeidzaam leven, bleven zijne geestvermogens onverzwakt, en verminderde zijn lust tot nieuwe onderzoekingen geen oogenblik. Soms was hij neerslachtig, als hij zag hoeveel onheil in kerk en staat werd gesticht door een bekrompen, zelfzuchtigen partijgeest, of als hij gebukt ging onder huiselijk leed. Maar weldra ontwaakte de oude veerkracht, vond hij in zijn klassiek studeervertrek, te midden van zijne uitgelezene en tevens zoo rijke verzameling van boeken en handschriften, de weldadigste afleiding, en genoot hij dankbaar den zegen, die hem ten deel viel, nu hij zijne kinderen hunne bestemming zag bereiken. Zijn levensavond was kalm, al was de hemel niet onbewolkt. Maar de laatste strijd, dien hij te strijden had, was zwaar. In de hevigste benauwdheden verloor hij echter geen oogenblik zijn geduld, en tot weinige uren vóór zijn dood bleef zijn geest helder. Soms bleek hij geheel vervuld met de onderwerpen, die hem in den jongsten tijd hadden bezig gehouden, en was het alsof hij leefde met de groote mannen van weleer. Hij ontsliep in den vroegen morgen van Zaterdag, den 16^{den} Augustus.

Hoe aandoenlijk was zijne begrafenis. Op het lieflijk kerkhof te Muiderberg waren den 19^{den} Augustus zoowel de Senaat en de Theologische Faculteit van de Amsterdamsche Universiteit, als de Koninklijke Akademie van Wetenschappen, de Maatschappij tot bevordering van Toonkunst en het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap vertegenwoordigd. Bij de commissiën uit de senaten van het Amsterdamsche en het Militaire studentenkorps, hadden zich een aantal studenten aangesloten. Achter diepbedroefde betrekkingen volgden vrienden en vereerders, vele voormalige en

tegenwoordige leerlingen de sombere lijkbaar. Ook de trouwe zuster uit de Vereeniging tot ziekenverpleging, die weleer zijne eerste gade in hare krankheid had bijgestaan en ook hem in de laatste weken zijn lijden had helpen verlichten, werd daar niet gemist. Met hoeveel warmte en weemoed, met welk een hoogachting en diep gevoel werd daar gesproken over den man van wetenschap, een der geleerdsten van zijn tijd, over den vroeden en den vromen, den profeet voor al wat goed was en welluidend, over den echt humanen en den verdraagzamen, die in de Akademie altijd zijne plaats nam naast den edelen priester, over den onvergetelijken leermeester, wiens discipelen geen immortellenkrans nederlegden op zijn graf, omdat zij dien dragen in hun hart. Wie was daar, die niet getuigde: een voortreffelijk, een beminnenswaardig man is van ons heengegaan, in wien de Amsterdamsche Universiteit een harer schoonste sieraden, het vaderland een zijner beste zonen verliest?

Maar allen stemden in met de spreuk, die de hoogleeraar Naber onder het "requiescat in pace" op zijn grafsteen als gebeiteld zag: "non omnis mortuus est."

En wij passen op hem de woorden toe, waarmede hijzelf de levensbeschrijving van zijn vriend Delprat besloot: "Des stervelings werken zijn de openbaringsvormen zijns levens. Waar zij vruchtdragend voortbestaan, leeft de gestorvene voort onder de levenden."

H.C. Rogge.
200 pag. 28

Thomas. A. Edison

THOMAS ALVA EDISON.

“Geloofst gij in Edison?” — Dat die vraag in dezen of dergelijken vorm in de laatste jaren honderde malen is gedaan en zeer verschillend is beantwoord, het bewijst eensdeels dat de man, wiens naam aan het hoofd dezer schets geplaatst is, zekere algemeene vermaardheid heeft verkregen, maar anderdeels, dat menigeen zeer in 't onzekere verkeert, hoe er over hem moet geoordeeld worden. Is Edison een genie, of een kwakzalver; is hij, om met de Amerikaansche bladen te spreken, “zonder eenigen twijfel de grootste man zijner eeuw”, of is hij een duivelskunstenaar, omtrent wien de berichten met een buitengewoon groote dosis van Amerikaanschen humbug zijn gekruid?

De schrijver dezer regelen, overtuigd dat bij veel strijdvragen de waarheid of hooger ligt dan men van beide kanten vermoedt, of wel meer of min in het midden, is niet vreemd aan de meening, dat beide deze gevallen zich hier in zekere mate vereenigd voordoen. Edison is ook volgens mij zeer zeker een buitengewoon man, die in vele opzichten boven het alledaagsche gros der menschen verheven is, maar wiens verhevenheid eensdeels in andere

en hooger eigenschappen moet gezocht worden, dan waarover gemeenlijk bij hem de loftrompet wordt gestoken, en wiens wonderwerken anderdeels tot veel gematigder verhoudingen behooren te worden teruggebracht.

't Is betrekkelijk moeielijk zich ten zijnen aanzien een vaste overtuiging eigen te maken of een eenigszins getrouw beeld van zijn persoonlijkheid te ontwerpen. Wat van Edison bekend is, wordt hoofdzakelijk gevonden in verspreide Couranten-berichten en tijdschrift-artikelen, die over zijne uitvindingen handelen, in een korte biografie van de hand van W. Bishop, voorkomende in "Scribner's Monthly", November '78, en in een dit jaar te Chicago afzonderlijk uitgegeven werkje, getiteld: "Edison and his inventions."

Wat de eerstbedoelde berichten betreft, zij geven ons natuurlijk geen beschrijving van den man zelve, maar handelen met meer of minder nauwkeurigheid, en op meer of minder betrouwbare wijze over zijne afzonderlijke ontdekkingen.

Het artikel van Bishop, in Nederland vrij algemeen bekend geworden door dat het grootendeels of bijna geheel als feuilleton werd opgenomen in het "Nieuws v. d. Dag", (16—21 November 1878), spreekt *wel* over hem zelve, en schijnt daarenboven vrij betrouwbaar te zijn. Althans Edison zelf heeft mij, op mijne navraag, doen weten dat de daarin opgenomen bijzonderheden in de meeste opzichten met de werkelijkheid overeenkomen, dat het als "autho-rative" mag beschouwd worden.

Naar ik mij voorstel, zou hij dat van het straks genoemde te Chicago uitgekomen boekje niet zeggen. Dit draagt daarvoor veel te veel het karakter van ophemeling, heeft voor ieder zijner uitvindingen de overdrevenste uitroepen over genialiteit en denkkraft veil, maar geeft van geen enkele daarvan een wetenschappelijke verklaring of ook maar een eenigszins duidelijke uiteenzetting. Daarenboven is het vol van allerlei, meestal vrij laffe anecdoten,

die grootendeels zelfs met hem en zijn leven slechts in zeer verwijderd verband staan, of althans niets karakteriseerends hebben voor zijne persoonlijkheid.

Het komt mij voor, dat men inzonderheid tegenover deze laatste en meest uitvoerige bron, maar in zekere mate ook tegenover alle berichten omtrent Edison, zich voorloopig plaatsen moet ongeveer op het standpunt van hem, die een levensbeeld wil trachten te ontwerpen van iemand, die vele honderden of duizenden van jaren vroeger heeft geleefd. Gelijk de biograaf van zoo iemand de verschillende berichten, die hem ten dienste staan, moet vergelijken en classificeeren, omdat de zuivere historie begraven ligt onder allerlei legendarische bestanddeelen, zoo moet ook de Europeesche levensbeschrijver van Edison met groote voorzichtigheid handelen.

Hij is van dezen wel niet gescheiden door tijd, maar door ruimte en vooral door het groote verschil, dat er bestaat tusschen dat nuchter scepticisme, dat wij tot op zekere hoogte plicht achten, en de opgewondenheid — den opzettelijken humbug niet alleen, maar ook het nieuwerwetsche bijgeloof — van menig inwoner der Nieuwe Wereld. Ik zeg: het nieuwerwetsche bijgeloof. Immers in plaats van het oude wondergeloof, waarbij de wetten der natuur min of meer opzettelijk werden over het hoofd gezien of verkracht, is sinds eenigen tijd aan het opkomen een blind vertrouwen op alle zulke berichten, waarin de wonderen der nieuwe wetenschap, inzonderheid op natuur-philosofisch gebied, worden bezongen. De wereld is in de laatste eeuw zoozeer gewend geraakt aan nieuwe verschijningen, aan grootsche veroveringen op dat gebied, dat zij hier niets meer onmogelijk acht; en naarmate zij sceptischer geworden is tegenover overlevering of historie, geeft zij zich te gereeder gevangen, als haar een verhaal wordt opgedischt, waarin woorden als luchtdruk, magnetisme, electriciteit enz. een eenigszins belangrijke rol spelen.

Tot de wonderverhalen aangaande Edison reken ik natuurlijk in de allereerste plaats de mededeeling, dat hij bezig is een geheele omwenteling te brengen in alle natuurstudie en natuurwetenschap, dat hij de wetten der zwaartekracht enz. negeert, dat hij de ontdekker is van een geheel nieuwe kracht, de "etheric force", en alle overige berichten, die daarmee op ééne lijn kunnen geplaatst worden. Maar tot die wonderverhalen kan ook worden gebracht menige bijzonderheid uit zijne levensgeschiedenis, wanneer hij ons, zonder dat eenige autoriteit wordt opgegeven, voor oogen gehouden wordt als een kluzenaar of halve wilde, of wanneer men beweert, dat hij schrikt bij het zien van eenig ander wezen dan de zeer geheimzinnige personen, die zijn dagelijksche omgeving uitmaken enz. Eindelijk tel ik onder die wonderverhalen niet het minst de opgeschreefde en meestal geheel onbegrijpelijke voorstellingen aangaande sommige zijner uitvindingen, alsof deze steunden op geheel andere wetten en samenhangen met geheel andere verschijnselen, dan door gewone menschen-kinderen worden gezien en gekend. Komen nu dergelijke verhalen en omschrijvingen in handen van dezulken, die wel de woorden kunnen nazeggen, maar van het daarmee bedoelde niet de minste kennis hebben, dan worden ze nog meer verminkt, nog grootelijks overdreven voorgesteld, en 't wordt allengs een vrij wanhopig werk de waarheid van de inkleeding los te maken. Was er over Edison nooit geschreven dan door wetenschappelijke of althans helderdenkende en met natuurwetenschappen eenigermate vertrouwde mannen, dan zou allicht zijn geheele persoonlijkheid met al zijn werken en streven ons heel wat klaarder voor oogen staan dan nu, nu menigeen in zijn lof en verheerlijking uitweidde, die blijkbaar volstrekt niet op de hoogte was om wat hij deed te begrijpen of te waardeeren.

Wonderverhalen komen niet gemakkelijk omtrent iemand in om-

loop, of hij moet werkelijk een zeer buitengewone verschijning zijn. Kunnen de wonderverhalen van vroeger tijd omtrent godsdienststichters en geloofshelden of omtrent vorsten en legerhoofden den ernstigen historie-onderzoeker meestal ten waarborg strekken, dat deze persoonlijkheden werkelijk in eenig opzicht hoog boven anderen stonden, ook het nieuwerwetsche wondergeloof zou zich niet van Thomas Alva Edison hebben meester gemaakt, indien er in de verschillende verhalen omtrent hem niet een waarlijk grootsche kern lag opgesloten.

Te Menlo-Park, een half uur sporens van New-York, staat een inrichting, die eenig is in hare soort, die ook in dat Amerika, dat zoo rijk is aan ongewone dingen, iets verrassends heeten mag. Menlo-Park is slechts een gehucht of klein dorp, dat zich alleen door zijn rustige afgelegenheid en door 't bezit van een spoorwegstation aanbeveelt. Bij dat gehucht bevindt zich op den top van een heuvel een ruim en flink gebouw met verschillende zalen, voorzien van allerlei instrumenten, grondstoffen, laboratoria, verzamelingen enz. Bij den eersten aanblik zou men meenen een fabriek voor zich te zien. Doch men bedriegt zich; het is niet anders dan — een gebouw voor uitvindingen. Daar brengt Edison zijn dagen door, daar beweegt zich de man, die met zijn helpers, verwijderd van de groote drukte eener woelige stad en van den al te grooten drom zijner lastige aanbidders, op groote schaal het werk voortzet, waaraan hij zijn leven wijdt, het werk van uitvinden.

Die beide woorden schijnen misschien elkaar in dit verband tegen te spreken. *Werken om uitte vinden*. Men stelt zich veelal voor, dat uitvindingen de producten zijn van een ingeving, van een gelukkig oogenblik en geenszins van langdurig voortgezette arbeid. En tot op zekere hoogte heeft men gelijk. De kiem van de meeste ontdekkingen is niet geweest het zoeken naar dat bepaalde doel; en Edison is, naar ik meen, ook de eenige op het

geheele wereldrond, die om het zoo te noemen een fabriek van uitvindingen heeft opgericht. Dat er iets zoodanigs bestaat, dat de eigenaar daarvan zich door zijne reeds vroeger gedane uitvindingen heeft in staat gesteld zoo iets in 't leven te roepen en op zeer groote schaal te onderhouden; dat Edison, zonder oorspronkelijk eenig fortuin gehad te hebben, het zoo ver gebracht heeft, deze geheele inrichting met al hare ap- en dependenties de zijne te mogen noemen; dat Edison tengevolge van zijn arbeid over fabelachtig groote inkomsten kan beschikken, naar men zegt over een jaarlijksch inkomen, bijna gelijkstaande met dat van den President der Vereenigde Staten — dat is op zich zelf reeds een zeer merkwaardig feit, een verschijnsel, waardoor alleen zijn naam zou verdienen meegeteld te worden onder die der "men of mark" van zijnen tijd.

En wat voor de degelijkheid van zijn persoon en werk verder pleit, het is dit, dat hij op de onderste sport van de ladder der maatschappelijke samenleving begonnen is, en slechts zeer langzamerhand, ook onder veel strijd en veel teleurstellingen, zijn tegenwoordige hoogte heeft bereikt. Men zou zich een excentrieken schatrijken Amerikaan kunnen denken, die met eenige voorliefde voor natuurwetenschappen en met eenige zucht om van zich te doen spreken iets dergelijks in 't leven riep, ook al kostte hem dit zijn halve fortuin. Doch dit is hier het geval niet. Wij staan hier voor de schepping van een werkman, die eerst allengs zoo ver gekomen is dat hij zoo iets stichten kon, en die nu met die stichting, ja, nut tracht te doen, maar ook voortdurend zijn inkomsten vergroot.

Nog is hij jong, zoo als aan 't bijgevoegde portret, waarvan het origineel voor slechts zeer korten tijd werd vervaardigd, te zien is. Maar reeds heeft hij een veelbewogen leven en een leven meestal van betrekkelijk zwaren arbeid achter zich.

Zijne ouders schijnen te Milan, in Ohio, waar hij 11 Febr.

1847 geboren werd, in vrij bekrompen omstandigheden geleefd te hebben. Althans hij genoot geen onderwijs dan van zijne moeder alleen, bezocht in zijn geheele leven slechts gedurende twee maanden geregeld een school, en trok reeds op 12jarigen leeftijd de wijde wereld in, om zijn eigen kost te verdienen. Hij begon zijn loopbaan als treinjongen, d. w. z. als een dier knapen, die aan de spoorwegstations rondloopen, om aan de reizigers couranten te verkoopen. Deze jongens verschillen in Amerika alleen in zoo verre van hun Europeesche of althans van hun Nederlandsche vakgenooten, dat zij niet aan éézelfde station verblijven, maar met den trein meereizen, en dat zij, behalve van couranten, ook van allerlei andere artikelen die de reizigers zouden kunnen verlangen, als ververschingen, parfumerieën enz. zijn voorzien.

Reeds in deze eerste periode van zijn openbaar leven toonde de jonge Thomas, dat er iets meer in hem stak dan in de gewone jongens van zijn slag. Hij was vervuld van een onverzadelijken dorst naar onderzoek en kennis. Hij gebruikte aan elk station ieder beschikbaar oogenblik om zijn oogen den kost te geven, en de wijze van werken, zoowel b. v. van de locomotieven die hem voortbewogen, als van de telegrafen die hij zag gebruiken, te leeren begrijpen. Vooral de wereld der telegrafie was hem een geheimzinnig Eldorado. Van zijne bespaarde penningen schafte hij zich boeken aan, waardoor hij op zijn lange reizen den schat van zijn weten op dit gebied en op allerlei gebied zocht te vermeerderen, en zelfs richtte hij in een bagagewagen, waar hem tot berging zijner handelswaren een plaatsje was ingeruimd, een soort van laboratorium in, waar hij, onder 't stooten van den voorthollenden trein, primitieve scheikundige of physische proeven nam, om zodoende het uit de boeken geleerde beter in zijn geheugen op te nemen. Dat die pogingen tot het vermeerderen zijner kennis weinig door eenige methode werden

geleid, dat hij over 't groote veld van menschelijke kennis niet in het minst een overzicht had, en zich daarvan volstrekt niet eenig bepaald gedeelte ter bearbeiding had uitgekozen, wien kan het verwonderen? en het blijkt trouwens zonneklaar uit het feit, dat hij zekere openbare bibliotheek begon door te lezen, eenvoudig naar de volgorde, waarin de boeken op de planken gerangschikt stonden. Hij las met angstvallige nauwgezetheid eerst het eerste, toen het tweede boek, tot hij het doorgewerkte bij decimeters en meters begon afmeten. Het was zijn voornemen, zoodoende ten slotte bij het laatste boek aantelanden, welk voornemen hij echter door den loop der omstandigheden nooit in zijn geheel heeft kunnen ten uitvoer brengen.

Uit dezen jongenstijd zijn verschillende anecdoten aangaande hem in omloop, waaruit wij hem leeren kennen, waaruit zijn energie, zijn moed en zijn gevatheid zeer overtuigend blijken.

Toen het hem te lastig begon te vallen, om elken avond te Port-Huron een vrij groote wandeling te doen van het spoorwegstation naar de woning zijner ouders, die inmiddels zich metterwoon aldaar hadden gevestigd, maakte hij aan den kant van den spoorweg een grooten hoop van mul zand, en wanneer zijn trein dien zandhoop genaakte sprong hij, al was de trein in bijna volle vaart, er af en wist zijn sprong zoo goed te berekenen en te nemen, dat hij steeds zonder letsel in het zand terecht kwam en in veel minder tijd dan anders noodig zou geweest zijn, zijn woning bereikte.

Zulk een daad laat zich misschien alleen in Amerika denken. Hier zouden gelukkig wetten en reglementen dergelijke overmoedige pogingen terstond onmogelijk maken. Anders zou ik ook wellicht gewetensbezwaar gemaakt hebben, het feit in een nederlandsch geschrift openbaar te maken, uit vreeze, dat misschien eenig jong en opgewonden landgenoot het voorbeeld zou wenschen te volgen. Ik kan niet ontkennen, het voor alle vaders en moeders

van 13 à 14jarige jongens een groote reden tot geruststelling en dankbaarheid te achten, dat navolging in dezen onmogelijk is. Maar aan den anderen kant: een zoodanige sprong pleit volgens mijne opvatting zeer voor den knaap, die hem durft ondernemen. De grenzen tusschen roekeloosheid en moed zijn zeer moeielijk te trekken; maar wij zullen onze jongens (al is 't niet zonder eenige ongerustheid) met het oog op hun karakter toch allicht liever eenigszins zien overhellen naar den kant van den overmoed, dan dat wij hen in gedachte van lafhartigheid zouden moeten verdenken.

Zoo lang ons Nederlandsche volk een hart heeft voor de (hetzij dan historische, hetzij legendarische) verhalen aangaande de Ruyter en den Vlissingschen toren, zoolang zal het ook Edison's spoorwegsprong moeten blijven bewonderen, en wel te meer omdat de Amerikaan boven den jongen Michiel nog dit vóór had, dat er door zijn stoutmoedigheid een praktisch resultaat werd verkregen.

Ook van zijn energie en vindingrijkheid wordt stellig een hooge dunk verkregen, wanneer men het verhaal hoort van zijn drukkerij. Hij kwam op het denkbeeld om aan de stations niet alleen de gewone dagbladen te verkoopen, maar ook zijn eigen courant, geredigeerd en gedrukt op den spoortrein zelve. En dat hij dit denkbeeld heeft verwezenlijkt, dat werkelijk zijn *Grand Trunk Herald* geruimen tijd achtereen geregeld het licht heeft gezien, het bewijst wel hoe iemand met vasten wil — al is hij dan ook nog maar een jongen — bijna onoverkomelijke bezwaren kan overwinnen, en met de allerprimitiefste middelen iets kan tot stand brengen.

Na veel sparens kocht hij eenige honderde ponden buiten gebruik gestelde letters; na schifting zou het beste daarvan hem nog wel dienst kunnen doen. Die letters, onder 't hotsen van den trein gerangschikt en in een bak, zoo goed en zoo kwaad het

gaan wou, vastgezet, vormden zijn drukkerij. De letters werden van inkt voorzien; met de vlakke hand werd een stuk wit papier er tegen gedrukt en zijn courant was klaar, voor zoo ver het mechanisch gedeelte betrof. Wat de berichten aangaat en de redactie daarvan, hij deed zelf wat hij kon, ving de nieuwtjes der reizigers op en riep voorts de hulp in van stations-chefs, van conducteurs en van allen, bij wie hij hopen kon een eenigszins geopend oor te zullen vinden.

Het behoeft wel geen betoog, dat het hem aan afnemers en lezers nooit ontbrak. Vooral in Amerika, waar al het zonderlinge, al het buitengewone op zoo hoogen prijs wordt gesteld, haastte ieder reiziger zich een exemplaar te nemen van de eigen courant van den trein. Zoo ontstond en bloeide de *Grand Trunk Herald*, de eerste en misschien wel voor langen tijd de eenige courant, die ooit op gewone in beweging zijnde treinen is gezet en gedrukt.

Ik roep deze vrij algemeen bekende anecdoten uit zijn jongensjaren met een enkel woord in herinnering, omdat zij ons zijn persoonlijkheid doen kennen en waardeeren. Een onleschbare dorst naar kennis, een open oog om overal wat te weten te komen, een onvermoeide werkzaamheid en een groote gevatheid hebben van Edison gemaakt wat hij nu is.

Toch zou misschien zijn leven als treinjongen niet de aanvang geweest zijn van een zoo schitterende loopbaan, als later zijn deel werd, indien niet ook het geluk, het toeval zoo men wil, hem was te hulp gekomen.

Trouwens welk menschenleven is er, waarin niet wel eens, onafhankelijk van den persoon zelve, eenige toevallige gebeurtenis, eenig onverwacht feit zich voordoet, waaruit groote gevolgen kunnen voortkomen? 't Is meestal niet de hoofdvraag, wie de meeste dergelijke fortuintjes gehad heeft, maar wie ze het meest wist

op prijs te stellen, wie er het meeste voordeel uit wist te halen. Edison verstond en verstaat de kunst ze te gebruiken, de giften die de fortuin hem in den schoot wierp. De heer Mackenzie, stationsbeambte en telegrafist aan een klein station in de nabijheid van Port Huron, ziet op zekeren dag met geweldigen schrik, dat zijn zoontje, een kind van slechts een jaar of drie, zich op de rails bevindt terwijl een trein in volle vaart binnen weinige oogenblikken het kind zal verpletteren. Hij zelf is te ver verwijderd om het knaapje tijdig aan het dreigend gevaar te ontrukken. Doch daar neemt een treinjongen, niet zonder gevaar van zijn eigen leven, een forschen sprong en brengt nog juist ter rechter-tijd het kind en zich zelve in veiligheid. Die treinjongen was de jonge Edison. Nu beweer ik niet, dat er niet misschien veel persoonlijke moed, veel vastberadenheid vereischt werd, om die daad te volbrengen; maar toen ik zei, dat ook het *geluk* hem zou dienen bedoelde ik, dat lang niet ieder, die de genoemde eigenschappen bezit, zoo ter rechter tijd in de gelegenheid gesteld wordt, een kostbaar menschenleven te redden. Edison dan had dit geluk en wist het op meesterlijke wijs te maken tot een keerpunt in zijn leven. Toen toch de heer Mackenzie hem zijn dank bracht voor het redden van zijn kind en vroeg, hoe hij die dankbaarheid nog anders dan in woorden zou kunnen toonen, was het antwoord terstond gereed: hij moest den treinjongen kosteloos in de geheimen zijner kunst inwijden, hij moest hem vormen tot telegrafist. Telegrafeeren toch was sedert geruimen tijd het stokpaardje, de maarschalksstaf, de utopie van den jongen Edison, en hier was hem nu op eens de gelegenheid geopend, die utopie te zien verwezenlijkt.

Nog gaf hij echter het vroeger leven niet op: des daags was hij op de treinen om zijn kost te verdienen, en de avonden bracht hij bij zijn nieuwen leermeester door. Reeds na zes maanden evenwel was het onderwijs zoo ver gevorderd, dat hij als trein-

jongen kon aftreden en een aanstelling kreeg in een telegraafkantoor te Port Huron, tegen een maandelijksch honorarium van 25 dollars of f 62,50. Zijn eerste betrekking in dezen nieuwen werkkring zou echter niet van langen duur zijn, en evenmin de tweede, die hij te Stratford in Canada aanvaardde. Verliet hij Port Huron reeds na zes maanden, omdat hij met zijn superieuren verschil had over de uitbetaling van extra loon voor extra werk, ook te Stratford. bleef hij maar zeer korten tijd, en wel omdat zijn afgetrokkenheid, zijn droomerijen hem in zijn ambtsplichten deden te kort schieten. Was hij wellicht ook niet veel meer geschikt, om in buitengewone gevallen van zijn kennis partij te trekken, en door zijn gevatheid halve wonderen te verrichten, dan om met de vereischte nauwkeurigheid de dagelijksche, altijd weerkerende plichten van een vaste betrekking waar te nemen? Misschien was het zoo. Althans nauwelijks was hij, na zijn ontslag, te Port Huron teruggekeerd, of hij toonde bij zekere ongelegenheid waarin men zich aldaar bevond, een gevatheid, die hem in zijne omgeving een grooten naam maakte. Door ijsgang was de telegrafische gemeenschap tusschen de genoemde plaats en de stad Sarnia, aan de overzijde der rivier gelegen, verbroken. Dit gemis aan communicatie veroorzaakt groote moeilijkheden. Maar Edison weet raad. Hij ziet in, dat wanneer men uit de verbinding van korter en langer tikken en van daaruit ontstane korter en langer streepjes op een zich bewegend papier, een alfabet kan samenstellen, men dat doel dan evenzeer kan bereiken door korter en langer geluiden van welken aard dan ook, derhalve ook door langer en korter gillen met de locomotief-fluit. Hij verzoekt en verkrijgt de beschikking over die locomotief-fluit en door haar achtereenvolgens te openen en te sluiten, evenals een telegrafist zijn stroom opent en sluit, seint hij naar den overkant: "Sarnia, hoort ge mij?"

Hoewel hij geen antwoord ontvangt, laat hij zich niet ontmoet-

digen, en drie, viermalen achtereen seint hij op die ongewone manier dezelfde woorden: „Sarnia, hoort gij mij?” tot men hem begrepen heeft en ginds ook iemand naar de stoomfluit heeft gegrepen. Daar klonk het hem toe, in korter en langer gillen: “Ja, wij begrijpen U,” en de gemeenschap was hersteld, de noodigste berichten en aanwijzingen konden worden overgebracht. Edison had met den stoom getelegrafeerd, toen het met de electriciteit niet meer geschieden kon.

Had hij 't misschien aan dit voorval en aan den roem dien hij er door inoogstte te danken, dat zijn tijd van rust niet lang behoefde te duren, dat hij zeer spoedig weer een plaatsing vond te Adrian, hier tegenover stond, dat hij bijna even spoedig weer zijn ontslag kreeg wegens overtreding der reglementaire bepalingen. Zoo bleef zijn leven gedurende geruimen tijd een voortdurend heen en weer trekken, een opeenvolging van aanstelling en ontslag. Wij ontmoeten hem binnen zeer weinig tijd achtereenvolgens te Fort Wayne, te Indianapolis, te Cincinnati; en eerst op de laatstgenoemde plaats deed hij eindelijk in zijn betrekking een grooten stap voorwaarts.

Immers er ontstond vrij plotseling een strike onder de telegrafisten, en toen de jonge Edison, die, misschien omdat hij nog half een kind was, buiten de afspraken was gehouden, op zijn gewonen tijd het kantoor binnentrad, vond hij het bijna geheel ledig. Hij zette zich oogenblikkelijk aan den arbeid, werkte voor zoo ver dit mogelijk was voor allen te gelijk, en wist met buitengewone helderheid het noodigste van het minder noodzakelijke te onderscheiden, zoodat hij dien dag in hooge mate de algemeene goedkeuring wegdroeg. Van die goedkeuring ontving hij den volgende dag de meest sprekende bewijzen, toen zijn salaris van \$ 65 tot \$ 105 (van f 162.50 tot f 262.50) per maand werd verhoogd, en van dezen tijd af dagteekent dan ook zijn roem als uitstekend telegrafist.

Had hij reeds vroeger ook op andere plaatsen zijn vrijen tijd voor proefnemingen van allerlei aard, voor proefnemingen inzonderheid met de telegrafische toestellen gebezigd; had hij eensdeels reeds vroeger daarvan zoo veel vruchten gezien, dat het hem gelukte een toestel te vervaardigen waardoor een dépêche van zelve overging van de eene lijn op de andere, zoodat de geheele arbeid van één der geëmploieerden werd uitgewonnen; maar had hij anderdeels door die proefnemingen ook zeer onaangename ervaringen opgedaan, inzoover zij reeds herhaaldelijk de meer of minder directe aanleiding tot ontslag waren geweest, hier in Cincinnati, nu hij wat meer tot rust was gekomen, zette hij zijn studiën, zoowel door lectuur als door experimenten, ijverig voort, en dacht hij na over allerlei mogelijke verbeteringen in zijn vak, ook over de zoodanigen, die aan anderen hersenschimmig toeschenen, zoodat hij onder zijn kameraden weldra den naam kreeg van een dreamer, of halven waanzinnige, met wien niets was aan te vangen.

In 1864, toen onze held dus pas 17 jaren oud was, trok hij, ter wille van een verhooging van salaris, naar Memphis en kort daarop naar Louisville, waar hij omstreeks twee jaren bleef. Daar vatte hij het voornemen op, naar Zuid-Amerika te gaan. Dat plan, reeds tot een begin van uitvoering gekomen, werd echter door bijzondere omstandigheden (het vervroegd vertrek van 't schip, waarmee hij de reis had willen maken, en de toevallige ontmoeting van een Spanjaard, die hem de verhuizing sterk ontried) verijdeld en weldra was Edison, nadat hij te Port Huron een korten tijd bij zijn betrekkingen en oude vrienden had gaan doorbrengen, te Louisville terug. Hier werd hij andermaal in betrekking geplaatst, en het vroeger leven, zoowel wat zijn dagelijksch werk als wat zijn lectuur en liefhebberijen betreft, werd met vernieuwden moed en vernieuwde krachten voortgezet.

Maar ook nu was de reeks zijner tegenspoeden nog niet geëin-

digd, ook nu zou het weldra op min eervol ontslag uitloopen. In het kantoor te Louisville waren namelijk alle instrumenten en apparaten zooveel mogelijk op bepaalde plaatsen vastgeschroefd, en er was een streng gebod uitgegaan, dat het niemand der telegrafisten zou geoorloofd zijn, daarin verandering te brengen. Edison echter, die voor proefnemingen sommige dier apparaten anders wenschte te verbinden, kon de verzoeking niet weersiaan, en toen hij op zekeren dag zijn kans schoon zag, ging hij naar hartelust aan 't arrangeeren. Hij had daarbij het ongeluk, een pot met zwavelzuur omver te werpen, waarvan de inhoud grootendeels in een rijk gemeubeld vertrek van een benedenverdieping terecht kwam. Het vonnis luidde, zooals 't over hem reeds zoo dikwijls geveld was, ook zonder dat ik dat bij zijn talloze verplaatsingen telkens weer memoreerde — onvoorwaardelijk ontslag.

Na nog een tweede verblijf in Cincinnati, dat alleen merkwaardig is geworden, omdat hij aldaar de eerste inrichtingen maakte voor zijn zoogenaamd duplex-systeem (de mogelijkheid om twee dépêches te gelijktijd over een zelfde lijn te zenden), maar dat ook om dezelfde redenen als vroeger van korten duur was, schijnt hij voorloopig den moed te hebben opgegeven, om als gewoon telegrafist werkzaam te zijn en keerde hij naar de zijnen te Port Huron terug.

Wel ontmoeten wij hem korten tijd daarna weer in Boston, waar hij in zekeren heer Milliken een machtig beschermer vond; wel telegrafeerde hij er een tijdlang en opende hij er tevens een winkel; maar noch het eene noch het andere schijnt een bevredigend resultaat te hebben opgeleverd. Althans in 1870, dus slechts een paar jaar later, vertrok hij zonder iets te hebben opgespaard naar New-York, om aldaar zijn geluk te beproeven. Toen zou eindelijk zijn zon opgaan. Met zijn reis naar deze wereldstad is een tweede periode van zijn leven afgesloten, een periode, waarin hij door hard werken en menige finke gedachte, wel veler harten

won en 't soms betrekkelijk ver bracht, maar waarin telkens zijn onderzoekende en excentrieke geest hem parten speelde, wat betreft de uitoefening van zijn vak, een periode, die door een van zijn levensbeschrijvers niet oneigenaardig aldus betiteld wordt: "De uitvinder contra den telegrafist."

Van nu af aan echter zou de uitvinder over den telegrafist zegevieren, of liever de telegrafist zou den strijd kunnen opgeven, omdat voor den uitvinder een geheel nieuwe toekomst zich opende.

Toen Edison op zekeren dag New-York's straten doorkruiste om werk te zoeken, gelijk hij reeds een tijd lang gedaan had, trad hij het kantoor binnen van zekeren heer Laws. Deze heer bevond zich op dat oogenblik in groote verlegenheid, omdat de koersaanwijzer (een instrument waarvan hij de uitvinder was en dat door telegrafische gemeenschap op de beurs den marktprijs van het goud moest aangeven) niet in orde was en den dienst weigerde.

Nauwelijks had Edison het werktuig gezien, of hij had ook de fout ontdekt en hersteld. Wat meer is, hij bedacht terstond een ingrijpende verbetering van den geheelen toestel, waardoor herhaling van het gebrek werd voorkomen, en waardoor zijn naam als vindingrijk werktuigkundige voor goed werd gevestigd. Van dat oogenblik af kon hij het zoeken naar een nieuwe betrekking als telegrafist laten varen. Door twee groote maatschappijen werd hem terstond een flink salaris toegekend, alleen onder deze voorwaarde, dat zij de voorkeur zouden hebben tot aankoop van iedere nieuwe uitvinding, die hij op het gebied der electriciteit of der telegrafie zou doen. De prijs zou voor elk bijzonder geval worden vastgesteld.

Nog in hetzelfde jaar vestigde hij zich te Newark, waar hij

spoedig niet minder dan drie honderd man aan het werk had, om zijne koersaanwijzers en andere dergelijke instrumenten te vervaardigen, en waar hij voorts zelf naar hartelust zich met proefnemingen van allerlei aard kon bezig houden. Van nu af begint dan ook de eindelooze reeks van aanvragen om patenten voor zijne talrijke uitvindingen; van nu af kan hij reeds gezegd worden van uitvinden zijn hoofdzaak te maken, hoewel hij nog 6 jaren lang de genoemde fabriek tevens in stand hield en dirigeerde. Ik noemde zijn uitvindingen talrijk. Wanneer men evenwel in dagbladen of elders fabuleuze getallen ziet opgegeven voor het aantal zijner patent-aanvragen, en daarnaar de vruchtbaarheid van zijn genie zou willen afmeten, alsof hij werkelijk even vele geheel op zich zelf staande ontdekkingen had gedaan, of juist zooveel geheel verschillende werktuigen had in 't leven geroepen, dan vergete men niet, dat de Amerikaansche patentwet meebrengt, dat hij voor één zelfde instrument menigmaal zeer veel verschillende aanvragen moest doen, aangezien elk eenigszins integreerend, hoewel misschien nog zoo klein, onderdeel van een instrument afzonderlijk behoort te worden gewaarborgd, opdat niet een ander met de eventueele winsten der vinding ga strijken.

Toch was werkelijk het aantal verbeteringen, waarvoor hij patent vroeg, verbazend; maar verbazend misschien nog meer de ijzere volharding, de onvermoeide inspanning, waarmee hij arbeide. Zijn vaste wil, waarmee hij reeds als knaap zoo veel moeilijkheden was te boven gekomen, zijn zelfvertrouwen, waardoor hij als ware het wist te zullen vinden wat hij ook zocht, ze toonden zich nu in volle kracht.

Uit deze dagen in Newark dagteekent het verhaal, dat hem een opdracht gedaan was tot levering van een aantal instrumenten, tot een gezamenlijk bedrag van f75.000. Er was hem veel aan gelegen, die opdracht naar wensch te vervullen, maar de eerste exemplaren mislukten. Er schuilde blijkbaar hier of daar een fout.

Er moest nog een kleine verbetering worden aangebracht, voor dat hij zeker was van zijn zaak. Reeds had hij geruimen tijd vruchteloos naar de aantebrenge verbetering gezocht, toen hij eindelijk — zoo zegt de historie — zekere gelofte deed. Met vier of vijf zijner beste werklieden ging hij naar de bovenverdieping in zijn fabriek met de overluid gemaakte opmerking, dat niemand hunner weer beneden zou komen, vóór dat de zaak in orde was. En zij kwam in orde, maar niet voordat hij met zijn gezellen 60 uren achtereen boven had doorgebracht en onophoudelijk had gewerkt. Toen volgde er — zoo zegt hetzelfde verhaal verder — een slaap van 36 uren aan één stuk, en deze mocht hem dan ook wel gegund worden na zoo rusteloozen arbeid. Dit een en ander schijnt trouwens bij Edison — hoewel dan niet altijd in die zelfde mate — meermalen voor te komen, dit namelijk, dat hij ongewoon langen tijd werkt, en daarna ongewoon langen tijd in een diepen slaap is. De gewone indeeling van den tijd in dagen en nachten schijnt voor hem gedurende een groot aantal jaren van zijn leven nauwelijks te hebben bestaan. Hij werkt om zoo te zeggen zoo lang de geest getuigt, maar slaapt dan ook wanneer en zoolang het lichaam daaraan behoefte heeft.

Men zou kunnen zeggen, dat reeds te Newark het leven van Edison zijn middaghoogte bereikt had. Eigenaar en directeur te zijn van een vrij omvangrijke zaak en daarenboven vrijen tijd beschikbaar te hebben voor zijn lievelingsvak, hoe weinigen onder hen die zich trachten op te werken, aan wie het te beurt valt! Daarenboven, de fabriek schijnt goede renten te hebben afgeworpen, en haar eigenaar was geheel vrij man; hij liep nu niet langer gevaar, zoo als vroeger, door superieuren — chefs of inspecteurs of superintendenten of hoe ze heeten mochten — te worden geplaagd of ontslagen; hij kon volkomen naar eigen goedvinden zijn tijd tusschen de fabriek en zijne uitvindingen verdeelen.

Toch gaf hij ten slotte de fabriek prijs. Hetzij de daaraan verbonden geregelde werkzaamheden of administratiën hem nog te veel afhielden van laboratorium of studeerkamer, hetzij hij wellicht te Newark, zoo als sommige van zijn levensbeschrijvers zeggen, te veel last had van vurige bewonderaars, die tengevolge der gemakkelijke communicatie in geheele zwermen hem bezochten en hem op veel kostbaren tijd te staan kwamen, op eenmaal deed hij in 1876 de geheele fabriek aan kant en trok hij met zijn gezin naar dat eenzame dorpje Menlo-Park, waar hij op dit oogenblik nog gevestigd is.

Hij vertrok met zijn gezin. Immers reeds drie jaar vroeger, dus op 36jarigen leeftijd was Edison in den echt getreden met Mary Stillwell, een der meisjes die op zijne inrichtingen aan het werk waren. Van zijn huiselijk leven en huwelijksgeluk worden zeer aantrekkelijke beschrijvingen gegeven, hoewel er weinig bijzonderheden van bekend zijn. Trouwens, indien uit iemands gelaat gevolgtrekkingen omtrent zijn inborst mogen worden afgeleid, dan geeft zijn portret ons dunkt mij recht, ons Edison als een bijzonder huiselijke en beminnelijke persoonlijkheid voortestellen. Hoewel voor hem, die weet wien hij voor zich heeft, ook de teekenen van nadenken en van opmerkzaamheid wel in het oog vallen, zoo geeft toch zijn beeltenis in de allereerste plaats den indruk van "Anspruchlosigkeit", van vriendelijke gezelligheid. Werkelijk worden dan ook door allen, die hem ontmoet hebben, deze eigenschappen in hooge mate aan hem toegekend, en algemeen wordt de openhartigheid, de kunstlooze eenvoud geprezen, waarmee hij iedereen te woord staat, alsook de opgewekte en belangstellende vreugde, waarmee hij zijn vrije uren in den kring van zijn gezin, aan eigen haard, met gekeuvel of met lectuur doorbrengt. Wat die lectuur aangaat, opmerkelijk is misschien, dat in de lichtere literatuur van dezen tijd hem niets zoo aantrekt als de wonderreizen van Verne. Zelfs Dickens, wiens geschriften onder de Ame-

rikanen schering en inslag zijn, kan het in zijn oog niet van Verne winnen. Het blijkt ook in die voorkeur, dat Edison niet met Dickens den mensch, maar met Verne de natuur neemt, als het veld bij uitnemendheid van zijn nasporingen en overpeinzingen.

Aan de twee oudsten van zijn kinderen, die Mary Estelle en Thomas Alva heeten, gaf hij de bijnamen van "Dot" (Puntje) en "Dash", (Streepje), daarmee doelende op de karakters van dat Morse-Alphabet, waarmee hij als telegrafist een zoo geruimen tijd van nabij had omgegaan.

Zijn echt is tot dus verre alleen nog met een derde kind, William Leslie, gezegend.

Te Menlo-Park begon nu drie jaar geleden dat leven, dat zoo geheel eenig in zijn soort is, een leven voor uitvindingen alleen. Edison had het nu in finantieelen zin zoo ver gebracht, dat hij geen loongevende betrekking of rendeerende fabriek meer van noode had, om toch in alle ruimte te kunnen leven; en hij wenschte dan deze dingen ook niet langer, hij wenschte zich geheel en onverdeeld te kunnen wijden aan de overdenking van — en de proefnemingen omtrent die dingen, die zijn geest geheel in beslag namen. Op zijn nieuwe woonplaats verrees, niet ver van zijn woning, een flink gebouw van twee verdiepingen, waarin hij een bibliotheek benevens verschillende laboratoria, werkplaatsen, magazijnen van grondstoffen, verzamelingen of kleine musea enz. heeft laten gereed maken. Gaf Bishop verleden jaar (in het aangehaalde en in 't "Nieuws van den Dag" vertaalde stuk) van dit gebouw een uitvoerige beschrijving als van een der merkwaardigste plaatsen op den aardbol, maar voegde hij er bij, dat er toen reeds ruimte te kort kwam en er plannen voor een ander gebouw in bewerking waren, nu, in 1879, zijn die plannen verwezenlijkt, en is er bij het houten ook nog een steenen gebouw verzezen van

ongeveer denzelfden omvang en aan dezelfde belangen gewijd. Een flinke stoommachine is er in geplaatst, om ten allen tijde over kracht tot het in werking brengen van allerlei machinerieën te kunnen beschikken, en alles is nog meer op ruime schaal ingericht. In die wereld beweegt zich Edison tegenwoordig met zijn helpers, de heeren Batchelor (wiskundige), Adams (chemicus), Kreuza (hoofdmachinist), Griffin (secretaris) enz. benevens eenige arbeiders, wier aantal niet constant schijnt te zijn, maar van vijftien tot dertig varieert. Doen deze laatsten het ruwe werk, de anderen zijn met Edison zelve voortdurend aan allerlei proeven bezig, ook aan de zoodanigen, die geen dadelijk praktisch nut beloven. Men rekent b. v. den tijd niet verloren, die besteed wordt aan het mengen van vochten of gassen, van welke bijeenbrenging eigenlijk niets bijzonders verwacht wordt. Evenzeer worden allerlei zelfstandigheden bij alle mogelijke temperaturen en onder elken denkbaren luchtdruk geobserveerd, dikwijls zonder eenig bepaald doel, en even dikwijls zonder bepaald resultaat. Evenwel, het gebeurt bij dit alles van tijd tot tijd, dat men op eenig bijzonder verschijnsel stuit, en dan wordt dit met de grootst mogelijke nauwkeurigheid geboekt. Het kan later wellicht bij de eene of andere van Edison's uitvindingen worden te pas gebracht, of anders voorloopig blijven dienen in de verzameling van curiosa op scheikundig of physisch gebied.

Menigmaal echter zijn alle hoofden en harten niet maar zoo in het wilde met proefnemingen bezig, maar voor één bepaald en nauwkeurig omschreven doel in beslag genomen. Menigmaal, wanneer de chef der inrichting van deze of gene hem belangrijk voorkomende gedachte vervuld is, wordt op zijne aanwijzing door allen tegelijk gearbeid, om het voorgestelde doel (het vinden van eenige scheikundige verbinding of werktuigkundige combinatie) te doen bereiken, of wel het reeds gevondene te verbeteren.

Dat zulk een doel niet zelden bereikt wordt, de lange lijst

van zijn uitvindingen kan er ten bewijze van strekken. Het kan natuurlijk niet in de bedoeling van deze schets liggen, die uitvindingen in het breede te bespreken of uitteleggen. Zonder min of meer uitvoerige afbeeldingen acht ik het geheel onmogelijk de werking van de verschillende door hem uitgedachte systemen of door hem vervaardigde instrumenten duidelijk te maken. Trouwens, wanneer Edison onder de "Mannen van Beteekenis" verdient genoemd te worden, is dit mijns inziens, zooals ik straks nader hoop aantoonen, veel meer om zijn karakter en zijn geheele persoonlijkheid het geval, dan wel om de resultaten, tot dusverre door zijnen arbeid verkregen. Daarenboven, een beschrijving van zijne uitvindingen is te meer onnoodig, omdat diegenen onder haar, die haren weg gevonden hebben, reeds alom besproken en beschreven zijn, terwijl er onder de overigen menige gevonden wordt, die wel reeds met een bepaalden naam wordt aangewezen, maar die eigenlijk toch nog alleen in kiem aanwezig is, zoodat er van een eenigszins heldere uiteenzetting nauwelijks sprake kan zijn.

Meer algemeen bekend nog dan kool-telephon, mikrophon, electriche pen, tasimeter enz., is Edison's phonograaf, een werktuig waarmee, gelijk ieder weet, allerlei geluiden om zoo te zeggen worden vastgelegd, zóó echter, dat zij op ieder gegeven oogenblik weer kunnen worden te voorschijn geroepen. Het instrument is wel nog zeer gebrekkig, maar toch voorloopig geacheveerd: het vormt een afgerond geheel. En het vertegenwoordigt eene bijna geheel oorspronkelijke gedachte. Edison althans is de eerste, die die gedachte met eenig goed gevolg heeft weten te belichamen, al had zij min of meer vaag ook vroeger reeds anderen voor den geest gezweefd. Daarenboven, het zou mij niet verwonderen, als het eenmaal of misschien weldra bleek, dat wij hier met een van zijn nuttigste vindingen te doen hebben. Op dit oogenblik is een phonograaf wel is waar nog niet veel meer dan

interessant speelgoed; maar de nuttigheid van een uitvinding hangt gewoonlijk alleen van de degelijkheid der ten grondslag liggende idéé af. De praktische toepassingen volgen veelal eerst later. En zelfs nu reeds is er op gewezen, hoe wellicht de meer volkomen geworden phonograaf eerlang gewichtige diensten zal kunnen bewijzen, b. v. bij de politie om misdadigers op te sporen, bij de linguïstiek, om uitstervende dialecten te bewaren, ja voor wat niet al.

Laat ons nu echter ook op een andere van zijne uitvindingen eenige oogenblikken de aandacht vestigen, om daardoor te zien, hoe men met de berichten omtrent Edison en zijn genie eenigszins voorzichtig moet te werk gaan. Ongeveer een jaar geleden werd door vele dagbladen en sommige tijdschriften met veel ophef gesproken van den megaphon, een instrument dat voor hardhoorenden hetzelfde zou zijn, wat brillen of binocles zijn voor wie slechte oogen hebben. De megaphon zou voor verschillende graden van hardhoorigheid gemakkelijk uit- en ingeschoven kunnen worden, en het was volgens die berichten, alsof nu voor goed een eind was gekomen aan alle ellende bij hen, wier gehoor of door onderdom of door welke redenen dan ook was verzwakt. Men zag in gedachten hen allen reeds in 't publiek verschijnen, gewapend met hun hulpmiddel, evenals elk wiens oogen zwak zijn, een bril draagt. Men hechte te meer aan deze goede tijding, omdat er werd bijgevoegd, gelijk trouwens ook het geval is, dat Edison zelf aan de genoemde kwaal leed, en dus in ieder opzicht de aangewezen man was, om te dezen aanzien der lijdende menschheid te hulp te komen. Doch weldra zwegen de berichten, en in Europa kwamen geen exemplaren van den megaphon aan. Toen geruimen tijd later een der abonneuten van het bekende tijdschrift "Ueber Land u. Meer" zich tot de redactie had gewend om inlichtingen, las men onder de correspondentie dit karakteristieke antwoord: "Ueber das Megaphon hat nichts Wesentliches mehr verlautet." Ik noem dat antwoord karakteristiek, omdat ik

de vrees niet kan onderdrukken, dat, als er scherp onderzocht werd, aangaande menige van de naar men zegt nu reeds tot het getal van 271 aangegroeide uitvindingen van Edison, het antwoord niet veel meer bevredigend zou kunnen luiden. Wat toch is het geval? Hoe bescheiden Edison *zelf* ook zijn moge, aan alles wat hij maakt schijnt terstond een eenigszins hoogdravende naam gegeven te worden, alsof de zaak, waaromtrent een proef werd genomen, reeds kant en klaar gereed stond. Wat den megaphon betreft, is de schrijver dezer regelen in de gelegenheid geweest iets nader te onderzoeken. En wat is hem toen gebleken? Dat Edison twee enorme trechters heeft laten maken, naast elkander bevestigd, waarvan de zeer nauw toeloopende uiteinden in de ooren vastgezet werden. Nu spreekt het van zelf, dat naarmate die trechters grooter zijn, zij meer geluidsgolven opvangen; en ieder hardhoorende weet bij ervaring, dat bij twee gewone gehoorinstrumenten (wanneer de constructie overigens gelijk is) de meerdere of mindere werking alleen van de grootte afhangt. Toen dus Edison op een tot hem gerichte vraag aangaande den megaphon antwoordde, "dat dit instrument op dat oogenblik niet langer onder handen was, omdat zijn tijd te zeer bezet was met andere dingen", en hij overigens daarop alleen volgen liet: "the difficulty is, to make it small enough to be portable", toen sprak hij eigenlijk eenvoudig de waarheid uit, dat hij op dit gebied nog niets had gevonden.

Het groote onderscheid tusschen Amerika en Europa in alle dergelijke dingen kan misschien nergens duidelijker uit blijken, dan uit deze geschiedenis van den megaphon. Terwijl men onder ons zou zeggen: deze of gene heeft als curiositeit, om verre geluiden te kunnen opvangen, gehoortrechters laten vervaardigen van buitengewonen omvang, is er in de Nieuwe Wereld terstond een naam voor gereed, en wordt den volke niet zonder humbug verkondigd, dat de Megaphon is uitgevonden, die (er

wordt hoogstens nog bijgevoegd: *na verbeteringen van ondergeschikten aard*) aan alle hardhoorenden verlossing zal aanbrengen; allerlei verhalen komen dan terstond in omloop omtrent hetgeen door dien megaphon gehoord is en gehoord kan worden. Wij nuchtere Nederlanders zouden in alle kalmte kunnen beweren; dat het volstrekt geen wonder is, wanneer men meer hoort; zoolang het oor geplaatst is aan het eind van een trechter, die b. v. eenige meters omvang heeft.

Toch bedoel ik volstrekt niet, hiermede aan Edison's proefnemingen op dit gebied alle waarde te ontzeggen. Wellicht gelukt het hem door zeer herhaalde vergelijkingen, voor den vorm van gehoorinstrumenten een betere norma te vinden dan de tot dus ver gebruikelijke. Misschien ook wordt er op den duur door nieuwe verbinding van geluidvangens met klankleiders iets geboren, wat werkelijk al het vroegere ver overtreft; maar zoo lang er eigenlijk nog niets geschied is, dan dat Edison zijn aandacht heeft gevestigd op het feit, dat grooter geluidvangens ook meer trillingen naar het oor overbrengen, zoolang spreke men nog niet van een uitvinding, spreke men nog niet van een megaphon voor hardhoorenden, alsof het instrument reeds in iederen winkel verkrijgbaar ware gesteld.

En is het eigenlijk met de groote zaak van Edison's laatste jaren, de verdeling van het electricch licht, wel zoo bijzonder veel beter gegaan? Het schijnt waar te zijn, dat de door hem in zijn eigen labaratorium genomen proeven voldoende zijn geslaagd, dat de Edisons-lamp niet ver beneden andere soortgelijke instrumenten behoeft gesteld te worden. Maar was er in het vorig jaar niet van hem sprake als van den eenigen, die alle moeielijkheden op dat gebied volkomen had uit den weg geruimd? Er werd alleen gewacht — zoo zei men — op octrooi-aanvragen in verschillende landen, en dan zou de wereld verbaasd staan over hetgeen deze uniek geniale man haar schonk. Ik geloof nu wel te mogen con-

stateeren, dat aan die hoog gespannen verwachtingen volstrekt niet is beantwoord. Wanneer in een der jongste Amerikaansche berichten over hem gezegd wardt: "Hoewel het ons goed doet, "dat de heer Edison ons, na lang wachten, ook in de kwestie "van het electricch licht niet heeft teleurgesteld, wij zouden toch "in hem als den grootsten man zijner eeuw hebben blijven ge-"looven," dan meen ik dat zelfs het eerste gedeelte van dien volzin niet dan met eenige restrictie kan worden overgenomen. Heeft Edison ons niet teleurgesteld? In den New-York Herald van 25 April 1879 wordt de uitvoerige, met afbeeldingen toegelichte omschrijving zijner patenten gevonden, maar voor zoo ver men daaraan zich een oordeel kan vormen, behelzen deze patenten niet veel, wat niet ook door anderen is beproefd en in praktijk gebracht. Daarenboven, wij schrijven nu December 1879; en ofschoon alom meer en meer electriche verlichting wordt aangebracht, ofschoon natuurlijk ieder die zich zulk licht aanschaft, de beste en goedkoopste wijze volgen wil, worden bijna overal de systemen van anderen ingevoerd, hoort men allerlei namen noemen, maar treedt Edison althans op dit gebied al meer en meer op den achtergrond. Zou het dus niet raadzaam zijn, achter zijnen naam als den grootsten, waar het de electriche verlichting geldt, voorloopig nog maar een vraagteken te plaatsen? De geschiedenis kan in deze alleen uitspraak doen; en onmogelijk acht ik het niet, dat Edison, die werkelijk een zeer helderen blik aan groote vindingrijkheid en groote wilskracht paart, die daarenboven voor dit doel over tijd en geld in overvloedige mate beschikken kan, ten slotte alle anderen overvleugelt. ¹ Maar vooralsnog kunnen wij ook tegenover deze zijn grootsche levenstaak, als tegenover zijn megaphon en tegenover zoo menige vinding van meer ondergeschikt belang, niet anders dan een afwachtende houding aannemen.

¹ Zie het Naschrift.

Het zou kunnen zijn, dat eenig lezer allengs den indruk begon te ontvangen dat, waar zoo veel moet afgedongen worden op de resultaten door Edison verkregen, en dus op den grooten naam, door hem en zijn uitvindingen verworven, er nauwelijks genoeg kan overblijven, om van hem als van een man van beteekenis te spreken. Toch blijf ik hem dien eernaam gaarne geven, en doe ik dat zelfs van ganscher harte, wanneer wij niet alleen op zijne resultaten, maar vooral op zijn streven en op al wat hij achter zich heeft, den blik vestigen. Edison's leven is een leerschool. Een treinjongen, die het zoo ver brengt in de wereld, moet trouwens wel in menig opzicht een zeer merkwaardige persoonlijkheid zijn.

Overbekend is het, hoe overal zij, die zich van de lagere sporten van den maatschappelijken ladder naar hooger hebben weten optewerken, worden toegejuicht en geëerd, maar hoe bovenal in Amerika dezulken, als "self-made men", op zeer hoogen prijs gesteld worden. Met veel meer recht dan verreweg de meesten hunner verdient Edison bewondering en eerbied. Amerika prijst, naar het ons voorkomt, te veel zijn "self-made men" ook dan, wanneer zij hun hooger positie alleen te danken hebben aan een soort van sluwheid, welker uitingen den toets van stipte eerlijkheid, of in 't algemeen van eenigszins dieper opgevatte zedelijkheid niet of nauwelijks kunnen doorstaan. Daarenboven, hoe dikwijls wordt in die Nieuwe Wereld het geld verzamelen op zich zelf beschouwd en gevierd als het doel, dat met dit opklimmen op den maatschappelijken ladder moet worden beoogd. In het "make money" moge iets eerbiedwaardigs liggen opgesloten, in 't overre het van energie en volharding getuigt, het kan eensdeels ten gevolge van den betreden weg maar zelden onvoorwaardelijk worden geprezen, en andersdeels kan vaak gemakkelijk met de stukken worden aangetoond, dat geldbezit als einddoel werd gesteld en dat dus de genoemde energie en volharding zich een niet bij

zonder verheven terrein hadden uitgekozen, om op te arbeiden. Hoe oneindig veel hooger dan anderen staat dan een man als Edison die, niet aan geldbezit gewoon, nu hij rijk is, toch niet gierig en evenmin verkwistend of weelderig is geworden, maar zijn geld aanwendt tot die zelfde doeleinden, die hij van den beginne af, eerst met minder en later met meer bewustheid, heeft nagestreefd. Indien iemand, dan heeft hij getoond, dat het "make money" niet een doel maar een middel moet zijn. Hij had, indien de verhalen omtrent zijn schatten ook maar voor een achtste gedeelte waar zijn, na het verlaten van Newark, even goed als de beste zijn villa kunnen betrekken en in al de genietingen der weelde zijn kostbaar leven kunnen laten ten onder gaan. Maar hij werkt, rijk geworden, even hard, misschien harder nog dan toen hij arm was: zijn schatten worden hem in hoofdzaak alleen hulpmiddelen, om zijn arbeid op altijd grooter schaal te kunnen voortzetten.

Op welke periode van Edison's leven wij ook den blik slaan, altijd wekken zijn lust tot onderzoek, zijn bescheidenheid, zijn opgewektheid, zijn moed en zijn volharding onze bewondering. Zulke persoonlijkheden zijn het, die de "self-made men" kunnen genoemd worden van het echte allooi.

Van een 32 jarig man kan niet besproken worden wat hij geweest is, zonder dat de vraag zich terstond opdoet, wat hij nog worden of wezen kan.

Omtrent zijn uitwendige levensomstandigheden of van de wijze waarop hij zijn doel zal blijven najagen, kan bij hem misschien nog minder dan bij anderen iets met eenige zekerheid gezegd worden.

Zijn de gegevens, waaronder hij werkt, reeds tot dusverre bijzonder rijk geweest aan afwisseling, 't zou dunkt mij, bij zijn

karakter en bij de macht, die invallende gedachten over hem hebben, volstrekt niet te verwonderen zijn, indien Menlo-Park weer plotseling werd prijsgegeven, en de aldaar in 't leven geroepen gebouwen eerlang b. v. eenigen naburigen landbouwer als veestallen moesten dienen.

Het zou zeer goed kunnen zijn, dat de tegenwoordige eigenaar door zijn ervaringen tot het inzicht kwam, dat het leven in een wereldstad, waar alle hulpmiddelen van wetenschap en praktijk hem meer ieder oogenblik zouden ten dienste staan, daarom ook geschikter zou wezen, om aan zijn hartstocht voor uitvinden te voldoen. De couranten-berichten der laatste dagen zeggen, dat hij op het punt staat naar Europa over te steken. Wie kan bepalen of indrukken, die hij in de oude wereld ontvangt, niet misschien weer groote wijzingen zullen brengen in zijn levensplan. Maar *hiervan* kunnen wij ons, dunkt mij, verzekerd houden — zoo wij in 't algemeen reden hebben van te gelooven in continuïteit — dat hoe ook zijn weg moge zijn, de genoemde hartstocht zelve hem zal bijblijven, en hij aan nieuwe ontdekkingen en uitvindingen op het gebied van mechanica en electriciteit vooral zijn leven zal blijven wijden.

Moge het hem gegeven zijn de wereld met nog menige nuttige vinding te verrijken. Zoo aan iemand, dan wordt de eer en het voordeel daarvan gaarne gegund aan hem, die er zich zoo geheel met de borst op toelegt, en wiens antecedenten hem de harten van zoo velen hebben doen winnen.

Maar ook indien de terstond zichtbare resultaten misschien niet zoo vele zullen zijn als menigeeen verwacht, indien Edison en wie in hem belang stellen misschien in velerlei dingen zullen worden teleurgesteld, dan nog zal zijn leven niet verloren zijn. Ook zelfs wanneer wij voor een oogenblik vergeten, wat hij reeds werkelijk gegeven heeft, wanneer wij alleen letten op zijn onvermoeid pogen en in 't algemeen op die eigenschappen van ka-

rakter die hem kenmerken, zien wij in Edison een groote figuur, die voor zijn omgeving, voor zijn volk, in zekeren zin voor geheel de wereld, niet zonder invloed blijven kan.

Onze eeuw — 't is meermalen opgemerkt — heeft misschien nog meer behoefte aan mannen van karakter dan aan mannen van talent. Welnu, van dergelijke mannen van karakter als Edison is, zou een invloed ten goede uitgaan, ook al was er van eenig buitengewoon talent weinig of niets te bespeuren. Hoeveel te meer is dat het geval, nu zijn geestesgaven in menig opzicht met de gelijkheid van zijn karakter gelijken tred houden.

Bovendien brengt de aard van zijn werkzaamheid, brengt het gebied waarop hij zich beweegt mede, dat door zijn streven zeker geloof, zekere veerkracht gewekt wordt ook bij anderen. Ik vond ergens de opmerking gemaakt, dat Edison's werklieden meermalen geheel uit vrije beweging langer aan het werk zijn dan zij strikt genomen behoeven te doen, of langer in de werkplaats verblijven, dan de uren waarvoor zij betaling ontvangen, wanneer nl. de uitslag van eenige belangrijke proefneming op het spel staat of ook wel alleen, wanneer zij daardoor van dien uitslag spoediger bericht kunnen ontvangen. Edison heeft bij hen belangstelling weten te wekken in zijn en hun eigen werk, geloof aan het goed gevolg zijner pogingen.

En wat met de werklieden geschiedt, kan een beeld zijn van wat hij in ruimer kring uitwerkt. Ook al durf ik niet met zoo groote opgewondenheid als Bishop spreken van de resultaten tot dus verre door den Amerikaanschen uitvinder bij uitnemendheid verkregen, daar is toch veel waars in de opmerkingen, waarmede deze zijn biograaf het genoemde artikel in Scribner's" opende: "Van Edison gaat een levenwekkende kracht uit, een straal van flinken moed en hoop, die wonderen zal doen, zoo niet door hem, dan door anderen die door hem opgewekt worden. Eene uitvinding is niet alleen schoon op zich zelve, maar heeft ook eene moreele

zijde, ze zet het ongelooft aan de vervulling van het ideaal op zijde en wekt tot nieuwe veerkracht op. Als dit kan — zoo begint men te vragen — waarom zou dan dat andere niet ook kunnen?"

Zelfs vereenig ik mij, met kleine restrictie, gaarne met de woorden die hij volgen laat: "Hoe heerlijk komt juist deze nieuwe levensstroom in een tijd van algemeene slapte en lusteloosheid. Een gezond geloof op het gebied der wetenschap is er door ontstaan, en daarvan kunnen de goede gevolgen niet uitblijven."

Met kleine restrictie alleen neem ik die woorden over, omdat — gelijk ik reeds aantoonde — er door verschijningen als Edison en anderen ook wel eenig *ongezond* geloof in de macht der natuurwetenschappen is gewekt, een nieuw soort van bijgeloof, waarbij maar terstond alle zulke verhalen voor waar worden aangenomen, die met eenige uitdrukkingen aan 't gebied der natuurwetenschappen ontleend, zijn doorvlochten. Maar dit neemt toch niet weg, dat werkelijk menigeen in dezen tijd van twijfel en volslagen scepticisme nieuwe opgewektheid, nieuwe kracht, althans een indruk van frischheid ontleenen kan aan een persoonlijkheid als die van Edison, en ook zelfs aan de resultaten reeds nu door hem verkregen.

Wat er ook overdrevens zijn moge in vele verhalen omtrent de wonderen die hij in het leven riep, zooveel kunnen wij, dunkt mij, met recht constateeren, dat Thomas Alva Edison is een "man of mark", iemand die karakteriseerend mag genoemd worden, zoowel voor het werelddeel dat hem zag geboren worden als voor den tijd waarin hij leeft. Karakteriseerend voor Amerika, voor die jonge wereld, waar een stichting als die van Menlo-Park alleen op haar plaats is; karakteriseerend ook voor de negentiende eeuw, die haren eernaam van "eeuw der uitvindingen" niet ten onrechte draagt. Heeft die eeuw mannen voortgebracht, wier genie, althans voor zoover wij daarover op dit oogenblik oordeelen kunnen, de wereld met veel schitterender resultaten

heeft verrijkt, 't is niet oneigenaardig, dat de nieuwe eeuw niet gaat komen, voor dat de tegenwoordige den man heeft aanschouwd, die zóó zeer haar stempel draagt, dat het uitvinden bij hem een hartstocht is geworden, dat hij het uitvinden gemaakt heeft tot zijn beroep.

Werd mij dus nog eens de vraag voorgelegd, waarmee ik deze schets aanving: "Geloofst gij in Edison?" dan zou ik kunnen antwoorden: ik geloof niet in hem als den wonderdoener, zooals hij geteekend wordt in vele der verhalen, die omtrent hem en zijn vindingen in omloop zijn; maar ik geloof in hem als een man van zeer grooté en zeldzame eigenschappen van geest en van hart beiden; ik geloof in hem als een man, die meer dan duizenden die dien naam dragen, een "self-made man" mag heeten in den rijksten zin van die uitdrukking; ik geloof in hem als een man, die reeds veel gegeven heeft, en die lichtelijk nog veel meer zal kunnen geven; ik geloof in hem als een man, in wien zijn streek en zijn tijd beiden zich afspiegelen.

Om dit alles meen ik dan ook, dat hem met volle vrijmoedigheid een plaats kan worden ingeruimd in de rij dier mannen, aan wie deze uitgave gewijd is.

NASCHRIFT.

Het vermoeden of de mogelijkheid, waarop bl. 62 gedoeld werd, dat namelijk Edison wellicht ook op het gebied van het electrisch licht eerlang alle anderen zou kunnen voorbijstreven, schijnt reeds onder het afdrukken van de bovenstaande levensschets te zijn verwezenlijkt. Werd er in die schets alleen gedoeld op zijn vorig systeem van verlichting, nog in December kwamen de berichten

naar Europa over, dat er te Menlo-Park weer iets geheel nieuws was uitgedacht en in toepassing gebracht, electriche verlichting namelijk, waarbij de lichtende stof zou bestaan uit gedrenkt en gecarboniseerd bordpapier. Inzonderheid werd gewezen op de goedkoopste van het nieuwe licht, meer bepaald nog op die der lampen: elke lamp zou op slechts f 0,60 te staan komen.

En terwijl de drukproeven in mijn handen zijn, vind ik in het "Nieuws van den Dag" van heden, het volgende:

De berichten omtrent de proefnemingen met Edisons jongste vinding in zake electriche licht waren zoo gunstig, dat menigeen van een opgeschroefde reclame sprak, of althans er het zijne van dacht. De parijsche *Figaro* heeft zich tot tolk gemaakt van die twijfelaars. Zij wilde uitgemaakt zien, of o. a. het verslag van de *Times* inderdaad juist was, en wendde zich daartoe tot niemand anders dan tot Edison, want het is een feit, dat niemand minder gerucht maakt in den lande, niemand stiller en bescheidener denkt dan de groote uitvinder zelf.

Figaro zond dus een telegram aan Edison en ontving daarop het volgende antwoord:

Menlo-Park, 4 Januari 1880.

Het telegram van de *Times* is juist. Uitvoerbaarheid en besparing overtreffen de verwachting. Al de huizen zijn hier 10 dagen er meê verlicht geweest.

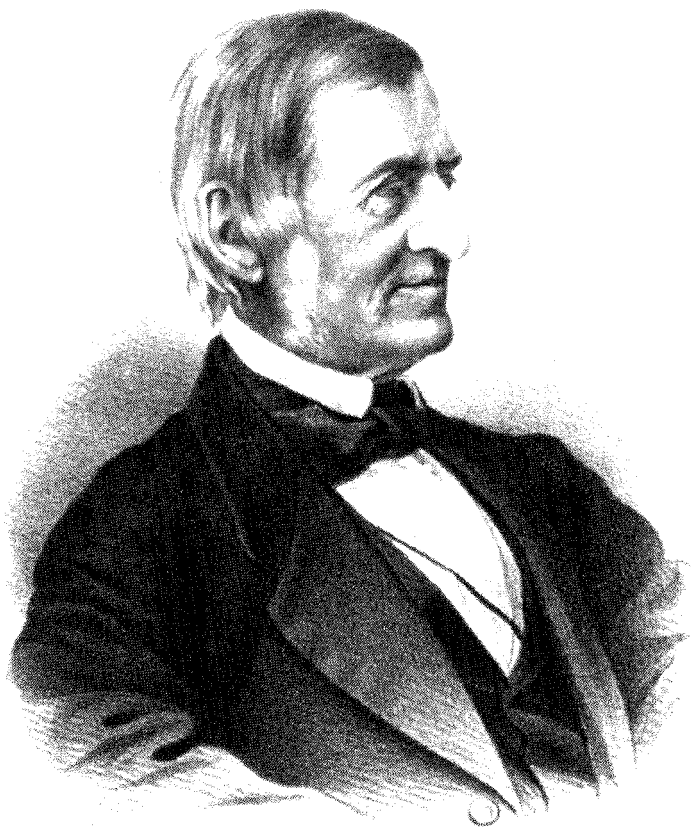
EDISON.

Dit een en ander klinkt, indien *Figaro* niet den schalk heeft willen spelen — en waarom zou hij dat doen? — zeer bemoeidigend, en ik voor mij begin toe te geven aan de hoop, dat Edison ook in dezen zal blijken de wereld wat rijker te hebben gemaakt.

Intusschen zullen wij het eindoordeel wel moeten opschorten, totdat proefnemingen op grooter schaal of — liever nog — meer algemeene invoering, het bewijs zullen hebben geleverd, dat de nieuwe vinding werkelijk aan de vele verschillende eischen, die men aan goede electriche verlichting stelt, kan voldoen. Ook zelfs na dit bericht meen ik, bij allen eerbied dien ik voor Edison gevoel, te moeten blijven bij mijne opvatting, dat een Europeaan tegenover alle Amerikaansche uitvindingen goed doet met af te wachten, tot hij in Europa zelf er de resultaten van gezien heeft.

De omstandigheid dat dit Naschrift noodig is geworden, moge aan den eenen kant kunnen gelden als een aanwijzing, dat de tijd om Edison volledig te schilderen eigenlijk nog niet gekomen is, aan den anderen kant is het niet onwaarschijnlijk, dat juist de nieuwe papier-verlichting zijnen naam op nieuw bij velen ter sprake zal brengen, en in dat geval kan aan het nu verschijnen van deze schets althans *le mérite de l'apropos* niet worden ontzegd.

9 Januari 1880.

Am. Quarterly

RALPH WALDO EMERSON.

“De kortste levensbeschrijvingen zijn die der grootste genieën. Zij leefden in hun schriften en daarom ging hun privaat en publiek leven onopgemerkt voorbij. Hun grootste bewonderaars gelijken het meest op hen.”

Ook de biographië van Emerson, aan wien wij deze woorden ontleenen, beslaat slechts enkele bladzijden. Zijn uitwendig leven was niet rijk aan afwisselingen.

Ralph Waldo Emerson, wiens voorouders in Northumberland woonden, werd den 25sten Mei 1803 te Boston geboren, waar zijn vader predikant was. Reeds op achttienjarigen leeftijd ontving hij een academischen graad aan Harvard-college. Na voltooiing zijner theologische studiën werd hij predikant bij een der unitarische gemeenten zijner geboortestad. Maar de Unitariërs, hoewel om hun vrijzinnigheid geroemd, maakten Emerson het leven moeielijk. Zij begrepen zijn vrijen en onafhankelijken geest niet. “De leiders der Unitariërs verwierpen het oorspronkelijk talent, dat onder hen geboren was. De oogen der verlichte jonge menschen waren op de nieuwe ster gevestigd, die hen voortdu-

rend inspireerde en langs nieuwe wegen leidde. Amerika had nimmer zulk een verschijning aanschouwd. Maar het genie van Emerson verdween spoedig uit het kerkelijk gesternte en stond voortaan alleen als een vaste en eenzame ster.”¹

Op den 15den Juli 1838 nam hij afscheid van zijn gemeente. Parker, die een jaar te voren predikant was geworden, getuigt van deze toespraak: “Hij overtrof zichzelf. Schoon, waar, indrukwekkend was de schildering van de fouten der kerk in haar tegenwoordigen toestand. Hij heeft mijn geest wakker geschud.”²

De afscheidsrede, op uitnoodiging der theologische studenten te Cambridge in “Divinity-College” gehouden, was in het oog van vele eerwaardigen dwaas en goddeloos. Emerson had vooral op twee dwalingen in het kerkelijk Christendom gewezen: Jezus, die tot het echte ras der profeten behoorde, was onkenbaar geworden. Men had hem goddelijke titels gegeven, die eens de uitdrukking waren van bewondering en liefde. Door hem buiten de menschheid te plaatsen, hebben zijn prediking en leven hun bekoorlijkheid verloren. De andere dwaling bestond hierin, dat men Gods openbaring tot het verleden beperkte en daarom, in plaats van den levenden, een dooden God verkondigde.

Het kenmerk der tegenwoordige prediking was volgens Emerson de traditie. Daarom kon zij geen brood voor het leven geven. Alleen hij, die over de oude vormen den adem des levens laat gaan, die overal de waarheid spreekt, gelijk eigen leven en geweten hem ingeven, kan voor de zoekende en bezwaarde zielen bronnen van hoop en vertroosting ontsluiten.

Tweemaal heeft Emerson Europa bezocht. In gezelschap van een amerikaansch kunstenaar vertoefde hij, tot herstel zijner ge-

¹ Vgl. Theodore Parker's *Experience as a Minister*, p. 111, 51, 33.

² Vgl. *Life and Correspondence of Th. Parker* bij John Weiss, I, p. 113, 114.

zondheid, in 1833 gedurende eenige maanden in Sicilië, Italië, Frankrijk en Engeland. Zeker zou hij ook aan Duitschland een bezoek hebben gebracht, ware Goethe, wien hij hoog vereerde, niet het vorige jaar gestorven. Met eenige beroemde persoonlijkeden, wier schriften hem bekend waren, verlangde Emerson kennis te maken. In Engeland trokken hem vooral Coleridge, Wordsworth en Carlyle aan. Hij vond den laatste op zijn eenzaam landgoed Craigenputtock; de leeraar van Dunscore, die op een afstand van zestien mijlen van hem woonde, was de eenige in den ganschen omtrek, met wien de groote denker kon converseeren. Emerson noemt hem een schrijver, "die de wereld zoo volkomen beheerschte, alsof hij in zichzelf het beste bezat, wat Londen kon aanbieden." Hij beschrijft Carlyle als een lang, mager, spraakzaam man, vol frissche anecdoten en humor. Als de wijsgeer zich ergerde over de uitbundige loftuitingen op een genie gehouden, dan vertelde hij van zijn diepe bewondering voor het talent, dat zijn varken toonde te bezitten. Het beste, wat hij van Amerika wist, was dat een mensch daar vleesch voor zijn arbeid kon krijgen.

Veertien jaar later kwam Emerson voor de tweede maal in Engeland. Van eenige handwerkersvereeningingen in Lancashire en Yorkshire had hij een uitnoodiging ontvangen, om in een twintigtal steden voorlezingen te houden. Het uitzicht om Engeland en Schotland grondig te leeren kennen, de aantrekkelijkheid eener zeereis, die op zijn door ingespannen studie geschokte gezondheid gunstig kon werken, deden hem besluiten, om aan het verzoek te voldoen. Toch besloot hij slechts aarzelend. Met reizen was hij weinig ingenomen. Hij noemt het ergens "het paradijs der dwazen". De reismanie is volgens hem een bewijs van gebrek aan karakter, van een ziekte, waaraan het geestelijk leven lijdt.

Te Boston ging hij den 5den October 1847 aan boord, om na

een afwezigheid van ruim een half jaar in zijn vaderland terug te keeren.

Emerson heeft de indrukken, die hij van Engeland ontving, in eenige voorlezingen aan zijn landgenooten medegedeeld.¹

De moed, het intieme huiselijk leven, de teedere omgang van de leden der beide seksen, waarvan hij in Engeland getuige was, hadden zijn bewondering opgewekt. In zijn oog staat de engelsche held hooger dan de fransche, de Duitsche, de Italiaansche of Grieksche. In Engeland verwacht men, gelijk Nelson zeide, dat ieder zijn plicht zal doen. Er wordt daar driemaal meer gearbeid dan in andere landen. Armoede beschouwt men als een schande.

Wat hem minder beviel, was de gehechtheid van den Engelschman aan oude gebruiken, zijn bekrompen nationaliteitsgevoel, zoodat de hoogste lofspraak, die een vreemdeling verdienen kan, aldus luidt: ik zou u bijna voor een Engelschman houden. De godsdienst is er zinledig, de staatskerk een pop, die elke kritiek met angst afwijst. Zij duldt geen verschil van meeningen en schuwt het licht. De Engelschman gelooft allereerst aan een Voorzienigheid, die voor elk pond sterling zorgt. Het ontbreekt hem aan idealisme, aan phantasie. Zelfs in zijn verhevenste poëzie verloochent zich zijn utilitarianisme niet. De "nuttige" wetenschappen trekken hem allermeeest aan.

Engeland wordt vergeleken met een oud, in verschillende eeuwen opgetrokken gebouw, waaraan allerlei reparaties zijn aangebracht. Zijn zwaartepunt ligt in het private, niet in het publieke leven, dat meestal trouweloos is geweest. Zijn buitenlandsche politiek was zelden edelmoedig en rechtvaardig. De rijken onderdrukken er de armen; het pauperisme is in Engeland een ontzettende macht. Het is het land der patriotten, wijzen, martelaars en zangers. Werd het eens door den Oceaan, waaruit het is voortgekomen,

¹ Vgl. *English Traits*, in 1856 uitgegeven.

verzvolgen, dan zal het in de herinnering voortleven als het eiland, dat onsterfelijke wetten gegeven en het recht der persoonlijkheid gehuldigd heeft.

Emerson onderscheidt in Engeland twee volken of klassen, wier harmonie en disharmonie de macht van den staat uitmaken: tot de eersten behooren zij, die voor idealen ontvankelijk zijn, wier aantal door hem op een dozijn geschat wordt; de klasse der practische lieden daarentegen telt haar volgelingen bij millioenen. Zijn voorliefde voor het idealisme beheerschte zijn oordeel over de celebriteiten onder de schrijvers van dien tijd. Terwijl hij met Coleridge, Wordsworth, Carlyle hoogelijk is ingenomen, is zijn oordeel over de mannen, die hij een plaats geeft in de practische klasse, niet van eenzijdigheid vrij te pleiten. Wat dunkt u b. v. van de volgende karakteristiek van Macaulay? "De schitterende geschiedschrijver leert, dat men onder het goede verstaan moet: goed eten, goede kleeding, stoffelijk welzijn; dat de roem der nieuwere philosophie bestaat in haar streven, om het nuttige te bevorderen, de ideeën en de moraal buiten rekening te laten. Het verstand moet ons leeren, hoe wij betere ziekenstoelen en wijnsoepen voor zwakken kunnen maken. Zinnelijk genot is het eenig goede. Het grootste voordeel der astronomie bestaat in de verbetering der scheepvaart. Een schoon resultaat voorwaar, waartoe de beschaving en de godsdienst van Engeland na een geschiedenis van duizend jaren gekomen zijn: de loochening der zedelijkheid!"

Duitschland staat volgens Emerson ver boven Engeland, dat niet in staat is den duitschen geest te begrijpen. In Engeland is de natuurwetenschap van de wetenschap des geestes gescheiden, waarmede zij eeuwig verbonden moest blijven. Duitschland is het land der idealen, dat voor Europa denkt, waar het enthousiasme levendig wordt gehouden.

Van zijn verblijf in Engeland nam Emerson de aangenaamste indrukken mede. Overal was hij vriendelijk en gastvrij ontvangen.

Oude vrienden werden nog eens bezocht, nieuwe vriendschapsbanden gesloten. Bancroft, de groote amerikaansche geschiedschrijver, die toen nog gezant te Londen was, bracht hem in kennis met Hallam, Dickens, Thackeray, Tennyson, Disraeli, Forster, Robert Brown, Owen, Lyell en anderen. Hij was voor eenige dagen de gast van Miss Martineau, die pas uit Egypte was teruggekeerd. Met haar bezocht hij Wordsworth, den dichter van de *Ode op de onsterfelijkheid*, welke volgens hem de hoogte aanwijst, waartoe de geest in onzen tijd kan stijgen.

Sinds 1838 woont Emerson als privaat persoon te Concord in Massachusetts. Zijn woning staat op de plaats, waar de Amerikanen in 1775 een overwinning behaalden op de Engelschen.¹

¹ Aan een artikel van een Amerikaan over "Emerson in-zijn eigen woning", geplaatst in *The Inquirer* van 26 Juli 1879, ontleenen wij de volgende bijzonderheden:

Emerson woont met zijn vrouw en een dochter. Naast hem woonde vroeger de bekende Nathanael Hawthorne († 1864). Zijn eenige zoon is een uitstekend geneesheer te Concord.

Zijn huis is eenvoudig, maar smaakvol ingericht. De niet groote bibliotheek bestaat alleen uit voortreffelijke werken. Schrijvers uit verschillende deelen der wereld zenden hem present-exemplaren hunner geschriften.

In den omgang boeit Emerson vooral door zijn eenvoud. Over zijn gebrek aan helderheid heeft men dikwijls ten onrechte geklaagd. Eenige handwerkslieden zeiden eens tot hun nieuwen predikant: wij zijn maar eenvoudige lieden en hebben het niet-verder gebracht dan dat wij Emerson kunnen begrijpen.

De grijsaard onderzoekt nog met de grootste gemakkelijheid de moeilijkste problemen van onzen tijd. Zijn dichterlijk idealisme is verheven boven de heftige polemiek der theologen.

Wie den wijze van Concord bezocht heeft, verwondert zich niet over de liefde, die zijn vrienden hem toedragen, over den eerbied, waarmede

Na het verlaten van den kansel heeft hij het werk, in de kerk begonnen, in de maatschappij voortgezet. Als schrijver en als spreker in verschillende vereenigingen, voor geleetterden en ongeletterden, is hij steeds als de prediker van het idealisme opgetreden. Eerst had hij met allerlei vooroordeelen te kampen. Men waarschuwde tegen hem, omdat hij een ongeloovig en goddeloos mensch was. Maar het duurde niet lang, of hij werd als de gevierde auteur en spreker begroet. Volgens de getuigenis van een landgenoot kan men zich niets aangrijpenders voorstellen dan Emerson te hooren. Als hij een gedachte uitspreekt, die de vrucht is van langdurige overpeinzing, dan zou men meenen, dat hij in het bezit was van een opdracht, door de gansche menschheid onderteekend, om juist zóó te spreken.

Carlyle, die de beide eerste bundels zijner "Essays" met een Voorrede verrijkte, noemde ze: *de alleenspraak van een ziel, die waar is*. In Engeland verschenen van zijn werken tal van nadenken, in Frankrijk en Duitschland enkele vertalingen. Vooral in Duitschland zijn sommige schrijvers hoogelijk met hem ingenomen.

"Ein Prophet, nicht in der präventiösen Bedeutung gebraucht, die uns die Vergangenheit, die Heiligkeit vieler Jahre ertheilt, ist Emerson wohl zu nennen. Er ist es nicht allein weil er Geist besitzt, denn wir haben viele lebende Autoren, die auch damit gesegnet sind; während wir jedoch hinter jenen uns selten einen Charakter denken können, und nur ihre, in den Spinnennetzen der Literatur, waltende Feder verfolgen, so denken wir uns hinter seinen Worten einen leuchtenden, strahlenden Charakter verborgen. Ja noch mehr, wir ahnen ein groszes Herz voll Anmuth

geleerden uit Engeland en Amerika tot hem opzien. Niemand verlaat zijn gastrijke woning zonder de overtuiging mede te nemen, dat hij althans eenmaal in zijn leven een groot man heeft ontmoet.

und Liebe, das sich allein dem Fortschritt der Menschheit gewidmet hat." ¹

“Kein Schriftsteller” — zoo schrijft Hermann Grimm ² — “hat solchen Reiz für mich als Emerson. Nichts Ueberflüssigendes, Beschönigendes, Sentimentales finden wir bei ihm. Die alltäglichen Dinge macht er poëtisch, das geringste führt er auf das grözte zurück. Mit einem Wort hebt er uns über die Erde, und während er sagt, dasz alles schön sei, glauben wir es ihm. Die Welt wird zu einer bunten Wiese, die er vor uns ausbreitet, und der Geist des Lebendigen fieszt mitten hindurch in klaren Wellen, aus denen versteckt alle Blumen und Gräser Kraft und Wachstum trinken.”

In ons vaderland heeft, zoover ik weet, alleen Dr. Wolf op hem de aandacht gevestigd en hem een plaats toegekend onder de voortreffelijkste schrijvers. ³ Aan hem dank ik mijn eerste kennismaking met Emerson, terwijl hij mij tevens aan zich verplicht heeft door de inlichtingen, mij bij de bewerking dezer schets gegeven. ⁴

Zullen wij in staat zijn Emerson te begrijpen, dan moeten wij niet vergeten, dat hij een Amerikaan is, die voor Amerikanen schrijft en spreekt.

¹ Vgl. G. Fabricius, in de Voorrede vóór eenige door hem vertaalde Essays van Emerson (1858).

² Vgl. *R. W. Emerson über Goethe und Shakespeare* (1857).

³ Vgl. *De Gids*, 1861, p. 772—825.

⁴ De londensche editie, (Bell & Sons, 1876) getiteld: *The complete Works of R. W. Emerson* is alles behalve compleet. Daarin ontbreken o. a.: *The mind and manners of the nineteenth century*, lezingen door E. in 1848 in Engeland gehouden; *Memoirs of Margaret Fuller, Marchesa d'Ossoli*, in 1852 met W. H. Channing uitgegeven; *Oration on the death of President Lincoln*, 1865; *Society and Solitude*,

In zijn voorkomen vertoont hij het type van een Amerikaan uit Nieuw-Engeland.

Niet Engeland, maar Amerika is volgens hem de zetel en het centrum van het britsche ras. Zijn vaderland bezit natuurlijke voordeelen, welke het moederland mist. Eens zal Engeland, als een oud en uitgeput eiland, tevreden moeten zijn wanneer het zijn kinderen krachtig ontwikkeld ziet.

In zijn lezing over den amerikaanschen geleerde laat hij de fiere taal hooren: "Wij hebben te lang naar Europa geluisterd. Reeds begint men den geest van den vrijen Amerikaan voor schroomvallig en bedeesd te houden, steeds geneigd om anderen na te volgen. Wij mogen niet altijd van den oogst van vreemden profiteren. Wij moeten op eigen beenen staan, met eigen handen arbeiden, onze eigen gedachten uitspreken."¹

Er zijn menschen, die vragen: wie wil gaarne in een land wonen, dat haast geen verleden, geen geschiedenis heeft? Aan dezulken vraagt hij op zijn beurt: zoudt gij u thuis gevoelen in een land, waar privileges worden toegekend aan geboorte en rijkdom, waar de pers niet vrij, het pauperisme een ontzettende macht is, waar *titulaire* vorsten heerschen, die in prachtige koetsen rijden en veel wijn drinken, maar niet door zelfopoffering, volharding en ernstige studie hun leven versieren?²

Essays, 1870; (vertaald in het Duitsch door Mohnicke, Zweite Auflage, 1876); *Letters and Social Aims*, Essays, 1871; (in het Duitsch met een inleiding van Julian Schmidt, 1876); *Parnassus, Selected Poems*, 1871.

In het prachtwerk, dat onlangs is aangekondigd: *The hundred greatest Men* zullen, behalve door Matthew Arnold, Max Müller, Fayne en Renan, ook door Emerson "historical Introductions" gegeven worden.

¹ Rede, uitgesproken 31 Aug. 1837, in de *Phi Beta Kappa Society* te Cambridge.

² *The young American*, een lezing, gehouden te Boston, 7 Febr. 1844, in de *Mercantile Library Association*.

De ingenomenheid met zijn land en volk maakt hem daarom niet blind voor de groote gebreken, die hij opmerkte. Als een echt profet treedt hij daartegen op. In de staatsstukken en de debatten der volksvertegenwoordigers, in de lycaea en kerken, in de nieuwsbladen verneemt hij niet de taal, die van een opgewekt nationaal gevoel getuigt. 't Schijnt of het belang van den kapitalist het eenige noodige is! Wie verkondigt van het spreekgestoelte, in de courant of op de straten het geheim van den echten held, die alleen het onmogelijke tot stand kan brengen? Wij bezitten, zegt hij, geen krachtige publieke meening. Wij scharen ons niet aan de zijde der *echte* liberalen, die de armen, de onderdrukten, de zwakken beschermen. Wij hebben te veel vertrouwen op het geld, maar te weinig op God.

Bij herhaling wordt het practisch materialisme bestreden, dat zich in alle vertakkingen van het amerikaansche leven openbaart. In onze maatschappij — zoo roept hij zijn toehoorders toe — is er, behalve aan pachters, wevers en zeelieden, ook behoefte aan enkele mannen, die de hemelsche vonk, welke in hun borst gloeit, op anderen weten over te brengen, die ons de richting aanwijzen, welke wij te volgen hebben. “Zult gij te midden van allerlei stemmen, die roepen om nieuwe wegen of standbeelden, verbeteringen in kleeding of in de tandheelkunde, om een politieke partij of de verdeeling van een staat, niet het oor leenen aan een paar eenzame stemmen in het land, die voor ideeën en beginselen pleiten, welke niet verkocht noch vernietigd kunnen worden?”¹

Ook in zijn sterk ontwikkeld individualisme is Emerson het type van den echten Amerikaan. Hij bekommert zich niet om het oordeel zijner lezers of hoorders. Wat het publiek van hem zegt, dat gaat hem niets ter wereld aan.

¹ *The Transcendlist*, een lezing, gehouden te Boston, in Januari 1842.

Een bevoegd beoordeelaar heeft opgemerkt: Emerson schrijft en denkt als Amerikaan.

Emerson is terecht een wijsgeer genoemd. Elk onderwerp wordt door hem wijsgeerig behandeld. Nooit blijft hij bij de oppervlakte staan. Ieder verschijnsel, ook het schijnbaar onbelangrijkste, wordt door hem ontleed en verklaard. Hij rust niet, voordat hij tot het wezen der dingen is doorgedrongen.

Maar een wijsgeerig stelsel zoeken wij bij hem te vergeefs. Een boek over de wijsbegeerte heeft hij nooit geschreven. Het zijn korte verhandelingen over allerlei onderwerpen, *Essays*, die hij geeft. Hij rangschikt zich het liefst onder de *zoekende* geesten en heeft een onbegrensden afkeer van alle stelselzucht en dogmatisme. Er is volgens hem geen enkele waarheid, hoe verheven ook, of de mogelijkheid bestaat, dat wij haar morgen, bij het licht van nieuwe gedachten, moeten prijs geven. Hij houdt niet van die menschen, welke altijd naar een steunpunt verlangen. De meesterwerken van God, de volmaakte eenheid zijn verborgen en onberekenbaar. Als wij nog jong zijn, besteden wij veel tijd en moeite, om alle definities over godsdienst, poëzie, kunst en politiek op te teekenen, in de hoop dat wij binnen eenige jaren de waarde van alle theorieën zullen kennen. Maar de jaren gaan voorbij en het doel, waarnaar wij streven, wordt niet bereikt.

Tegenover het materialisme kiest Emerson beslist partij voor het idealisme. Terwijl de materialist uitgaat van de zinnelijke wereld en den mensch als een harer producten beschouwt, is het menschelijk bewustzijn zijn uitgangspunt. De natuur, de letterkunde, de geschiedenis zijn volgens hem subjectieve verschijnselen. De geest is de eenige realiteit. Hij houdt het voor bepaald onmogelijk, dat een idealist zoo diep zou kunnen zinken, om een materialist te worden.

Emerson is een hartstochtelijk bewonderaar van de natuur. "Ik doorwaadde moerassen en baggerde door de sneeuw zonder hoop en voelde mij toch vroolijk en volmaakt gelukkig. Wie in de bosschen zijn leven doorbrengt, kan altijd een kind blijven. Zij zijn altijd jong. Er heerscht daar zeker decorum. Het is er voortdurend feest. Daar gevoel ik eerst, dat de natuur elke ramp kan genezen, dat alle egoïsme verdwijnt. Mijn oog wordt een doorschijnende globe. Ik voel mij een deel van God. De naam van mijn vriend klinkt mij als een vreemde in de ooren of als een, dien ik slechts toevallig hoor. Of ik heer of knecht ben, het raakt mij niet. Ik bemin een onsterfelijke schoonheid. Te midden van velden en bosschen ben ik niet alleen, geen onbekende. Maar de natuur is niet altijd in feestkleederen getooid. Hetzelfde tooneel, dat gister nog zoo liefelijk was, is heden somber. Daarom moet er harmonie zijn tusschen de natuur en den mensch, zal het gevoel van voldoening in ons worden opgewekt."

Zoo schreef hij in een zijner eerste opstellen. ¹ De beschouwingen, die hij hier over de natuur geeft, herinneren aan Fichte's idealisme. Ik ben niet in staat — zoo schrijft hij — de onfeilbaarheid mijner zintuigen te bewijzen; ik weet niet of de indrukken, die zij mij verschaffen, met de voorwerpen in overeenstemming zijn. Maar wat doet het er toe, of de Orion werkelijk in de diepten van het firmament bestaat of een beeld is, op het uitspansel mijner ziel geteekend? Het is mij om het even, of de natuur een werkelijk bestaan heeft of een apocalypse is van den geest. Zij blijft in mijn oog even eerbiedwaardig. Al zijn wij van de onveranderlijkheid der natuurwetten overtuigd, daaruit kan het absoluut bestaan der natuur niet bewezen worden. Kinderen gelooven aan de zichtbare wereld. Lichtzinnige zielen maken zich vroolijk over hen, volgens wie de natuur geen werkelijk bestaan heeft

¹ *Nature*, 1839.

buiten ons. De wetenschap werpt de gewone voorstellingen over de natuur omver. Door haar voorgelicht, noemt onze geest, wat men gewoon is werkelijkheid te noemen, schijn en daarentegen werkelijk, wat in het oog van velen een visioen is.

Later moge Emerson wat minder beslist gesproken hebben, de zichtbare wereld blijft toch in zijn oog slechts het symbool der onzichtbare. Tegenover Locke kent hij aan het onstoffelijke de prioriteit toe boven het stoffelijke.

Ook de natuur leidt volgens Emerson tot God op, wien hij het liefst *the Over-Soul* noemt. Hij is de ziel van alles. Buiten hem bestaat niets. Hij woont in ons. Er is geen muur als grens, waar het uitwerksel, de mensch, ophoudt en de oorzaak, God, begint. Hij bezoekt ons, gelijk het spreekwoord zegt, zonder klokkengelui. De natuur van den absoluten geest is goedheid en waarheid. Wij kunnen zijn taal alleen verstaan, wanneer wij aan onze baste gedachten gehoorzamen, ons aan den geest der profetie toevertrouwen, die elk mensch is ingeschapen. Wanneer wij ons onder den invloed van zijn geest stellen, dan worden onze gesprekken lyrisch, zacht als het geluid van den wind, die pas opkomt. Wie zijn goddelijke tegenwoordigheid bespeurt, wordt met geestdrift vervuld.

God openbaart zich alleen aan de eenvoudigen en nederigen. Wie zich met Hem vereenigd gevoelt, weet bij intuïtie dat het goede ook het ware is, dat zijn belangen den Allerhoogste ter harte gaan. Wat voor hem goed is, zal hem niet kunnen ontgaan. Elk woord, ieder boek, die voor hem noodig zijn tot hulp of vertroosting, zullen zeker tot hem komen. Wie Gods stem wil hooren, moet in zijn binnenkamer gaan en de deuren gesloten houden, gelijk Jezus deed. Het is noodig om naar de stem in ons binnenste te luisteren, zullen wij God leeren kennen.¹

¹ Vgl. vooral *The Over-Soul*, in de tweede bundel zijner *Essays* (1844).

Godsdienst is aanbidding. Volgens Emerson zijn wij van nature geloovigen en waren de schoonste tijdperken in de geschiedenis der menschheid door geloof gekenmerkt. Maar wij moeten ons niet ongerust maken, als wij den invloed van Calvijn, Fénelon, Wesley of Channing zien afnemen. Op de bouwvallen van kerken en godsdiensten richt God zijn tempel op in de harten der menschen. Wij leven thans in een tijdperk van overgang. De oude leerstellingen, die eens de volken krachtig gemaakt, ja in het leven geroepen hebben, schijnen krachteloos geworden. Men heeft helaas! godsdienst en zedelijkheid van elkander gescheiden. In onze groote steden wonen massa's menschen, die geen God meer hebben, omdat zij materialisten zijn geworden. Geestdrift, verheffing van het hart zijn hun vreemd. Velen gelooven aan chemie, mechanica, vleesch, wijn, rijkdom, aan electriche batterijen, naaimachines — maar niet aan een goddelijke oorzaak. Kunnen er krachtiger bewijzen voor veler ongodsdienstigheid gegeven worden dan de verdraagzaamheid tegenover den slavenhandel, de verkeerde richting, die de opvoeding neemt, de geringe waarde, die aan de hoogste gaven van geest en hart wordt toegekend, de verdraagzaamheid der meest beschaafde gezelschappen tegenover de zonde? Het staat bij Emerson vast, dat het scepticisme de overwinning niet zal behalen. Maar het moet niet door theologische leerstellingen bestreden worden. "Vergeet uw boeken en overleveringen en gehoorzaamt alleen aan uw zedelijk instinkt. Ik ken geen woorden, die zulk een diepe beteekenis hebben als deze: *geestelijk en zedelijk.*"¹

Een zijner jongste Essays is getiteld: *Onsterfelijkheid.*² Hij kan zich begrijpen, dat men niet gaarne over dit onderwerp schrijft. De lezer zal zich teleurgesteld voelen. Hij vindt niet, wat hij zoekt.

¹ Vgl. *The Conduct of Life* (1860).

² Vgl. *Letters and social aims.*

Gelijk alle ernstige zielen, zegt Emerson, is mijn geloof aan de onsterfelijkheid der ziel vaster dan de bewijzen, die ik daarvoor geef. Het eenig werkelijk bewijs is te teeder en staat boven alle redeneering; daarom blijft Wordsworth's "Ode op de onsterfelijkheid" altijd een meesterstuk.

Men kan wijzen op de oneindigheid van het heelal, die zich evenzeer in elk deeltje openbaart; op ons verlangen naar het blijvende, het eeuwige, dat alleen in staat is op den duur onze belangstelling te wekken; op de onvolmaaktheid van den arbeid en de deugd zelfs van den edelste; op allerlei analogieën en profetieën in ons en buiten ons. Al hebben die gronden en gevolgtrekkingen zeker beteekenis, zij zijn onvoldoende om daarop een theorie te bouwen, gelijk menigmaal is beproefd.

Zulk een onderwerp moet met heiligen schroom behandeld worden. Niet door boeken of door theologische bewijzen, maar alleen door een uitnemende persoonlijkheid, die ons oog aan het tijdelijke ontrukkt en op het eeuwige wijst, in wiens hart de krachtigste en teederste liefde woont, kan het visioen verklaard worden. Daarom heeft het getuigenis van enkele geïnspireerde zielen groote beteekenis. Het is een dwaasheid, om te vragen: mijn bisschop, mijn leeraar, hoe denkt gij daarover? Geloofden Wesley, Butler, Fénelon aan onsterfelijkheid? Wat zijn dat voor vragen? Leest liever een dichter als Milton of een ziener als Plato; leest den heiligen Augustinus, Swedenborgh, Kant. Wie de wetten des geestes verstaan heeft, zal zulke vragen, die goed zijn voor schooljongens, niet meer doen.

Alleen hij bezit onsterfelijkheid, die, waar hij komt, alles met nieuw leven bezielt. "Ik geloof, dat elke gezonde geest zich bij de overtuiging kan nederleggen: Wanneer een bewust persoonlijk voortleven het beste is, — en als wij het heelal konden overzien, zou het ons zeker blijken, dat dit het beste is, — dan zal het ons deel worden."

De geschiedenis is volgens Emerson's eigenaardige opvatting de oorkonde van de werken van den geest, die alles omvat. Alle feiten der historie bestaan reeds te voren als wetten in den geest. Elke gebeurtenis, zal zij geloofwaardig en verstaanbaar zijn, moet beantwoorden aan iets, dat in den mensch is. Wij stellen belang in steden, die lang verwoest zijn, in pyramiden, omdat wij voor die onzinnige uitdrukkingen: *daar* of *eertijds* de woorden: *hier* of *thans* in de plaats willen stellen. Het *niet-ik* moet door het *ik*, het verschil door de eenheid vervangen worden.

De geschiedenis van het individu geeft de verklaring van de geschiedenis der wereld, der natuur, der kunst en der letterkunde. De St. Pieter is de zwakke kopie van een goddelijk ideaal, dat in eens menschen ziel is opgekomen; de Munster van Straatsburg het stoffelijk afdruksel van den geest van Erwin von Steinbach.

De ervaring van elken dag leert de vervulling der oude profetie, dat woorden en teekenen, waarop wij vroeger geen acht sloegen, concrete voorwerpen voor ons worden. Wie de engelsche kathedralen bezoekt, bemerkt aanstonds, dat het woud een overweldigenden invloed op den geest der bouwmeesters heeft uitgeoefend. Wanneer wij op een winternamiddag door de bosschen wandelen en op de kleuren letten, die door de takken doorschijnen, dan kennen wij den oorsprong der geschilderde glazen in de gothische kerken.

Waarom trekken ons de geschiedenis, de letterkunde, de kunst van Griekenland vooral aan? Omdat wij zelve Grieken zijn. Wij worden daardoor aan een periode uit ons eigen leven herinnerd. Onze bewondering voor de oudheid geldt niet het oude, maar het natuurlijke. De eenvoudigheid en de gratie van het kind kenmerkten den Griek. Zijn vormen boeien ons, zoolang wij het kinderlijk karakter behouden hebben.

De godsmannen vervullen een missie, die in het hart en de ziel van den eenvoudigste onder hun leerlingen was geschreven. Hoe komt het, dat sommige menschen aan Jezus een bovennatuurlijken oorsprong toekennen, omdat hij uit de geschiedenis niet verklaard kan worden? Omdat zij zelve niet godsdienstig zijn, niet tot zichzelf inkeeren; anders zou hun eigen godsvrucht de verklaring geven van elk zijner woorden en daden.

Ik ken de eerste monniken en anachoreten. Als ik menschen ontmoette, die in contemplatie verzonken waren en een afkeer hadden van den arbeid, herkende ik een Simon Stylites en de eerste kapucynermonniken.

Wanneer de geschiedenis gelezen en geschreven wordt in het licht dezer twee feiten: de geest is één; tusschen den geest en de natuur bestaat een wederkeerige betrekking, dan zal zij niet langer voor ons een onvruchtbaar boek zijn. Wij hooren dan niet meer, welke boeken iemand gelezen, maar welke tijdperken hij doorleefd heeft. In hem vind ik het verleden terug: de gouden eeuw, den boom der kennis, de roeping van Abraham, den tempelbouw, de komst van den Christus, de Middeleeuwen, de herleving der wetenschappen, de Hervorming, de ontdekking van nieuwe werelden. Hij is de priester van Pan, die de zegeningen der morgensterren en de weldaden van hemel en aarde zal brengen.

Veel te lang hebben wij onze aandacht gevestigd op die oude chronologie van hoogmoed en zelfzucht. Aan een nieuwe historiographie is behoefte, waarin wij de ware uitdrukking onzer eigen natuur zullen wedervinden.¹

Wanneer de geschiedenis, gelijk Emerson haar opvat, biographie is, dan kan het ons niet verwonderen, dat vooral de uitnemende persoonlijkheden zijn aandacht hebben getrokken. Volgens hem schijnt de natuur voor hen te bestaan. Zij maken de aarde gezond.

¹ Vgl. vooral Emerson's Essay: *History*.

Eerst door ons geloof aan hen wordt ons leven draaglijk en liefelijk. Wij leven dan met onze meerderen. Hun namen geven wij aan onze kinderen en steden. In onze woningen staan hun werken en beelden, terwijl elke omstandigheid ons een anecdote voor den geest brengt, die op hen betrekking heeft. Als er een magneet was, die ons kon aanwijzen, waar menschen wonen, die inwendig rijk en krachtig zijn, wij zouden al onze goederen verkopen en heden nog met dezen magneet op reis gaan.

Een groot man woont in een hoogere sfeer der gedachten, waartoe anderen slechts met moeite en inspanning kunnen opklimmen. Als hij zijn oogen opent, ziet hij de dingen in het ware licht. Hij is dicht bij ons, zoodat wij hem op het eerste gezicht herkennen. Hij voldoet aan onze verwachtingen en komt op den juisten tijd.

Elke groote geest is de openbaring van een nieuw geheim der natuur. De schimmen der helden verheffen zich telkens voor onze oogen. Zij geven ons hun bevelen met blikken vol schoonheid en woorden vol goedheid.

Maar welke helden staan in Emerson's schatting het hoogst? Zij, die zich weten te verloochenen en zichzelf durven te zijn, bij wie het geestelijke hooger staat dan het stoffelijke, die door oprechtheid en zelfbeheersching over anderen heerschen. Zij trekken alle klassen der maatschappij tot zich, totdat eindelijk, gelijk men pleegt te zeggen, ook de honden zich aan hen toevertrouwen. ¹

Men vergete evenwel niet, dat de held deugden bezit, die hij niet aan anderen kan mededeelen. Het schijnt dat de godheid,

¹ Van Abraham Lincoln getuigt Emerson: "Hij was welkom en tehuis in de nederigste hut, terwijl hij in dagen van gevaar de bewondering der wijzen opwekte. Zijn hart was zoo groot als de wereld en toch was daarin geen plaats, om de herinnering aan geleden onrecht te bewaren.

als zij hem zendt om zijn tocht door de wereld te volbrengen, op het kleed zijner ziel geschreven heeft: *Slechts goed voor deze reis*. Volgens de wet der individualiteit moet ieder mensch zichzelf blijven.

Men zou kunnen vragen: Vormen de groote mannen een kaste? Zijn de ellendige massa's van geen waarde? Wat wordt er dan van de beloften aan de deugd gedaan? Emerson's antwoord luidt: De maatschappij is een school, waarin elk op zijn beurt meester en leerling is. Voor allen is dezelfde werkring weggelegd.¹

Wie iets van Emerson gelezen heeft, kent zijn "Representative Men", die in 1850 voor het eerst zijn uitgegeven. Het boekje bevat geen levensschetsen van beroemde personen, maar typen. Plató wordt als *de* wijsgeer, Swedenborg als *de* mysticus, Shakespeare als *de* dichter, Montaigne als *de* scepticus, Goethe als *de* schrijver, Napoleon als *de* man der wereld geschetst.² De schrijver plaatst ze niet in de lijst van hun tijd, maar beschouwt hen als *de* vertegenwoordigers van het geestelijk leven in zijn verschillende vormen. "De schatten des geestes worden onder de hoede van dit zestal gesteld, zonder wie het u niet geoorloofd is, daarnaar te grijpen. Een groot paleis staat voor ons, waartoe zes poorten den

¹ Vgl. *Uses of great men*, een Inleiding op *Representative Men*.

² "In der geistvollen kleinen Schrift "Representative Men" giebt der Amerikaner Emerson dem einen Aufsatz den Titel "Shakespeare oder der Dichter", dem anderen "Goethe oder der Schriftsteller". Dieser Unterschied in den Titeln erscheint zuerst wunderlich: Goethe ist doch vor Allem auch Dichter. Bei näherem Zusehen verständigt man sich aber mit dem Verfasser wohl. Shakespeare ist ausschlieszlich Dichter und als solcher der erste unter den modernen; wer dagegen Goethe nur als Dichter kennt, kennt ihn kaum zur Hälfte."

(Vgl. Julian Schmidt: "Goethe und Herder", in de *Preussische Jahrbücher*, 1879, p. 441.)

toegang verschaffen, aan elk van welke een dezer helden de wacht houdt. Wie binnen wil treden, moet zich aan een der zes onderwerpen." (Herm. Grimm.) Bij dit boekje, zoo rijk aan schoone en diepzinnige gedachten, moeten wij, al kan het slechts kort zijn, de aandacht onzer lezers bepalen.

Plato behoort tot de lievelingsschrijvers van Emerson. Telkens komt hij op hem terug. Wanneer een scepticus, over vragen die op het geestelijk leven betrekking hebben, zijn meeningen verkondigt en Plato niet gelezen heeft, dan kan hij, volgens onzen schrijver, geen aanspraak maken op onzen tijd.

Gedurende 22 eeuwen is Plato de Bijbel der geleerden. Mannen als Augustinus, Copernicus, Newton, Swedenborg waren zijn schuldenaars en tot schade van hun roem na hem geboren.

Tot schande der menschheid is het niemand gelukt, om een enkel idee aan de zijne toe te voegen. Hij had geen vrouw en kinderen, maar de denkers van alle beschaafde volken vormen zijn nakomelingschap en zijn met zijn geest doortrokken. De alexandrijnsche geleerden en de groote helden uit de eeuw van Elizabeth zijn leerlingen van hem. Het Calvinisme, ja zelfs het Christendom vindt ge in zijn *Phaedo* terug. Het mysticisme dankt aan Plato al zijn teksten. Een Engelschman leest hem en roept uit: Hoe geheel engelsch! Een lezer in Nieuw-Engeland houdt hem voor een amerikaansch genie.

Hoe is het te verklaren, dat hij in de geschiedenis van het geestelijk leven van ons geslacht zulk een hooge plaats heeft ingenomen, dat alle scholen, wijsgeeren, kerken, priesters zijn werken hebben bestudeerd? Zulk een wonder zou onverklaarbaar zijn, ware Plato niet een oprecht en universeel denker geweest, die de wetten van den geest en de orde der natuur wist te eerbiedigen, in wiens hoofd een plaats was voor de schatten van Europa en van Azië.

Emerson dweept, zou men bijna zeggen, met Plato. Alleen be-

treurt hij het, dat deze edele in het achtste boek der Republiek den leugen voor regenten geoorloofd acht.

Is Swedenborg terecht de vertegenwoordiger der mystiek genoemd? Deze type komt mij voor het minst gelukt te zijn. Gaarne beken ik, dat het mij niet gelukt is, den schrijver altijd te kunnen volgen. Misschien zou hier de uitspraak van een zijner bewonderaars in Amerika van toepassing zijn: Als ik Emerson niet begrijp, dan ligt het aan mij.

Het kan ook zijn, dat Swedenborg, die zelf alles behalve door duidelijkheid uitmunt, moeilijk in een helder licht kan worden gesteld voor hen, die vreemdelingen zijn in zijn werken.

Er is in die vreemde persoonlijkheid veel, dat Emerson aantrekt. Vooreerst staan bij hem boven den dichter en den wijsgeer de mannen, die ons in de wereld der zedelijkheid of van den wil binnenleiden. "Van alles maak ik poëzie, maar het zedelijk gevoel maakt poëzie van mij."

Maar hij vond ook enkele zijner lievelingsdenkbeelden bij Swedenborg terug. Alles in de natuur is volgens dezen mysticus symbolisch en typisch; de zinnelijke wereld is slechts het zinnebeeld der geestelijke. Met vromen eerbied was hij vervuld voor de harmonie, die hij in de natuur wist te ontdekken. Volgens Emerson komt hem een plaats toe onder de wetgevers der menschheid. Zijn tijdgenooten mochten hem voor een visionair houden; maar terwijl de koningen en hertogen van zijn tijd lang vergeten zijn, begint hij thans in de harter van duizenden te leven.

Toch is Emerson alles behalve blind voor de afdwalingen van dien grooten geest. Zijn omgang met engelen en geesten trok hem niet aan. Zijn onderzoek droeg een te uitsluitend theologisch karakter. Het individu kwam bij hem niet tot zijn recht. Men is met hem altijd in een kerk.

De scepticus heeft een afkeer van de uitersten. Hij gaat even-

min met den speculatieven wijsgeer als met den materialist, met den idealist als met den realist, met den geloovige als met den ongeloofige mede. Waarom — zoo vraagt hij — zal ik gaan philosopheeren over dingen, die buiten de grenzen van mijn verstand liggen? Waartoe ons op overtuigingen omtrent een ander leven beroepen, die wij niet bezitten? Wat baat het de kracht der deugd te overdrijven en een engel te worden vóór uw tijd? Ik heb genoeg van de dogmatici en walg van hen, die de dogma's ontkennen. Ik ben hier om te onderzoeken. Waartoe theorieën over de maatschappij, den godsdienst, de natuur verkondigd, die elk oogenblik weersproken kunnen worden?

Het terrein van den scepticus is dat der waarneming, der onthouding, niet van het ongelooft, van de ontkenning, nog minder van de spotternij. Hij is de bedachtzame, voorzichtige man, die zijn rekening opmaakt, zijn goederen bestuurt en meent, dat een mensch te veel vijanden heeft, om ook nog zijn eigen vijand te worden. Montaigne is volgens hem een type van het verstandig scepticisme.

Vanwaar Emerson's voorliefde voor hem? Hij verhaalt ons, dat hem uit de bibliotheek zijns vaders een deel van Cotton's vertaling der *Essais* van Montaigne in handen kwam. Jaren daarna, toen hij pas de hoogeschool verlaten had, las hij het en schafte zich ook de andere deelen aan. De lectuur boeide hem. 't Was hem of hij zelf die bladzijden geschreven had in een vroeger leven, daar zij geheel de uitdrukking waren van zijn eigen denkbeelden en ervaringen. Met blijdschap vernam hij later, dat een der nieuw ontdekte autografen van Shakespeare op een vertaling van Montaigne door Florio geschreven was.

Ook trok hem Montaigne's blanke oprechtheid aan. Hij verstond niet de kunst van veinzen. Hij beleed zijn zonden. Zijn eigen deugden hield hij niet voor vlekkeloos. "Wanneer ik zijn portret tegenover het titelblad bekijk, dan is 't of ik hem hoor

zeggen: gij kunt declameeren en overdrijven zooveel gij wilt; ik houd mij aan de waarheid en spreek liever in proza over wat ik weet, dan dat ik een fraaien roman schrijf. Ik houd van oude schoenen, die mijn voeten geen pijn doen, van oude vrienden en duidelijke bewijzen."

Zijn beschouwingen over allerlei onderwerpen laten zich aangenaam lezen. Montaigne schrijft in de taal der conversatie. Hij is nooit zouteloos, onoprecht en bezit het talent om den lezer bezig te houden met wat hem belang inboezemt. Hij kent de wereld, de boeken en zijn eigen persoon; hij schreeuwt niet, protesteert niet, smeekt niet; hij geniet elk uur van den dag en bemint de smart, omdat zij hem aan de werkelijkheid herinnert. Hij houdt van stevigen grond onder zijn voeten. Enthousiasme of hoogere inspiratie zoekt gij bij hem te vergeefs. Hij blijft altijd kalm en bezadigd; alleen wanneer hij over Socrates spreekt, wordt hij hartstochtelijk.

Het recht van het scepticisme van Montaigne moet volgens Emerson erkend worden. In sommige oogenblikken van ons leven trekt het ons aan. Het is niet het scepticisme van den materialist. "Wat vleermuizen of ossen denken, gaat ons niet aan."

Maar het scepticisme heeft zijn grenzen. Het zedelijk gevoel is onaantastbaar. In het veranderlijke moeten wij het blijvende leeren ontdekken. Moge de eene afgrond zich onder den anderen openen, deze meening plaats maken voor gene — in de eeuwige oorzaak heeft alles zijn grond.

Geen dichter staat in Emerson's oog zoo hoog als Shakespeare, de dichter bij uitnemendheid. Anderer wijsheid kunt gij verklaren, de zijne niet. Wij moeten in het voorhof blijven staan. Men kan zich niets verheveners voorstellen dan zijn scheppingen. Zijn levenswijsheid is even groot als zijn lyrisch talent en phantasie. Zijn taal is melodieus en waar. Nooit liet hij zich tot ostentatie

verleiden. De personen, die hij laat optreden, schijnen met hem onder één dak te wonen.

Niet Aubrey of Rowe, maar Shakespeare zelf geeft ons zijn biographie. Al kan hij zijn drievoet niet verlaten, om ons de geheime geschiedenis zijner inspiratie te verhalen, wij kennen zijn overtuigingen over vraagstukken, waarin elk mensch belang stelt: over leven en dood, rijkdom en armoede, over de verborgen en zichtbare invloeden, die ons lot bepalen, over de geheimzinnige en demonische machten, welke met onze wetenschap spotten. Wie las ooit zijn sonnetten en drama's en ontdekte niet zijn intiemste gedachten? Blevten de vragen, die op zedelijkheid, godsdienst, wijsbegeerte betrekking hebben, door hem onbeantwoord? Kan een vorst niet, evenals Napoleon van Talma, van hem leeren, hoe hij koninklijk moet optreden? Welk meisje vond hem niet teederder dan haar eigen teederste gevoelens? Overtrof hij den jeugdigen minnaar niet in liefde? Aan welken edelman met ruwe manieren gaf hij geen lessen?

Waarom mag Shakespeare het type van den dichter heeten? Omdat hij het wezen der dingen in muziek en verzen weet uit te drukken. Hij is een profeet, een voorlooper van een beteren toestand. Onpartijdig schildert hij het tragische zoowel als het komische. Met even vaste hand teekent hij een ooghaartje of een kuiltje in den wang, als een berg. De gansche wereld kon zich door hem laten portretteeren.

Men zou zich vergissen, wanneer men Emerson voor een blind vereerder van "dien zanger en weldoener der menschheid" hield. Ook Shakespeare deelt volgens hem in de menschelijke onvolkomenheden. Hij bleef bij de schoonheid der zichtbare wereld staan. Het is bevreemdend, dat zulk een genie niet de hoogere beteekenis der symbolen onderzocht. Waar het talent en gaven des geestes geldt, kent de wereld zijns gelijke niet. Maar zijn leven was in strijd met zijn ideeën. Hij, die voor de zielkunde

een nieuw veld opende, die de standaard der menschheid hooger verhief, leidde zelf een onheilig leven! Hij misbruikte zijn genie tot amusement van het publiek! "De wereld wacht nog op haar dichter-priester, die als een geïnspireerde zien, spreken en handelen zal."

De schrijver is, volgens Emerson, de man voor alle eeuwen, die tot zijn eigen tijd in de rechte betrekking moet staan. Hij was vroeger een gewijde persoonlijkheid. Toen schreef hij bijbels, hymnen ter eere der godheid, wetboeken, heldendichten en treurspelen. Elk zijner woorden bevatte een waarheid. Hij wekte volken tot nieuw leven op. Waarom zijn de schrijvers thans minder geëerd? Omdat zij voor de wisselende meeningen van het wufte volk buigen, een slechte regeering schaamteloos verdedigen of in dienst der oppositie hun geblaf laten hooren, kleurlooze kritiek en onzedelijke romans schrijven, in plaats van dag en nacht hun dorst aan de bronnen der inspiratie te lesschen.

Emerson meent, dat wij van niemand beter dan van Goethe de macht en den plicht van den auteur kunnen leeren. Hij trad op in een tijd van algemeene beschaving zonder individualiteit; van poëtische schrijvers zonder dichters; van parlementaire redenaars en advocaten zonder Demosthenessen en Chattams; van theologische faculteiten zonder profeten, van geleerde genootschappen zonder geleerden.

Goethe is het hoofd van het duitsche volk. Hij ontleende zijn kracht aan de natuur, waarmede hij op het innigst verbonden was, aan den eeuwigen geest, die hem bezielde. Vandaar dat verheven gevoel van onafhankelijkheid, hetwelk hem kenmerkte. Niets bleef voor hem verborgen; hij wist van demonen, heiligen, bovennatuurlijke krachten gebruik te maken. Hij ontdekte elk geheim op het gebied der schoone kunsten. Hij had geen tijd, om iemand

te haten. Zijn "Wilhelm Meister" is de schoonste roman. Wie het boek kan verstaan, leest het met verrukking en verbazing. Geen werk dezer eeuw is zóó nieuw, beschrijft het leven, de gewoonten, de karakters der menschen zóó juist. Alleen het slot is gebrekkig en onzedelijk.

Waarom, vraagt Emerson, kunnen wij Goethe nooit als een geliefd vriend begroeten? Omdat hij meermalen ons zedelijk gevoel beleedigt. De waarheid is bij hem alleen een middel tot beschaving. De toon, dien hij aanslaat, is te wereldsch. "Wij moeten" — zoo luidt het schoone slot dezer schets — "heilige schriften schrijven, om aarde en hemel te vereenigen. Geen enkele onwaarheid mag blijven bestaan. De waarheid moet altijd het richtsnoer onzer daden zijn."

Napoleon wordt als de vertegenwoordiger van de mannen van het gezond verstand, van de praktijk geschetst. Hij is de profet van de kooplieden, industrieelen, van allen, wier doel is rijk te worden. Hij bezat alles, wat de mensch in de 19de eeuw begeert: goede boeken, goed gezelschap, talrijke bedienden, paleizen, schilderijen en wat al niet meer. De ergste ziekte is in zijn oog het verlangen naar volmaaktheid. Met minachting spreekt hij over de predikers der vrijheid. Necker en Lafayette zijn in zijn oog dweepers! Dankbaarheid en edelmoedigheid achtte hij goed voor vrouwen en kinderen.

Napoleon werd geboren, omdat hij noodzakelijk was. Hij heerschte over de volken, omdat deze Napoleons in het klein waren. Hij was een man van staal en ijzer; zestien uren kon hij te paard zitten, dagen lang bijna zonder voedsel en rust blijven. Hij handelde met de snelheid eens tijgers. Moedig, vastberaden, zonder gewetensbezwaren, liet hij zich door niemand of niets van zijn voornemen afbrengen. Hij wist wat hij den volgenden dag te doen had. Hinderpalen en gevaren kende hij niet. Hij had een

afkeer van de mannen van geboorte en van "de erfelijke ezels", gelijk hij de Bourbons noemde.

Met al zijn groote en schitterende gaven was hij geen held in den waren zin des woords. Omdat hij verstand had zonder weten, was hij een bedrieger en een schelm. Hij zocht fortuin te maken zonder zedelijk beginsel. Daarom heeft zijn werk geen sporen achtergelaten. Volgens de eeuwige wet, die in het heeal heerscht, moet iedere daad, die een zelfzuchtig doel beoogt, mislukken. Alleen dat goed gedijt, hetwelk met open deuren genoten kan worden en anderen tot zegen is.

Emerson is niet alleen wijsgeer, maar ook moralist. Ook als zoodanig dienen wij hem wat meer van naderbij te leeren kennen.

Het beginsel der zedelijkheid is volgens hem zelfvertrouwen.¹ Er komt in het leven van elk mensch een tijd, wanneer hij inziet, dat navolging voor hem met zelfmoord gelijk staat. Niemand, ook hij zelf niet, weet wat hij vermag, voordat hij er de proef van genomen heeft. Gelijk de groote helden van ons geslacht, moet elk mensch de plaats innemen, welke de goddelijke Voorzienigheid hem heeft aangewezen, een weldoener en verlosser voor anderen zijn. Maar wij vertrouwen niet genoeg op ons zelve en schamen ons daarom voor de goddelijke gedachte, die wij vertegenwoordigen.

De maatschappij is er op uit, om ons deze zelfstandigheid te ontrooven. Zij heeft een afkeer van zelfvertrouwen, houdt van gebruiken en gewoonten en eischt boven alles *conformiteit*. Daartegen waarschuwt Emerson zoo krachtig mogelijk. Een mensch moet een *non-conformist* wezen. Zelf moet hij onderzoeken wat

¹ Vgl. zijn Essay: *Self-Reliance*.

goed is, overal, zonder aanzien des persoons, de ronde waarheid zeggen. In de wereld volgens de publieke opinie, in de eenzaamheid naar eigen overtuiging te leven, dat gaat gemakkelijk. Maar alleen hij is groot, die in de wereld de onafhankelijkheid der eenzaamheid bewaart. Wie zich naar gebruiken schikt, die voor hem geen recht van bestaan hebben, verliest al zijn kracht. Wie een doode kerk in het leven zoekt te houden, geeft zijn karakter prijs. Wanneer ik weet, tot welke sekte iemand behoort, behoef ik naar zijn meeningen geen onderzoek meer te doen. Als een prediker over de kerkelijke instellingen het woord voert, dan weet ik vooruit, dat hij niet als mensch, maar als dienaar der parochie zal spreken. (?)

Laat de menigte haar ontevredenheid toonen over onze non-conformiteit, haar oordeel is zonder waarde.

Er is nog meer, wat ons zelfvertrouwen in den weg staat: onze eerbied voor ons eigen verleden, voor onze woorden en daden, waaraan wij niet ontrouw willen worden (*consistency*). Die dwaze vasthoudendheid is het ideaal van kleine staatslieden, kleine filosofen en kleine theologen. Een groote ziel zegt ronduit wat zij heden denkt, en spreekt later even open haar overtuigingen uit, al wijken zij nog zoo ver af van die, welke vroeger gehuldigd werden. Het is waar, dan zullen oude dames uitroepen: gij kunt zeker zijn, dat gij niet begrepen wordt. Maar Pythagoras, Socrates, Jezus, Luther, Copernicus, Galilei, Newton, ja, geen enkel wijs en edel mensch werd ooit begrepen. Is dat zoo treurig?

De bron van het zelfvertrouwen is volgens Emerson de spontaneiteit. "De intuïtie is de fontein, waaruit daden en gedachten ontspringen, de bron der inspiratie, welke alleen de atheïst loochent. Elk mensch weet, dat hij aan zijn inspiraties volkomen vertrouwen schuldig is. Zij zijn evenmin betwistbaar als dag en nacht."

Op twee wetten in de zedelijke wereld vestigt Emerson vooral de aandacht: de eerste is die der compensatie.¹

Reeds in zijn jeugd, zoo verhaalt hij ons, had hij gewenscht, over deze wet iets te schrijven. Naar zijn meening kan het leven ons omtrent die wet beter inlichten dan de theologie, weet het volk er meer van dan de predikers. De oneindige verscheidenheid der documenten, die van de compensatie getuigen, bekoorde zijn verbeelding. Hij was er van overtuigd, dat de leer der compensatie een ster op onzen weg zou zijn, waardoor wij in donkere oogenblikken voor afdwalingen bewaard werden. Op lateren leeftijd werd de begeerte om daarover te schrijven weder bij hem opgewekt. Hij hoorde een leeraar, die om zijn orthodoxie geacht was, op de gewone manier over het laatste oordeel preeken. Aan de rede en de Schrift ontleende hij de bewijzen, die ons dwingen aan een vergelding in het toekomstend leven te gelooven. In deze wereld toch heeft de gerechtigheid haar loop niet. De vergeldingsleer, door den prediker verkondigd, kwam hier op neer: goederen, prachtige kleeren, weelde en nog zooveel meer, dat alles is thans in handen der beginselloozen, terwijl de godsdienstigen arm en veracht zijn. De laatsten hebben dus aanspraak op geld, wildbraad, champagne enz.

De dwaling van den prediker bestond volgens Emerson in de concessie, dat de slechten gelukkig zijn en dat er op aarde geen gerechtigheid heerscht. Maar de vergadering ging schijnbaar wel voldaan naar huis. Nu moest hij zelf dat onderwerp eens op zijn wijze gaan behandelen. Wij kunnen slechts enkele punten uit zijn interessante verhandeling aanstippen.

Er heerscht in de natuur een onvermijdelijk dualisme, zoodat elk voorwerp een helft is, welke door een andere gecompleeterd wordt, b. v. geest en stof; man en vrouw; subjectief en

¹ Vgl. zijn *Essay: Compensation*.

objectief; boven en beneden; beweging en rust; ja en neen. De physiologen hebben opgemerkt, dat er in de dierenwereld geen bevoorrechten zijn, daar een zekere compensatie het evenwicht bewaart tusschen elke gave en elk gebrek.

Een koud klimaat verhoogt onze kracht. Een onvruchtbare grond brengt geen koortsen, krokodillen, tijgers of schorpioenen voort.

Ook in het leven van den mensch heerscht hetzelfde dualisme. Alle zoet heeft zijn bitter. Tegenover elke winst staat een verlies. Met elk grein vernuft krijgt gij ook een grein dwaasheid. Wat ter eener zijde verloren gaat, wordt ter anderzijde gewonnen. De natuur houdt niet van monopolies en uitzonderingen.

In het oog van den pachter is macht een begeerlijke zaak. Maar hij vergeet, dat de President zijn "White-House"¹ duur betaald heeft. Misschien heeft hij zijn vrede en zijn beste eigenschappen moeten prijsgeven. Wie door de kracht van zijn wil of zijn geest over duizenden heerscht, draagt ook de verantwoordelijkheid van die macht. De geïnspireerde moet van het licht getuigen, vader en moeder, vrouw en kind haten, de wereld bedroeven door aan de waarheid getrouw te blijven.

De wet der compensatie schrijft aan steden en volken wetten voor. Niemand vermag iets tegen haar. Is een regeering wreed, dan is het leven van den regent niet meer veilig. Wanneer het strafwetboek te gestreng is, dan zullen de jury's geen veroordeelend vonnis uitspreken. Al wat willekeurig, kunstmatig is, kan op den duur niet bestaan.

Het heelal is in elk zijner deeltjes vertegenwoordigd. De natuuronderzoeker merkt in elke metamorphose hetzelfde type op: het paard is een loopend, de visch een zwemmend, de vogel een vliegend mensch. De ware leer der alomtegenwoordigheid Gods

¹ De naam van het hotel, volgens de Constitutie der Vereenigde Staten van Amerika ter beschikking van den President gesteld.

is deze: God openbaart zich met al zijn eigenschappen in elk grasscheutje.

Alle dingen zijn zedelijk. De ziel, die in ons gevoel is, heet buiten ons wet. In ons bemerken wij haar inspiratie, terwijl wij in de geschiedenis haar noodlottige kracht kunnen bespeuren. "Zij is in de wereld en de wereld is door haar gemaakt."

Elk geheim komt aan het licht, iedere misdaad wordt gestraft, elke deugd beloond, elk onrecht hersteld. Wat wij vergelding noemen, is de noodzakelijkheid, door welke het geheel verschijnt wanneer een deel aanwezig is. Als gij rook ziet, moet er ook vuur zijn. Oorzaak en gevolg, middelen en doel, zaad en vrucht kunnen niet gescheiden worden. Alle pogingen, die de dwazen ondernemen om het goede te verkrijgen, zonder aan de voorwaarden te voldoen, die daaraan verbonden zijn, blijven vruchteloos.

De wet der compensatie wordt in de spreekwoorden van alle volken verkondigd: geef en u zal gegeven worden; wie niets waagt, bezit niets; wie niet werkt, zal niet eten; verwenschingen komen altijd terug op het hoofd van hem, die ze uitspreekt; de duivel is een ezel.

Wie een ander onrecht aandoet, lijdt daardoor zelf. De fanaticus, die de poorten des hemels voor anderen wil sluiten, vergeet dat voor hem de toegang gesloten is. Wie zich om het hart van anderen niet bekommert, zal ook het zijne verliezen.

Niemand kan den edele eenig kwaad doen. Ziekte, belediging, armoede, alle rampen, worden zijn weldoeners. Een dwaas bijgevoel beweert, dat een mensch door anderen bedrogen kan worden. Wij kunnen slechts ons zelve misleiden. Elke bewezen dienst wordt vergolden. Hoe langer de betaling uitgesteld wordt, des te beter voor ons: de goddelijke gerechtigheid is gewoon, met interest op interest te betalen.

De geschiedenis der vervolgingen verhaalt, hoe de menschen beproefd hebben de natuur te misleiden. Te vergeefs. De geeseling,

die de martelaar ondergaat, strekt hem tot eer; ieder boek, dat verbrand wordt, verlicht de wereld; elke stem, die men tot zwijgen poogt te brengen, weerklinkt over de gansche aarde. Eindelijk ontwaken de geesten en de martelaar wordt gerechtvaardigd; de onderdrukker van zijn macht beroofd.

De omstandigheden zijn onverschillig; de mensch is alles. Wanneer dwazen van de wet der compensatie hooren, dan roepen zij uit: wat baat het goed te doen? Als ik iets goeds deelachtig word, moet ik den prijs daarvoor betalen; verlies ik iets goeds, dan win ik wat anders. Zij vergeten, dat een mensch niets wezenlijks verliest, wanneer hij in rechtschapenheid toeneemt. "Ik wensch geen uitwendige goederen, geen eerbewijzingen, geen macht, geen gunst van menschen, daar zij geen werkelijke winst aanbieden. Ik begin de woorden van den heiligen Bernard te begrijpen: "Niemand kan mij kwaad doen dan ik zelf; wanneer ik werkelijk lijd, is het alleen mijn eigen schuld."

Er schijnt een groote onrechtvaardigheid in de wereld te bestaan. Wij denken aan de onderscheiding, die wij overal opmerken tusschen *meer* en *minder*. Wij voelen ons bedroefd, als wij in aanraking komen met menschen, die minder vermogens hebben dan wij, en zijn verlegen met onze verhouding tegenover hen. Wij zijn bevreesd, dat zij God zullen aanklagen. Maar wanneer wij de feiten nauwkeurig onderzoeken, dan verdwijnen al die kolossale ongelijkheden. De liefde heft ze alle op. Is mijn broeder edeler dan ik, ik kan hem beminnen en zijn eigenschappen worden de mijne. Ik ontdek, dat hij mijn goede genius is. Wanneer ik Jezus bemijn, wordt zijn deugd dan niet de mijne?

Langzamerhand komen wij tot het besef, dat de wet der compensatie zich ook in de rampen des levens openbaart. Wij kunnen van onze vrienden niet scheiden. Onze engelen willen wij niet laten vertrekken. Maar wij vergeten, dat zij voor aartsengelen plaats maken. De dood van een geliefden vriend of van een onzer be-

trekkingen, eerst een gemis, brengt gewoonlijk een weldadige omwenteling in ons leven tot stand. Een tijdperk van ons leven wordt gesloten, om plaats te maken voor een ander, dat heilzamer is voor de ontwikkeling van ons karakter.

Emerson herinnert nog aan een andere wet in de zedelijke wereld, die der voortdurende opklimmende beweging, welke zich overal in het heelal openbaart.¹ Elk einde is een begin; om elken cirkel kan men een anderen beschrijven; onder elken afgrond opent zich een diepere. Een laatste feit is het begin van een nieuwe serie van feiten.

Wij zoeken steeds een hooger trap te bereiken dan dien, waarop wij het laatst stonden. Elke nieuwe stap, door ons in het rijk der gedachten gedaan, leert ons, dat twintig tegenstrijdige feiten de uitdrukking zijn van een en dezelfde wet.

Wanneer God op aarde een denker zendt, dan schijnt alles in gevaar. Elk deel der wetenschap moet op nieuw onderzocht worden; aan menige letterkundige celebriteit dreigt de kroon ontnomen te zullen worden. Zijn komst wordt met blijdschap begroet door hem, die de waarheid verkiest boven zijn meeningen over de waarheid, die overtuigd is, dat zijn verhouding tot de maatschappij, het Christendom en de wereld niet boven alle bedenking verheven is.

Geen enkele deugd heeft reeds haar toppunt bereikt. De maatschappelijke deugden zijn de ondengden, van den heilige. Onze vrees voor hervorming is een bewijs, dat onze zoogenoemde deugden in denzelfden afgrond moeten geworpen worden, die reeds onze grovere ondeugden heeft verzwolgen.

¹ Vgl. zijn Essay: *Circles*.

In zijn verbeelding hoort Emerson de volgende tegenwerping: "Tot welk een fraai Pyrrhonisme zijt gij gekomen, o wijsgeer der kringen! Gij zoudt ons gaarne willen wijsmaken, dat zelfs onze misdaden, als wij waar zijn, levende steenen kunnen zijn, waarmede wij den tempel van den waren God zullen bouwen." Zijn antwoord luidt: Ik bekommer mij niet om de rechtvaardiging mijner gevoelens. Ik verblijd mij, dat ik mocht opmerken, hoe het onoverwinnlijk beginsel van het goede in elke spleet doordringt, die het egoïsme openlaat. Ik ben slechts een zoeker der waarheid. Niemand heeft aan hetgeen ik doe of laat eenige waarde toe te kennen. Ik onderzoek eenvoudig, alsof er geen verleden achter mij lag. Met onverzadelijke begeerte streef ik er naar, om een nieuwen cirkel te trekken. Zonder geestdrift is nimmer iets groots tot stand gekomen. Als wij niet weten waarheen wij gaan, dan kunnen wij hoog stijgen.

Wij moeten van den moralist afscheid nemen. Wanneer wij over meer ruimte konden beschikken, we zouden vooral de aandacht onzer lezers bij de Essays over karakter, liefde en vriendschap bepalen.¹

Terecht is Emerson een dichter genoemd. Niet omdat hij eenige verhandelingen geschreven heeft over kunst, poëzie, verbeelding, melodie; ook niet omdat hij een paar bundels verzen in het licht heeft gegeven. De inspiratie van den dichter is hem alles behalve vreemd. Zijn stijl kenmerkt zich door levendigheid en aanschouwelijkheid. Zijn proza is menigmaal poëzie. Wat hij over de roeping van den dichter schreef, is niet uit boeken geput. "Elk mensch beleeft enkele oogenblikken, wanneer hij de stof beheerscht. In

¹ Vgl. ook, in *The Conduct of Life*, de opstellen over *Power, Culture, Illusions*.

goed gezelschap wordt alles in schoone gelijkenissen, in symbolen uitgedrukt. De dichter moet de grootste beeldhouwer zijn. Aan het hof der Muzen geldt de onverbiddelijke wet: gij moet of geïnspireerd zijn of zwijgen. De zanger mag slechts in zijn beste oogenblikken zijn stem verheffen. De hoogste poëzie, die aan de menschheid jeugd en gezondheid, heldenmoed en kracht schenkt, is dieper verborgen en moeilijker te ontdekken dan Amerika en Australië, de stoom en de electricische batterij. De poëzie is onschatbaar als een schuilplaats van het geloof, als een protest tegen het geschreeuw van het atheïsme. Elke schoone en mannelijke taal is een zuivere toon in het lied."

Spreekt uit zulk een taal niet de dichter tot ons?

Niemand herinnert minder dan Emerson aan den geleerde van den ouden stempel. Naar uitvoerige citaten, die van zijn geleerdheid getuigenis moeten afleggen, zoekt ge bij hem te vergeefs. Toch is hij tehuis in oude en nieuwe letterkunde, zoowel van het Oosten als van het Westen. Als hij ze noodig heeft, staan hem de beste schrijvers en dichters ten dienste. Hij heeft ze niet alleen gelezen, maar ook hun beste gedachten in hoofd en hart bewaard. Met een zijner Essays, getiteld: *Boeken*, willen wij nog vluchtig kennismaken.¹

Er zijn boeken, hoewel hun getal klein is, die in ons leven dezelfde plaats innemen als ouders, geliefden en hartstochtelijke ervaringen; die zóó heilzaam, versterkend, revolutionair zijn, zulk een treffende overeenkomst toonen met de wereld, die zij schilderen, dat wij ons schamen, aan zulke werken niet een voorname plaats in ons leven te hebben toegekend.

¹ In *Society and Solitude*.

In een uitgezochte kleine bibliotheek verkeeren wij in gezelschap van de wijste en ontwikkeldste mannen uit de beschaafde landen in verschillende eeuwen. De gedachten, die zij zelfs voor hun boezemvrienden niet durfden uitspreken, liggen voor ons open. Wij danken daaraan de idee der onsterfelijkheid. Zij versterken in ons de zedelijke kracht en wekken onze phantasie op. Wie de classieke werken gelezen heeft, heeft recht tot spreken. Maar als een scepticus of een schijnheilige over vraagstukken, die op het geestelijk leven betrekking hebben, een oordeel velt, zonder dat hij de werken der groote meesters op dit gebied gelezen heeft, dan mag hij op uw tijd geen aanspraak maken. Laat hem eerst naar de bronnen gaan, om daar zelf het antwoord te vernemen.

Volgens Emerson ontbreekt aan de Hoogescholen een leerstoel der "boeken", welke meer dan eenige andere vereischt wordt. In een academische bibliotheek noodigen duizende vrienden, in dezelfde foederalen gehuld, ons uit. De keus is moeielijk en wij weten uit eigen ervaring, dat in deze loterij minstens vijftig of honderd nieten op één prijs voorkomen. Wanneer nu een barmhartige ziel, die een groot deel van zijn tijd verspild heeft te midden van onbeduidendheden, eindelijk rust vond bij enkele meesterstukken, die hem gelukkig maakten, zou hij een goed werk verrichten, als hij ons die werken wilde aanwijzen, welke hem veilig over oceanen en donkere moerassen in het hart der heilige steden, naar paleizen en tempels gevoerd hebben. De Fabriciussen, de Scaligers, de Mirandolas, de Bayles, de Johnsons zouden de aangewezen personen zijn, wier oog met één blik den ganschen horizon der geleerdheid omvat.

Het lezen van middelmatige schrijvers is onvruchtbaar. Vele volken danken hun beschaving aan één enkel boek. Voor een groot deel van Europa was de Bijbel de eenige godsdienstige lectuur. Hafiz, Confucius, Cervantes waren de grootste genieën

der Perzen, Chinezen en Spanjaarden. Het zou wenschelijk zijn, dat alle schrijvers van lageren rang voor ons verloren gingen, opdat wij een diepe studie van de uitnemendste geesten konden maken.

Emerson wil voorloopig de taak van zulk een professor der "boekén" op zich nemen en noemt eenige werken op, die niemand zonder schade ongelezen kan laten.

Wie geen vreemdeling in Griekenland wil zijn, moet Homerus, Herodotus, Aeschylus, Plato en Plutarchus kennen.

Onder de Platonici kunnen Plotinus, Porphyrius, Jamblichus niet ongelezen blijven.

Voor de kennis van Rome's geschiedenis zijn Livius, Horatius, Tacitus, Martialis, Gibbon onontbeerlijk.

Zonder Dante, Boccacio, Michel Angelo kunnen wij de Middeleeuwen niet verstaan.

Voor de oudste geschiedenis van Engeland moeten o. a. de jongere Edda, Beda Venerabilis en Hume, voor de eeuw van Elizabeth Shakespeare, Spencer, Baco, Beaumont, Fletcher, Herbert — om slechts enkelen te noemen — bestudeerd worden.

Voor de geschiedenis zijn vooral biographieën van belang. Tot de beste boeken rekent Emerson autobiographieën als die van Augustinus, Benvenuto Cellini, Montaigne, Rousseau, Linnaeus, Gibbon, Hume, Franklin, Burns, Goethe en Haydn.

In onzen tijd, nu velen onverschillig zijn omtrent alles, wat niet in getallen kan worden uitgedrukt, moeten vooral de dichters en allen, die de phantasie opwekken, in eere gehouden worden.

De allerbeste lectuur bieden ons volgens Emerson de heilige Schriften, niet alleen die der Joden en der Christenen, maar ook die van heidensche volken, vooral de Veda's, de wetten van Manu, de Upanischads, de Bhagavad-Gita en de heilige boeken der Buddhisten aan. "De Bijbels zijn de majestueuse uitdrukking van het algemeen geweten. Zij zijn bestemd voor de binnenkamer en

moeten op de knieën gelezen worden. De zendeling kan ze medenemen, maar zal bemerken, dat de geest, die in deze boeken woont, sneller reist dan hij en hem bij zijn komst in een vreemd land begroet." Daarnaast worden die schriften geplaatst, welke bijna canoniek gezag verwierven, zocals de spreuken van Epictetus, van Marcus Aurelius, de "Imitatio Christi" en de "Pensées" van Pascal.

Aan het slot zijner lezing erkent de spreker, dat niet ieder in staat is, om de meesterstukken der menschheid, al bepaalde hij zich daartoe ook alleen, te lezen. Hij beveelt daarom letterkundige vereenigingen aan, waarin elk op zijn beurt een beroemden schrijver aan anderen voorstelt. Wanneer wij de parels aanbieden, die wij zelve in een werk gevonden hebben, dan mogen anderen beslissen, of het voor hen onontbeerlijk is.

Frederika Bremer heeft Emerson vergeleken met zijn landgenoot Theodore Parker en niet zonder reden. Bij alle verschil, waarop wij hier niet kunnen wijzen, beschouwden beiden het als hun roeping, om als profeten onder hun volk te arbeiden. Welk een liefde voor waarheid en gerechtigheid woonde in die twee edele harten! Tegenover het gezag in kerk en maatschappij hebben zij de vrijheid gepredikt; tegenover het materialisme de vaan van het idealisme omhoog geheven.

Julian Schmidt noemt Emerson een geestverwant van Carlyle. "Emerson erinnert fast in all seinen Schriften an Carlyle. Ohne Zweifel ist er als der jüngere von ihm stark beeinflusst; die Verwandtschaft ist jedoch angeboren." ¹ Beider ingenomenheid met Duitschland, hun idealistische levensbeschouwing, hun opvatting van de geschiedenis en van de waarde der groote helden van ons ge-

¹ Vgl. de Inleiding vóór de *Neue Essays* van R. W. Emerson, p. X.

slacht leveren treffende parallellen. Toch zou het weinig moeite kosten, om naast de overeenstemming het verschil tusschen deze groote geesten in het licht te stellen.

Wij hebben ons bijna geheel van kritiek op Emerson's denkbeelden onthouden. Wij deden dit opzettelijk. Waartoe zou het dienen, telkens aan te wijzen, waar wij van hem verschillen? Er was gelegenheid te over, om tegen sommige vreemde voorstellingen, paradoxen, overdrijvingen, tegenstrijdigheden, die wij in zijn schriften bij menigte aantreffen, protest aan te teekenen. Maar wij wenschten Emerson aan te bevelen bij zoovelen, voor wie hij nog een vreemdeling is. Wij ontkennen niet, dat er inspanning vereischt wordt, om van zijn werken te genieten. Zijn stijl is niet gemakkelijk te volgen, al komt het ons voor, dat zijn laatste werken in helderheid boven zijn vroegere schriften uitmunten.¹ Maar de moeite, aan de studie besteed, wordt rijkelijk beloond. Wij maken kennis met een diepzinnig man, wiens ernst en karakter, wiens afkeer van alle ijdelheid en zelfverheffing ons onweerstaanbaar aantrekken. Al zijn wij het menigmaal niet met hem eens, - hij wekt op tot nadenken en schenkt ons een genot van de edelste soort. In zijn gezelschap voelt men zich beter gestemd. Wij kunnen den indruk verklaren, dien de studie van Emerson's werken op een zijner vereerders maakte: "Als

¹ Ik geloof, dat iemand een goed werk zou verrichten, wanneer hij b. v. het keurig boekje: *Society and Solitude* in onze taal overzette.

Van de deutsche vertaling van Scalma Mohricke is reeds een tweede uitgave verschenen. "Geschrieben in der classischen Weise des berühmten Autors, spricht sich dieses Buch in zwölf Aufsätzen über die sociale und natürliche Stellung des Menschen aus. Der hohe sittliche Ernst, die glücklichen Aperçus, die auszerordentliche Belesenheit, der umfassende Gesichtskreis, die scharfe Beobachtung und die virtuose Darstellung des Verfassers sind von wahrhaft hinreiszender Wirkung und gewähren dem denkenden Leser ein Genusz, der eben so köstlich als nachhaltig ist."

men jaren lang van een boek denzelfden reinen, aangrijpenden indruk ontvangt, leert men daaraan te gelooven. Wanneer ik Emerson lees, dan komt mij alles oud en bekend voor, maar tevens nieuw, alsof ik het voor de eerste maal hoorde. Zijn overtuigingen komen voort uit het diepst zijner ziel. Zulk een man te hooren, dat moet boven alle beschrijving aangrijpend zijn.”¹

¹ H. Grimm, *Fünfzehn Essays*, p. 480 verv. (1874.)

BRUNN

JOHANNES BRAHMS.

't Was ongeveer in het midden dezer eeuw; de woelige dagen, welke in 1848 voor eene geheele omkeering der wereldorde deden vreezen, waren gelukkig voorbij; men kon zich wêer rustig aan de werken des geestes wijden, zonder door al te schrille dissonanten gestoord te worden, toen in een kleinen kring te Amsterdam ijverig gemusiceerd werd.

"Maar was dat in die dagen zoo iets vreemds?" hoor ik vragen.

Toch niet, deze bijeenkomsten echter onderscheidden zich door een bijzonder streven; er werd door jonge lieden, waaronder kunstenaars, die later ter goeder naam en faam bekend zijn geworden, propaganda gemaakt voor den toen nog niet genoeg gewaardeerden, romantischen toondichter Robert Schumann. Zijne 4de, thans meest populaire symphonie werd toch in die dagen, op een concert der Maatschappij Caecilia slechts met zeer matigen bijval (succès d'estime) ontvangen en gepatenteerde muziklief-

hebbers durfden luide beweren, "dat ze als droog zand aan elkander hing!"¹

Dat onze jeugdige Schumannianen met hand en tand tegen zulke meeningen kampfden, behoeft geen betoog. Zij deden echter meer; geen avond ging in hunnen kring voorbij, of naast Beethoven werd Schumann bestudeerd, niet alleen zijne Lieder, Duetten, Klavier- en Kamermuziekwerken, maar zelfs zijne oratorische scheppingen, als: "das Paradies und die Peri", "der Rose Pilgenfahrt", ja zelfs zijne opera "Genoveva". De jeugdige gemoederen dweepten hoe langer hoe meer met de frissche gedachten, den adel en de poëzie, die uit 's meesters werken stroomden en 't zal geen verwondering baren, dat er groote beweging in het kamp was, toen een onzer vrienden ter vergadering kwam met het nummer van 28 October der "Neue Zeitschrift für Musik", hetzelfde tijdschrift, dat door Robert Schumann in 1834 was in 't leven geroepen, en waarvan hij in de voorrede zijner verzamelde geschriften het volgende zegt: "Op het einde van het jaar 1833 kwamen te Leipzig iederen avond, en als toevallig, eenige meestal jonge musici te zamen, eerstens uit drang tot gezelligheid, maar ook niet minder om van gedachten te wisselen over die kunst, welke hun spijs en drank des levens was, — de muziek. Men kan niet zeggen, dat de toenmalige muzikale toestanden in Deutschland zeer opwekkend waren. Op het theater heerschte Rossini nóg, op de klavieren bijna uitsluitend Herz en Hunten. En

¹ Historisch. — Onder gepatenteerde muzikkliefhebbers verstond men toenmaals dezulken, die hier en daar een 1ste, soms ook wel een 2de viool meespeelden en op grond daarvan, door hunne niet viool spelende vrienden als halfgoden werden beschouwd. Hun oordeel in koffiekamer of foyer opgevangen, op de beurs of in de societeit verder verbreid, had ten gevolge, dat daags na de uitvoering de symphonie van S. veroordeeld was, omdat de heer X of Q vond "dat zij als droog zand aan elkander hing"! Of die mythologie thans voorbij is.

toch waren slechts weinige jaren verloopē, dat Beethoven, C. M. v. Weber en Franz Schubert onder ons leefden. Wel is waar was Mendelssohn's ster aan het stijgen en van een jongen, poolschen toondichter Chopin werden wonderbare dingen vernomen, doch eene algemeene, meer doordringende werking openbaarde zich eerst later. Toen voer op een goeden dag de gedachte door de jeugdige, bruisende hoofden: laat ons niet stilzweigend, niet lijdelijk toezien; grijpt aan, opdat het beter worde, grijpt aan, opdat de poëzie der kunst weder tot eere kome. Zoo ontstonden de eerste bladzijden van een nieuw tijdschrift voor muziek."

Weldra staat de naam van Robert Schumann als redacteur aan het hoofd van dit blad, en tot aan 1844, dus gedurende tien jaren, zet hij den strijd voort, zijne voor het grootste deel volbrachte taak daarna aan anderen overlatende. Na langen rusttijd (waarin hij echter als componist zijne meeste en grootste werken schreef) vat de helderziende en humane criticus nog eenmaal de pen op, om in het zoo even genoemde nommer van 28 Oct. 1853 den volke eene tijding te verkondigen, die, door zijne hand geschreven, wel opzien moest baren. In een opstel: "Neue Bahnen" getiteld, kondigt hij een nieuwen profeet aan in 't rijk der tonen: "Und er ist gekommen", zoo zegt hij, en 't is te gewaagd om Schumann's poëtische taal over te zetten: "Und er ist gekommen, ein junges Blut, an dessen Wiege Grazien und Helden Wache hielten. Er heisst Johannes Brahms, kam von Hamburg, dort in dunkler Stille schaffend, aber von einem trefflichen und begeistert zutragenden Lehrer (Eduard Marxsen in Altona) gebildet in den schwierigsten Satzungen der Kunst. Er trug auch im Aeusseren alle Anzeichen an sich, die uns ankündigen, dass ist ein Berufener. Am Clavier sitzend, fing er an, wunderbare Regionen zu enthüllen. Wir wurden in immer zauberischere Kreise hineingezogen. Dazu kam ein ganz geniales Spiel, das aus dem Clavier ein Orchester von wehklagenden

und laut jubelnden Stimmen machte. Es waren Sonaten, mehr verschleierte Symphonien — Lieder, deren Poesie man, ohne die Worte zu kennen, verstehen würde, obwohl eine tiefe Gesangsmelodie sich durch alle hindurchzieht — einzelne Clavierstücke, theilweise dämonischer Natur von der anmuthigsten Form — dann Sonaten für Violine und Clavier, Quartette für Saiteninstrumente, und jedes so abweichend vom anderen, dasz sie jedes verschiedenen Quellen zu entströmen schienen. Und dann schien es, als vereinigte er, als Strom dahinbrausend, alle wie zu einem Wasserfall, über die hinunterstürzenden Wogen den friedlichen Regenbogen tragend und am Ufer von Schmetterlingen umspielt und von Nachtigallenstimmen begleitet. Wenn er seinen Zauberstab dahin senken wird, wo ihm die Mächte der Massen im Chor und Orchester ihre Kräfte leihen, so stehen uns noch wunderbarere Blicke in die Geheimnisse der Geisterwelt bevor. Möchte ihn der höchste Genius dazu stärken, wozu die Voraussicht da ist, da ihm auch ein anderer Genius, die der Bescheidenheit, innewohnt. Seine Mitgenossen begrüßen ihn bei seinem ersten Gang durch die Welt, wo seiner vielleicht Wunder warten werden, aber auch Lorbeeren und Palmen; wir heißen ihn willkommen als starken Streiter.”

De indruk, welken deze woorden op onze warmgevoelende en dwepende gemoederen maakten, is onbeschrijfelijk, en dat wij den door ons zoo hooggevierden meester ook als mensch een stralenkrans om de slapen wonden zeer natuurlijk. Schumann toch, die zijn openbare loopbaan aanving met strijd te voeren tegen al wat laag was in de kunst, tegen het conventioneele waarmede de atmosfeer was bezwangerd, tegen de Philisters, die alleen het *oude* vergoedden, omdat het oud was en, voor nieuwe indrukken oor en gemoed sluitend, daardoor menig ontluikend talent in de geboorte trachtten te verstikken; hij, die zelf zooveel te worstelen had, en in verhouding tot zijne scheppingsgave niet genoeg

was gewaardeerd; — hij gebruikt nog eens zijn vroeger zoo machtig woord om een ander zoo mogelijk dien strijd te besparen. En dat dit woord eene heilige overtuiging uitsprak, kan een ieder getuigen, die Schumann in zijne laatste levensdagen heeft gadeslagen, toen de donkere wolken, welke dat heldere hoofd weldra geheel zouden omsluiëren, reeds in aantocht schenen.

Nimmer zal ik den stond vergeten bij Clara en Robert Schumann doorgebracht, toen zij aan het einde van 1853 in Nederland vertoefden, een ware triomftocht, waarop weinige weken later, 27 Febr. 1854, te Dusseldorf de catastrophie volgde — hij sprong in een vlaag van waanzin in den Rhijn — welke hem weldra aan de kunst, aan zijn gezin en op den 29sten Juli 1856 aan de wereld ontrukte, nauwelijks zes-en-veertig jaren oud.

Tijdens dit bezoek toch was de naam van Brahms de talisman, die weer een glimlach op dat ernstig gelaat wist te brengen en de lippen deed ontsluiten, die zoo zelden spraakzaam waren.¹

Het was alsof hij zijn einde voelde naderen en aan Johannes, den veelgeliefden Johannes, de taak voorbehouden zag, om den weg, dien hij ingeslagen had, verder te bewandelen en der kunst, die zij beiden zoo liefhadden, nieuwe banen te openen.

Of de jonge kunstenaar het profetische woord van Schumann in vervulling heeft gebracht en daardoor werkelijk een man van beteekenis is geworden — een blik op zijn leven en werken zal hierop antwoord geven.

Gelijk bijna alle toonkunstenaars van eenigen naam van mu-

¹ Schumann was trouwens niet gemakkelijk tot spreken te bewegen. Als bewijs hiervan het volgende. Hij bracht op zekeren dag aan Hauptmann, den bekenden Cantor der Thomaskerk te Leipzig en schrijver van "die Natur der Harmonie und der Metrik", een bezoek; deze hield ook niet veel van praten, zoodat de beide mannen geruimen tijd naast elkander zwiiggend op de sofa zaten, hetgeen Schumann later, van dit bezoek gewaagend, aan derden deed zeggen: "Wir haben uns ausgeschwiegen."

sici afstammen òf in eene muzikale omgeving opgegroeid zijn, zoo was 't ook met Johannes Brahms; zijn vader, een goed musicus, ervaren op de meeste orchestrinstrumenten, woonde in de vrije rijkstad Hamburg en verdiende in theaters en concerten zijn brood. Johannes werd aldaar op den 7den Mei 1833 geboren, als oudste zoon gevolgd door Frits, geb. 26 Maart 1835 en eene zuster, die beiden nog in Hamburg wonen en gehuwd zijn. Frits is een voortreffelijk pianist en zeer geacht muziek-leeraar. Johannes hield zich in zijne jeugd, behalve met zijne schoolplichten, hoofdzakelijk bezig met klavierspel. Op tienjarigen leeftijd zien wij hem, met zijn leeraar Cossel, den door Schumann reeds genoemden Marxsen in Altona bezoeken, om door dezen onderzocht en bij voldoend talent als leerling aangenomen te worden. Hij speelde eenige studiën uit het eerste deel van Cramer en hoewel Marxsen zeer tevreden was, wilde hij evenwel Johannes als scholier niet aannemen, meenende dat hij bij Cossel, ook vroeger zijn leerling, in de beste handen was. Eenige maanden later echter besloot hij, op aandringen van Cossel en Johannes' vader, hem eene les per week te geven, tot dat ongeveer een jaar later Marxsen de geheele leiding van den knaap op zich nam.

Schenen de vorderingen tot nu toe meer het resultaat van grooten ijver en vlijt dan van buitengewoon talent, toen Marxsen benevens het pianospel ook met het onderricht in de compositie aanving, openbaarde zich zulk eene helderheid van geest, dat deze tot de overtuiging kwam, dat er meer dan een gewoon talent in dit kind sluimerde; hierdoor aangespoord deed Marxsen, die bovendien zijn scholier zeer lief had gekregen, al het mogelijke om dit talent tot wasdom te brengen.

Op zijn veertiende jaar trad Johannes voor 't eerst in het openbaar op en wel in zijne vaderstad. Hij speelde; behalve stukken van Bach, Beethoven en Mendelssohn, ook variatiën over een volkslied van eigen vinding. De ontvangst was voor den jeugdigen kunstenaar

zeer aanmoedigend. Na twee, drie jaar van ijverige studie maakte Brahms zijne eerste kunstreis met den Hongaarschen vioolvirtuoos Reményi, die in Hamburg veel opgang gemaakt had.

Hanover was het eerste doel van hunnen tocht; de kennismaking met Joachim, in wien B. een vriend voor het leven vond, en de ontvangst van den kunstlievenden koning, die hem vaak voor zich liet spelen en gaarne "den kleinen Beethoven" noemde, waren veelbelovende lichtpunten op de pas ingeslagen kunstenaarsloopbaan.

Bij deze concertenreeks gebeurde in Celle, eene der vele Hanoversche plaatsen welke bezocht werden, het volgende, dat een eigenaardig licht werpt op de buitengewone begaafdheid en degelijke ontwikkeling van den jeugdigen pianist en toondichter. Bij de morgen-repetitie bleek het klavier zoo onvoldoende te zijn, dat een Celleschen muzikliefhebber zijn nieuwen vleugel ten gebruike aanbood en tegen den avond op 't orchest liet plaatsen. Bij den aanvang van het concert kwam men echter tot de verrassende ontdekking, dat het instrument een halven toon te laag was gestemd; Reményi zijn viool hierna niet willende inrichten, sloeg Brahms onmiddellijk voor zijne partij een halven toon hooger te spelen en werkelijk voerde hij dit kunststuk tot groote verbazing der toehoorders, zonder eenige voorbereiding en zonder muziek voor zich, uit. Wel verbazingwekkend is 't, vooral omdat het niets meer of minder gold dan de groote Sonate in C-moll voor piano en viool van L. van Beethoven, die afgezien van de muzikale, ook technische moeilijkheden te over heeft, althans in den toonaard van *Cis*.

Hij zelf scheen zoo'n transpositie hoogst eenvoudig te vinden; zooals blijkt uit een schrijven aan zijn meester Marxsen en ook uit een gesprek, dat wij over dit punt in een gezelligen kring alhier voerden; zijn meester had hem er trouwens aan gewend om groote muziekstukken in andere toonaarden te spelen, om daardoor een vrije en onafhankelijke techniek te erlangen.

Wordt het geheugen bij zoo'n kunststuk op een zware proef gesteld, dat van Brahms kon nog al wat doorstaan; als twintigjarige jongeling ging hij de wereld in, zonder ééne noot in den koffer, alleen gewapend met zijne tien vingers en een uitgebreid repertoire van Bach en Beethoven, en ook moderne concertstukken van Mendelssohn, Thalberg en Liszt in het heldere hoofd.

In Weimar werd hij door Liszt met veel liefde ontvangen. Diens scherp kunstenaarsoog ontdekte dadelijk de buitengewone begaafdheid van den jongen man, in wiens compositiën, toen nog manuscript, hij groot belang stelde. Het Es-moll Scherzo Op. 4 speelde Liszt herhaalde malen anderen voor.

Hier scheidde hij van Remenyi en ging over Göttingen, waar Joachim destijds vertoefde, naar Dusseldorf en vond bij Schumann een ontvangst, zooals hij zich die zeker nooit gedroomd had. Toen deze 'meester inzage nam van zijne werken en ze zich liet voorspelen, was nauwelijks het eerste stuk ten einde of hij riep uit: "dat moet Clara hooren!" en toen deze op zijn noodiging binnentrad was het eerste woord: "hier, lieve Clara, zult gij muziek hooren, zooals gij ze nog nooit gehoord hebt!"

De geestesband was tusschen beide mannen geknoopt; Schumann erkende aanstonds in den jongeren kunstbroeder zijn gelijke; hij zag in hem den krachtigen strijder, die den eigendommelijken weg, welken hij bewandelde, zou voortzetten. Op welke wijze Schumann zijn sympathie en bewondering lucht gaf, hebben we in 't begin van dit opstel gezien.

Of de bezielde woorden van den componist van "Faust", "das Paradies und die Peri" en zoo vele andere heerlijke werken den jongen kunstenaar dadelijk den tempel des roems zouden ontsluiten...?

In kleine kringen werkten ze overweldigend; zoo ook in de onze; want nauwelijks hadden de vijf eerste werken: drie Sonaten in C op. 1, Fis-moll op. 2 en F-moll op. 5, een Scherzo op. 4 en de

eerste bundel liederen op. 3 de pers verlaten — dit had plaats op 't eind van 1853 en in 't begin van 1854 — of Johannes had onze geheele club Schumannianen in zijne toovertaal gevangen. Wat eene krachtig daarheen bruisende, wat een koene en toch zoo diep poetische toonspraak gaf hij ons te hooren! Wat een diepte van gevoel in zijne langzame muziekstukken, wat heerlijke, gloedvolle gedachten in zijne Allegros! Wat een kunstige bouw hier en daar, aan wier ontleding een jeugdig componist zich niet weinig te goed deed. Wel leverde de breede, volle en orchestrale schrijfwijze, de contrapunctische behandeling der middelstemmen den speler groote zwarigheden, doch in jeugdigen overmoed werd veel gewaagd en met volharding veel overwonnen, dat later schier onmogelijk scheen. En met wat liefde werden zijne liederen door eene jeugdige dilettante gezongen: inzonderheid zijn eerste lied "Liebestreu", hetwelk circa vijf-en-twintig jaren behoefde eer het algemeen tot waardeering kwam, doch toen reeds veler sympathie in die mate opwekte, dat wij menig toehoorder een traan hebben zien wegpinken bij de zoo warm gecomponeerde slotwoorden: "und Mutter, zersplittert der Fels auch im Wind, meine Treue hält ihn aus!" Onze eenzijdige Schumann-Cultus was aan 't wankelen gebracht; nog andere sterren dan de zijne doemden voor ons op aan het muzikale firmament, en daaronder een van de eerste grootte: die van Johannes Brahms.

Of dit sterrebeeld overal zóó werd gezien? In Leipzig, waarheen hij thans zijne schreden richtte, zou het weldra blijken dat Schumann niet onvoorwaardelijk werd geloofd. Wel was het oog der geheele muzikale wereld als met één slag op hem gevestigd, wel werd hij door kunstgenooten met warmte ontvangen, wel betoonde Hector Berlioz, de juist op dit tijdstip in Leipzig aanwezige Fransche componist, hem een buitengewone toegenegenheid, doch toen hij op den 17^{den} December 1853 in het Gewandhaus-Concert optrad, was er niet die geestdrift, welke men had mogen

verwachten. Slechts een enkel muzikaal tijdschrift wees op het grootsche, wegsleepende zijner door hem gespeelde Sonate in C op. 1 en het Scherzo in Es-moll op. 4, roemde de nieuwhed der gedachten en modulatiën, den zuiveren kunstsmaak, welke trots eenige ruwheid en hoekigheid in den vorm, zich reeds zoo zelfstandig vertoonden, en riep hem het welkom toe als een den Schumannschen genius verwanten geest, die, op nieuwe wegen verder gaande, beloofde te worden, wat Schumann had voorspeld: eene buitengewone verschijning in de muziekgeschiedenis.

Dat niet alle mannen der kunst-critiek er even gunstig over dachten, wien zal het bevreemden; 't is altijd hetzelfde liedje; hoe oud reeds, het blijft altijd nieuw en wordt nog iederen dag gezongen.

't Is ook goed. Verschil van meening moet en strijd mag er zijn. Dat er toen echter menschen waren, die den lof door Schumann geschonken op rekening van diens zielsziekte stelden, dit was even erg als de uitspraak van een zekeren Amsterdamschen muziek-liefhebber (wellicht ook met patent), die het in zijne muziekwaardering niet verder hebbende kunnen brengen dan de symphonieën van Haydn, Mozart en de beide eersten van Beethoven, — misschien omdat hij daarvan de eerste partij tamelijk wel kon spelen en dus voor Schumann stond als voor een gesloten boek — de 1ste violpartij was hem te machtig en zijn instrument was nooit ont-heiligd door noten eener tweede partij — beweerde, “dat hij al lang aan de muziek van Schumann bespeurd had, dat het niet goed met hem was!” Hij gebruikte eigenlijk eene minder onschuldige, meer vulgaire uitdrukking.

Zich om dien strijd weinig bekommerende, ging Brahms stil zijn weg, speelde klavier, componeerde o. a. variatiën op een thema van Schumann (Albumblad op. 99) welke, aan de gade van Schumann gewijd, een roerend beeld gaven der treurende gevoelens die den componist bezielde bij de gedachte aan den in Ender-

nich (een herstellingsoord bij Bonn) vertoevenden, zielskranken meester.

Men schreef toen 1856, het sterfjaar van Schumann. 't Was alsof de muze van Brahms verstomde. Behalve een bundeltje liederen voor de kinderen van Schumann, gaf hij niets in druk. Wel verrijkte hij de muziek-litteratuur met een zeer belangrijk werk, zijn piano-concert in D moll, dat hij als manuscript op den 27sten Januari 1859 te Leipzig speelde. Door slechts weinigen op den rechten prijs geschat, werd deze schepping door het grootste deel der critici als "ongenietbaar" afgekeurd. Ook Clara Schumann, die af en toe klavierwerken van den genialen Hamburger in hare programma's opnam, mocht het niet gelukken hem hiermede populariteit te verschaffen. Noch de wezenlijk grootsche gedachten, die aan Beethovensche kracht doen denken, noch de met zooveel diep gevoel geschreven liederen konden zich baan breken; zelfs de populariteit van het vroeger genoemde lied "Liebestreu" is eerst van ateren datum dan "Wiegeliéd", "Wie bist du meine Königin", "Sontags", en zoo vele andere liederen, welke nu op geen klavier ontbreken.

Zijn er wellicht andere dan de gewone oorzaken aan te wijzen, die de waardeering der Brahmsche muze in den weg stonden?

Ik meen de volgende.

Händel, Haydn, Mozart en ook Beethoven in zijne eerste werken, spreken in eene algemeene taal, welke bijna een ieder verstaat. Gezonde muzikale gedachten, voor het modern kunstgevoel van velen zelfs al te gezond, worden in onberispelijk schoonen kunstvorm aangeboden. Hoe uiteenlopend die mannen zich ook bewogen hebben, hun aller doel was hetzelfde: "schoonheid"! Schoonheid van gedachten, schoonheid van vorm, het was de objectiviteit in de kunst. Sinds Beethoven het laatste woord in deze richting sprak en allengskens nevens het objectieve de hem alleen eigen gemoedswereld in zijne toondichten openbaarde, — waarbij de

studie der werken van den eenvoudigen cantor der Leipziger Thomaskerk, den Ziener Johann Sebastian Bach, niet zonder invloed was, — sinds dien tijd is de persoonlijkheid van den toondichter onafscheidelijk van het kunstwerk geworden, is het subjectieve, het persoonlijke meer en meer op den voorgrond gekomen. Wie het betreuren mogen, wij zeker niet; want al verheugen we ons nog steeds in de zonnheldere scheppingen der classieken, de ingewikkelder toespraak van Beethoven in zijne laatste, van Brahms in zijne eerste werken en ook in die van andere moderne componisten moge meer toewijding verlangen eer men ze in hare schijnbare kronkelpaden kan volgen, meer toewijding naar gelang de componist meer het innigste van zijn gemoedsleven, het diepste van zijn eigen ik in tonen uitstort, het genot is dan ook te dieper ingrijpend. Dit subjectieve in de kunst, dat wij ook bij Robert Franz en anderen waarnemen, is de oorzaak van minder snelle waardeering, hetgeen, gevoegd bij de duistere beelden in enkele en de titanenkracht in andere Brahmsche scheppingen, om niet van zijne veeleischende klavier-techniek te spreken, genoegzaam het bovengenoemde feit verklaart.

In dit tijdperk van schijnbare rust zien we Brahms een rusteloos leven leiden. Een korten tijd in 1858 dirigeerde hij de hofconcerten en de zangvereenigingen te Detmold. Lang wist men hem daar niet te binden; nergens had hij een vaste woonplaats; hij gaf concerten met Joachim en Stockhausen en had zoo doende gelegenheid met de grootste persoonlijkheden op muzikaal gebied te verkeerem. Hij vertoefde eenigen tijd in Zwitserland, totdat hij in 1862 naar Weenen ging en aldaar als klavierspeler grooten opgang maakte. Hoewel geen virtuoso in den gewonen zin van 't woord, werd zijn klavierspel hoog gewaardeerd en de kunstenaar niet minder geschat. In de "Allgemeine Musik-Zeitung" leest men o. a.: "Wij hebben Schumann's compositiën nooit zoo geestrijk, zoo innig, met zoo veel overtuigende waarheid hooren

voordragen als door Brahms; ook de vertolking van Bach, Beethoven en Schubert worden als hoogst bezield geschilderd. In 't kort, de sympathie, waarmede hij in de oostenrijksche keizersstad werd ontvangen, noopte hem aldaar zijne tenten op te slaan en twee winters in 1863 en '64 de directie te voeren der beroemde Wiener Singacademie. Slechts twee winters en hij neemt zijn ontslag. Of dit alleen te wijten is aan zijne zucht naar onafhankelijkheid of aan zijn Noordsch karakter, dat, waar het de kunst en hare beginselen geldt, onbuigzaam is als graniet, 't valt moeilijk te beslissen; verwonderen zou het ons evenwel niet dat zijn karakter en de bijzondere eigenschappen van de dilettantensfeer eener zangvereeniging, al is zij ook zoo voortreffelijk als de Weener, met elkander in botsing geraakt zijn. Dat Brahms evenwel bij bovengenoemde hoedanigheden eene warme en ontvankelijke ziel bezit voor al wat goed en schoon is in 't leven en in de kunst, hoe kan 't anders bij een zanger van zoo vele innige liefdeliederen? Zijne vele en trouwe vrienden hebben bij ernst en scherts ook den mensch lief gekregen; we zullen later ook uit ervaring hierover kunnen spreken.

Voor een oogenblik keeren we tot het jaar 1861 terug, dat gekenmerkt wordt door een reeks van nieuwe werken in het licht gegeven. Opmerkelijk is 't, dat de componist in zijn elfde werk "Serenade" het eerst de macht van het orkest in beweging brengt, en nog opmerkelijker, omdat in dit werk de wolken en nevelbeelden, de gloeiende hartstocht en de nachtgestalten verdwenen zijn, die zoovele zijner vroegere scheppingen kenmerken. De jaren van rust zijn niet nutteloos voorbijgegaan; de opbruisende jongeling is tot man gerijpt, en voor 't eerst openbaart zich eene olympische klaarheid, die hier en daar aan Mozart doet denken. Vooral is dit in de twee Serenaden op. 11 en 16 en in het Sextet voor strijkinstrumenten het geval. Brahms heeft dit met Beethoven gemeen, dat hij naast de helderste ook de donkerste

kleuren op zijn palet heeft. Soms eenvoudig als een kind, maar een kind met fijne beschaafde manieren, dan een reus gelijk, wanneer het er op aankomt den kamp der menschelijke ziel in zwarte verwen te malen!

Op ditzelfde verschijnsel zou herhaalde malen kunnen gewezen worden, indien wij al de werken van dezen componist bespreken wilden. Wij stappen echter opzettelijk heen over een schat van liederen, duetten, klavier-kwartetten, choorstukken enz., om bij zijn 45ste werk op een hoogtepunt te geraken dat al het voorgaande beheerscht. Wie denkt hier niet aan het "Deutsches Requiem"? Vele uitstekende werken had Brahms toch der kunstwereld reeds geschonken; door vele zijner tijdgenooten werd hem eene eerste plaats onder de scheppende kunstenaars aangewezen, doch met dit werk, waarin "de macht der massa in choor en orchest hem hunne krachten leende", zooals Schumann voorspelde, heeft hij het hooge standpunt ingenomen hem door diens zienersblik aangewezen. In dit kunstwerk toch vereenigt zich de veelomvattendste wetenschap met hooge inspiratie, huwt zich het helderste hoofd aan het warmste hart.

De dood eener geliefde moeder in 1866 geeft aanleiding tot dit ernstige werk. In de gastvrije woning van den bekenden en om de uitgave zijner werken zoo verdienstelijken muziek-uitgever Rieter Biedermann te Winterthür stelt hij den tekst, op woorden uit de Heilige Schrift, te zamen. Eene leidende gedachte moet hem hierbij voor den geest hebben gezweefd: of, dat de geijkte tekst van het Requiem, zooals het in de katholieke kerk bij den doodendienst gezongen wordt, om zijne kerkelijke strekking alleen daar thuis behoort, of dat het Duitsche volk, wanneer het van zijn lijden en smart, van dood en eeuwigheid wilde zingen, het doen moest in zijne moedertaal, in de taal die zoowel het kind als de grijsaard verstaat!

Hoe het zij, de tekst van dit Requiem laat de dogmatiek bijna onaangeroerd, beweegt zich geheel op een rein menschelijk stand-

punt en kan door een ieder gezongen worden, die aan God en eeuwigheid geloof.

Met de bekende zaligspreking der treurenden aanvangend: "Selig sind, die da Leid tragen, denn sie sollen getröstet werden. Die mit Thränen säen, werden mit Freude ernten," wijst de tekst vervolgens op het vergankelijke van al het ondermaansche, met het schoone beeld aan den psalmdichter ontleend: "Denn alles Fleisch ist wie Gras und alle Herrlichkeit der Menschen, wie des Grasses Blumen. Das Gras ist verdorret und die Blume abgefallen." Na de vermaning: "Seid nur geduldig, lieben Brüder bis auf die Zukunft des Herren" en de herhaling der woorden: "denn alles Fleisch" komt de bemoedigende en verheffende gedachte: "Aber des Herrn Wort bleibt in Ewigkeit!" "Herr, lehre doch mich, dass ein Ende mit mir haben muss." De vluchtigheid en het onzekere van het menschelijk leven worden herdacht en lossen zich eindelijk op in de klacht: "Nun Herr, wess soll ich mich trösten?" De wankelmoedigheid maakt echter plaats voor de hoop op God, want: "der Gerechten Seelen sind in Gottes Hand."

Nu wordt de liefelijkheid van de woningen des Heeren geschilderd en het verlangen van hen, die met lijf en ziel zich verheugen in den levenden God. "Ihr habt nun Traurigkeit, aber ich will euch wieder sehen und euer Herz soll sich freuen", zoo luidt de tekst verder en wordt de troost herdacht, die na allen kommer en arbeid gevonden wordt: wij hebben hier toch geene blijvende plaats, maar zoeken de toekomstige, want de laatste bazuin zal schallen en de dooden zullen opstaan. Dan zal het woord vervuld worden, dat geschreven staat: "Der Tod ist verschlungen in den Sieg. Tod, wo ist dein Stachel? Hölle, wo ist dein Sieg? Herr, du bist würdig zu nehmen, Preis und Ehre und Kraft!"

Het eigenlijke Requiem volgt nu ten slotte met de woorden: "Selig sind die Todten, die in den Herrn sterben, von nun an.

Ja, der Geist spricht, dass sie ruhen von ihrer Arbeit, denn ihre Werke folgen ihnen nach!"

Eene muzikale ontleding van dit toongewrocht zou zeker hier misplaatst zijn; wel mag er op gewezen worden, dat Brahms deze stof behandeld heeft als een echte Germaan, als een van den stam der Bach's, Händel's, Beethoven's en Schumann's, aan wier bronnen zijn muzikaal talent gevoed is; dat hij de rijke middelen, welke den componist in koor en orkest thans ten dienste staan, niet versmaadt, ze echter alleen gebruikt om aan zijne toongedachten de ware gestalte te geven. Het diepste van 't menschelijk gemoed weet hij te openbaren, klanken te vinden voor de hoogste aspiratiën, de strengste eischen der kunst met een poëtisch waas te overgieten en daardoor alle scholastieke droogheid te vermijden.

Dat de groote schoonheden van dit werk niet dadelijk door een ieder werden gevoeld en begrepen, hoe kon het anders? Is dit niet het lot van alle groote en ingewikkelde toonwerken? Met grond kan men echter beweren, dat het overal, bij eene *waardige* uitvoering, op ieder ontwikkeld en onpartijdig toehoorder een diepen indruk heeft gemaakt. Als ik hierbij in herinnering breng het muziekfeest der Maatschappij tot bevordering der Toonkunst, in Juni van het jaar 1872 te Utrecht gehouden en de monumentale uitvoering van het Requiem op den eersten feestdag, dank zij het voortreffelijke koor, dan zullen allen die daarbij tegenwoordig waren, mij niet van kwalijk geplaatsten trots beschuldigen.

Over verschillende compositiën, zelfs van groote beteekenis, moeten we heenstappen, zooals de Rinaldo-Cantate voor tenor-solo, mannenkoor en orkest; de Rhapsodie voor eene alt-stem, mannenkoor en orkest; twee strijkkwartetten; de bekende "Liebeslieder", walsen voor klavier vierhandig met vier zangstemmen ad libitum, waarin het vroolijke, frissche leven te Weenen, dat op iederen componist, zelfs op Beethoven, Schubert en Schumann zijn invloed

uitoefende, zoo krachtig zich weerspiegelt. Van de "Ungarische Tänze", door Brahms voor vier handen gezet, willen we ook niet gewagen — zij zijn trouwens genoegzaam bekend — om snel een ander hoogtepunt te bereiken en wel zijn 55ste werk: "Triumphlied" voor achtstemmig koor, orkest en orgel. Het is een grootsch gelegenheidsstuk, dat, gelijk de titel aanduidt, zijn ontstaan dankt aan de "Overwinning der duitsche wapenen" in den laatsten franschen oorlog en den duitschen Keizer gewijd is. De tekst aan de Openbaring van Johannes, Cap. 19, het triomfied over Babels val, ontleend, schetst het verheffende gevoel en den vromen dank van een volk, dat onder Gods zegen zulke glorieuske daden heeft volbracht. Hoogst kunstvol gebouwd, (een Johann Sebastian Bach waardig), eischt dit toonwerk groote en zeer geoeffende krachten om de beoogde, glansrijke werking te weeg te brengen. De eerste uitvoering er van had plaats op 5 Juni 1872 te Carlsruhe, onder leiding van Levi, de tweede op 8 December van 't zelfde jaar onder zijne persoonlijke leiding; het was de aanvang van zijn nieuwen werkkring als directeur der concerten van het Weener muziek-gezelschap, in welk ambt hij Anton Rubinstein opvolgde. Gedurende de drie winters, dat hij de leiding dezer concerten op zich nam, wist hij zich niet alleen door zijne groote gaven als kunstenaar en dirigent te doen eerbiedigen, maar den Weeners was hij ook als mensch lief geworden, zoodat zij hem ongaarne — 't was de tweede maal — zijn ontslag zagen nemen. Dit geschiedde in April 1875. Een plechtig afscheidsfeest bewees hoe veler sympathie hij zich had weten te verwerven; trouwens als Weener burger blijft hij de lieveling, waar en wanneer hij zich vertoont.

Was het alleen de vrijheidsdrang van den componist, welke den dirigent noopte zijne eervolle betrekking neder te leggen? Het antwoord op deze vraag moet achterwege blijven; zeker is 't dat Brahms in de thans verlopen vijf jaren nog geene vaste

betrekking heeft willen aanvaarden en wij meenen met recht. Na het triomfied toch heeft de begaafde toondichter met de vrijgevigheid, die den rijkgezegenden alleen eigen kan zijn en met de kunstenaarstrouw die niet lichtvaardig zijne geesteskinderen de wereld inzendt, tal van compositiën ons geschonken; bundels liederen, strijkkwartetten, eene nieuwe reeks "Liebeslieder", in 't kort een schat van zaken, die wij niet allen hier kunnen noemen, tot dat het jaar 1877 door eene daad gekenmerkt wordt, welke alle vereerders van Brahms reeds lang verwacht en gehoopt hadden. Eindelijk was ze daar, zijne eerste symphonie! Had de componist voor dit zijn 68ste werk den rijpen mannelijken leeftijd afgewacht, eer hij zich in 't strijdperk waagde met de meesterwerken van de helden der duitsche toonkunst, met Haydn, Mozart, Beethoven, Schubert, Mendelssohn en Schumann, de als uit erts gegoten inleiding van Brahms C-moll Symphonie, verkondigt al dadelijk dat hier een uitverkorene het woord voert. Moge na Beethoven, den Colossus der Symphonie, al geene nieuwe werelden meer op dit gebied der kunst te ontdekken zijn, wat nood; al staat Beethoven in zijne eigenaardige grootheid onaantast- en onbereikbaar daar, naast den eik rijst ook de slanke populier ten hemel. Schubert en Schumann hebben wel geene nieuwe werelden ontdekt, maar ons andere gestalten voorgetooverd, ons doen droomen van het morgenland met zijne palmen en bananen. Gelijk in de natuur geen twee voorwerpen elkander gelijken, zoo is 't ook met de scheppingen van kunstenaars, die eene hun eigene persoonlijkheid bezitten; en daarom, al is 't in de eerste symphonie van Brahms duidelijk en klaar, dat zijn genie gevoed is door de geestesuitingen, die den naam van Bach, Beethoven en Schumann dragen, toch is er eigendommelijks en oorspronkelijks genoeg, om dit werk zijnen schepper volkomen waardig te achten. Nauwelijks had dit werk te Leipzig zijn intocht gedaan, of de mare ging rond dat reeds een tweede

symphonie gereed was, en werkelijk, toen de geniale componist op 26 Januari 1878 te Utrecht zijn symphonistische eersteling met grooten bijval had ten gehoor gebracht, hadden Amsterdam en 's Gravenhage daarna het voorrecht ook de tweede te leeren kennen en te bewonderen. Moge de eerste al grootscher van aanleg en verhevener van gedachten zijn, de tweede wint het in onze schatting door grooter oorspronkelijkheid. Op deze twee belangrijke schepingen zijn gevolgd een viool-concert, een werk van groote beteekenis, door Joachim zoo uitstekend vertolkt op het gouden feest van de Maatschappij tot bevordering van Toonkunst te Amsterdam, gevierd in Juni 1879; eene sonate voor piano en viool, een geheele reeks van liederen, klavierstukken enz. Ook in deze scheppingen treedt de eigendommeljkheid van den componist overal te voorschijn. Indien het waar is, dat de persoonlijkheid van den kunstenaar zich in het kunstwerk weerspiegelt; indien men daarin den geheelen mensch kan herkennen, dan is 't voor hen, die het geluk hadden Brahms in zijn edele en beminnenswaardige hoedanigheden te leeren waardeeren — en dat geluk hadden we in Utrecht herhaalde malen, door zijne vriendschapsbetrekking tot eene familie, waar de kunst in de hoogste opvatting van het woord beoefend wordt — niet dan natuurlijk, dat al zijne werken den stempel dragen zijner persoonlijkheid, daar zij degelijk en edel van gehalte en meesterlijk van vorm zijn. Indien de sympathie die velen hem, met steeds klimmende belangstelling, meer dan het vierde eener eeuw toedragen, thans door duizenden en duizenden der edelste en beste geesten gedeeld wordt; zijne benoeming tot doctor in de muziek aan de hoogeschool te Cambridge, tot doctor philosophiae honoris causa aan de academie van Breslau, de vergeefsche pogingen om hem aan Dusseldorf te binden of hem te bewegen het cantoraat der Thomasschool te Leipzig aan te nemen, al deze en nog andere onderscheidingen zijn er de sprekendste bewijzen van.

Wat de genius van Johannes Brahms ons nog verder schenken

zal, is even raadselachtig als het menschelijk leven. Indien echter de volle kracht des mans gegronde hoop geeft tot nog menige groote daad, dan hebben we nog menig meesterwerk van hem te wachten. Doch ook zonder dat zullen de lauweren en palmen, waarvan Schumann zoo profetisch sprak, zich vermenigvuldigen, wanneer de zin voor het schoone en edele in de kunst slechts meer en meer veld wint. Dat kan geschieden in iederen kring, in iedere woning, waar de tijd niet verbeuzeld, maar dienstbaar wordt gemaakt aan de hooge roeping van den mensch: veredeling en volmaking door het schoone.

In die kringen wordt de grondsteen gelegd voor het gedenkteken, dat in de geschiedboeken der kunst aan Johannes Brahms nevens Robert Schumann zal worden opgericht.

SCHLIEMANN.

HEINRICH SCHLIEMANN.

“Improbus labor vincit omnia.”

Den 28sten November van het jaar 1841 verliet een Duitsch vaartuig, met bestemming naar La Guayra in Venezuela, de haven van Hamburg. Het zou zijn doel niet bereiken, want weinige dagen later, den 12den December, door een hevigen storm overvallen, leed het schipbreuk op de kusten van Texel. Dat schip was de “Dorothea”. En reeds lang zou deze naam, evenals die van zooveel verongelukte bodems, uit de herinnering der menschen verdwenen en in het vergeetboek zijn geraakt, indien niet een toeval hem in het geheugen bewaard had. De scheepsjongen, die deel uitmaakte van de bemanning, en met de andere opvarenden na veel moeite gered werd, heeft hem aan de vergetelheid ontrukkt. Die knaap, toen arm en verlaten, hulpbehoevend en aan de bewoners van het eiland een aalmoes vragend, is thans de rijke, alom bekende en gevierde schatgraver van Troje en Mycene: doctor Heinrich Schliemann.¹ Zoowel in de geleerde als ongeleerde wereld heeft hij gedurende de laatste jaren niet

¹ *Ithaka, der Peloponnes und Troja*. Vorrede, S. VII.

weinig van zich doen spreken, en in vluchtige omtrekken staat zijn beeld aan de meeste beschaafde lieden van onzen tijd voor oogen. Daarvoor hebben de dagbladen van binnen- en buitenland, die niet nalieten op zijn persoon en werk de aandacht te vestigen, daarvoor zoo menig tijdschrift, dat de uitkomsten van zijn arbeid meedeelde of beoordeelde, voldoende gezorgd. Een man van beteekenis, die ons door stalen ijver, ingespannen studie, vurige liefde voor de wetenschap, offervaardigheid en onbaatzuchtigheid bewondering afdwingt en zich onvergankelijke lauweren verworven heeft, is hij boven allen twijfel. Uitvindingen op het gebied van kunst en nijverheid deed hij niet, maar veel ouds, dat men verloren waande of rekende niet te bestaan, heeft hij aan het licht gebracht. Naar schatten heeft hij gezocht en schatten heeft hij gevonden. Wat sinds eeuwen onder puin en asch bedolven was, heeft hij uit het graf doen herrijzen. Den droom zijner jonkheid heeft hij, tot zijn niet geringe vreugde, verwezenlijkt gezien op later leeftijd. Wat meer is, in de illusies der jeugd vindt de arbeid des mans zijn verklaring. "Quo semel est imbuta recens, testa diu servabit odorem" — wat men vroeg leert blijft lang onthouden, — Schliemann heeft het bevestigd, maar niet minder heeft hij de bekende vaderlandsche spreuk: "oude liefde roest niet!" bewaarheid.

"De eerste indrukken," zoo zegt hij, "de eerste indrukken, welke een kind ontvangt, zijn van blijvenden duur, en ik voel mij genoopt te verklaren, dat het houweel en de spade, bij de opgravingen van Troje en Mycene door mij gebruikt, gesmeed en geslepen zijn in het kleine, armoedige dorp, waar ik werd geboren en opgevoed. Daar was een oud middeleeuwsch kasteel met geheimzinnige gangen in den muur en een onderaardsche tunnel, die, naar men meende, onder een meer doorliep. Ter zijde er van was, op het kerkhof, een lange rij van platte steenen, die het graf van een misdadiger heetten te bedekken. De doodgraver en koster van het dorp vertelde dat, eeuwen geleden, de voet

van den boosdoener uit het graf was 'gegroeid, dat men dien met een mes afgesneden en gebruikt had om peren van een pereboom te slaan. Dicht er bij was een heuvel, van een gracht omgeven. De overlevering zeide, dat in dien heuvel een gouden wieg verborgen was. Nog staat mij voor den geest, hoe menigmaal ik mijn vader verzocht heb op die plek te willen graven, om den schat aan het licht te brengen. Achter onzen tuin was een klein moeras, waarin, naar men vertelde, zich een zilveren vaas bevond. Mijn vader, hoewel zelf de grieksche taal niet machtig, was een groot bewonderaar van Homerus en las ons dagelijks eenige verzen van dien dichter voor uit de vertaling van Vosz. Hierdoor wekte hij mijn geestdrift voor de daden van Achilles en Hector en Patroclus in hooge mate. Helaas! tot mijn niet geringe spijt moest ik van hem hooren, dat er geen spoor van het oude Troje meer te vinden was. Op mijn zevende jaar kreeg ik tot kerstgeschenk een "algemeene geschiedenis" met een plaat, die den brand van het met hooge muren en een groote poort voorziene Troje voorstelde, en waarop Aeneas was afgebeeld, die, al vluchtend, zijn vader Anchises op den rug droeg, en zijn zoon Ascanius bij de hand leidde. Na de kennismaking met dit boek geloofde ik niet langer, dat Troje verdwenen was, en zei ik, zoo vaak mijn vader het beweerde: "Jerrer moet het toch beter weten dan gij!" Trachtte hij mij te bewijzen dat wij op de prent slechts met het werk der verbeelding te doen hadden, ik bleef gelooven dat Troje nog bestond, maar alleen, onder het puin van zoovele eeuwen begraven, voor het oog onzichtbaar was. Goddank! dat geloof heeft mij nooit begeven. Mijn geestdrift voor Troje was zoo groot, dat ik op tienjarigen leeftijd mijn vader een in slecht Latijn geschreven opstel over den Trojaanschen oorlog tot kerstgeschenk aanbood." ¹

¹ "Dr. Schliemann at a banquet given by the Salter's Company on Monday, in replying on the toast of the Visitors." *Times* &°?

Heeft Troje bestaan? Hebben de gedichten van Homerus een historischen achtergrond? Heeft de *dichter* van Ilias en Odyssee zelf geleefd? Heeft hij de plaatsen, die hij beschrijft, gezien, met eigen oogen gezien, en in de landen, waar zijn werk speelt, vertoefd? Is hij goed op de hoogte van wat hij ten toonelevoert, van de zeden en gewoonten, die hij schetst, van de kunstvoorwerpen, die hij ons teekent? Zijn de helden, wier daden hij bezingt, Agamemnon en Achilles, Ulysses en Hector, en zoovele anderen, wezens geweest van vleesch en bloed? Schliemann heeft het er voor gehouden. Juist zijn geloof heeft hem tot onderzoek geleid, heeft hem, terwijl hij zocht, gesterkt en onvermoeid doen voortgaan, ook dan, als de uitkomst van het ingestelde onderzoek soms weinig bevredigend was of althans niet geheel aan zijn verwachting beantwoordde. Hij heeft volgehouden, hij zoowel als zijne vrouw. Want ook zij heeft niet stil gezeten en lijdelijk toegezien.

Zij, een geboren Atheensche, tot dwepens toe met Homerus ingenomen, en die de Ilias schier woordelijk van buiten kent, zij was van den vroegen morgen tot den laten avond bij de opgravingen tegenwoordig en deelde, onder moeiten en gevaren, onder hitte en koude, de leefwijze van haar echtgenoot. Zij wist soms behendig voor te nieuwsgierige blikken en minder gewenschte bewonderaars een gevonden schat te verbergen, ¹ of hield, zooals te Mycene, het toezicht over een troep van de werklieden, die Schliemann in dienst had. ² Een deel van den lof, waarmee men den gade bewierookt, mag der gemalin niet onthouden worden. Zij heeft er van rechtswege aanspraak op.

Doch keeren we tot Schliemann terug. Als in het evangelie heeft hij in de opgaven van de Ilias geloofd. ³ "Moge de Trojaansche oorlog door vele beroemde geleerden reeds lang voor een mythe

¹ Schliemann, *Troj. Alterthümer*, p. 7, 290, *Troy and its Remains*, p. 62, 324. ² Schl. *Mykenae*, p. 134, 161. ³ *Troj. Alt., Einl.*, p. XI. Eng. ed., *Introd.*, p. 22.

zijn gehouden, welks oorsprong zij — hoewel te vergeefs — in den Rig-Veda trachten te vinden, hij voor zich heeft nooit aan dien krijg getwijfeld, zijn onwrikbaar vertrouwen in Home-rus en de overlevering is nooit door de moderne critiek geschokt. En hieraan dankt hij de ontdekking van Troje en Troje's schatten." ¹

De overlevering, elke overlevering immers, heeft een historischen achtergrond, en geeft een, in menig opzicht vergroot, maar daarom nog niet geheel onjuist beeld van den tijd, waarin zij ons verplaatst. De epische zanger, die zijn stof uit de traditie put, moge zijn helden idealiseeren, hij zelf behoeft hen daarom nog niet te schep-pen, d. i. te verdenken. Zijn genie verheerlijkt de feiten en de personen, wier herinnering bij het volk bewaard wordt, en ont-rukt hen hierdoor aan de vergetelheid. Hij bezingt wat in en onder het nageslacht van hen, die eens de heldendaden verricht-ten, zelf leefde. En terwijl hij dit doet, vervult hij in de jeugd der menschheid de taak van den lateren geschiedschrijver, maar op zijne wijs en met de hem eigene vrijheid. Zoo wordt het epos nog iets meer en iets anders dan een verdenksel, dan een werk, dat alleen maar belangstelling inboezemt, zoo dikwijls het mensche-lijke aandoeningen schetst of menschelijken deugden bezingt. Het wordt tevens een bron voor de geschiedenis, zulk eene, waaruit we het leven, het werken, het woelen, het strijden, de bescha-ving en ontwikkeling van wie lang, zeer lang voor ons leefden, van een gansch tijdvak, leeren kennen, door kunstenaars hand-gemaald. En daarom, laat ons nooit vergeten, dat de epische dichter, hij moge idealiseeren en vergrooten, de stof van zijn lied toch altijd uit de traditie van land en volk heeft geput. De dich-ter van Ilias en Odyssee niet minder dan eenig ander voor of na hem. Zijn onderwerp is het heldentijdvak zijns volks.

Ziedaar in 't kort het standpunt, waarop Schliemann zich

¹ *Mykenae*, p. 382.

plaatste, het oogpunt, waaruit hij de zaken beschouwde, toen hij zich aan den arbeid zette en pogingen in het werk ging stellen om Troje te vinden. Hij was nl. van oordeel, dat Homerus, die blijkbaar de plaatselijke ligging en de weersgesteldheid van Troas zeer goed gekend heeft, zonder twijfel ook in persoon Ilium moet hebben bezocht, d. w. z. de plek, waar de stad eenmaal lag. Want de stad zelve was vóór Homerus' tijd al lang verwoest. Slechts door de overlevering was ze den dichter bekend. Sinds eeuwen toch had reeds haar tragisch einde de grieksche zangers bezield, en in 't algemeen zulk eene belangstelling weten te wekken, dat de overlevering zelve weinig verandering ondergaan had, hierdoor aan de waarheid getrouw was gebleven, of haar althans zeer nabij kwam. Maar gesteld ook, dat Homerus vergroot en zijn helden geïdealiseerd heeft, wie heeft recht den epischen dichter deswege hard te vallen¹ en van hem te vorderen wat van den nauwgezetten geschiedschrijver, wien het juist en voornamelijk om de feiten te doen is, billijkerwijze geëischt worden kan. Wil nl. de laatste de naakte werkelijkheid kennen en aan anderen leeren kennen, de eerste beschouwt en schetst de werkelijkheid ook, maar in het licht van het ideaal.

Doch wat hiervan ook moge zijn, zooveel is zeker, dat Schliemann dweept met den griekschen zanger, wiens eer en goede naam hem boven alles dierbaar zijn, wiens historische trouw hij tot in kleinigheden tracht te verdedigen. Daartoe laat hij geen gelegenheid ongebruikt voorbijgaan, daartoe roept hij al zijn scherpzinnigheid te hulp. Van kinderlijke blijdschap zullen wij zijn gelaat stralen, van zalige verrukking zijn oog zien glinsteren, van vreugde zijn mond hooren juichen bij elke ontdekking, die de waarheid van zijn geloof en de geloofwaardigheid van zijn lievelingsschrijver ook maar eenigszins kan bevestigen.

¹ *Troj. Alt., Einl.*, S. XIII. Eng. ed., *Introd.*, p. 18, 19.

En nu, wilt ge zien, hoe hij in den geest leeft met de helden der oudheid, wier gestalten hij in de droomen zijner jeugd reeds aanschouwde, wier namen hij ook later niet vergat? Let er dan op, hoe hij de punten van overeenkomst tusschen zijn levensomstandigheden en de hunne opzoekt en naar hun voorbeeld soms zijn eigen gedrag inricht! Welk een naïveteit, niet waar, als hij op 6 December 1871 in zijn dagboek schrijft: "Voor de eerste maal sedert haar verovering door de Argiven, in het jaar 468 v. Chr., alzoo voor het eerst sinds 2344 jaren heeft de Akropolis van Mycene weer een garnizoen, welks wachtvuren bij nacht in de gansche vlakke van Argos zichtbaar zijn, en ons aan de wachtposten herinneren, die onderhouden werden om Agamemnon's terugkeer van Troje bekend te maken, en aan het signaal, dat Clytemnestra met haar minnaar tegen zijn komst moest waarschuwen. Nu echter heeft de bezetting een meer vredelievend doel, daar ze alleen moet dienen om de landlieden vrees aan te jagen en te beletten, dat deze stilletjes de graven uitdelven of te nabij komen, als wij er werkzaam zijn." ¹

Welk een fantasie, als hij, na in de schatkamer van Agamemnon een groot vuur te hebben ontstoken, om licht te brengen in de daar heerschende duisternis, onder het gefladder der door den gloed in haar rust gestoorde vleurmuizen, terstond denkt aan de plaats der Odyssee, waarin beschreven wordt, hoe de zielen der vrijers van Penelope, met Hermes tot gids, de onderwereld werden binnengeleid:

"Even als wanneer de vleurmuizen in een aan Zeus gewijde grot, met fladderend geruisch rondvliegen, zoodra slechts een van de rots, waaraan allen, als aan elkaar vastgehecht, zitten, terneer valt, zoo bewogen de zielen zich ruischend. Aan haar hoofd ging Hermes, die ze op de donkere paden geleidde." (Od. XXXIV: 6—10.) ²

Op Ithaca, door vier kwaadaardige honden, die zijn leven

¹ *Mykenae*, p. 333, vlgg.

² *Ithaka*, p. 96.

bedreigen, aangevallen, volgt hij het voorbeeld van Ulysses, die eens in dergelijk geval verkeerde. "Zoodra de blaffende honden Ulysses zagen, kwamen zij huilend naderbij. Ulysses echter ging wijselijk op den grond zitten en liet zijn staf uit de hand vallen." (Od. XIV: 29—31) ¹ Schliemann doet eveneens. Hij ook zet zich neder, en blijft onbewegelijk, tot de eigenaar der dieren komt en hem uit zijn pijnlijken en gevaarvollen toestand verlost.

Met Homerus in de hand is Schliemann zijn onderzoek begonnen; aan 's dichters leiding zich toevertrouwend heeft hij het voortgezet. In 1867 valt de aanvang zijner werkzaamheid. Zijn reiservaringen en indrukken legt hij neer in een boek, dat tot titel draagt: "Ithaka, der Peloponnes und Troja, Archäologische Forschungen." Een aangenaam en onderhoudend geschreven, maar niet minder belangrijk en leerrijk werk. Als een "Märchen" laat het zich lezen, zegt de een; ² als een "Sommernachtstraum" is het verhaal, beweert een ander, ³ en een derde gewaagt er van als van een "Roman". ⁴ Een wereld wordt er door geopend, waarin de meesten zich nooit, anderen zeer zelden, enkelen slechts dagelijks bewegen. In de klassieke oudheid worden we rondgeleid en Schliemann noodigt ons uit hem te volgen. Het oude Griekenland met zijn helden ontsluit ons zijn poorten en vraagt onze aandacht. Voor de nieuwe, thans bestaande namen van steden, rivieren of bergen worden die van voorheen in de plaats gesteld; de toestanden van weleer worden met de tegenwoordige vergeleken, niet zelden ook de laatste uit de eerste verklaard of toegelicht.

De waarachtigheid van de Ódyssee zal ons bewezen worden. We luisteren met open ooren, niet minder oplettend dan de be-

¹ *Ithaka*, p. 56. ² H. Lindenschmidt, *Schliemanns Ausgrabungen in Troja und Mykenae*, Mainz 1878. p. 8. ³ L. Von Sybel, *Ueber Schliemanns Troja*, Marburg 1876. p. 2. ⁴ *Gartenlaube*, 1878. Heft 12, p. 714.

woners van Ithaca, voor wie Schliemann den onsterflijken Homerus in nieuw-Grieksch vertolkte. Onze gids laat ons niet los, dwingt ons met hem te gaan, en op zijn woorden te letten. Hij doet den ongeloovigen lach, die aanvankelijk onze lippen plooit, allengskens verdwijnen, en wekt door zijne bezieling ook onze belangstelling in steeds klimmende mate.

Op Corfu stappen we met hem aan land. Een "welkom!" roept hij ons toe. Welkom op het Homerische Scheria, in het land der Phaeaciërs.

En als in één adem gaat hij voort: Ziet ge daar die twee kleine eilanden, het eene in de haven, het andere in de golf aan de noordkust? Let er op, hoe ze uit de verte gelijken op schepen met uitgespannen zeilen. Ziet ge het goed? Welnu, dan weet ge ook, hoe Homerus is gekomen aan het verhaal, dat het schip der Phaeaciërs, 't welk Ulysses naar Ithaca voerde, op zijn terugtocht door den toorn van Poseidon in een rots is veranderd ¹. Van Alcinous' paleis is geen steen op den anderen gebleven. Maar is nu daarom de plek, waar het eenmaal stond, tevens verdwenen? Daar, waar thans de vorstelijke woning gebouwd is, daar op de hoogvlakte heeft het gestaan, zoo verzekert Schliemann alweer. ² Wie van Alcinous gehoord heeft, heeft ook den naam van 's konings dochter niet vergeten, weet, dat Nausicäa vaardig is geweest in het behandelen van de wasch, dat zij en haar slavinnen, na geëindigden arbeid, zich met het balspel vermaakten, en door heur luidruchtigheid en vroolijk gelach Ulysses wekten uit zijn verkwikkende rust. Om de plek, waar dit voorviel, hebben we ons weinig bekommerd, nooit althans ons hoofd gebroken. Toch is die plek ons niet onverschillig. Werkelijk niet? vraagt onze gids. Gaat dan meê naar de bron Kressida, slaat uw Homerus op en ziet, hoe juist de Odyssee de ligging der plaats aangeeft! ³

¹ *Ithaka*, p. 1, 3. ² Ald., p. 6. ³ Ald., p. 8, 9.

Doch we moeten verder! Van Corfu over Cephalaria naar Ithaca! Met heiligen eerbied betreden we dezen, door Homerus' lied gewijden bodem. Wij zijn in het oude rijk van Ulysses. Hoe leeft daar de overlevering zelfs tot in onze tijden voort! "Al onze herinneringen knopen zich hier vast aan het heldentijdvak, elke heuvel, elke rots, elke bron, elk olijvenboschje spreekt tot ons van Homerus en van de Odyssee, en met een enkelen sprong voelen we ons over honderd geslachten heen verplaatst in het schitterendst tijdvak van de grieksche ridderschap en van de grieksche poëzie." ¹

Ter nauwernood heeft Schliemann er voet aan land gezet, en zich voorzien van een gids — 't is maar een eenvoudige molenaar, die nooit van Homerus gehoord heeft — of hij moet, zoo vermoeid als hij is, luisteren naar het verhaal van de avonturen van Ulysses. Van A tot Z worden ze hem verteld, met een geestdrift en opgewektheid van den kant des verhalers, die te denken geven, met een welsprekenheid, welker stroom eerst dan wordt gestuit, als Panagis Asprorieraka — zoo was des molenaars naam — zijn woning te Vathy bereikt, en "de zielen der vrijers van Penelope aan het geleide van Hermes heeft toevertrouwd." ²

Of hier dan alles hetzelfde is gebleven? Volstrekt niet. De tijd heeft ook hier menige verandering gebracht. Maar wat en hoeveel er ook onderstboven zij gekeerd, het kan Homerus' schildering niet onkenbaar maken. In den tegenwoordigen berg Anoge ontdekt ge al spoedig den met woud bedekten Neritos. ³ Wat verderop ligt de Neïon, en aan zijn voet de haven Dexia, de Phoreys der Odyssee, waar de Phaeaciërs den vastslapenden Ulysses eenmaal aan land zetten. Dicht bij de haven is de grot der Nymfen, eens de bewaarplaats van Ulysses' schatten. ⁴ Op den Aëtos lag weleer het koninklijk paleis. ⁵ Daar steekt Schliemann de spade

¹ *Ithaka*, p. 19. ² Ald., p. 15. ³ Ald., p. 18. ⁴ Ald., p. 20, 21. ⁵ Ald., p. 24.

in den grond, in de hoop den heerlijkcn olijfboom te zullen vinden, van welks hout Ithaca's vorst zijn huwelijksbed vervaardigde en om welks stam hij zijn slaapvertrek bouwde. ¹ Wel wordt de graver in zijn hope bedrogen; doch wat nood! Daags daarop wordt hij voor zijn teleurstelling schadeloos gesteld, als hij de overblijfsels van een klein kerkhof blootgelegd en daar eenige met menschenasch gevulde urnen gevonden heeft. Dan doet zijn fantasie hem denken aan de asch van Penelope en Ulysses of van hunne nakomelingen, ja! vindt hij het volstrekt niet onmogelijk, dat hij haar in de hand houdt. ²

Al voortgaande voert hij ons naar het veld van Laërtes, ³ naar de bron Arethusa, zelfs naar het plateau, waar de goddelijke zwijnenhoeder Eumaeus in het heldentijdvak zijn geliefde varkens geweid heeft. Gij twijfelt. Maar Schliemann wijst u op de daar aanwezige cyclopische muren, en vraagt, of het zoo onaannemelijk is deze overblijfselen te houden voor de ruïnen van de twaalf stallen des herders? ⁴ Noordwaarts leidt het "ruwe pad" ⁵ naar den voet van den Aëtos, waar weleer de oude weg zich in tweeën splitste. Daar bij dien tweesprong is de bron, die getuige was van Ulysses' en Eumaeus' ontmoeting met den geitenhoeder Melanthus, Dolius' zoon. ⁶ Bewijzen voorts de opgravingen op Palaea-Moschata, dat hier eens een stad heeft gelegen — die stad kan geen andere geweest zijn dan de residentie, die, zooals we uit Homerus weten, op een heuvel gebouwd was. Zelfs naar de plek, van waar eens Eumaeus het schip der vrijers bespiedde en de haven zag binnenloopen, worden wij gebracht. ⁷

Geen twijfel komt bij Schliemann op. Integendeel, meer en meer wordt hij in zijn geloof versterkt en in zijn meening bevestigd. Hem, die niettegenstaande de geleverde bewijzen nog mocht twijfelen, raadt

¹ *Ithaca*, p. 28. ² p. 31. ³ p. 39. ⁴ p. 51, 52. ⁵ p. 60.
⁶ p. 62. ⁷ p. 67.

hij de bestudeering aan van het land en zijn bewoners. Hierdoor wordt het ongelooft, naar hij meent, uit zijn laatsten schuilhoek verdreven, en moet het zich gevangen geven. Immers de klassieke oudheid spreekt er zoowel uit de menschen als uit hunne woningen. De deugden, die Homerus in de menschen van Ithaca roemt, zijn nog de deugden der thans daar levenden. Verstand, wijsheid, kuischheid, eerlijkheid, openhartigheid, vaderlandsliefde, gastvrijheid zijn hun kenmerkende eigenschappen. ¹ Op elk boerenhuis, dat ge binnen treedt, is de beschrijving, die de Odyssee van Eumaeus' hofsteê ons biedt, nog toepasselijk. Sinds de dagen des herders is hier in het leven weinig of geen verandering gekomen:

“Hij vond hem (Eumaeus) zitten op den drempel van het huis, daar waar deze op de hoogvlakte, op zichzelf staande, hooge, groote en schoone stallen gebouwd had. De zwijuenhoeder had ze zelf voor de varkens, tijdens 's konings afwezigheid gebouwd, alleen, zonder hulp van de vorstin en den grijsaard Laërtes, uit steenen, die hij zelf had uitgehouwen. Met een doornenhaag had hij ze omheind, en van buiten omgeven met een doorlopende rij van sterke palen, die uit het zwarte kernhout van den eik gesneden waren.” (Od. XIV: 5—12.) ²

Merkwaardig verschijnsel verder! Hier ontmoet ge een man, die u verzekert, dat, sedert de dagen van Telemachus, Ulysses en Penelope tot op den huidigen dag toe, zijn familie steeds in het bezit is geweest van een viertal honden, en dat ook hij, hoewel zelf arm, niet met de overlevering zijner voorouders wil breken. ³ Daar knoopt ge kennis aan met het gezin van een smid, wiens vrouw Penelope, en wiens zonen Ulysses en Telemachus heeten. ⁴

Kan er krachtiger pleidooi voor de Odyssee gevoerd, sterker bewijs voor de waarheidsliefde en trouw van Homerus geleverd worden? Schliemann is voldaan. Hij heeft Ithaca niet te vergeefs bezocht. Als hij afscheid van de inwoners neemt, en deze hem

¹ *Ithaca*, p. 41, 42. ² p. 55. ³ p. 56, 58. ⁴ p. 75.

hun: “*χαῖρε, φίλε, εἰς καλὴν ἀπάμωσιν!* (Vaarwel, goede vriend, tot weerziens!)’ doen hooren, is hij tevreden, is zijn hart vol. Hij heeft het koninkrijk van Ulysses, den gewijden grond, waarop Homerus’ Odyssee speelt, gezien en betreden!

Na een kort bezoek aan Corinthe, de stad met haar beroemde ruïnen, met haar in de rots uitgehouwen amphitheater, haar zeven dorische zuilen, afkomstig wellicht uit de 7de eeuw voor Chr., met haar door Pindarus, Euripides, Strabo verheerlijkte bron Pirene en haar citadel, ² reist hij naar Mycene. Daar vertoeft hij eenige dagen, brengt er een bezoek aan de Leeuwenpoort, aan den tempel van Hera, het graf en de schatkamer van Agamemnon, aan nog twee andere schatkamers, ³ en vertrekt dan over Argos, ⁴ Tiryns, ⁵ Nauplia, met haar uit de sage van Hercules beroemd Lernaëisch moeras, ⁶ — over Poros ⁷ en Aegina ⁸ naar Athene.

En vervolgens van Athene naar Troas! Zal hij er het Homersche Ilium vinden? Zoo ja, waar? De hedendaagsche geleerden zeggen, dat het op den heuvel van Bunarbaschi moet worden gezocht. In allen gevalle moet het in de Trojaansche vlakte gelegen hebben. Daarheen alzoo!

Er aangekomen, kan hij ter nauwernood zijn aandoeningen bedwingen, en wordt hij door zijn gevoel als overstelpt. Allerlei oude herinneringen komen in hem op. Voor hem ligt de streek, die reeds in de droomen zijner prille jeugd hem voor oogen zweefde, en waarvan ook op later leeftijd hoofd en hart bleven vervuld. Het land zijner wenschen, zijner hope, zoo dikwijls in den geest aanschouwd, ziet hij nu in de werkelijkheid. En toch Als hij Bunarbaschi heeft bereikt, heeft hij onwillekeurig een gevoel, alsof hij niet is waar hij wezen moet. Wel beweren de

¹ *Ithaka*, p. 77. ² p. 79. vlgg. ³ p. 88., vlgg. ⁴ p. 103. ⁵ p. 106. ⁶ p. 109. ⁷ p. 118. ⁸ p. 121.

voornaamste oudheidkenners en geleerden, die de plaats bezocht hebben, dat de Pergamus van Troje op deze hoogte en alzoo gelegen heeft binnen het gebied der oude stad, maar hem schijnt terstond de vlakke te lang, de stad zelve te ver van de zee verwijderd, om deze meening te wettigen. Op verschillende plaatsen onderzoekt hij den grond, doch ontdekt nergens eenig overblijfsel van tegels of aardewerk. Alras komt hij tot het vermoeden, dat men zich in de ligging van Troje heeft vergist en dat de meesten zich er nog in vergissen.¹ En zulk een dwaling is mogelijk. 't Gaat nl. met deze stad als met den dichter der Ilias zelve. Betwisten zeven steden elkander de eer van Homerus' geboorteplaats te zijn, minstens drie plaatsen in de Trojaansche vlakke kunnen zich er op beroemen achtereenvolgens voor het Homerische Ilium te zijn gehouden. Sinds Le Chevalier's onderzoekingen hebben de meeste geleerden zich voor Bunarbaschi verklaard.² Schliemann betwijfelde de gegrondheid van dit gevoelen reeds op het eerste gezicht. Zijn twijfel vermeerderde, zoodra hij den loop der stroomen geraadpleegd en met de opgaven van Homerus vergeleken had. Hoe, zoo vraagt hij zich zelve af, hoe is het toch mogelijk, dat men ooit de kleine beek Bunarbaschi-Su, die aan veertig, of ten minste aan vier-en-dertig bronnen haar oorsprong ontleent, gehouden heeft voor den Skamander! Deze immers ontstaat, volgens de Homerische gedichten, uit twee bronnen, één koude en één warme, en doorsnijdt als hoofdriever de vlakke in haar gansche lengte. Hoeveel beter beantwoordt de tegenwoordige Mendere — hij moge sedert lang van bedding veranderd zijn — aan de beschrijving van den dichter, hoeveel meer van toepassing zijn op hem de Homerische epitheta!³ En als de Mendere de Skamander is,

¹ *Ithaka*, p. 126. ² *Troj. Alt., Einl.*, p. XLII. ³ *Ithaka*, p. 127, vlgg. *Troja und s. Ruinen*, p. 4, 5.

dan is buiten twijfel de Dumbrek-Su de aloude Simois, en de Kamar-Sai de in de Ilias genoemde Thymbrius.

Bij nader inzien en onderzoek neemt Schliemann's twijfel steeds grooter afmetingen aan. Kan, volgens de schildering die de epische zanger van de gevechten en marschen der legers ons biedt, Troje onmogelijk verder dan twee en een halve mijl verwijderd geweest zijn van de plaats, waar de Grieksche vloot voor anker lag, van kaap Sigeum alzoo; ¹ ook de loop om de stad moet driemaal op één dag in vliegende vaart kunnen volbracht worden. ² En wat is het geval? Dat Bunarbaschi ongeveer acht en een halve mijl van de zee verwijderd is, en dat de omloop van Hector en Achilles eerst dan mogelijk wordt, als men gelieft aan te nemen, dat beide helden driemaal een rots afvlogen, die slechts op handen en voeten kon worden beklouterd. Evenmin is van uit de stad de berg Ida zichtbaar, wat, volgens Homerus alweer, wel het geval zou moeten zijn. ³ Is voorts de hoogte van Bunarbaschi, gelijk men wil, de Pergamus van het oude Troje geweest, dan moet het tegenwoordige dorpje Ballidagh de stad zelve zijn, wat niet wel is aan te nemen. De hier gevonden ruinen toch wijzen op een plaatsje van zoo kleinen omvang, dat het niet eens met het Homerische Gergis vereenzelvigd mag worden. Hoeveel te minder dan met Ilium zelf, dat ons als een zeer groote stad wordt beschreven. Eindelijk, waar moet, indien het gevoelen der hedendaagsche geleerden juist is, waar moet op Bunarbaschi de ruimte worden gevonden voor het paleis van Priamus, dat twee en zestig kamers bevatte die alleen in gebruik waren bij 's konings zonen en dochteren; voor het plein, waarop de Trojanen volksvergadering hielden; voor de paleizen van Hector en Paris; voor de tempels van Minerva, Apollo en Jupiter? ⁴

Zijn deze bewijzen op zich zelf reeds voldoende om van de

¹ *Ithaka*, p. 153. ² Ald., p. 155, vlgg. ³ Ald., p. 147. ⁴ Ald., p. 148.

aangenomen meening af te wijken en iemands ongelooft te wettigen, de beschuldiging van lichtvaardig te oordeelen wil Schliemann zich niet op den hals halen. "Pour acquit de conscience" doet hij andermaal, nu wel op duizend verschillende plaatsen, grondboringen. Maar hij vindt niets, nergens de ruïnen van een stad, nergens eenig spoor van menschelijke werkzaamheid. "Gewoonlijk," zoo schrijft hij, "gewoonlijk wordt alleen gegraven op plaatsen, waar men oudheden denkt te zullen vinden. Ofschoon ik nu ten volle overtuigd was, dat hier niets was te vinden, getroostte ik mij gaarne de kosten en de ontzaggelijke bezwaren, aan de opgravingen verbonden. En waarlijk, mijn ijver had niet grooter zijn, indien ik door de hoop om archaeologische schatten te verzamelen, gedreven ware. Maar ik had slechts het belangelooze doel, met wortel en tak een dwaas en bepaald onjuist geloof uit te roeien, het geloof nl., dat Troje op de hoogten van Bunarbaschi zou gelegen hebben." ¹

Maar na dit laatste onderzoek wordt dan ook zijn twijfel zekerheid, en acht hij het onbegrijpelijk, dat ooit iemand de hoogte van Bunarbaschi voor Troje heeft kunnen houden. Het is, naar hij meent, slechts op deze wijze te verklaren, dat de reizigers met vooropgestelde meeningen hierheen zijn gekomen, of nog komen. Want zonder vooroordeel zouden zij terstond inzien, dat de ligging dezer hoogten onmogelijk met de opgaven der Ilias in overeenstemming kan worden gebracht. Schliemann althans durft thans wel onder eede verklaren, dat op die plaats nooit een stad heeft gestaan. ²

Dus niet op Bunarbaschi! Maar waar dan? Immers dat Troje er geweest is, staat vast. Op het tegenwoordige Hissarlik. Voor deze plaats pleit de overlevering. De oudheid tot op de tweede eeuw vóór Chr. heeft op deze plek, waar later het Grieksche

¹ *Ithaka*, p. 151. ² *Ald.*, p. 152.

Troje, *Ilium novum*, gebouwd is, zich het homerische *Ilium* gedacht. Eerst Demetrius van Skepsis, wiens gevoelen ons door Strabo wordt medegedeeld, heeft, zonder eenig bewijs en zonder recht, gemeend in het latere "dorp der Iliërs" het homerische Troje te moeten zien. ¹

Met de traditie tot zegsvrouw bepleit Schliemann verder zijne zaak. Zij is het wapen, waarmee hij zijn tegenstanders hoopt te verslaan. Op Hissarlik is de plaats, waar Xerxes duizend runderen aan Minerva offerde, en waar de magiërs drankoffers plengden ter eere van de schimmen der daar gesneuvelde helden. Hier hing Alexander de Groote zijn wapenrusting in den tempel der Iiische Minerva. ² Hier zijn de overblijfselen van den grooten muur, waarmede Lysimachus, na Alexander's dood, de stad omgaf, die toen een groote uitbreiding onderging. ³ Hier brachten, volgens Livius, Antiochus de groote en Publius Scipio hunne offers. Tal van schrijvers, Justinus, Appianus, Ovidius, Suetonius, Plinius, Tacitus, en wie niet al, ook Plato, bevestigen de overlevering, ⁴ die ten overvloede met de opgaven van Homerus in heerlijke overeenstemming is. Hissarlik toch ligt ongeveer twee en een halve mijl van kaap Sigeum verwijderd. Den omloop der helden om de stad maakt het mogelijk en van zijn hoogte is de Ida te zien.

Wie alzoo met eenige hoop op goeden uitslag naar Troje zoeken wil, moet zich naar Hissarlik begeven en daar zijn nasporing beginnen. Hiervan is Schliemann, na zijn voorloopig verblijf in de Trojaansche vlakte, ten volle overtuigd. En van die overtuiging geeft hij blijk, als hij in 1870 zich andermaal naar Troas begeeft, en daar zoo wat drie jaren vertoeft.

Van alle zijden heeft hij den berg onderzocht. Eerst graaft hij een schacht in het noordwesten, het volgende jaar maakt hij een

¹ *Troja u. s. Ruïnen*, p. 9. ² *Troj. Alt.*, p. 5. ³ *Ithaka*, p. 171, vlgg. ⁴ *Troja u. s. Ruïnen*, p. 9, vlgg.

soort van platform van ongeveer 70 meters lang en 14 diep in het noorden, een weinig later een dito in het zuiden, dan een in het noordoosten, en eindelijk in 1873 een in het zuidoosten. Niet onbe loond blijft zijn moeite. Integendeel, zijn werk wordt met goeden uit slag bekroond. Wel moet hij een laag van 14—16 meter puin door worstelen, alvorens de oorspronkelijke bergrug bereikt wordt, doch die puinhoop sluit in zich de geschiedenis van zeer vele eeuwen.

Schier onmiddellijk onder de tegenwoordige oppervlakte kwamen de ruïnen te voorschijn van Helleensche gebouwen, die een diepte innemen van één tot zes voet. Uit de verschillende voorwerpen, munten, standbeelden, opschriften, die hier werden aangetroffen, alsmede uit de overblijfsels van tempels en andere monumenten leidt Schliemann af, dat er een stad heeft gelegen, wier ouderdom tot de zesde of zevende eeuw vóór Christus opklimt, maar die tevens de ruïnen bevat van dat Troje, 't welk, na Alexander den Grooten, door Lysimachus aanmerkelijk is uitgebreid, van een ringmuur omgeven, en met een tempel ter eere van Apollo versierd. Tevens echter treft hij er de sporen aan van de beschaving uit het grieksch-romeinsche en keizerlijke tijdvak, ja, zelfs van eene, die tot de tweede eeuw na Chr. behoort. Het voornaamste kunstwerk, in deze laag gevonden, is ongetwijfeld het prachtig bewerkte dorische Triglyphenblok, met een metope, waarop in hoog relief de zonnegod met vier paarden was afgebeeld, een meesterstuk uit den tijd der Diadochen.¹

Onder de ruïnen van dit grieksche Troje werden, op een diepte van $6\frac{1}{2}$ tot 13 voet, de overblijfselen ontdekt van een voorhistorische stad met houten huizen. Van het daar gevondene verdienen vooral de vazen van terracotta de aandacht. Zij zijn of zelf idolen van Minerva, of bevatten afbeeldsels in relief van deze godin met twee vleugels, uilengezicht en een soort van helm op

¹ *Troj. u. s. Ruïnen*, p. 11. *Troj. Alt.*, p. 100. *Einkl.*, p. XXX, vlgg. Dit kunstwerk is thans geplaatst in den tuin van Schliemanns villa te Athene.

het hoofd. Maar ook de vele wielvormige voorwerpen met een gat in het midden, geometrische lijnen op een der zijden, en insgelijks van terra cotta vervaardigd, zijn, daar ze waarschijnlijk eens tot offergaven dienden, voor de wetenschap van het hoogste belang.

Onder deze stad ligt in een diepte van dertien tot drie-en-twintig voet, weer een andere, nog veel oudere. Haar huizen zijn uit kleine met aarde verbonden steenen gebouwd, terwijl haar inwoners, gelijk Schliemann uit de daar ontdekte voorwerpen met religieuze symbolen meent te mogen besluiten, evenals die der onmiddellijk voorafgaande, van arischen oorsprong waren. Werd in de vorige laag geen steen gevonden, hier kwamen allerlei soorten van steenen werktuigen, hamers, bijlen, strijdbijlen, gewichten, zagen, enz. te voorschijn.

Aangemoedigd door de verkregen uitkomst, zet Schliemann het onderzoek voort en graaft steeds dieper. Een vierde stad komt aan het licht, eene, die door brand moet verwoest zijn, wat de aschlaag, waarmee hier alles overdekt is, de verkoolde huizen, en het gesmolten metaal voldoende bewijzen. Eens moet een kolosale ringmuur deze veste omgeven hebben, en van een grooten toren zijn de ruïnen nog aanwezig. Een poort met dubbele deuren wordt zichtbaar, en onmiddellijk voor die poort ligt een groot huis, grooter dan eenig ander in deze laag, dus waarschijnlijk het paleis van den vorst. ¹ Hiervoor schijnen tevens de drie schatten, die gedeeltelijk in de onmiddellijke nabijheid der woning, gedeeltelijk in het huis zelf, op een diepte van 28—31 1/2 voet gevonden werden en van den rijkdom des bezitters getuigden, te pleiten. Twee er van zijn door de werklieden gestolen, maar de derde, de grootste, de beste, de meest kostbare is door Schliemann, of beter gezegd, door hem en zijn vrouw, uit de handen der hebzucht gered en zoo voor ondergang bewaard. Blijkbaar heeft de eigenaar hem, toen het ongeval trof, nog in der haast willen redden, maar is

¹ *Troje und s. R.*, p. 12.

in zijn voornemen verhinderd. Op den ringmuur, even buiten het paleis, heeft hij zijn kostbaarheden*, niet weinige, gelijk uit de opsomming kan blijken, moeten achterlaten. Daar waren nl. een schild, een koperen kookketel, een koperen plaat, waarop een zilveren beker door het vuur was vastgesmolten; een koperen vaas, een kogelronde gouden flesch, een gouden beker, een gouden beker in den vorm van een schip, met twee groote ooren; een beker uit een mengsel van goud en zilver (electron), zes zilveren platen, drie groote zilveren vazen, een zilveren beker, een zilveren schaal, twee kleine zilveren vazen met ringen om aan te kunnen hangen, dertien koperen lansen, veertien koperen strijdbijlen, zeven groote tweesnijdende koperen dolkmessen, een gewoon mes, een stuk van een zwaard, een koperen stang met een scherpe punt. Een en ander was oorspronkelijk, naar den vorm van het geheel te oordeelen, saamgepakt in een kist, welk vermoeden bevestigd wordt door den grooten koperen sleutel, die op dezelfde plek aanwezig en dicht bij den schat gelegen was. Zeker behoort bij dit alles ook nog, wat eenige dagen vroeger in een kamer van het paleis, die aan den muur grensde, gevonden was: een helm en een zware zilveren vaas, die eveneens veel kostbaars bevatte. Bovenop nl. lag een sierlijke beker van electron; daaronder bevonden zich twee kleine gouden bekers, 56 oorringen, en twee stukken goud; eindelijk op den bodem twee prachtige diademen, een haarband, vier kunstig gewerkte gouden oorringen, 8750 kleine gouden ringen, doorboorde prisma's, dobbelsteenen, gouden knoopen, koralen, juweelen, enz., en zes gouden armbanden ¹.

Welk een vondst! Maar wat heeft dit alles met Homerus, wat met de Ilias te maken? "Niets," heeft men geantwoord, "ten-eenenmale niets." Het hier opgegravene behoort tot een tijd, lang vóór dien, waarin de Homerische gedichten vervaardigd zijn: er kan alzoo niet

¹ *Troj. Alt.*, p. 288, vlgg. *Troy and its Remains*, p. 321—341.

aan gedacht worden, om ook maar een enkele van de door Schliemann gevonden voorwerpen als illustratie van Homerus te gebruiken." ¹

Met uw verlof, heeft Schliemann gezegd, gij zijt wel wat haastig in uw oordeel, en uw apodictische ontkenning is tamen voorbarig. Als er ooit een Troje geweest is, dan is het hier te zoeken. Alle gegevens om deze laatste stad voor het homerische Ilium te houden, zijn, meen ik, aanwezig: de groote ringmuur, de toren, de dubbele poort — de skaeische — het paleis van Priamus ². De dichter noemt Troje het goudrijke. Pleit niet de schat voor dien bijnaam, voor rijkdom en weelde? Gij ziet geen overeenkomst tusschen de beschrijvingen van den zanger en de in het verbrande Ilium gevondene voorwerpen! Hoe durft ge het beweren? Wat is die schipvormige beker anders dan de homerische "depas amphikupellon"? Zijn die zilveren platen niet de in de Ilias beschreven talenten? de diademen de "kredemna" of wellicht de "plektae anadesmae"; het navelschild de "aspis omphaloessa"; en komen niet de koperen ketel, de vazen, de schalen met de schildering, welke de dichter van deze zaken geeft, in alle deelen overeen? Strekken niet de gezichtsurnen en de afbeeldingen van Minerva met uilekop ter verklaring van zijn "thea glaukopis", die als de beschermgodin van Ilium honderde malen in de Ilias genoemd wordt? Wat wilt ge meer, nu de opgedolven ruïnen hier tevens van het vreeselijk ongeval, waardoor de stad vernield werd, getuigen.

Ja, hier is Troje geweest, en wel het homerische Troje! Als het hier niet is, dan is het nergens! roept Schliemann zegevierend uit, met een oog, dat zijn tegenstander meet, met een geelaat, dat van geestdrift gloeit. Maar! . . . Gewis daar zijn "maren"! Maar — de hier gevonden stad is veel kleiner dan die waarvan Homerus verhaalt. Zij kan onmogelijk meer dan 5000 inwoners binnen haar

¹ *Gartenlaube, a. Art.*

² *Troj. Alt.*, p. 271, vlgg.

muren hebben gehuisvest. Ook van een akropolis, de Pergamus der Ilias, is geen spoor te ontdekken. Ze moet veel ouder zijn dan de tijd waarin de zanger heeft geleefd, haar verwoesting heeft misschien wel een kleine twee duizend jaar voor diens geboorte plaats gevonden! Schliemann heeft ook op deze bedenkingen gelet. En 't is wenschelijk in deze, voor zijne meening zoo gewichtige, aangelegenheid zijn eigen verdediging te hooren. We vernemen van hem: "Daar de stad oogenschijnlijk zeer rijk was en in een vreeselijke katastrofe door vijandelijke handen vernield werd; daar in haar de groote ringmuur, zoowel als de groote toren met dubbele deuren gevonden zijn; daar zij ten overvloede gelegen is in de diepten van den berg Hissarlik, dien de traditie der gansche oudheid als de plek, waar Troje gebouwd was, aanduidt — zoo is er geen twijfel, of zij is werkelijk het door Homerus vereeuwigde, door de Grieken verwoeste, onsterflijke Ilium. Doch die vele duizende voorwerpen, er door mij gevonden, zijn van zulk een hoogen ouderdom, dat de door Homerus bezongen belegering en verwoesting waarschijnlijk 1500—2000 jaar voor 's dichters geboorte plaats hadden. Homerus kan onmogelijk een spoor van Troje hebben gezien, want tijdens zijn leven waren de ruïnen der Trojaansche huizen, de groote ringmuur en de groote toren met een puinlaag van 20—27 voet dikte overdekt. De dichter deed geen opgravingen om deze monumenten aan het licht te brengen. Zijn beschrijving van Troje is daardoor zeer oppervlakkig en duister. Alleen door de rhapsoden kende hij Troje's tragisch einde. Dat slechts de Homerische zangen tot ons zijn gekomen, vindt zijn verklaring in hun grootheid en verhevenheid, i. e. w. in hun kunstwaarde. Als de dichter het vreeselijk lot van Troje bezingt, beschrijft hij de wereld, de menschen, de godsvereering, de zeden, de gebruiken, den handel, de produkten, naar wat hij zelf daarvan zag. Alle menschen, die hij handelend opvoert, moeten zijn tijdgenooten zijn geweest, of althans kort voor hem hebben geleefd....

Het is dan ook zeker, dat Mycene, 't welk volgens Homerus zulk een gewichtige rol in den trojaanschen oorlog speelt, eerst 1500 of 1600 jaar na Troje's verwoesting is gesticht. Deze stad bloeide echter in Homerus' dagen en had toen waarschijnlijk een koning, Agamemnon, dien de dichter, misschien uit dankbaarheid voor ontvangen weldaden, verheerlijkt, terwijl hij hem tot koning der koningen en volkeren voor Troje maakt. Uit gemis aan juiste kennis van de feiten, en met dichterlijke overdrijving — "licentia poetica" — stelt Homerus ons zijn Ilium voor als zeer groot, en geeft het een, door hem Pergamus genoemde, akropolis, een soortgelijke, als waarmede hij de steden aan de Klein-Aziatische kust en die in Griekenland voorzien zag. In de werkelijkheid echter was Troje maar klein, was zelf een vesting, en had volstrekt geen benedenstad." ¹

Deze en dergelijke verklaringen worden in de werken van Schliemann meermalen herhaald. Blijkbaar ziet hij dus de door den dichter gemaakte fouten niet over het hoofd. Eerlijk erkent hij, dat deze in sommige opzichten gedwaald, of ten minste zich aan overdrijving heeft schuldig gemaakt, vooral wat de grootte van Troje betreft. Voldoende toch is na het ingestelde onderzoek gebleken, "dat Troje zich niet verder dan de kleine oppervlakte van den berg Hissarlik heeft uitgestrekt, en dat de omvang der stad duidelijk door den grooten ringmuur wordt aangegeven" ² Dat de teleurstelling in deze Schliemann niet onverschillig laat, ligt voor de hand. Moeilijk kan hij zijn leedgevoel er over verkroppen. Doch waarheid bovenal! Troje was nu eenmaal niet grooter dan het geweest is, en hij kan het niet grooter maken. ³

Maar gelukkig! Ilium heeft dan toch bestaan, en is thans grootendeels weer zichtbaar voor het menschelijk oog. De stad was rijk en door haar rijkdom machtig; ze kan dus vele onderdanen

¹ *Troja u. s. R.*, p. 17. ² *Troj. Alt., Einl.*, p. XII. ³ *Ald.*, p. 305.

hebben gehad en is ook in staat geweest, van heinde en ver hulp-troepen aan te werven. Ze is door brand vernield.

Met deze overleggingen en mogelijkheden troost Schliemann zich bij de opgedane teleurstelling. Of de laatste koning Priamus heette, dan wel een anderen naam droeg, weet hij natuurlijk niet, doch wel meent hij te kunnen bewijzen, "dat het paleis van dien laatsten vorst, den bezitter tevens van den rijken schat, gelijktijdig met de Skaeische poort, den grooten ringmuur en den grooten toren verwoest is. Een en ander is hem genoeg om een lans te blijven breken voor den eerlijken naam zijns lievelingsdichters, en te durven volhouden, dat aan de Ilias feiten ten grondslag liggen, dat door Homerus werkelijk plaats gehad hebbende gebeurtenissen bezongen worden." ¹

Ten slotte zij vermeld, dat onder dit homerische Ilium de ruïnen werden gevonden van een nog veel oudere stad, die op den oerbodem des bergs gebouwd was. Het kleine familiekerkhof, dat hierin ontdekt werd, bevatte twee groote, met menschenasch gevulde lijkurnen. Ook kwam, onder meer, uit een verbrand huis het skelet eener vrouw te voorschijn, nog getooid met de sieraden, welke de vrouw gedragen had op het oogenblik haars doods. Ze was blijkbaar zelf ook verbrand. ²

Doch 't wordt tijd, dat wij Hissarlik verlaten en ons naar een ander veld van Schliemann's werkzaamheid begeven. De liefde voor de oudheid, die hem den "berg der paleizen" deed beklimmen, heeft hem ook naar de vlakte van Argos gedreven. Twee plaatsen vooral trokken hem er aan: Tiryns en Mycene, inzonderheid de laatste. Want vertoeft hij slechts ongeveer drie weken in de eerste, bijna een jaar houdt hij zich op in de tweede.

De citadel van Tiryns, ³ in den zuid-oostelijken hoek der vlakte

¹ *Troj. Alt., Einl.*, p. XI—XV; p. 305—307.

² *Troja und s.*

R., p. 19.

³ *Mykenae*, p. 1—22

gelegen, op omstreeks 1500 meter afstand van de golf van Argos, was in de oudheid beroemd om haar kolossale muren, gewoonlijk, hoewel ten onrechte, cyclopische genoemd. Deze muren, op verschillende plaatsen voorzien van gangen of galerijen, die van boven in spitsbogen toelopen, en waarschijnlijk gediend hebben tot schuilplaatsen voor de bezetting in oorlogstijd, waren saamgevoegd uit reusachtige steenen, van een afmeting, die, volgens Pausanias, een span muilezels belette, zelfs het kleinste blok van de plaats te krijgen. Hier en daar aan den buitenkant der galerijen waren nissen, die weleer voor de boogschutters bestemd waren. Aan de oostzijde was een poort, waarboven zich een 43 voet hooge en 33 voet breede toren verhief. Deze reusachtige bouwwerken, de oudste van Griekenland, worden door sommigen als kunstgevochten nog bewonderingwaardiger geacht dan de pyramiden van Egypte. Hun ouderdom meende Schliemann alleen door opgravingen te kunnen bepalen, waartoe hij dan ook 31 Juli 1876 overging. Aan het einde van zijn onderzoek gekomen, houdt hij het voor waarschijnlijk, dat de stad na haar eerste verwoesting wederom is opgebouwd en bewoond, welke herbouw dan tusschen de jaren 1000—800 vóór Chr. zou hebben plaats gehad. Den bouw der muren stelt hij tusschen de jaren 1800—1600 voor onze tijdrekening. Onder de opgegraven voorwerpen zijn de elf kleine koeien van terra cotta en de negen vrouwelijke idolen van Hera, die op een diepte van 3—11 $\frac{1}{2}$ voet werden aangetroffen, voor de wetenschap van niet geringe beteekenis, en ter verklaring van het homerische "boöpis", den bijnaam der beschermgodin van Tiryns en Mycene, van zeer hooge waarde. We kunnen wel zeggen: volstrekt onmisbaar. Ander metaal dan lood werd weinig of niet gevonden; alleen trok een bronzen mansbeeldje, met een phrygische muts op het hoofd, om de niet onverdienstelijke bewerking, de aandacht. Ook kwam veel prachtig aardewerk, doch uit zeer verschillende tijden, allerwege te voorschijn. Onder het meest belangrijke behoorde verder

het geraamte van een mensch, dat ten deele reeds versteend was.

Wel geloofd Schliemann bij nauwkeuriger onderzoek nog meer zaken van waarde te zullen vinden, ook is hij niet afkeerig zijn arbeid op deze plaats later te hervatten, doch voorloopig roept hem gewichtiger taak. Door zeer sterke koorden wordt hij naar Mycene getrokken. Daar te graven is de wetenschap dienen. Daar de schatkamers in oogenschouw te nemen, is kennis maken met de in Homerus' dagen algemeene architectuur, met de homerische "vertrekken van gehouwen en gepolijste steenen." Ook is er naast Troje geen voorhistorische stad van meer belang en grooter beteekenis dan Mycene. Met het oog op haar ligging in een schier ontoegankelijke woestenij, op de grootheid en massiviteit harer ruïnen, op den afstand tusschen haar en Argos en Nauplia, hebben de bouwlieden van later tijd haar overblijfselen ongeschonden gelaten, en het veel gemakkelijker gevonden, als ze nieuwe steenen noodig hadden, die uit de rots te houwen, dan de kolossale, bijna niet te hanteeren steenblokken uit haar muren te breken. ' Gemakzucht heeft hier — en gelukkig! — de anders lang niet ongewone vernielzucht aan banden gelegd.

In de streek, waar thans het armoedige, onaanzienlijke dorpje Charvati gevonden wordt, in den uitersten hoek van het "rozen voortbrengende Argos",² lag eens het "goed gebouwde, met breede straten voorziene, goudrijke" Mycene. Het was de beroemdste stad der argolische vlakte, welke laatste door haar ligging het natuurlijk middelpunt was van de maatschappelijke en staatkundige ontwikkeling des lands. Volgens de sage zou Phoroneus, de zoon van Inachus en de nymf Meleia, met zijn vrouw Niobe, het eerst de bewoners der vlakte vereenigd en Argos, de hoofdstad van een machtigen pelagischen staat, hebben gebouwd. Onder de Pelopiden,

¹ "Dr. Schliemann et Burlington-House." *Times*, 22 Maart, 1877.

² *Mykenae*, p. 31, 32.

die later de heerschappij kregen, werd het land in twee deelen gesplitst, een noordelijk met Mycene, en een zuidelijk met Argos tot residentie. Agamemnon, de koning van het eerste, had Diomedes, den vorst van het tweede, tot vasal.

Mycene, volgens de sage alweer, door Perseus, den zoon van Danaë en Zeus gesticht, werd tot den dood van Eurystheus door nazaten van Perseus geregeerd. Toen kwam de heerschappij aan Atreus, Pelops' zoon, die het rijk aan Agamemnon naliet. Na den moord, aan Agamemnon gepleegd, bleef het bestuur nog een tijd lang in handen van Aegisthus en Clytaemnestra, en geraakte later aan de Herakliden. Hoewel de oude glorie en macht sedert allengskens verdwenen, wist Mycene echter nog lang haar zelfstandigheid en onafhankelijkheid te bewaren. Haar inwoners namen deel aan de Perzische oorlogen en streden dapper mede bij Thermopylae en Plataea. Uit nijd over den door de Myceniërs in deze veldslagen behaalden roem, en uit vrees van de oppermacht te zullen verliezen, begonnen de bewoners van Argos in 468 v. Chr. een oorlog, die twee jaar later met de verwoesting der stad eindigde. ¹

Mycene bestond oudtijds uit een akropolis of vesting, een beneden- en een voorstad. Zooals boven reeds is opgemerkt, bleven de ruïnen in goeden staat. Den toegang tot de akropolis verschaftte de Leeuwenpoort, zoo genoemd, naar het blok van Brescia, dat boven den ingang is geplaatst en twee op de achterpooten staande, door een zuil gescheiden leeuwen vertoont. ² Ongeveer een en een kwart mijl ten westen, zuidwesten en zuiden lag de benedenstad, waar nog de ruïnen van cyclopische huizen, een cyclopische brug en de vijf beroemde schatkamers gevonden worden. De grootste zijn die van Atreus en die welke schier in de onmiddellijke nabijheid van de Leeuwenpoort gelegen is. Van de laatste is het gewelf voor een deel ingestort. Of dit geschiedde door toeval, dan wel,

¹ *Mykenae*, p. 59—64; *Ithaka*, p. 90. ² *Mykenae*, p. 86, vlgg.

gelijk sommige bewoners van Argos vertellen, door het gewelddadig pogen van Veli Pascha, die hier kostbaarheden hoopte te vinden, doch door het uitbreken van den griekschen opstand in 1820 in zijn werk gestoord werd, is twijfelachtig. ¹

In de schatkamer van Atreus, door het volk kortweg het graf van Agamemnon genoemd, vond Schlieman allereerst een groote zaal, in wier muren nog de spijkers zitten, die eens de tot ver-siering aangebrachte gepolijste koperen platen hebben vastgehouden. Deze met koper beslagen muren zijn dezelfde, waarvan Homerus spreekt in Ilias en Odyssee, en die ook latere dichters en geschiedschrijvers met grooten ophef vermelden, en als zeer prachtig ons teekenen. Aan de rechterzijde van dit groote vertrek voerde een breede deur naar een tweede donkere kamer, dezelfde, waaruit, volgens de bewering van den Atheenschen hoogleeraar Pyrlas, bovengenoemde Veli Pascha de schatten roofde, welke een waarde van ongeveer 10,000 gulden vertegenwoordigden. Of hier werkelijk ooit voorwerpen van zoo groote waarde geweest zijn, is op zijn minst onzeker. Zooveel echter staat vast, dat Schliemann er niets meer van belang heeft aangetroffen. ²

Een groot doel stond Schliemann bij zijn opgravingen te Mycene voor oogen. Hij wilde de graven zoeken van Agamemnon en zijn gezellen, en zien, of zijn opvatting van Pausanias' bericht, waarin van deze gesproken wordt, de juiste is. De grieksche schrijver verhaalt nl. het volgende: "Onder andere overblijfselen van den muur moet de poort worden vermeld, waarboven leeuwen staan. Zij (de muur en de poort) zijn, volgens de sage, het werk der cyclo-pen, die ook den muur voor Proetus en Tiryns hebben gebouwd. Onder de ruïnen van Mycene bevonden zich de bron Perseia en de onderaardsche gebouwen, waarin Atreus en zijn kinderen hun schatten bewaarden. Daar zijn, benevens het graf van Atreus, de

¹ *Mykenae*, p. 47. ² *Ald.*, p. 48—55.

graven van Agamemnon's gezellen, die bij hun terugkomst van Ilium door Aegisthus aan het gastmaal gedood werden. De identiteit van Cassandra's graf werd door de Lacedaemoniërs van Amyclae in twijfel getrokken. Daar is het graf van Agamemnon en dat van zijn wagenmenner Eurymedon. Teledamus en Pelops werden in hetzelfde graf bijgezet, want men verhaalt, dat Cassandra deze tweelingen ter wereld bracht, en dat deze, nog zeer klein zijnde, door Aegisthus, tegelijk met hun ouders, werden vermoord. Daar is ook het graf van Electra. Hellanicus (495—440 v. Chr.) schrijft, dat Pylades, die met toestemming van Orestes Electra gehuwd had, bij haar Medon en Strophius verwekte. Clytaemnestra en Aegisthus werden op eenigen afstand van den muur begraven, want zij werden niet waardig gekouerd gelegd te worden in de nabijheid van Agamemnon en de met hem vermoorden." (Pausanias II, 16, 6.).¹

Waar nu die graven te zoeken? Alles hangt hier af van de vraag, welken muur de schrijver bedoelt. Dien van de benedenstad natuurlijk, heeft men altijd gezegd. Ten onrechte, meent Schliemann. We hebben hier te doen met den ringmuur der Akropolis. En in de vaste overtuiging, dat hij de zaak bij het rechte eind heeft, begint hij in 1876 zijn veelomvattenden arbeid. De 53 arbeiders, over wier personen hij beschikken kan, worden in drie partijen verdeeld. Twaalf man moeten bij de Leeuwenpoort den toegang tot de Akropolis vrij maken; 43, veertig voet van de poort verwijderd, een 113 voet lange en even breede schacht graven, 8, onder opzicht van mevrouw Schliemann, aan het zuidende van de benedenstad, de schatkamer in de onmiddellijke nabijheid van de Leeuwenpoort gelegen, van het puin, dat den ingang verspert, ontdoen.²

¹t Was bij lange na geen gemakkelijk werk, doch na veel moeite

¹ *Mykenae*, p. 66. ² Ald., p. 69.

zien eindelijk man en vrouw hun pogen met goeden uitslag be-
kroond. In de schatkamer, die zoo wat van dezelfde grootte is
als, maar ouder dan die van Atreus, wordt, behalve eenige met
beeldhouwwerk versierde marmerblokken, niets van belang gevon-
den. In den puinhoop voor den ingang ("dromos") komt zeer oud,
met geometrische figuren bedekt aardewerk voor den dag. Ver-
der eenige zeer ruwe idolen van Hera, zoowel in de gedaante eener
vrouw als in de gestalte eener koe, een halssieraad met een wit
glazen parel er op, twee parelen van doorschijnend blauwen en
twee dito van rooden steen, benevens het brokstuk van een wit-
marmeren fries met beeldhouwwerk. ¹ Ziedaar alles!

Maar gróóter oogst valt Schliemann-zelf ten deel. Bij den in-
gang van de Leeuwenpoort ontdekt hij allereerst een klein donker
vertrek, waarschijnlijk de woning van den voorhistorischen portier.
Bij nader en voortgaand onderzoek bespeurt hij alras, dat de be-
richten van Diodorus Siculus, Strabo, Pausanias, als zou Mycene,
na de verwoesting door de Argivers, niet zijn herbouwd, op een
dwaling berusten. De helleensche ruïnen op de oppervlakte van
de akropolis toch pleiten voor een latere kolonie, die daar ongeveer
van de 4de eeuw voor Chr. af, en dan omstreeks 200 jaar, moet
gewoond hebben. ²

Gewichtig resultaat! Maar bij lange na niet het gewichtigst.
Want zoodra is niet de puinlaag van dien nieuwen bouw wegge-
ruimd, of er komen allerlei hoogst belangrijke zaken aan het licht:
prachtige archaische vazen met kruistekens en geometrische lijnen;
andere met vogel- en diergestalten; ook met menschengezichten
beschilderde; bekers met een inktvisch ter versiering, Hera-idolen
van terra cotta in beiderlei gedaante, ijzeren werktuigen, messen,
sleutels van zeer zonderlingen vorm, bronzen pijlsptisen, steenen
bijlen, veel lood, een groot aantal kleine dikke schijven met kruis-

¹ *Mykenae*, p. 115, 134, 161, vlgg. ² Ald., p. 70, vlgg.

teekens op de eene zij, wielen zonder versiering ("spindeln") en stukken van muziekinstrumenten, met name van een lier en een fluit. ¹

Ter diepte van 10 à 11 voet wordt een cyclopische muur blootgelegd en aan den noordkant een stuk van een cyclopische waterleiding. Onmiddellijk hier naast vertoonen zich twaalf "grabförmige Behalter" ² en, een weinig ten zuiden van deze, twee met schoone bas-reliefs versierde grafsteenen, waarschijnlijk uit denzelfden tijd als de leeuwen boven de poort. ³ In dezelfde rij staat een dito, ⁴ tien voet zuidelijker nog één, ⁵ eindelijk een, doch zonder beeldhouwwerk. ⁶ De allerwege verspreid liggende brokstukken doen vermoeden, dat er nog meer zijn geweest.

Als er grafsteenen zijn, moeten er ook graven wezen. Gepaste gevolgtrekking! Kunnen het ook de graven zijn, door Pausanias bedoeld? Onmogelijk is dat zeker niet. Wat, na voortgaand onderzoek, vooral Schliemann's aandacht trekt, is, dat de plek, waar de graven zouden moeten zijn, omgeven is door een dubbele rij van rechtopstaande, platte steenen, waarover andere dergelijke steenen gelegd zijn. De zoo ingesloten kring beslaat slechts een klein gedeelte van de akropolis, en de omheining zelf maakt den indruk van eens tot zitplaats te hebben gediend. In het midden is een verhevenheid. Alzoo een door banken omringde ruimte, met een hoogte in het midden. Wat zou dit anders kunnen zijn dan de markt, waar de volksvergaderingen werden gehouden, met de hoogte als redenaarstribune? Geen twijfel, of hier was de "agora" van Mycene, opgericht ter eere van de daar begravenen.

Ook in andere grieksche steden, in Megara en Cyrene b. v. werd, om de graven van beroemde personen, ter verheerlijking van hunne nagedachtenis, de "agora" gebouwd. Waarom zou het in Mycene niet ook

¹ *Mykenae*, p. 73—88.

² Ald., p. 89.

³ Ald., p. 90.

⁴ Ald., p. 99, vlgg. ⁵ p. 102. ⁶ p. 102.

zijn gedaan? ¹ Van de mogelijkheid tot de werkelijkheid is als maar ééne schrede! En met nieuwen moed zet Schliemann zijn arbeid voort. En al verder gravend worden hem steeds nieuwe verrassingen bereid. Ieder oogenblik komt hij nader aan zijn doel!

Ten zuiden van de "agora" ontdekt hij een groot cyclopisch huis met zeven kamers, door vier corridors van elkander gescheiden, doch zonder vensters, en dus zonder licht. Het staat evenwel op het schilderachtigst deel der akropolis en in de onmiddellijke nabijheid van de markt. Ook blijkt uit de in de vertrekken gevonden voorwerpen, dat de bewoners zin voor weelde en kunst hebben gehad. Waarschijnlijk alzoo, dat we hier slechts den onderbouw hebben van een eens veel hooger huis, ja! van het vorstelijk paleis, of althans van de woning eener zeer aanzienlijke familie, waarvoor ook de ligging zou pleiten. ²

Maar wat geven al deze merkwaardige overblijfselen eener vroegere wereld in vergelijking met wat later het licht ziet! En hoe zal Schliemann zijn gelukkig gesternte, dat hem als met geweld naar de graven dreef, gezegend hebben! Onverwijd gaat hij dan ook op de markt aan het werk, allereerst daar, waar hij de steenen, met de krijgers en de jachtscene versierd, ontdekt heeft. De spa wordt in den grond gestoken, en . . . een graf komt te voorschijn. Maar voorloopig belet hem de aanhoudende regen voort te gaan. Op een diepte van 10¹/₂ voet moet hij het aangevangen werk staken. ³ Doch uitstel is hier geen afstel. Slechts gunstiger gelegenheid, wat meer droogte en zonneschijn, wordt afgewacht. Van stilzitten is volstrekt geen sprake. Daar zijn nog andere steenen, die tot onderzoek uitlokken! Zoo de 20 voet meer oostelijk gelegene, niet met reliefs versierde. En ook daar gaat hij graven! Weldra stuit hij er op een tweede laag steenen, en ontdekt 15 voet onder deze, 25 onder den beganen grond, een graf. Na dit geopend te

¹ *Mykenae*, p. 139—147. ² Ald. p. 152, vlgg. ³ Ald., p. 180.

hebben, vindt hij achtereenvolgens nog drie verschillende mausoleums, alle op de "agora" gelegen, terwijl eindelijk, als de regen heeft opgehouden, ook het eerste graf hem zijn schatten ontsluit.

Op zich zelf zou het opdelven van deze begraafplaatsen, zonder meer, slechts van betrekkelijk gewicht zijn geweest, indien er ons niet tevens een tot nog toe onbekende wereld door geopend ware, een wereld met een gansch andere beschaving, gansch andere zeden en gewoonten, gansch andere ontwikkeling dan de onze. Juist de inhoud maakt voor ons die gedenkteekenen uit het grijs weleer zoo bijzonder belangrijk, laat mij maar zeggen, van geheel eenige waarde. In die vijf graven liggen te zamen vijftien lijen, drie in elk der drie eerste, vijf in het vierde en een in het laatste. Een schat van goud, zilver en juweelen omringt en bedekt ze. Die graven zijn in waarheid magazijnen van kostbaarheden, verzamelplaatsen van de nijverheid der grieksche oudheid, musea van kunst.

Ik waag het niet de verbazing te beschrijven, die, bij het aanschouwen van zulk een weelde, zich van Schliemann en zijne vrouw zal hebben meester gemaakt!

Wat moeten de levenden bezeten hebben, die zulk een rijkdom aan hun dooden in het graf konden meêgeven, is de eerste gedachte die zich van ons meester maakt! Doet een eenvoudige opsomming van het gevondene ons reeds de handen ineenslaan, sprakeloos van bewondering moeten zij zijn geweest, wien de eerste aanblik er van vergund was!

Een volledigen catalogus van de voorwerpen, die in Mycene's graven gevonden zijn, zal niemand hier eischen. Wat zou ze ook geven, zoolang ze niet is, wat men gewoon is "een beredeneerde catalogus" te noemen. Zullen we dan van het voornaamste melding maken? Maar wat is hier het voornaamste? Wat is belang-

¹ Om een enkel bewijs te geven van den rijkdom in de graven, diene, dat er alleen voor ongeveer 30.000 Mark aan goud werd gevonden. Gartenlaube, p. 715, volgens Lindenschmidt, p. 37, een gewicht van 100 Troy. = 5000 engelsche ponden.

rijk, wat niet? Schliemann alleen kan hier antwoorden. Zijn "Mykenae" is in staat aller weet- en nieuwsgierigheid te bevredigen door de zeer nauwkeurige, tot in de kleinste bijzonderheden afdalende, met afbeeldingen opgehelderde beschrijving, die hij ons geeft.¹ Men meene niet, dat het gemakzucht is, die mij naar deze beschrijving verwijzen doet. Geenszins! Wat toch is het geval? Dit, dat ik nauwkeurig van *alles* melding maken, of het stilzwijgen moet bewaren. Alles te vermelden echter verbiedt de aard van dit geschrift. Daarom verkies ik te zwijgen, in de vaste overtuiging dat slechts oppervlakkigheid met de een of ander tusschen beide liggende reeks kan tevreden zijn. Overigens beveel ik ieder, die met de bijzonderheden wil kennis maken, een nauwgezette bestudeering van Schliemann's boek aan. Zij zal de verklaring geven van een geestdrift, die terstond na het ontdekken der Vorstelijke graven aan den Koning van Griekenland het volgende telegram deed toekomen:²

A sa Majesté le Roi George des Hellènes, Athènes.

Avec une extrême joie j'annonce à Votre Majesté que j'ai découvert les tombeaux que la tradition, dont Pausanias se fait l'écho, désignait comme les sépulcres d'Agamemnon, de Cassandra, d'Eurymédon et de leurs camarades, tous tués pendant le repas par Clytemnestre et son amant Egisthe. Ils étaient entourés d'un double cercle parallèle de plaques, qui ne peut avoir été érigé qu'en honneur des dits grands personnages. J'ai trouvé dans les sépulcres des trésors immenses en fait d'objets archaïques en or pur. Ces trésors suffissent à eux seuls à remplir un grand musée, qui sera le plus merveilleux du monde, et qui, pendant des siècles à venir, attirera en Grèce des milliers d'étrangers de tous les pays. Comme je travaille par pur amour pour la science, je n'ai naturellement aucune prétention à ces trésors, que je donne avec un vif enthousiasme, intacts à la Grèce. Que Dieu veuille que ces trésors deviennent la pierre angulaire d'une immense richesse nationale.

Myènes 16 (28) Novembre 1876.

HENRY SCHLIEMANN.

¹ In Hoofdst. 7, 8, 9, p. 175—332. ² *Mykenae*, p. 414.

Eindelijk werd, behalve de door Schliemann geopende graven, door den ingenieur Vasilios Drosinos nog een ander graf ontdekt, buiten de "agora" gelegen en niet ver van het groote cyclopische huis, dat we boven bespraken. Hoewel in vorm van de andere verschillend, bevatte het eveneens zaken van uitnemende waarde, waaronder inzonderheid twee prachtig bewerkte gouden zegelringen, vier groote gouden bekers, en een massief gouden leeuw uitmunten.¹

Maar zijn nu de op de markt gevonden graven die, waarvan Pausanias spreekt? Ongetwijfeld, antwoordt Schliemann. Hoort slechts! Allereerst getuigt de overlevering, dat Agamemnon, na zijn terugkeer uit Troje, met zijn gezellen door Aegisthus aan den maaltijd, of door Clytaemnestra in het bad vermoord is. De overlevering zelve wordt weer gesteund door wat de graven aan het licht brachten. Zoowel de wijze waarop, als de versierselen waarmede deze 15 lijken begraven zijn, pleiten voor een gelijktijdige en gelijksoortige teraardebestelling. Aan de rijkdommen, hier gevonden, ziet men duidelijk, dat er aanzienlijke personen, menschen van vorstelijken huize gelegd zijn. Voegt bij een en ander den eerbied, welken de bewoners van Argos van oudsher voor de daar teraardebestelden koesterden, een eerbied, die hen op dezelfde plaats steeds nieuwe gedenksteenen oprichten en de omheining om de markt bouwen deed. Maar zou Clytaemnestra de door haar, of althans met haar medeweten, vermoorden ooit op zoo schitterende wijze een laatste rustplaats hebben bereid? Alsof het niet in de oudheid gewoonte ware de dooden met hun schatten aan den schoot der aarde toe te vertrouwen! Alsof wat, volgens Homerus, een vijand zijn verslagen tegenstander niet onthield, door Clytaemnestra aan haar vermoorden gemaal zou zijn onthouden! Is niet de vrees voor het volk in deze ter verklaring van de weelderige teraardebestelling voldoende? Schliemann gelooft van wel! En zoo meent hij de ge-

¹ Hoofdst. XI, 394, vlgg.

vonden graven voor de door Pausanias vermelde, die van Agamemnon en zijn gezellen, te mogen houden. En hij houdt ze er voor. ¹

Op die andere vraag, of de opgravingen te Mycene nu ook van betekenis zijn voor de Homerische gedichten, geeft hij mede een bevestigend bescheid. Allereerst valt de overeenkomst in versiering van de hier gevonden voorwerpen met die, welke in Troje zijn opgedolven, geenszins te loochenen. Wat echter het voornaamste is: de beschrijvingen van Homerus worden bij het licht, te Mycene ontstoken, waarheid en werkelijkheid, krijgen er, om zoo te zeggen, leven door, worden er door geïllustreerd en verklaard. ²

De bekera met twee monden ('depa amphikupella'), ³ de afbeeldingen van Athene met een uilekop ('thea glaukôpis Athene'), ⁴ de idolen van Hera met koekop of in koegestalte ('Hera boûpis'), ⁵ de voorwerpen van barnsteen, ⁶ de versierselen uit tanden van het everzwijn, ⁷ de knopen met gouden plaatjes, ⁸ de zwaarden en strijdbijlen, de schilden ⁹ en helmen en paardetuigen, de vrouwelijke hoofddeksels, de ketels en drievoeten, de gouden weegschalen, ¹⁰ de diademen en gordels, en nog zooveel andere zaken, welke hij van het stof der eeuwen bevrijdt en van onder het puin te voorschijn haalt — zij zijn en worden hem ook hier weêr de welsprekende getuigen voor de kennis en de trouw van den epischen zanger, die blijkbaar wat hij beschrijft met eigen oogen heeft gezien.

De prachtig versierde en kunstig bewerkte zegelringen uit het vierde graf doen hem onwillekeurig uitroepen: "de dichter van de Ilias en de Odyssee moet in allen gevalle geboren en opgevoed zijn in een tijd van beschaving, die kunstproducten als deze kon scheppen.

¹ *Mykenae*, p. 384, vlgg.

² p. 154, 156, 318, 319, e. e.

³ p. 130, 267, 270. ⁴ p. 24. ⁵ p. 11, 22, 80, 117, 185, 356.

⁶ p. 235, 284. ⁷ p. 312. ⁸ p. 178, 297, vlgg., 368. ⁹ p. 201.

¹⁰ p. 227.

Slechts een man, wiens oogen dagelijks schatten zagen als deze, kon poëmen dichten als hij.”¹

En als uit datzelfde graf een massief gouden beker aan het licht komt, treft hem de overeenkomst met de homerische teekening van Nestor's beker (Ilias XI: 632—635) in die mate, dat hij den eersten met een gerust geweten voor het model van den laatsten zou durven houden.²

Bij de beschouwing van een anderen ring, die gevonden werd in het graf buiten de “agora” van Mycene's akropolis, ontlastten zich de gemoederen van man en vrouw gelijktijdig in het “unisono”: “Dezen ring moet Homerus hebben gezien, vóór hij al de wonderen beschreef, welke Hephaestus op het schild van Achilles tooverde.”³ (Ilias, XVIII: 483—488).

Als de “agora” door hem is blootgelegd, wijst hij op de plaats uit de Ilias (XVIII: 497—505), die de markt van het heldentijdvak nauwkeurig beschrijft als een “*heiligen kring*”, waarom “*de oudsten des volks op schoon behouwen steenen ter neer zaten*”, en vraagt: “Wie kan deze levendige homerische schets lezen in het licht, door mijn ontdekking over de “*agora*” te Mycene opgegaan, zonder te gevoelen dat de dichter vaak — ja, misschien wel op deze zelfde plaats — ooggetuige was van wat daar voorviel.”⁴

Doch genoeg. We zijn, volgens Schliemann altijd, gedwongen in Homerus een ooggetuige te zien, die heeft weergegeven wat hij zelf in zijn omgeving heeft kunnen bewonderen, of wat althans kort voor zijn tijd nog bestond. Zoo gaat ons dus een nieuw licht op over de vóórhistorische oudheid, met name over het grieksche heldentijdvak, een licht, zoowel door de opgravingen op Hissarlik, als door die in Mycene ontstoken. De dichter der homerische zangen moet, voor den inval der Doriërs, in het bloei-

¹ *Mykenae*, p. 262. ² p. 272, vlgg. ³ p. 402. ⁴ p. 144.

tijdvak van Mycene geleefd, uit de oude traditie der voor hem levende dichters de belegering en verwoesting van Troje gekend, maar — voor ontvangen weldaden misschien — zijn tijdgenooten als “*dramatis personae*” in zijn treurspel hebben doen optreden.”¹

Dat niet allen de resultaten van Schliemann's onderzoek, noch de door hem uit het gevondene afgeleide gevolgtrekkingen aangaarden, behoef ik wel niet te zeggen. De strijd over den dichter van Ilias en Odyssee, over de geschiedkundige waarde dier zangen, over den tijd hunner vervaardiging, over de plek waar Troje heeft gelegen, over de afkomst der op Hissarlik gewoond hebbende volken, over Priamus' burcht en Agamemnon's graf is nog niet beslecht, en zal ook vooreerst wel niet beslecht worden. Bunarbaschi heeft nog altijd zijn verdedigers en Le Chevallier zijn vrienden. Voor de mythische opvatting springen er nog steeds in de bres. Zij noemen Schliemann's geloof lichtgeloovigheid, en meenen de door hem voorgedragen gissingen te moeten stellen op rekening van 's mans zeer levendige fantasie, die hem wel wat te spoedig een “*heurêka*” deed spreken. Waarschuwend heffen zij den vinger tegen hem op, en leeraren bij monde van von Sybel: “Sage en epos zijn waar, en ieder verstaat de waarheid er van, die in staat is het visioen van den dichter mede te aanschouwen en te beleven. Wie echter de lichamen of het huisraad der helden wil opgraven, zal misschien toevallig vazen en asch vinden, maar niet de asch van den homerischen Ulysses, noch het huisraad van de odysseesche Penelope Wat is Troje voor ons? Wat raken ons de bronnen van den Skamander? Wij vragen niet naar de Skaeische poort. Onze belangstelling treft slechts den held, die, hoewel van allen verlaten, nog voor vrouw en haarsteden strijdt, en voor de poort, al kampend, ter aarde zinkt. Wij bekommeren ons niet om Ilium's grooten toren; neen! ons roert de

¹ *Mykenae*, p. 383.

moeder, die van den toren den blik naar omlaag werpt en den dapperen zoon een heiligen, maar vruchteloozen strijd ziet voeren. De blinde zanger zingt der helden lof, bezingt hun toorn, hun dapperheid, hun berouw, bezingt de tranen der vrouwen. Wij kunnen luisteren en bewonderen, en ons hart wordt bewogen!"¹

Toegegeven! De dichter in ons heeft aan dit alles genoeg. Maar de archaeoloog en de geschiedvorscher willen nog iets meer en iets anders. Zij zijn met die eenvoudige bewondering bij lange na niet tevreden. Zij willen ook de werkelijkheid kennen. En Schliemann behoort tot de laatsten.

Reeds hebben sommigen zijner tegenstanders, Curtius o. a., zich bekeerd en de vlag gestreken, maar de vrede is nog geenszins gesloten. Toch is Schliemann in goed gezelschap, zoolang mannen als Emile Burnouf, Rudolph Virchow, Gladstone, om van anderen niet te gewagen, althans ten deele zijne partij nemen en onder zijn vaan zich scharen. En daar allen, die niet in staat zijn hier een zelfstandig oordeel te vellen, al hebben ze hun sympathieën, al heeft Schliemann in menig opzicht hun hart gewonnen, aan de meening van deze mannen niet weinig gelegen is, veroorloof ik mij de vrijheid van die meeningen gewag te maken. Liefst met de eigen woorden der geleerde schrijvers.

Van Burnouf vernemen wij dan: "Indien Troje bestaan heeft, dan heeft hier (op Hissarlik) het homerische Ilium gelegen. Elders is er niets of althans zeer weinig van te vinden. In de tweede laag (van onderen) heeft blijkbaar een vreeselijke brand gewoed, en in de daar opgehoopte asch zijn de sporen achtergebleven van de beschaving, de

¹ Von Sybel, *Ueber Schliemanns Troja*, p. 5, 6. Niet onaardig de schooljongen, die op zijne wijze deze meening aldus weergaf: "I know as yet of one Ilium only, that is, the Ilium as sung by Homer, which is not likely to be found in the trenches of Hissarlik, but rather among the Muses who dwell on Olympus. *Troy and its Remains*, Preface, p. III.

afkomst, den godsdienst, de religieuse symbolen en idolen van de voor naamste godin der toen levenden Ook bevestigt het daar gevondene de overlevering, gelijk omgekeerd de overlevering strekt om het daar ontdekte te verklaren. Wat wil men meer? Ik kan niet bewijzen, dat de schat die van Priamus, zelfs niet, dat er ooit een koning Priamus geweest is, maar die vazen van goud en zilver, die sieradiën, die diademen, aangetroffen bij den voet van het paleis zelf en dicht bij de poort in het westen (de Skaeische), konden slechts toebehooren aan het regeerend vorstenhuis, welken naam dit dan ook gedragen hebbe. De opgravingen brengen de zaken, door de overlevering vergroot, tot haar natuurlijke afmeting terug. Wat meer is, zij verkleinen haar zelfs een weinig, en geven ten slotte niet veel meer te aanschouwen dan het onvolmaakte en onttakelde skelet eener schoone vrouw. Doch wie zou niet gaarne weten, wanneer die schoone vrouw heeft geleefd! Ziehier eenige gegevens, die Hissarlik uit de brandperiode zelf aan de hand doet. Het was de periode van het koper, misschien wel van het zuivere koper, ijzer was nog niet bekend. Het was de tijd der fusaiolen, en die der goden met dierengezichten. Men sprak niettemin een taal, die op het grieksch geleek, misschien wel het grieksch zelf Indien de stelling van Longperrier omtrent den ouderdom der vazen van Santorin juist is — die van Troje zijn ongeveer even oud — dan kan de brand van Troje hebben plaats gehad in de 17de eeuw voor onze jaartelling. Neemt men daarenboven aan, dat een dichter, Homerus geheeten, geleefd heeft in de 9de of tiende eeuw, en dat hij de Ilias ontwierp, dan vat men, dat de Trojaansche legende tijd heeft gehad om toetenemen in omvang, dat de menschen in de gelegenheid zijn geweest om zich te hervormen, overwinningen te behalen op de natuur, zich te verrijken en te beschaven. De goden zelf zijn in dien tijd wel veranderd en Athene had, niettegenstaande haar gewijd epitheton, geen uilekop meer. Zij droeg haar lans en haar schild, zij was vrouw,

evengoed als Hera en de andere godinnen. Maar niets bewijst, dat Homerus in dien tijd heeft geleefd, en de bestanddeelen der Ilias kunnen van vroeger dagteekening zijn. Tot oplossing van dit vraagstuk is nieuw licht noodig. Dat, hetwelk de ijver van Schliemann over de plaatselijke gesteldheid en het werkelijk bestaan van Ilium, evenals over de hooge beschaving van Troje ontstak, is verblindend.”¹

En Virchow. Wat de topografie der Ilias betreft, is hij van oordeel, dat “het Homerisch gedicht moeilijk zulk een lokalen toon zou hebben kunnen aanslaan, als een vreemdeling de vaderlandsche sagen, zonder nadere kennis van de streek zelve bearbeid hadde.”² Ten andere acht hij het onbegrijpelijk, dat “sommigen, door het lamplicht der studeerkamer verblind, gemeend hebben de wonderen der troische natuur te kunnen verduisteren, en aan den onsterfelijken zanger den stelligen achtergrond zijner beschrijvingen betwisten.”³ Voorts komt hij, met het oog op den schat en zijn bezitter, ongeveer tot hetzelfde resultaat als Schliemann,⁴ terwijl hij ten slotte over des dichters historische trouw zich aldus laat hooren: “Mischien is niet alles wat Homerus zingt ver dicht. Wie weet, of niet lang, zeer lang geleden, in vóórhistorische tijden, hier werkelijk een rijke koning op een hooge bergvesting was gezeten, en of niet grieksche vorsten tegen hem een oorlog hebben gevoerd, die met zijn ondergang en de verwoesting zijner stad door een vreeselijken brand is geëindigd. Wellicht voerden toen voor den eersten keer Europa en Azië met elkaar een beslissenden slag en mat, eveneens voor de eerste maal, de jonge, maar zelfstandig geworden cultuur van het Westen, op ruwe wijze, haar kracht met de verweekelijkte beschaving van het Oosten. Mij althans komt

¹ Emile Burnouf, *Troie d'après les dernières fouilles faites en Troade*. Revue d. deux Mondes, 1874, Tome I, p. 74—76. ² Virchow, *Troja und der Burgberg Hissarlik*. Deutsche Rundschau, 6ter Jahrgang, Januar, 1880, Heft 4, p. 28. ³ Ald. p. 35. ⁴ Ald. p. 39.

het waarschijnlijk voor, dat het zoo is, doch ik wil niemand mijn geloof aan die waarschijnlijkheid opdringen." ¹

En nu Mycene! De overeenkomst van de in deze veste aanwezige "agora", van de koperen wanden in de schatkamer van Atreus, van de hoofdtooisels en diademen, de bekers en de knopen, i. e. w. van de kostbaarheden in de graven, met de beschrijving die de Homerische gedichten van een en ander ons leveren, tracht Gladstone zoo helder mogelijk in het licht te stellen. Na het door hem gehouden onderzoek acht hij de volgende stellingen hoogst aannemelijk: "ten eerste, dat de vijf begrafenissonen in den voorhistorischen tijd hebben plaats gehad. Ten tweede, dat hier op de markt voorname, en voor een deel zeer zeker vorstelijke personen zijn ter aarde besteld. Ten derde, dat die teraardebestellingen blijkbaar een onregelmatig en ongewoon karakter hebben gedragen. Dit alles wettigt het vermoeden, dat we hier de graven van Agamemnon en zijn gezellen voor ons hebben. Te waarschijnlijker wordt die gissing, als we op het bezwaar, of liever op de onmogelijkheid letten om een andere, meer houdbare, verklaring toe te laten. Ja, schier zekerheid wordt die waarschijnlijkheid, wanneer wij onze aandacht vestigen op de plaats, waar de lijken zijn neergelegd, op het getal der gelijktijdig begraven personen, op den aard en de grootte der graven, op de gedeeltelijke verbranding der lijken, op het gebruik van maskes en van metalen platen ter versiering of bewaring der dooden, op de talrijke, zeer karakteristieke en rijke versierselen, in de grafspeltonken gevonden." ²

Gaarne nu zouden we op de "hooge autoriteit" des heeren Gladstone dit resultaat aanvaarden, maar... Maar daar zijn andere autoriteiten, die bedenkingen in 't midden brengen. Naar het oordeel van Newton b. v. "moeten we ons in hoofdzaak te-

¹ Ald., p. 40.

² *Mykenae*, Vorrede, p. XXXIII en XXXIV.

vreden stellen met de gissing, dat de vijf graven vorstelijke personen bevatten, en verder de vraag, of we hier de door Pausanias vermelde en bedoelde voor ons hebben, liefst onbeantwoord laten, tot de ruïnen van Mycene nader zijn onderzocht." ' De Grieksche regeering, die beloofd heeft dit te zullen doen, zal, hopen we, het beloofde onderzoek spoedig instellen, en niet "ad calendas graecas" verschuiven.

Een ander, Lindenschmidt, acht het raadzaam in deze niets te beslissen, daar allereerst moet worden uitgemaakt, tot welk tijdvak van grieksche beschaving de te Mycene gevonden schatten behooren, en "in welke tijdsverhouding deze zoo prachtig ter aarde bestelde lijken tot de cyclopische steenen boven hunne hoofden staan, en hoe lang reeds de leeuwen boven de poort bij de graven de wacht hebben gehouden." ²

Eindelijk tracht professor Stephani, in zijne onlangs door de Petersburgsche academie uitgegeven verhandeling, te betoogen dat de graven waarschijnlijk eerst uit de derde eeuw na Christus dagteekenen, ook al zijn vele der daar gevonden voorwerpen van hooger ouderdom. Hij vooronderstelt nl., dat een barbaarsch volk zich betrekkelijk vroeg van de oude stad meester gemaakt, er een sterke vesting gebouwd en zijn doode aanvoeders begraven heeft, en met deze hun kostbaarste sieraden, waarvan sommige wel oud, zeer oud zelfs, doch zeker bij lange na niet zoo oud zijn als het verbrande Troje, of ook maar de tijd, waarin Homerus geleefd heeft. ³

Doch genoeg. Uit het aangehaalde blijkt zonneklaar, dat het onderzoek nog niet is gesloten en uit den chaos der meeningen het licht nog moet dagen. Niet minder is dit het geval, als men de verhouding tracht te bepalen, waarin de op Hissarlik gevonden voorwerpen en die uit de graven van Mycene tot elkander

¹ *Mykenae*, l. c. ² Lindenschmidt, a. w., p. 38. ³ *De Amsterdammer*, *Weekblad voor Nederland*, 18 April, 1880.

staan. Is er werkelijk verband tusschen deze, en zoo ja, welk? Voegt hierbij tal van andere bedenkingen van historischen, meer bepaald van chronologischen aard! Met bescheidenheid toch zou ik willen vragen, hoe een vorst van Mycene, welke stad, volgens Schliemann, misschien wel vijftienhonderd jaar na Troje's verwoesting is gesticht, bij de belegering van Troje, aanvoerder van het grieksche leger kan zijn geweest; nog liever, hoe het mogelijk is de historische trouw van een dichter, die zich aan dergelijk anachronisme schuldig maakt, te blijven verdedigen? Is het in verband brengen der grieksche helden, aan wier hoofd Agamemnon zou hebben gestaan, met Ilium's verwoesting, zooals dat in de Ilias geschiedt, niet louter het werk der verbeelding en der dichterlijke verbeelding? Is Agamemnon, die geleefd heeft in, of even vóór de dagen des dichters, vermoord door zijn vrouw, of is op zijn naam gezet wat de overlevering aangaande het lot van den uit Ilium teruggekeerden overwinnaar verhaalt?

Ja! wat niet al blijft er nog te onderzoeken over, ook met het oog op de afkomst der verschillende volken, die Hissarlik hebben bewoond, en de betrekking, waarin deze tot de Grieken hebben gestaan? Schliemann verzekert ons van de eerste, dat het Ariërs geweest zijn. Hij doet dit met een beroep op de in de bouwvallen gevonden arische symbolen, die in alle lagen voorkomen. Daarvoor houdt hij die vele kleine, ronde of kegelvormige voorwerpen van terra cotta, die met allerlei figuren, met zonnen, stralen, dieren, kruisen, met de trekken der Iiische beschermgodin, en met de geometrische lijnen van de "svastica" versierd zijn. En dit laatste symbool was, volgens hem, reeds bij de aartsvaders der arische stammen in Bactrië en in de dalen van den Oxus inheemsch, in een tijd, toen Germanen, Indiërs, Pelasgen, Kelten, Persen, Slaven en Iraniërs nog één volk uitmaakten en ééne taal spraken." ¹

¹ *Troj. Alt.*, p. 49.; *Einl.*, p. IX, XXXVII.

Worden voorts deze, de fusafolen der italiaansche geleerden, ook in de graven van Mycene aangetroffen, dan ligt de gevolgtrekking voor de hand.

Gewichtig resultaat zeer zeker voor de volkenkunde, doch een resultaat, waarbij het oordeel der craniologen ook nog wel mag worden gevraagd en vernomen. Dit laatste vooral, omdat andere geleerden beweren, dat Schliemann in deze zaak hoogst eenzijdig is, meer tracht te bewijzen dan hij bewijzen kan, en zoowel in die voorwerpen als in de teekens er op iets ziet, wat ze in de werkelijkheid niet zijn.

Volgens hen toch zou hun belangrijkheid volstrekt niet gelegen zijn in de symbolische beteekenis, die de ontdekker aan die versieringen toekent, maar in de formeele "stilgeschichtliche" waarde welke ze bezitten. We hebben hier nl., naar hunne opvatting, een proeve van den primitieven kunststijl in optima forma. "De gansche rijkdom, maar ook de gansche armoede van die versieringskunst wordt ons hier geopenbaard. We ontmoeten hier de menschen in de teekenschool der eerstbeginnenden. Ieder kind moet eerst strepen leeren maken, rechte en kromme, voor het uit die strepen figuren durft samenstellen. Gelijk de klanken de grondslagen der taal, zoo zijn de lijnen het abc der teekenkunst." ¹ Ei zie toch, hoe primitief hier alles is! "Men moet onwillekeurig lachen, als men de figuurtjes beschouwt. Twee strepen en vier streepjes! Daar hebt ge een man. Dat cirkeltje er boven is 's mans hoofd. Die stip in het hoofd is zijn oog. Gij zegt, onze kleine Hans doet net zoo. En zijn meesterstuk is gereed." ²

We kunnen niet op deze wijze voortgaan! Anders... Doch gesteld nu, wat toch na het gezegde niet ten eenenmale ondenkbaar is, gesteld dat, trots alle door Schliemann aangewende moeite, Troje, het homerische Troje wel te verstaan, niet is ontdekt, dat de graven te Mycene de lijken bevatten van andere personen dan

¹ Von Sybel, a. w., p. 21. ² Ald., p. 23.

van Agamemnon en zijn gezellen, en tot den historischen tijd behooren, moet dan de arbeid, door dezen geleerde verricht, een ijdele heeten en als nul en van geen waarde worden beschouwd? Moeten we hem ook in dit geval niet dankbaar zijn voor wat hij heeft gedaan? Zijn niet ook dan de opgravingen van het hoogste gewicht en voor de wetenschap in het algemeen, en voor die der geschiedenis, der oudheidkunde, der ethnologie en van den godsdienst in het bijzonder? Zien niet ook dan de mannen der historie zoo- wel als de oudheidkenners en in Troas en in Mycene zich een wereld ontsloten, die ten deele misschien tot den vóórhistorischen, ten deele tot den historischen tijd behoorend, in ieder opzicht de bewijzen geeft van zeer hooge beschaving en niet geringen kunst- zin, een wereld, wier gewoonten, zeden, smaak, nijverheid zij uit de in de diepte gevonden voorwerpen, uit de kostbaarheden en sieraden, uit de huishoudelijke gereedschappen, wapens, en wat dies meer zij, kunnen leeren kennen? Blijft dan soms minder waar, wat Burnouf van het op Hissarlik opgedolvene beweert, dat "het in betrekking staat met Midden-Azië, met Indië, Perzië, met de eilanden van de Middellandsche zee, met de oudste volken van Italië, met de geschiedenis der ceramique, der metalen, der talen, der schrijfwijzen, der godsdiensten?"¹ Houdt dan het licht, door Schliemann over sommige voorwerpen der oudheid, met name over de zoogenoemde bekens met twee monden, over den naam "cyclopisch" over de Minerva- en Heravereering ontstoken, op voor ons te schijnen? Immers neen! We zullen ook dan nog dankbaar aanvaarden wat hij ons biedt, en met geopende ooren luisteren, als hij ons leert, ons zijn inlichtingen verstrekt, zijn gissingen meedeelt, als hij zijn gevolgtrekkingen maakt.

Zoo veel weten we ten minste alweer — om uit den overvloed slechts iets te noemen — dat de naam "cyclopische muren" altijd ten onrechte

¹ Burnouf, a. a., p. 77.

aan deze colossale bouwwerken van den vóórhistorischen tijd gegeven is. ¹ Dat de “*depa amphikupella*” niet zijn dubbele bekers, maar bekers zonder voet, met twee monden, aan elken kant één, monden niet ongelijk aan die van onze hedendaagsche sauskommen, dat ze door twee personen konden gebruikt en in eens moesten worden leeggedronken, dat eindelijk — merkwaardig feit! — die drinkschalen, naarmate de beschaving toenam, kleiner zijn geworden. ² We weten nu ook, hoe Athene en Hera aan haar attributen, de eerste aan de uil, de tweede aan de koe zijn gekomen, en hierdoor, hoe ze de door Homerus zoo vaak gebruikte bijnamen “*glaukōpis*” en “*boōpis*” gekregen hebben. Schliemann toch heeft duidelijk uit de gevonden afbeeldingen dezer godinnen doen zien, dat in hare vereering drie perioden te onderscheiden zijn. “De eerste, waarin de epitheta zuiver ideëel of figuurlijk waren, waarin Hera, als maangodin “*boōpis*” genoemd werd naar de hoornen van de halve maan en de op deze planeet zichtbare zwarte vlekken; terwijl Athene, als godin van het morgenrood, haar bijnaam “*glaukōpis*” ontleende aan de schemering, die den dageraad voorafgaat. In de tweede was de oude beteekenis der woorden verloren gegaan en werden de vroegere ideëele begrippen gematerialiseerd. Zoo werd Athene een vrouw met een uile-, Hera eene met een koekop. Tot dit tijdperk behooren de idolen der godinnen in de ruïnen van Troje, Tiryns, Mycene gevonden. In de derde eindelijk ontvingen zij vrouwelijke aangezichten en werden uil en koe de attributen, alhoewel de bijnamen behouden bleven, misschien nu ook een andere beteekenis kregen. Hiertoe behooren de Homerische zangen.” ³

¹ *Mykenae*, p. 3; 151. ² Burnouf, a. a., p. 65. “*Deux personnes pouvaient se l'offrir l'une à l'autre, et devaient le vider avant de le replacer sur son bord supérieur; ce vase qui contenait d'abord plus d'un litre, va toujours en diminuant, et ne contient pas à la fin plus d'un decilitre.* Vgl. p. 67. ³ *Troj. A., Einl.*, p. XXXV; p. 66. *Mykenae*, p. 22—25.

Inderdaad we kunnen dankbaar en tevreden zijn. In geenen deele althans mogen we onze bewondering onthouden aan den man, die, door liefde tot de wetenschap gedreven, gedaan heeft wat Schliemann deed. Laten niet al zijn gissingen proefhoudend bevonden worden, laat menige vraag, reeds zoolang eene opene, ook door hem niet ten volle zijn beantwoord, dit staat vast, dat, zoolang de namen van Troje en Mycene, van Homerus en van de door dien dichter bezongen helden, van Ilias en Odyssee genoemd zullen worden, ook de zijne, als van een waardig strijder en vorschcr om de waarheid te ontdekken, in de herinnering zal blijven leven. En waarlijk, dat is zijn recht.

In den kamp der geleerden over het homerische Ilium heeft hij zijn sporen verdiend. Als oudheidsvorschcr heeft hij op den ridderslag aanspraak! Wat niet al moeite en opofferingen heeft hij zich getroost, opofferingen van geld, van genot en van tijd, van weelde en gemak, om het zijne toe te brengen tot de oplossing van hoogst belangrijke problemen! Ge ziet den man, die zich niets behoefde te ontzeggen, wiens middelen hem de fijnste weelde veroorloofden, vrijwillig allerlei ontberingen dragen, aan allerlei ongerieflijkheden zich blootstellen in een leeftijd, waarop menig ander, na een leven zoo veel bewogen, na een arbeid zoo inspannend als de zijne, zich het "otium cum dignitate" zonder gewetenswroeging zou hebben laten welgevallen.

Ach! wie weet, hoe velen met het streven van den rijk geworden koopman hebben gespot, niet alleen onder de vroegere vakgenooten, maar ook onder de geleerden. Schliemann heeft er zich gelukkig niet aan gestoord. Hij is zijn eigen weg gegaan, doende wat hij meende te moeten doen. Laat ons een dergelijke geestdrift waardeeren in onze prozaische, berekenende en materialistische eeuw, in onze dagen van vermoeidheid en afmatting. Hij althans had een ideaal. Wie er met voorname minachting op neerzien, en wie lachen om de aanmatiging van een man, die, zonder de hoogeschole te hebben bezocht, zonder

zich om de deftige voornaamheid der geleerden te bekommeren, mee wil spreken op het gebied der wetenschap, weten eigenlijk niet wat ze doen. Zij hebben te zamen misschien niet de helft gedaan van wat deze ééne man heeft volbracht.

't Was inderdaad geen gemakkelijke taak, die hij ondernam. Wat de kosten betrof, deed hij alleen, uit private inkomsten, "wat in de meeste gevallen een oudheidkundige vereeniging, een geleerd genootschap, een staat of een stad plegen te ondernemen en uit te voeren." Tonnen gouds zijn met de opgravingen gemoeid geweest. En geen wonder, als men de dagelijks terugkeerende uitgaven in aanmerking neemt! Te Troje toch werkte Schliemann aanvankelijk met 100 man, die ieder ongeveer 90 cents per dag verdienden, later met 150, wier loon toen tevens tot een gulden steeg. Nikolaos Zaphyros ontving drie gulden, Photidas van Paros *f* 3.50. De beide turksche opzichters kregen elk *f* 75, de ingenieur Adolphe Laurent *f* 250 in de maand, terwijl bovendien de dagelijksche huur voor karren en kruiwagens *f* 2.50 bedroeg. Te Tiryns stonden hem een-en-vijftig werklieden ten dienste, te Mycene gebruikte hij er 125, wier loon dagelijks *f* 1.11 per hoofd bedroeg, terwijl ieder der opzichters een salaris van *f* 2.22 tot *f* 2.65 ontving. De huur der karren kwam hier op *f* 3.30 per dag. En nu vergete men niet, dat het werk een werk van jaren is geweest en onafgebroken, behalve in den regentijd en op feestdagen, werd voortgezet.¹

Moest hij zelf alles betalen, zelf moest hij zich ook het ver-
lof eener regeering verwerven, met wie alles behalve gemakkelijk te handelen viel, die in menig opzicht te traag was om zelf de handen aan het werk te slaan, en voorts met achterdochtige blikken de pogingen, door een vreemdeling aangewend, gadesloeg. Wat al moeite heeft het hem gekost een firman van het gouver-

¹ *Troj. Alt.*, p. 45, e. e. *Mykenae*, passim.

nement te krijgen, waarbij hem de vergunning werd verleend in Troas te graven! Eerst moest een stuk land gekocht en daarna de firman worden veroverd. Toen het eerste zoo goed als verkregen, en de laatste door tusschenkomst van den Amerikaanschen consul Brown verworven was, werden door de turksche overheid weer andere bezwaren gemaakt, die den arbeid deden vertragen, tot eindelijk met het onderzoek kon begonnen worden. De gansche handelwijze der overheid in deze levert een echt staaltje van turksche trouweloosheid. Eerst maakt Safvet Pacha, de minister van onderwijs, aan Schliemann op slinksche wijze het door dezen gekochte stuk land op Hissarlik afhandig, dan verbreekt hij de gemaakte overeenkomst, en weigert den uitvoer van Schliemann's aandeel, de helft der gevonden voorwerpen. Het gevolg van al deze en dergelijke slechte praktijken heeft voor en in de turksche regeering het spreekwoord bevestigd: "wie het onderste uit de kan wil hebben, valt de klep op den neus." Ook de helft, die haar beloofd was, is haar niet geworden. Slechts wat men stal werd haar eigendom. ¹

En dan, welk een aantal kleine onaangenaamheden waren Schliemann telkens op nieuw beschoren! Nu eens moest de man, die rijk en aan weelde gewoon was, om zijn doel te bereiken, uren achtereen, op een slechten, schier onbegaanbaren weg, in de brandende zon, een zoo goed als niet gezadeld en ongetuigd paard berijden; ² dan, om later zijn gevoelens te kunnen bewijzen, tot aan de borst door het water waden, of, op handen en voeten, met levensgevaar een steile rots beklimmen. Hier maakten schraapzuchtige en inhalige menschen het hem lastig, ³ daar dwong de verregaande onzindelijkheid der woningen hem een nachtverblijf te zoeken onder den blooten hemel, met een steen tot hoofdkussen,

¹ *Troj. A.*, p. 2. 3. *Einleit.*, p. LIII, LIV.

² *Ithaka*, p. 87.

³ *Ald.*, p. 104.

en den dauw tot bedeksel. ¹ Als hij soms na een vermoeienden tocht of na een inspannenden arbeid reikhalzend uitzag naar een goed toebereid maal, werd hij in zijn hoop teleurgesteld, en kreeg bij zijn thuiskomst niet eens het noodige om zijn honger te stillen. ² Als hij op de eerlijkheid der menschen vertrouwde, werd hij door zijn gidsen bedrogen en afgezet. Een hunner, zeke- ren Topal, heeft hij vereeuwigd, als den koning der gauwdieven. Wie die streken bezoekt, onthoude diens naam ter dege, en wachte zich voor schade.

Den eenen keer had hij te tobben met onwillige arbeiders, die veel eischten en weinig werkten, ³ die "strike" maakten, zoodra hun b. v. verboden werd onder het werk sigaretten te rooken; ⁴ den anderen was hij blootgesteld aan allerlei gevaren. Hevige moeraskoortsen woedden niet zelden, ⁵ terwijl het afvallend puin en de losgeraakte steenen, die onverwachts neervielen, zijn leven bedreigden. ⁶ Voor diefstal moest hij steeds op zijn hoede zijn. Zoodra hiertoe de gelegenheid openstond, maakte men er gebruik van. Adres aan de beide schatten, die men hem op Hissarlik afhandig wist te maken. ⁷ Maar als een echte "puer Romanus" heeft hij koude en hitte, storm en onweer verdragen, de laatste inzonderheid in de op Hissarlik voor hem gebouwde woning. Deze toch bewees hem en zijn vrouw soms op gevoelige wijze de wettigheid van het homerische epitheton: windig, aan de plek waar zij stond gegeven. ⁸ Zelfs de dierenwereld liet hem niet met vrede. Met schildpadden en adders, die op sommige plaatsen in onnoemlijk aantal als uit den grond op-, en uit de rotsspleten te voorschijn kwamen, heeft hij een moeilijken, meermalen ook zeer gevaarlijken strijd te voeren gehad.

¹ *Ithaka*, p. 125, 126.

² Ald., p. 150.

³ *Troj. A.*, p. 7.

⁴ Ald., p. 59. ⁵ Ald., p. 34, 35. ⁶ Ald., p. 87. ⁷ Ald., p. 179, vlgg.

⁸ Ald., p. 184, 241, 140.

Ja, wel mocht Schliemann, terugziende op den afgelegden weg, met het oog op al deze ervaringen, aan het einde van zijn driejarigen arbeid in Troas, God uit den grond des harten danken, "dat, niettegenstaande de ontzagelijke gevaren, waaraan allen hadden blootgestaan, geen ongeluk gebeurd, niemand gedood, zelfs geen enkel man ernstig gewond was." ¹

Wat hem echter het meest moet hebben gehinderd? Mij dunkt, de miskennis die hij van den kant der geleerden aanvankelijk ondervond. In plaats van toegejuicht te worden, werd hij dood gezweven, soms zelfs belasterd. Wat meer is, men heeft bij zijn vondsten wel aan vervalsching durven denken. "In allerlei recensies en kritische beschouwingen heeft de wetenschappelijke naijver zich lucht gegeven." Wee, wee den Duitschen man, die door zijn landgenoot "vom Katheder herunter" wordt terecht gezet! Hij kan er zeker van zijn, dat geen goed haar aan hem overblijft, vooral niet, als hij buiten de bent staat." ² Want ook de geleerde wereld heeft haar aristocratie, en met deze haar vooroordeelen en overleveringen, haar pretensies en reserves. Zij ook verloochent haar voor naamheid tegenover den burgerman niet. Het valt haar even moeilijk afstand te doen van sommige voorrechten, als haar zuster, de aristocratie van geboorte. Op vele harer zonen zal wel van toepassing zijn geweest, wat Burnouf van Curtius beweerd heeft, dat het zwaar is een jaren lang gekoesterde overtuiging prijs te geven en "zijn goden te verbranden". Ook Schliemann heeft de nadeelige gevolgen van deze aristocratie des geestes ondervonden.

Gelukkig, dat hem aan den anderen kant de schade vergoed werd! De meer vroolijke ervaringen zijn evenmin uitgebleven. Wel en wee zijn hand aan hand gegaan. Tegenover de mis-

¹ *Troj. A.*, p. 318. *Z.* over andere bezwaren *Mykenae*, p. 192, 248, 333, e. e

² *Gartenl.*, a. a., p. 714.

kenning stond de erkenning zijner verdiensten, en deze niet van de proletariërs der wetenschap, maar van de mannen van naam en gezag. Menige teleurstelling werd vergoed of althans verzacht door de ontdekkingen die hij deed, door de schatten die hij vond, door de waardeering, welke zijn werk in toenemende mate genoot, door de liefde en genegenheid, welke eenvoudige lieden meer dan eens aan zijn persoon bewezen. De gepelde aardappelen, hem na een zwaren marsch als enig voedsel door de dames Tryantafyllides voorgezet, werden door de vriendelijkheid, waarmee men ze hem opdischte, gekruid en als tot een vorstelijk maal gemaakt. ¹ De luide toejuching, die hem van de zijde der bewoners van Ithaca geverd, zoo dikwijls hij hun van Homerus' helden vertelde of voorlas uit Ilias en Odyssee, was een oase op zijn weg. ² Het hartelijk uitgeleide zijner nieuwe kennissen, toen de dag des afscheids was gekomen, deed ook zijn hart van aandoening kloppen. ³ En die kleine oplettendheden, een dankbaar gezicht, een vriendelijk woord, weet Schliemann op prijs te stellen. ⁴ Wie ze hem bewezen, worden schier immer vermeld. Zoo vindt ge in zijn werken, naast de namen van arme boeren, dorpschoolmeesters, opzichters, werklieden, die van consuls, ministers, gezanten, grieksche, engelsche, duitsche en fransche geleerden en hooggeleerden doorengemengd, en allen den lof toegezwaaid, dien hij meent dat hun toekomt. ⁵ Geeft een en ander aan Schliemann's geschriften een zekere aantrekkelijkheid, deze

¹ *Ithaka*, p. 33. ² *Ald.*, p. 74, 75, 112, e. v. ³ *Ald.*, p. 77.

⁴ *Troj. Alt.*, p. 97.

⁵ Zoo b. v. worden onder meer anderen genoemd: de bankier Andreas Pedreno, *Ithaka*, p. 125; Frank Calvert, *Ald.*, Hdst. 17; de koopman A. Kolobos, *Ald.*, Hst. 21; de opzichter Nikolaos Saphyros Jannakis, *Troj. A.*, p. 318; Spiridion Demetrios, *Ald.*, p. 318; de kapitein Georgios Tsirogiannis, de schilder Polychronios Lempeisis, de ingenieur Adolphe Laurent, enz., enz., enz.

wordt niet weinig verhoogd door de levendigheid, waarmede hij weet te schilderen, door de naieve geestdrift, die uit zijn woorden spreekt, door de humaniteit, waarmee hij andersdenkenden beoordeelt of terechtwijst.

Ook vergeet hij, terwijl zijn geest zich met het verleden bezig houdt, geenszins het heden, de omgeving waarin hij leeft en zich beweegt. Oog en hart heeft hij voor al wat hem omringt. Den toestand van de landen, welke hij bereist, den aard van het volk, waaronder hij verkeert, de zeden en gewoonten der menschen met wie hij in aanraking komt, gaat hij nimmer onopgemerkt voorbij. Aan den bodem en zijn produkten, aan de cultuur en haar arbeid, aan de nijverheid en haar voortbrengselen, aan de middelen van inkomsten, de bronnen van welvaart, de oorzaken van armoede, aan alles schenkt hij zijn aandacht. Bijna niets ontgaat zijn scherp blik. Allerlei leerrijke opmerkingen, die de geschiedenis toelichten, allerlei pogingen om ingewortelde vooroordeelen uit te roeien, eeuwenoude dwalingen te bestrijden, treffen we in zijn geschriften aan. Zijn open oog voor de natuur en voor natuurschoon geven hem beschrijvingen in de pen, die ook den vreemdeeling, wiens voet den grond, waarop hij wordt rondgeleid, nooit betrad, in die onbekende streken zich doet thuis gevoelen.

En nu wete men — want dit is het bewonderenswaardigste van alles — nu wete men, dat de man, die thans een cereplaats inneemt onder de mannen van Europeesche vermaardheid, de man van zoo hooge beschaving en zoo groot fortuin, in alle opzichten is een "self-made" man. Hij heeft zich zelf gevormd, hij heeft zelf zijn kapitaal verdiend. Doch, laat mij ten slotte iets van 's mans leven verhalen, het belangrijkste en meest karakteristieke.

In het kleine Mecklenburgsche dorp Ankershagen, bij Penzlin, werd Schliemann geboren. Daar heeft zijn wieg gestaan, daar bracht hij zijn eerste levensjaren door. Zijn vader, die eerst hier en later te Kalkhorst predikant was, maakte zijn kinderen al

vroeg bekend met de gedichten van Homerus, wier sagen hij hun vertelde, uit wier zangen hij hun nu en dan stukken voorlas. Reeds in zijn prille jeugd dweepte de jonge Heinrich zoowel met Troje en de Trojaansche aanvoerders als met de Grieksche helden, die Ilium belegerden en in de asch legden. Zij spraken tot zijn verbeelding en prikkelden zijn lust tot onderzoek.

Groot was zijn zin voor studie en wetenschap. Helaas! de predikant, een man zonder fortuin, kon dien zin moeilijk bevredigen en zijn kinderen slechts het hoog noodige laten leeren. Op zijn veertiende jaar moet Schliemann de school vaarwel zeggen en komt hij achter een toonbank te Fürstenberg, eerst bij Holtz, later bij diens opvolger Th. Huckstädt. Dat deze betrekking hem weinig gelegenheid tot studie bood, wat meer is, hem ook het vroeger geleerde grootendeels deed vergeten, ligt voor de hand. Dag in dag uit, van 's morgens zeven tot 's avonds elf koffie te wegen, aardappelen te malen, brandewijn te verkoopen, den winkel schoon te houden, is niet zeer bevorderlijk voor 's menschen verstandelijke ontwikkeling. Wat de knaap, wiens hart voor wetenschap en poëzie gloeide, hieronder leed, laat zich begrijpen. En zoo kunnen we ons de droefheid verklaren, die hem somwijlen overmeesterde, wanneer hij van zijn toestand zich rekenschap gaf. In zulk een droefgeestige stemming en met tranen in de oogen treffen we hem op zekeren avond achter zijn toonbank aan. Een dronken molenaarsjongen, een weggejaagde gymnasiast, staat in den winkel en draagt een honderdtal verzen van Homerus in het oorspronkelijke voor. "Hoewel ik er geen woord van verstond," schrijft Schliemann, "maakte de klankvolle taal toch een diepen indruk op mij en dacht ik na over mijn ongelukkig lot. Tot driemaal toe verzocht ik den knaap die goddelijke verzen te willen herhalen, en gaf hem daarvoor drie glazen brandewijn, die ik voor het weinige geld, waaruit op dat oogenblik mijn vermogen bestond, kocht. Van die ure af heb ik voortdurend gebeden, dat God mij in zijn

grootte genade in de gelegenheid mocht stellen om Grieksch te leeren.”¹

Vijf en een half jaar blijft hij te Fürstenberg. Een bloedspuwing stelt hem buiten staat er verder zijn werk naar behooren te verrichten. Dan gaat hij naar Hamburg en wordt scheepsjongen. Met welken uitslag hebben we boven gezien. Hij lijdt schipbreuk en belandt op het eiland Texel, waar eenige vriendelijke menschen hem naar vermogen ondersteunen. Van daar begeeft hij zich naar Amsterdam. Maar ach! weldra is het te Texel en Enkhuizen gegaarde geld verteerd en goede raad duur. Wat zal hij beginnen? Soldaat worden, gelijk hij aanvankelijk wilde, gaat met te veel bezwaren gepaard. Wat dan? Hij veinst ziek te zijn en wordt in het gasthuis opgenomen. Door de hulp van den heer J. F. Wendt uit Hamburg wordt hij uit zijn vrijwillige gevangenis verlost. Met eenig geld zendt deze hem tevens een aanbeveling aan den heer W. Heppner, consul-generaal van den Noord-duitschen Bond, die hem een postje als kantoorlooper weet te bezorgen bij den heer F. C. Quien, voor wien hij van nu af wissels afstempelen en brieven van en naar de post moet brengen. Zijn verdiensten zijn schaarsch, doch, hoe schaarsch ook, hij weet er mee te woekeren. Van de 400 gulden, die hij jaarlijks ontvangt, besteedt hij de eene helft om eerst goed leesbaar te leeren schrijven, en vervolgens zich op de studie der talen toe te leggen, de andere helft om in zijn levensonderhoud te voorzien. En nu kunt ge hem op zijn ellendig zolderkamertje, waar hij 's winters schier verkleumt, 's zomers een ondragelijke hitte moet lijden, vol ijver zien werken, terwijl ge hem, op zijn tochten van en naar het postkantoor meestal met een boek in de hand, al lezend, ontmoet. In betrekkelijk korten tijd weet hij zich verschil-

¹ *Troy and its Remains*, "Antobiographical Notice", p. 4, waaraan verder al de hier vermelde bijzonderheden uit Schliemann's leven ontleend zijn.

lende talen, Engelsch, Fransch, Hollandsch, Spaansch, Italiaansch eigen te maken naar eene door hem zelf uitgevonden, zeer eigenaardige leerwijze. Hoe meer hij zich ontwikkelt, des te meer echter begint hem zijn werktuigelijke arbeid tegen te staan. Hij vraagt om bevordering, maar zijn patroons weigeren haar. Als "zij dachten dat een man, die zijn ongeschiktheid toonde voor het werk van een knecht, op een kantoor tevens onbekwaam zou zijn voor eenigen hooger arbeid", dan hebben ze zich bedrogen.¹

Een aanbeveling van de heeren Stoll uit Mannheim en Ballauf uit Bremen bezorgt hem een plaats op het kantoor van de firma Schröder. Van nu af begint het in Schliemann's leven te dagen. Zijn inkomen klimt, eerst tot 600, weldra tot 1000 gulden. Ook heeft hij meer tijd en gelegenheid om zijn studiën voort te zetten. Met de borst legt hij zich op het Russisch toe, en hoeveel moeite het hem ook kost zich deze taal eigen te maken, hij slaagt er ten slotte in, vooral door opstellen te maken, die van buiten te leeren en dan 's avonds voor te dragen aan een armen jood, dien hij 2 gulden per week voor de moeite van het luisteren gaf, doch die zelf geen woord van het gehoorde verstond.

Dat Russisch echter zou de bron worden van zijn fortuin. Immers in 1846 wordt hij agent voor zijn patroons te Petersburg, een jaar later richt hij er zelf een handelshuis op. Gelukkige ondernemingen, inzonderheid in den Krim-oorlog en den Amerikaanschen vrijheidskrijg, gepaard aan stalen ijver en onverdroten arbeidzaamheid, doen zijn vermogen spoedig toenemen, zoodat hij binnen den tijd van tien jaren zich een groot fortuin heeft verworven. De drukte van zijn zaak laat hem gedurende dien tijd niet toe, zich veel met taalstudie af te geven. Toch leert hij middelwyl nog Zweedsch en Poolsch. Eindelijk, in 1856, komt het Grieksch aan de beurt, oud- en nieuw-Grieksch, waarin hij

¹ *Autob. Notice*, p. 6.

zich steeds meer bekwaamt. Vooral de classieke schrijvers — Homerus niet te vergeten — trekken hem aan; hij leest en herleest ze. In 1858 maakt hij een reis door Zweden, Denemarken, Duitschland, Egypte, bevaart de Nijl tot aan den tweeden val en bezoekt later Jeruzalem en Syrië. In 1863 trekt hij zich uit zijn zaken terug, met het plan om het volgende jaar naar Griekenland te gaan, welk plan echter voorloopig nog wordt uitgesteld voor een anderen tocht, dien hij naar Indië, China en Japan onderneemt. ¹ Twee jaren is hij er mee bezig. Daarna vestigt hij zich metterwoon te Parijs, waar hij zijn tijd gebruikt voor archaeologische en historische studiën, om vervolgens in 1867 zijn oudheidkundige nasporingen in Troas en Griekenland te beginnen. Op welke wijze hij deze laatste volbracht, heeft het voorgaande ons doen zien.

Ziedaar de levensloop van dezen genialen man! Merkwaardig is hij in ieder opzicht. Ook pleit hij voor den persoon die hem leidde. Wij althans weten niet wat hier het meest te bewonderen: de ijzeren wilskracht, de taaie volharding, den lust tot de wetenschap, de offervaardigheid, de zelfverloochening, het bergenverzettend geloof.

En wat ons Nederlanders bovenal goed doet! Dat, naar het woord van een zijner vaderlandsche vrienden, “deze diamant in Amsterdam is geslepen, en dat de spruit, die door de stormen dreigde vernietigd te worden, op onzen hollandschen bodem tot een krachtigen boom is ontwikkeld.” ² Voor de erkenning van dit feit zijn wij Schliemann dankbaar, en het is ons, die aan waardeering van buiten niet verwend zijn, aangenaam uit zijn met eigen hand geschreven schrift te mogen vernemen:

“Inderdaad, de welwillende sympathie der Hollanders is de

¹ H. Schlieman, *La Chine et le Japon*. Paris, Librairie Centrale. 1867.

² P. M. Keller van Hoorn. Redevoering bij de opening van de algemeene vergadering der Hollandsche Maatschappij van Fraaie Kunsten en Wetenschappen. 1874. p. 40.

zoetste belooning, die ooit mijn arbeid zoude hebben kunnen ontvangen; want de Hollanders hebben mij zoo barmhartig en vriendelijk opgenomen, toen ik in 1841, op de reis naar La Guayra, door de schipbreuk van de "Dorothea", onwetend, naakt en bloot, hun land bereikte. Hun aangeboren zin voor het schoone en verhevene, Amsterdam's groothandel, de verscheidenheid der daar gesproken talen, en eindelijk de mij daar door de welwillendheid mijner heeren chefs geboden aanmoediging, ontwikkelden en ontvlamden mijne leergierigheid, legden den grondslag tot mijn geuk en slepen tegelijkertijd het houweel en de spade voor de opgraving van het homerische Troje, 't welk ik nooit zou hebben kunnen ontdekken, indien ik mijne commercieele opvoeding niet in Amsterdam had genoten. Om deze reden heb ik nooit opgehouden Holland te beminnen en het als mijn tweede vaderland aan te zien. Ik beklaag slechts, dat mijne archaeologische navorschingen mij het geluk niet vergunnen, den avond van mijn veelbewogen leven aldaar te wonen." ¹

Dat wij, Nederlanders, Schliemann's liefde voor Holland beantwoorden met een blijvende belangstelling in zijn persoon en zijn werk!

¹ Uit een brief van Schliemann aan Dr. P. M. Keller van Hoorn, (27 Maart 1875), mij met andere geschriften welwillend ter inzage afgestaan door den ontvanger er van.

Wie meer van Schliemann wil weten raadplege:

a. de geschriften van Schliemann zelven, met name:

La Chine et le Japon. Paris, Librairie Centrale, 1867.

Ithaka, der Peloponnes und Troja. Leipzig, 1869.

Trojanische Alterthümer. Leipzig, 1874.

Troy and its Remains. London, 1875.

Troja und Seine Ruinen. Wien, 1875.

Συνοπτική Αφηγησις της γενομένης Ανακαλύψεως του Ομηρικού Ιλιου κατά τα έτη 1870, 1871, 1872 και 1873. Athene. 1875.

Mykenae. Leipzig, 1878.

b. over Schliemann:

P. M. Keller van Hoorn, *Redevoering bij de opening van de algemeene vergadering der Hollandsche Maatschappij van Fraaie Kunsten en Wetenschappen.* 1874.

Emile Burnouf, *Troie, d'après les dernières fouilles, faites en Troade.* *Revue des Deux Mondes*, 1874. Tome I.

L. von Sybel, *Ueber Schliemanns Troja.* Marburg, 1875.

Die Gartenlaube, a 1878. Heft. 43.

Daheim, a^o 1877.

H. Lindenschmidt, *Schliemanns Ausgrabungen in Troja und Mykenae*, Mainz, 1878.

R. Virchow, *Troja und der Burgberg Hissarlik.* *Deutsche Rundschau*, 6ter Jahrgang. Jan. 1880. Heft. 4.

Prof. Stephani's verhandeling in de jaarboeken der Petersburgsche academie. a^o. 1880.

ADOLF ERIK NORDENSKJÖLD.

“Un homme, un grand homme vaut mieux, rapporte plus, que la découverte d'un continent ou d'un trésor. Entre Christophe Colomb et l'Amérique, c'est Christophe Colomb, qu'il faut choisir.”

JULES SIMON.

De reede van Vlissingen geeft misschien een der schoonste, zeker een der meest indrukwekkende tafereelen te aanschouwen, die in ons vaderland kunnen gezien worden.

Blijft ook de vaart op de haven zelve, tot veler teleurstelling, voorloopig tot een minimum beperkt, de reede is bijna altijd bevolkt met schepen van allerlei natiën en tongen. En al moge de echte Vlissinger niet zonder eenige afgunst dat bonte gewoel van schepen aanschouwen, waarvan verreweg de meesten zijn stad voorbijvaren, waarvan de eene helft — in eigenlijken en figuurlijken zin tevens — zijn havens links laat liggen en naar Antwerpen doorstevent, de andere helft, van Antwerpen komende, Vlissingen den rug toekeert en 't ruime sop gaat kiezen; al moge dus de echte Vlissinger ietwat jaloersch en derhalve bevooroordeeld op die drukte

staren, hij wien 't niet om Vlissingen, maar om een prachtig zeegezicht te doen is, vindt er op de rechte oogenblikken steeds overvloedige stof tot genieten en nadenken.

Wanneer wind en getij gunstig zijn, wanneer de groote vloot, die zich langzamerhand op de reede verzamelde, het anker ligt en westwaarts stevent, de groote onafzienbare zee te gemoet, als hoorden ze bij elkaar en wilden zij één zelfde doel zoeken te bereiken, dan is er nauwelijks in Nederland een tweede plek, die iets zoo belangwekkends en zoo overweldigends heeft.

Even buiten de stad, westelijk van haar, ligt een badhuisje aan 't begin der duinenrij. Tallooze malen heeft de schrijver dezer regelen daar gestaan aan 't strand of gelegen in het duin, en zijn blik laten dwalen over die groote menigte van vaartuigen, statige, eenigszins logge zeekasteelen zoowel als vlugge en slanke steamers, die men tot aan den horizon kan nastaren, om ze eindelijk als stipjes in de oneindigheid te zien verdwijnen. En tallooze malen ontving hij daar een verheffenden, een opwekkenden, soms zelfs misschien een veredelenden indruk.

Onwillekeurig gaat men er peinen over het wereldverkeer en den wereldhandel, waarvan men op die plek een stuk te zien krijgt, gaat men er peinen over wetenschap en industrie, die samenwerken om zulke kostbare en veilige gevaarten als daar voorbijlijden in 't leven te roepen, gaat men er peinen ook over het lot van hen, die zich op die vele opeenvolgende bodems bevinden. Een zeeplaats wekt ten allen tijde gedachten van gaan en van komen, van scheiden en van weerzien, niet het minst ook gedachten van scheiden voor geheel het leven. Maar meer nog dan dit komt op in de ziel. Dat eigenlijk scheepsvolk, dat de reis weer gaat aanvaarden, om straks te keeren en andermaal uit te gaan; die gebruide mannen, wier leven tusschen de wateren wordt gesleten, met welk een oog moet men ze nazien, met welk een hart zich hun beeld voor den geest halen? Men behoeft niet

lang in een zeeplaats verkeerd te hebben, om de ruwheid van de schors tot walgens toe onder de oogen te hebben gehad, maar ook om onder die ruwe schors menig welmeenend, oprecht en trouw hart te hebben leeren waardeeren. "Het schuim der natie" denkt misschien menigeen, als hij de Janmaats ziet staan aan de verschansing of klauteren in het want, en zich daarbij voor den geest brengt, hoe zoo menig jongen werd en wordt op zee gezonden, omdat hij tot niets anders deugen wil. Maar zou daartegenover niet ook de opvatting gerechtvaardigd zijn, dat velen van deze mannen juist door de zee oneindig krachtiger naar geest en lichaam beiden worden, dan zij ooit aan den vasten wal zouden geworden zijn? Zou niet menig moederhart veel geruster kunnen kloppen, als zij een half verloren zoon weet onder de strenge tucht en onder den heilzamen invloed van een goed geordend zeeleven? Zou ons geloof te idealistisch zijn, wanneer wij hopen, dat er vele de Ruijters bestaan, die uit baldadige jongens zijn opgegroeid, wel niet tot admiralen, maar tot degelijke, karaktervolle mannen, en wel juist onder den invloed van de prachtige, de ernstige zee? Allerlei dergelijke gedachten kruisen zich in ons hoofd, wanneer wij staan aan een strand als dat van Vlissingen. Daarom heeft dat strand ten allen tijde iets zoo bijzonder aantrekkelijks.

Maar nooit zou ik er liever zijn geweest dan op den namiddag van 10 April jl. Wanneer gij, mijn lezer, of ik er hadden gestaan tegen den avond van genoemden datum, dan zouden wij nog oneindig meer gedacht en gevoeld hebben, dan ik daareven noemde, dan zou allerlei omtrent het verleden van ons eigen vaderland en van andere grootere zeemogendheden uit vroeger tijd, dan zou allerlei ook omtrent den loop der geschiedenis en de toekomst der menschenwereld voor onze verbeelding zijn opgerezen. Wij zouden er op dat uur namelijk de *Vega* hebben zien voorbijglijden, een eenvoudig zweedsche bark; maar te midden van alle de schepen, die dien dag mogen vertrokken zijn, en waaronder er wel heb-

ben kunnen behooren die, uit commercieel oogpunt bezien, zoolwel wat schip als wat lading betreft, 20 of 30 maal grooter waarde vertegenwoordigden, zou toch die *Vega* hoofdzakelijk of allicht uitsluitend onze aandacht tot zich getrokken hebben. Van Vlissingen uit, ging dit schip het kleine laatste gedeelte ondernemen van een reis, die door geheel de beschaafde wereld met belangstelling is nagegaan, van een reis, die de jaren 1878—1880 stempelt als hoogst gewichtig in de jaarboeken der zeevaart niet alleen, maar ook in die van de vorderingen der wetenschap, van de ontwikkeling der menschheid in het algemeen.

De *Vega* is het eerste vaartuig, dat uit den Atlantischen Oceaan uitgegaan, ten noorden van Europa oostwaarts koers houdende, in den grooten Oceaan is aangekomen, het eerste vaartuig, waarmee ooit eene reis gemaakt is geheel rondom de tweeling-werelddeelen Europa en Azië. Als binnen weinige dagen de korte weg van Nederland naar Zweden nog zal zijn afgelegd, dan zal 't punt van uitgang weer zijn bereikt, en een tocht zijn ten einde gebracht, die bij geografen en bij physici, bij meteorologen en bij geologen, bij handelaars, ethnografen, ja bij alle beschaafde personen, in de hoogste mate belangstelling heeft gewekt en door die allen met de grootste spanning is gevolgd.

Toen de *Vega* op 10 April de Vlissingsche duinen voorbij voer, droeg zij nog denzelfden man, die in 1878 met haar Gothenburg had verlaten, die dezen geheelen tocht had ontworpen, meegemaakt en bestuurd, Adolf Erik Nordenskjöld. En 't komt mij voor, dat wij bij 't zien der *Vega* niet alleen over de wereldhistorische beteekenis van dezen laatsten tocht zouden hebben gaan peinzen, maar ook wel, misschien in de allereerste plaats, een gedachte zouden hebben gewijd aan hem zelve, den grondigen geleerde en koenen zeevaarder. Is de reis der *Vega* een reis van beteekenis, Nordenskjöld is — ja ook om die reis — maar was toch ook reeds vóór die reis een man van beteekenis, een man, wiens beeld in deze uit-

gave onmogelijk kan gemist worden, wil zij inderdaad aan haren titel beantwoorden en ons de voornaamste persoonlijkheden van onze dagen voor den geest brengen. 't Is de tijd misschien nog niet (wij komen daarop later even terug), om te bepalen, in hoeverre er van de Vega-reis practische resultaten zijn te wachten voor handel, nijverheid en verkeer. Maar al werd te dezen opzichte de hooggespannen verwachting eenigszins teleurgesteld, al bleek het eens, dat die resultaten niet zooveel bevredigends opleveren, als menigeen zich voorstelt, dan zou daardoor toch zelfs geen enkel blad mogen worden ontrukkt aan den lauwerkrans, dien Nordenskjöld zich naar 't oordeel van ieder beschaafd man heeft om de slapen gewonden. "*Un grand homme*" — zei Jules Simon, en ik koos dat woord tot motto van dit opstel — "*vaut mieux que la découverte d'un continent.*" Welnu, Nordenskjöld heeft in figuurlijken zin een werelddeel ontdekt, en hetzij nu dat werelddeel meer of minder rijk zal blijken te zijn, meer nog dan dat werelddeel is ons de persoonlijkheid van dezen man waard. "*Entre Christophe Colomb et l'Amérique il faut choisir Christophe Colomb.*" ik zou er willen bijvoegen "*entre le passage du Nord-Est et Nordenskjöld, c'est Nordenskjöld, qu'il faut choisir.*"

Ook daarom is 't mij lief juist nu zijn beeld te mogen schetsen. Wanneer later de door hem gevonden weg of veel gebruikt zal worden, of min of meer in vergetelheid zal zijn geraakt, dan is 't gevaar groot, dat bij de groote menigte de verdiensten van Nordenskjöld meer of min naar de grootheid of de kleinheid van dat succes zullen worden afgemeten. De onbillijkheid, die in zulk eene handelwijze ligt, is te algemeen, dan dat ze niet ook bij hem haar toepassing zal vinden. Wij willen intusschen die onbillijkheid vermijden, zoo veel wij kunnen, en daarom met voorliefde juist nu, nu nog weinig kan beoordeeld worden of de nieuwe zeeweg veel of weinig zal worden gebruikt, op die ver

diensten staren, en zoo toonen, dat wij iets verstaan van de waarheid, die er ligt in de aangehaalde woorden: "*entre Christophe Colomb et l'Amérique, c'est Christophe Colomb, qu'il faut choisir.*"

"Een jongen, die zich door niets onderscheidt dan door luiheid." Ziedaar, naar zijn eigen getuigenis, een oordeel eens over dezenzelfden Nordenskjöld uitgesproken. Hij was namelijk, zoo verhaalt hij zelf in een autobiographie, door hem voor zeker zweedschlexicon op schrift gebracht, na het genieten van lager onderwijs, op 't gymnasium te Borgo in Finland geplaatst, en had het daar gedurende den eersten cursus zoo slecht gemaakt, dat het schoolrapport geen gunstiger luidenden volzin omtrent hem kon behelzen dan den bovengenoemden. Zijne ouders lieten zich door dat rapport niet afschrikken of ontmoedigen, en in plaats van de controle op den jongen te verscherpen, of hem meer aan banden te leggen, gaven zij hem nog grooter vrijheid, dan hij tot dusver had genoten. Zij vertrouwden, dat zij zodoende op zijn eergevoel zouden werken, en dat vertrouwen werd niet beschaamd: het duurde niet lang of hun zoon Adolf werd onder de beste leerlingen van 't gymnasium geteld. Zij hadden voor dat vertrouwen goede gronden gehad, misschien meer nog dan de meeste andere ouders in een dergelijk geval zouden kunnen hebben. Vooreerst had hij reeds vroeger bliken gegeven van groote liefde voor natuurkennis, en had hij 't reeds getoond, dat er van zijne ontwikkeling iets goeds te hopen viel; maar ook het kind was van goeden bloede, gesproten uit een geslacht, dat gedurende menige achtereenvolgende eeuw mannen had voortgebracht van naam op wetenschappelijk gebied, mannen die evenzeer door geleerdheid hadden uitgemunt, als door rechtschapenheid, degelijkheid en volhardenden ijver. De appel, zoo meenden Adolf's ouders allicht, kon zoóver niet vallen van den boom, dat een Nordenskjöld door

niets dan door luiheid zou gekenmerkt worden. De familie ¹ was van zweedschen adel, maar de tak, waartoe nu de groote reiziger behoort, had zich reeds in vroeger tijden naar Finland verplaatst, waar het landgoed Frugord door erfenis aan een der vroegere Nordenskjölds was ten deel gevallen. Aan dit landgoed knoopt zich de herinneringen der gelukkigste kinder- en jongelingsjaren van onzen reiziger vast. Hij was te Helsingfors, de hoofdstad van Finland, den 18den Nov. 1832 geboren, maar 't schijnt dat zijn ouders of alleen tijdelijk daar waren of zich weldra metterwoon op Frugord vestigden. En wel mag dit landgoed een uitstekende opvoedingsplaats zijn geweest. Daar voerde zijn vader den scepter, Nils Gustaaf Nordenskjöld, een algemeen hoog geacht man, die aan 't hoofd stond van het Finsche mijnwezen. Daar werkte en leefde zijn moeder, Margaretha Sofia Haartman, van wie door hemzelve op later leeftijd wordt getuigd, dat zij vooral op zijn vorming van zeer grooten invloed was geweest, niet het minst door hare liefde tot voortdurende bezigheid, door haar onpartijdig, edelmoedig en open karakter. Adolf was het derde hunner zeven kinderen, en het tabrijk gezin, waartoe hij behoorde, waar in bijzonder hooge mate eensgezindheid en onderlinge gehechtheid werd gevonden, droeg zeker het zijne er toe bij, om hem te maken tot wat hij nu is. Maar men mag misschien met eenig recht beweren, dat hij gevormd werd ook door Frugord zelf, door dat landgoed met zijn heerlijke omgeving, bovenal met zijn ernstige en wetenschappelijke traditiën. Vroegere geslachten

¹ Zij was oorspronkelijk Nordberg of Nordenberg geheeten, maar deze naam was reeds in de 17de eeuw in dien van Nordenskjöld veranderd. Wat die laatste naam eigenlijk aanduidt schijnt niet recht duidelijk. Volgens sommigen van mijne zegslieden zou hij zoo vertaald kunnen worden, dat onze reiziger den cervollen naam droeg van "Schild van het Noorden." Anderen echter beweerden, dat — was er misschien met behulp van de overige scandinavische talen die beteekenis aan te hechten — het zweedsche taalgeen op zich zelf daartoe het recht niet geeft.

hadden er een bibliotheek en een museum van natuurlijke historie bijeengebracht, die door de volgenden steeds met piëteit en ijver waren onderhouden en verrijkt. De oude boeken van Frugord en de verzamelingen van mineralen vooral werkten op de verbeelding van het kind, en werden straks voor den jongeling rijke schatten en onuitputtelijke bronnen van kennis. Maar misschien veel meer nog dan aan boeken of aan verzamelingen, heeft Nordenskjöld te danken gehad aan de natuur zelve. Onder de verschillende vakken van natuurstudie trokken vooral mineralogie en chemie hem aan. En wie had beter gelegenheid om door het observeeren der natuur in deze dingen te huis te geraken, wie had beter leidsman bij kleinere excursies of practische waarnemingen dan de zoon van dien Nils Nordenskjöld, die als chef van het mijnwezen, maar bovenal als een der uitstekendste leerlingen van Berzelius en Gahn, aan zijn zonen zulk een zin voor de natuur wist in te prenten, als veel meer nog door zien en vergelijken dan door kamerstudie wordt gewekt en gevoed. Reeds terwijl hij nog het gymnasium bezocht, had hij met zijn vader verschillende kleinere wetenschappelijke tochtjes gedaan, waarop vooral Finland's rijke bodem het onderwerp van waarnemingen had uitgemaakt. En toen hij in den herfst 1849 als student aan de hoogeschool te Helsingfors werd ingeschreven, kon men hem gerust als een der best voorbereide jonge mannen beschouwen, als iemand die aan een helder hoofd een warm hart paarde; toen was van "den jongen die alleen door absolute luiheid zich onderscheidde" geen spoor meer te ontdekken.

Toch zou er eertlang nog eens een zeer ongunstig oordeel over hem worden uitgesproken. Het studentenleven van Nordenskjöld was wel grootendeels gewijd aan ernstige wetenschappelijke studiën, zoodat hij betrekkelijk spoedig als een jong geleerde van groote verwachtingen werd aangezien, maar bij al zijn arbeid

schijnt hij toch ook tijd te hebben kunnen vinden voor vroolijke ontspanning niet alleen, maar ook voor inmenging in de politieke vragen des tijds. En dit laatste ('t was in Finland niet te verwonderen) is hem vrij duur te staan gekomen. Toen het clubje studenten, waartoe hij behoorde en waarvan hij min of meer de ziel, de aanvoerder schijnt geweest te zijn, zich eenmaal de ongenade van den russischen gouverneur-generaal, graaf von Berg had op den hals gehaald, bleek het al spoedig, dat voor Nordenskjöld althans daaruit zeer onaangename gevolgen zouden voortvloeien. Wat was het geval geweest? Von Berg had zekeren student weten over te halen, om eenigermate als Russisch spion op te treden, en uit te vorschen wie de schrijvers waren van zekere aan de Russische regeering onaangename correspondentie-artikelen uit Finland. Nordenskjöld en de zijnen hadden den spion in een hinderlaag weten te lokken, hem weten te ontmaskeren en hem gedwongen de universiteit te verlaten. Wel is waar had von Berg genoegzamen tact om dit feit als onopgemerkt te laten voorbijgaan. Hij begreep terecht, onmogelijk een spion, die bekentenis had afgelegd, tegenover een studentenwereld te kunnen handhaven of verdedigen; maar er bleef toch bij hem een wrok zitten tegenover de jongelui, die als rechters waren opgetreden over zijn handlanger, een wrok die bij dezen hoogwaardigheidsbekleeder niet anders dan een dreigend aanzien kon hebben voor de toekomst van hen, die er de voorwerpen van waren.

De gelegenheid om van zich te doen hooren liet zich dan ook voor den gouverneur-generaal niet lang wachten. Op den 30sten November 1855 had te Thölö, in de nabijheid van Helsingfors, een studentenfeest plaats ter viering van niets minder dan... de gezamenlijke verjaardagen der deelhebbers. In plaats van telkens op elk van die dagen een feestje van minderen omvang te organiseeren, had men besloten, ditmaal de afzonderlijke krachten te vereenigen, zoodat er iets grooters kon tot stand komen. Alles

was dan ook naar den eisch. Aan bloemenversieringen en aan muziekbegleiding ontbrak het niet. Maar juist die muziek zou onze onvoorzichtige vrienden ten verderve brengen. Terwijl men er aan had moeten denken een Russisch korps te ontbieden, was de muziek der Finsche mariniers geëngageerd en de muzikanten verstonden dus alles wat door de finsche en zweedsche jongelui werd gesproken en getoast. Nu was over wat er gezegd werd juist niet altijd vooraf gewikt en gewogen. 't Schijnt niet erger geweest te zijn dan anders, maar — de tongen waren losgeraakt, en de italiaansche sardines, de vruchten uit de Krim, de fransche wijnen, die op de tafel prijkten, gaven aanleiding tot het instellen van feestdronken, waarin Italië, de Krim en Frankrijk een rol speelden, feestdronken met politieke toespelingen, die juist toen, bij het uitbreken van den oorlog tusschen Rusland en de Westersche mogendheden, een eenigszins bedenkelijk karakter droegen. De orchestmeester althans achtte het zijn plicht omtrent het gesprokene te rapporteeren bij zijn chef; en deze, een marine-officier, hoewel bevriend met velen van de feestgenooten, kon zijns ondanks niet anders dan dat rapport bij hooger autoriteit indienen.

Zoo kwam de zaak ter kennis van Von Berg zelven, en deze verheugde zich bij 't inzien der lijst van de feestvierende studenten niet weinig, toen hij de oude bekenden weervond, toen hij in de meeste dezer jongelieden dezelfden herkende, die hem in zijn stelsel van spionneering hadden tegengewerkt. Nordenskjöld moest zijn onbedachtzaamheid boeten met het verlies van zijn beide staatsbetrekkingen. Hij was namelijk in deze oogenblikken niet meer alleen student, maar had in 1853 candidaats-examen gedaan, had in 1855 ter verkrijging van den meestergraad een dissertatie verdedigd over den vorm der kristallen van graphiet en chondodriet en was, na ook reeds andere mineralogische en chemische verhandelingen te hebben in het licht gegeven, benoemd tot curator van de wis- en natuurkundige faculteit en tot buitengewoon in-

genieur bij het mijnwezen. Aan beide posten was eenig, hoewel een gering salaris verbonden, en beiden werden hem nu, tengevolge van wat er te Thölö was voorgevallen, ontnomen. De ramp was echter niet groot. De jonge Nordenskjöld althans trok zich haar weinig aan en gebruikte den nu vrijgevallen tijd tot reizen. Had hij behalve de kleinere reeds genoemde uitstapjes, ook met zijn vader vroeger een wetenschappelijke reis gemaakt naar het Oeralgebergte, en van daar een rijken schat meegebracht voor de verzamelingen op Frugord, hij wenschte ditmaal niet alleen als mineraloog of chemicus de natuur te gaan zien, hij wilde ook aan groote laboratoria zijn studiën voortzetten en in contact komen met de beroemdste mannen van zijn vak; en hij begaf zich daartoe eerst naar Petersburg en later naar Berlijn.

In den zomer van het volgend jaar keerde hij naar Finland terug. Hij meende, dat de storm over de Thölö-zaak nu wel zou bedaard zijn, en hij in zijn geboorteland niet langer aan onaangenaamheden zou blootstaan. Maar hij had daarbij te weinig rekening gehouden met den exceptioneele toestand, waarin de oorspronkelijk vrije Finnen zich tegenover de Russische regeering bevonden, te weinig rekening gehouden met den wrok dien de gouverneur-generaal hem nu eenmaal toedroeg, bovenal te weinig rekening gehouden met zijn eigen enthousiastischen, eenigszins opvliedenden aard. Weldra zouden er nieuwe verwickelingen volgen. Bij een plechtige promotie in 1857 aan de hoogeschool van Helsingfors, waarbij o.a. hij zelf tot Magister en Doctor werd bevorderd, en waaraan ook door Zweedsche geleerden en afgevaardigden werd deel genomen, barstte andermaal het onweder over hem los. Bij het afscheidsfeest, dat op de plechtigheid volgde, gewaagde Nordenskjöld in een heildronk van "de duistere toekomst voor Finland". Een der aanwezigen kwam tegen den geest van 't gesprokene op, en deelde min of meer vaderlijke vermaningen aan de Zweden uit, met betrekking tot hunne politieke gevoelens, of de gevoelens door hen bij de

Finnen aangewakkerd en onderhouden. Deze toespraak schijnt in zoo lijnrechte tegenspraak geweest te zijn met wat Nordenskjöld en de zijnen omtrent en voor Finland hoopten, dat hij — trouwens niet alleen uit zich zelve, maar op veler verzoek — achter den spreker ging staan en uitriep: “hij spreekt niet uit onzen naam.”

Dat hij de gespannen verhoudingen deze zaak den gouverneur-generaal ter oore kwam, spreekt wel van zelf, en evenzeer is het natuurlijk, dat von Berg een streng, misschien zelfs eenigszins bevooroordeeld onderzoek liet instellen. Na afschrift ontvangen te hebben van wat Nordenskjöld dien bewusten avond had gesproken, betuigde hij dat dit bijna met hoogverraad gelijkstond. De jonge doctor achtte het geraten, mede op aandrang van een zijner vrienden, die met von Berg van nabij bekend was, Finland te verlaten en stak naar Zweden over. Weldra werd hem een regeeringsbesluit uit Petersburg nagezonden, waarbij hij voor altijd onbevoegd werd verklaard eenige betrekking bij de universiteit te bekleeden.

Van Zweden uit zette hij nu den eersten stap op het gebied, waaraan later een zoo groot deel van zijn leven is gewijd geweest, en dat hem zoo onsterfelijken roem heeft bezorgd, het gebied van tochten in de Noordpool-zeeën. In 1858 toch maakte hij deel uit van een wetenschappelijke expeditie naar Spitsbergen, door prof. Torell ontworpen en ondernomen. Maar niet zoodra was deze expeditie afgelopen of hij keerde naar Finland terug, meenende dat er voor hem geen reden ter wereld bestond, om blijvend het land zijner vaderen te mijden.

De gouverneur-generaal echter scheen er anders over te denken. Wel legde deze hem geene moeielijkheden in den weg, om in Finland te komen, doch toen Nordenskjöld weinige weken later een pas aanvraag, om wederom naar Zweden te reizen, werd er zwarigheid gemaakt, en werd hij bij den heer von Berg ontboden. Na een vrij onaangename woordenwisseling, waarbij het Thöb-diner en de

promotie-partij beiden weer werden opgehaald, werd aan Nordenskjöld de gevraagde pas wel niet geweigerd, maar werd hem toch te kennen gegeven, dat hij wel zou doen den Finschen bodem niet meer te betreden. Wel werd er geen officieel banvonniss over hem uitgesproken, hoewel ook dat aanhangig schijnt geweest te zijn, maar voor Nordenskjöld kwam althans voorloopig de zaak op 't zelfde neer alsof dit geschied ware. Immers zoo lang von Berg gouverneur-generaal was, heeft hij Finland niet meer kunnen binnengaan, want het viseeren van een daartoe noodige pas werd hem ten allen tijde eenvoudig geweigerd. En ziedaar dan nu den jongen, die in 't oog van zijn rector "door niets dan luiheid zich onderscheidde" opgegroeid tot een man, die in 't oog van zijn regeering een losbol was en een politieke onruststoker, tot een man, die eerst uit zijn ambten was ontslagen, die vervolgens onbevoegd was verklaard eenige betrekking te bekleeden aan de universiteit van zijn vaderland, en die ten slotte zelfs uit dat vaderland zoo goed als verbannen was.

Toch leefde er naast dien "losbol en rustverstoorder" in Nordenskjöld nog iets anders, waarmee graaf von Berg niet genoeg rekening had gehouden. Had laatstgenoemde kunnen voorzien, dat eenmaal Finland aan Zweden dezen zelfden Nordenskjöld zou benijden, en najverig zou worden op den roem door dezen aan Zweden aangebracht, wellicht zou hij dan zich wel tweemaal bedacht hebben, eer hij een man van zulke hoedanigheden smadelijk had verworpen. Ja, daar was in Nordenskjöld nog iets anders, dan wat een von Berg in hem zag of kon zien. En reeds hadden anderen dat wel in hem opgemerkt. Bij 't bewuste gesprek met den gouverneur-generaal was hij reeds iets meer dan de eenvoudige en weinig beteekenende jonge geleerde, dien von Berg in hem meende te zien. Hij had toen het telegram reeds in handen,

waarbij hem zijn benoeming was meegedeeld tot opvolger van den beroemden Mosander als hoogleeraar aan de akademie en intendant voor de mineralogische afdeling van het rijks-museum te Stokholm. Juist met het oog op die benoeming en om de hem aangeboden eervolle betrekkingen te gaan aanvaarden, had hij den bedoelden pas aangevraagd, al had hij 't overbodig gerekend, den heer von Berg van zijne nieuwe uitzichten kennis te geven.

Hij begaf zich dan ook zoo spoedig mogelijk naar Zweden, om in de genoemde betrekkingen op te treden, en in die betrekkingen vond hij terstond een ruim veld voor onvermoeide werkzaamheid. Na den dood toch van prof. Mosander, toen de herstelling van het gebouw der akademie juist een aanvang had genomen, was de geheele mineralogische verzameling in drie kleine kamers opeengehoopt, zoodat er nu veel te ordenen en te reorganiseeren viel. Daarenboven was het Nordenskjöld's streven om door aankoop, door ruiling en niet het minst door kleine mineralogische uitstapjes de verzameling zoo volledig mogelijk te maken. Eindelijk was hij weldra met wetenschappelijke onderzoekingen bezig, waarvan de resultaten deels in de Handelingen der Akademie van Wetenschappen, deels in die van het Aardrijkskundig Genootschap werden openbaar gemaakt. Had hij in de allereerste dagen van 1859 zijn betrekkingen aanvaard, de jaren 1859 en 1860 gaven hem dus door al het genoemde handen vol werk. In 1861 echter vond hij voor de tweede maal gelegenheid deel te nemen aan een expeditie naar het hooge Noorden, en hij greep die gelegenheid gretig aan. 't Was dezelfde prof. Torell, die deze reis had georganiseerd, en zij wordt gerekend onder de best geslaagde en vruchtbaarste pooltochten der laatste jaren. Vooral voor de kennis van het noordelijk gedeelte van Spitsbergen werd uit geografisch en mineralogisch oogpunt, ja in allerlei opzichten, veel gewonnen, hetgeen trouwens ook niet te verwonderen was, daar de omstandigheden, wat weder en ijs betrof, gunstiger waren dan ooit,

en er aan den tocht door niet minder dan 10 wetenschappelijke mannen voor verschillende vakken werd deelgenomen.

Toen von Berg als gouverneur-generaal was afgetreden werd er, zooals ik reeds liet doorschemeren, aan Nordenskjöld niet langer eenige hinderpaal in den weg gelegd, om Finland te bezoeken. En was zijne moeder aldaar reeds in 1860 overleden, zonder dat hij haar had kunnen bezoeken, thans, nu hij niet langer werd tegen-gewerkt, was 't hem een behoefte zijne familie en het oude Frugord weer te zien, en hij bracht daar dan ook een gedeelte van den zomer van 1862 door. Misschien was er ook nog wel iets anders dat hem naar Finland trok, en hem terstond dien weg deed inslaan, zoodra deze voor hem openstond. Althans hij werd er in het najaar verloofd met Anna Mannerheim, dochter van den gewezen president graaf Carl Mannerheim en Eva von Schautz, en den 1sten Juli van het volgend jaar, toen hij dus den leeftijd van 30 jaren bereikt had, werd hun huwelijk voltrokken.

Zou men zich voorstellen, dat een gehuwd man, een man aan wien daarenboven zoo hooge en eervolle wetenschappelijke betrekkingen waren opgedragen, nu wel voor goed van alle pool-expeditieën zou hebben afgezien, de omstandigheden brachten mede, dat hij reeds in 't volgend jaar weer naar het Noorden stevende, en wel ditmaal misschien min of meer tegen zijn wil, althans tegen zijn bedoeling. Bij de straks genoemde reis van 1861 had zekere driehoeksmeting, die er bij noodig was, door bijzondere omstandigheden slechts ten deele kunnen plaats hebben, en nu werd grootendeels op staatskosten een nieuwe kleinere tocht georganiseerd, om het ontbrekende aan te vullen, en dan tevens nog zooveel mogelijk andere observaties te doen. De heer K. Chydenius, die bestemd was aan het hoofd van dezen tocht te staan, werd te midden der voorbereidselen door ziekte overvallen. Nordenskjöld werd uitgenoodigd die voorbereidselen verder te leiden; en nadat kort daarop Chydenius overleed, was hij als van zelf de aangewezen man, om

diens plaats geheel te vervullen. Nadat het hoofdoel van den tocht was bereikt, nadat daarenboven het zuidelijk deel van Spitsbergen was in kaart gebracht, en wat zijn fauna en flora betrof, nauwkeuriger geobserveerd, stevende men tegen den herfst noordwaarts, daar de zee bijzonder vrij van ijs was, en men dus eenige hoop had, bij deze gelegenheid nader aan de pool te kunnen komen dan waar nog ooit enig schip met wetenschappelijke mannen geweest was. Wij kunnen ons de teleurstelling van Nordenskjöld en zijne medereizigers voorstellen, toen zij al spoedig eenige booten met walrusvangers ontdekten, die schipbreuk hadden geleden, en die dus door hen moesten opgenomen worden. De menschlievendheid liet hun geen keus. Zij waren niet voldoende geproviandeerd en hadden geen voldoende ruimte, om ook met deze schipbreukelingen toch noordwaarts te blijven koers houden. Zij moesten onmiddellijk den boeg wenden, om zoodra mogelijk huiswaarts te keeren en de walrusvaarders aan den vasten wal te brengen. Het hart voor de individuen moest zegevieren over het hart voor de wetenschap; de geschikte tijd was inmiddels voorbijgegaan en zij moesten hun liefelijken droom van misschien de hoogste noordelijke breedte, die nog ooit was bereikt, door hunne instrumenten te kunnen constateeren, opgeven.

Zou dit dan de laatste tocht van den koenen reiziger zijn? Neen: eigenlijk begint eerst nu zijn voornaamste werkzaamheid op dit gebied; nu vangt eerst de reeks dier vele expeditiën aan, aan het hoofd waarvan hij gestaan heeft. Wel schrijft hij zelf in de straks aangehaalde biografie, nadat hij zijn huwelijk heeft meegedeeld: "ik gaf nu natuurlijk alle gedachte aan verdere arctische reizen op," en wel had dit laatste tochtje door den dood van Chydenius een min of meer toevallig karakter gedragen, zoodat hij er althans na afloop daarvan voor goed van had kunnen afzien; maar 't schijnt wel dat de poolstreken voor wie er eenmaal geweest is, een betooverende aantrekkelijkheid bezitten. Het zou

misschien de vraag kunnen zijn, of het voor de rechtbank der hoogste zedelijkheid te verdedigen is, dat een man, die vrouw en kinderen heeft, en die een positie bekleedt als Nordenskjöld, telkens voor geruimen tijd zijn gezin en zijn werkring verlaat, om zich aan vele en groote gevaren te gaan blootstellen. Doch liever dan ons te verdiepen in 't geen voor en tegen zou kunnen gezegd worden, willen wij uit een practisch oogpunt ons verblijden, dat er mannen gevonden worden, wier geweten zich daartegen niet verzet, willen wij ons verblijden dat dientengevolge ook de meest wetenschappelijk gevormde krachten zich aan de exploratie der poolstreken hebben kunnen wijden.

Wat Nordenskjöld betreft, hij scheen er niet meer van te kunnen afzien. Want, was hij ook de eerstvolgende jaren soms vrij lang achtereen te huis, toch maakte hij, als chef, zoowel de Zweedsche Noordpool-expeditie van 1868 als die van 1872 mede, en deed hij zelfs in dien tusschentijd nog een tocht naar Groenland, die behalve andere onderzoekingen, vooral ten doel had om uit te maken, of rendieren boven honden, dan wel honden boven rendieren zouden te verkiezen zijn voor geprojecteerde sledetochten over het ijs in 't hooge Noorden. Wij zullen niet bij elk dezer tochten afzonderlijk stilstaan, hoe hoog de waarde er ook van was, vooral van de eerstgenoemde, waarbij men doordrong tot $81^{\circ} 42'$, de hoogste noorderbreedte die ooit in 't oude halfmond is bereikt. Wij zullen Nordenskjöld niet op die afzonderlijke reizen trachten te vergezellen, omdat voor den niet deskundige het noemen der verschillende wetenschappelijke resultaten, die men verkreeg, betrekkelijk weinig waarde heeft, en het toch voornamelijk die resultaten alleen zijn, die de eene Noordpool-expeditie van de andere onderscheiden. 't Is ons in deze schets niet te doen om die verschillende resultaten, en 't zou ook wat de ruimte betreft ondoenlijk zijn, er slechts een overzicht van te geven. Om ons het beeld van Nordenskjöld voor den geest te roepen, zij 't genoeg

op te merken, dat hij ook van deze beide tochten in alle opzichten de ziel was, en dat, behalve aan den commandant van 't schip, telken male aan hem bovenal het succes der reis was te danken.

Intusschen werden er in dezelfde jaren nog geheel andere eischen aan hem gesteld. In 1866 was hij lid van de jury voor de Scandinavische tentoonstelling te Stockholm. In 1867 begaf hij zich met prof. Angström naar Parijs, om een normalen meter en een normaal kilogram, op last van 't Zweedsche gouvernement vervaardigd, te vergelijken met de prototypen, die in het Conservatoire des Arts en Métiers aldaar bewaard worden. Die reis gaf hem tevens gelegenheid de Parijsche wereldtentoonstelling van 1867 te bezoeken, en met vele erkende autoriteiten op wetenschappelijk gebied in persoonlijk contact te komen. Daarenboven kwam weldra ook het staatkundig leven zijn diensten vorderen. Als zoon van een geboren Zweedsch edelman had hij recht van zitting in de adelskamer der Vertegenwoordiging. Hij heeft er dan ook een paar zittingen van bijgewoond, maar zonder ooit te spreken, zonder zelfs — naar zijn eigen getuigenis — met veel belangstelling de debatten te volgen. Doch na de invoering van het nieuwe stelsel van vertegenwoordiging werd hij in 1869 door de liberale partij kandidaat gesteld voor een zetel in den landdag, en van 1869—1871 bekleedde hij als vurig liberaal dien zetel met zekere ingegenomenheid. Het schijnt echter, dat hier het ware veld voor zijn werkzaamheid niet lag. Uit niets blijkt, dat hij eenigen overwegenden invloed op den gang der zaken in 't algemeen uitoefende, de beide voorstellen, door hem persoonlijk in den landdag ingeleverd en verdedigd, betroffen alleen zekere wetenschappelijke staatsinstellingen (het geologisch bureau en het technisch instituut) en hadden weinig succes.

Behalve de genoemde pool-expeditiën heeft Nordenskjöld nog andere arctische tochten georganiseerd en volbracht, die van de eerstgenoemden eenigszins scherp behooren onderscheiden te worden. Hadden de pooltochten een zuiver wetenschappelijk doel gehad, onze geleerde zon nu ook op reizen, waarmee tevens wellicht voor handel en nijverheid een practisch resultaat zou kunnen bereikt worden. Hij was op grond van zijne studiën en ervaringen van oordeel, dat het in sommige jaargetijden mogelijk en betrekkelijk gemakkelijk zijn zou, noordelijk langs Europa zeilende en dus o. a. de Karische zee bevarende, de monden van de rivieren de Obi en de Jenissei in Siberië te bereiken. Hij wenschte met zulk een tocht, ja, ook wel wetenschappelijke oogmerken te bereiken, en deze betrekkelijk onontgonnen streken uit het oogpunt van geologie, zoowel als van zoölogie en botanie, nader te leeren kennen; maar het was ditmaal toch niet alleen voor de wetenschap, dat hij uitging: hij hoopte ook een nieuwen weg te openen voor den handel op Siberië. En in beide opzichten bereikte hij zijn doel volkomen. Zelden of nooit is een tocht in de Noordelijke IJzeeën zoo volkomen kunnen uitgevoerd worden naar het daarvoor opgemaakt programma, en zelden of nooit is wat men zocht zoo volkomen en in allen deele gevonden als bij de reis, die hij met een klein zeilvaartuig, van Tromsø uit, in het jaar 1875 voor de genoemde doeleinden ondernam. Had de Karische zee tot dus verre den bijnaam gehad van "ijskelder van het Noorden", nu bleek het, dat de berekeningen van Nordenskjöld niet hadden gefaald, toen hij tot de overtuiging was gekomen, dat het niet anders kon, of zij moest in de herfstmaanden bijna geheel vrij van ijs zijn. Groot was het gejuich, waarmee de reiziger in Siberië werd ontvangen. En toen hij en zijn tochtgenooten het schip met de bemanning langs denzelfden weg de terugreis hadden doen ondernemen, maar zelve te land over Jenisseisk, Eka-

terineburg, Moskou, Petersburg en Helsingfors naar Zweden terugkeerden, werden zij overal in de groote steden niet alleen bij de wetenschappelijke, maar ook bij de commercieele kringen met eer overladen, en als waren zij ontdekkers eener nieuwe wereld begroet.

Toch werd het behaalde succes niet door allen als onomstootelijk beschouwd. Daar waren er die beweerden, dat 1875 een bijzonder gelukkig ijsjaar was geweest, maar dat het te bezien zou staan, of in ieder najaar de bedoelde tocht zou kunnen gedaan worden. Welnu, Nordenskjöld was bereid, hetzelfde nog eens te doen, ja stelde voor, de reis reeds in den eerstvolgenden herfst te herhalen. Hij wilde dat te liever, omdat de rijke oogst van natuurvoortbrengselen, in 1875 meegebracht, hem de gegronde hoop deed koesteren, dat er in de Karische zee en omstreken nog wel meer zou te vinden zijn. Hij verklaarde zich dus beschikbaar, en zijn voorstel werd met geestdrift ontvangen. Was 't vroeger wel eens moeielijk geweest, de noodige fondsen te vinden, voor dezen tweeden Jenissei-tocht was het geld voorhanden, zoodra er maar over gesproken werd. Wel deed er zich voor Nordenskjöld zelven een kleine moeielijkheid op, daar hij in de eerste helft van 1875 in Amerika zijn moest als jury-lid voor de wereld-tentoonstelling te Philadelphia, maar wat beteekent zulk een kleinigheid als een reisje naar Amerika voor een man, die zijn halve leven op de wateren gezwalkt heeft? Hij zou wel zorgen, tijdig weer thuis te zijn. En het geschiedde alzoo. Den 1sten Juli kwam hij van Philadelphia terug, en stapte om zoo te zeggen van het eene schip over op het andere, dat inmiddels voor een tweeden tocht naar de Jenessei- en Obi-monden was klaar gemaakt en uitgerust. Reeds den 15^{den} Augustus was het doel ten tweedenmale bereikt, niettegenstaande de reiziger zich voor zijne wetenschappelijke doeleinden hier en daar had opgehouden. Ongeveer gelijktijdig met Nordenskjöld en de zijnen was een andere expeditie

over land naar Siberië vertrokken, en de afspraak was, dat de gezamenlijke reizigers elkaar aan den mond der Jenissei zouden trachten te ontmoeten. Doch zeventien dagen lang zag Nordenskjöld te vergeefs naar het andere reisgezelschap uit, en eindelijk keerde hij, in dit ééne opzicht teleurgesteld, langs denzelfden weg dien hij gekomen was, naar huis terug. In dit ééne opzicht teleurgesteld, want alle andere doeleinden der reis waren volkomen bereikt, en voor goed had hij nu bij belanghebbenden en belangstellenden de overtuiging gevestigd, dat de Karische zee in een gedeelte van 't jaar zeer goed te bevaren is, dat dit gedeelte van 't jaar lang genoeg duurt, om van Noorwegen of Zweden uit de reis uit en thuis te maken, en dat er dus geen redelijk bezwaar meer kon bestaan, om den nieuwen handelsweg tusschen Scandinavie en Siberië voor geopend te verklaren.

Aan tal van tochten in de noordelijke streken had dus Nordenskjöld reeds deel genomen, bij niet weinigen daarvan had hij zelf aan het hoofd gestaan, toen het voornemen in hem rijpte, die langere reis te ondernemen, waarvan wij de *Vega* het laatste deel zagen beginnen, toen wij ons aan den aanvang van deze schets met onze gedachten naar Vlissingen verplaatsten, die langere reis, die den naam van Nordenskjöld, hoewel ook vroeger reeds beroemd, thans doet leven op de lippen van allen, die op eenige wetenschappelijke beschaving aanspraak mogen maken.

Wat was het doel van dien tocht en wat verleent hem zoo buitengewone belangrijkheid? Nu het tot tweemaal toe mogelijk gebleken was, van Noorwegen uit, het noordelijk Siberië te bereiken, kwam van zelf de oude vraag weer boven, of het dan ook niet mogelijk zijn zou, nog verder oostwaarts door te dringen tot de Behringstraat, die Azië van Amerika scheidt, en door die Behringstraat zuidwaarts stevenende Japan en China te bereiken.

Een oude vraag was het, zeg ik, aan welke beantwoording hier in Nederland en elders reeds voor drie honderd jaren schatten gelds en menig kostbaar menschenleven, maar altijd te vergeefs, zijn opgeofferd. Vooral de tocht van Heemskerk en Barents en hun overwintering op Nova-Zembla is zoozeer in de herinnering van ons Nederlanders blijven voortleven, dat wij niet in het breede ons behoeven voor den geest terug te roepen, wat er in die eeuw gedaan was om het doel te bereiken, en hoe de pogingen daartoe ten eenemale zijn mislukt. Het gold reeds toen de vraag, een korteren weg naar den grooten Oceaan en zijn rijke havens te vinden, zoodat de Kaap de Goede Hoop niet langer zou behoeven omzeild te worden. Hoe hoog gewicht er aan het vinden van dien nieuwen weg werd gehecht, en hoe diep men ook hier te lande teleurgesteld was, toen er in de 16de eeuw zoo menige poging toe gedaan was, altijd zonder vrucht, het blijkt o. a. uit een resolutie van de Staten-Generaal van 13 April 1596, die dezer dagen door de dagbladen werd in herinnering gebracht en die aldus luidt:

“Die gedeputeerde van de Heeren Staten van Holland verclaren dat sij heure principalen geadviseerd hebbende op de hervattinge van het voyage naer China ende Japan benoorden om, deselve voyage affgeslagen hebben, ten aanzien van de groote costen, die nu twee jaren achter den anderen, om de reyse te versoecken te vergeeffs aangewend zijn, maar dat Haere E. goet gevonde ende geconsenteerd hebben, midts tgevolgh van de andere provincien, bij zoeverre datter eenige coopluyden aventuriers bij compagnie ofte anderssins de voerscreven reyse op heure costen ende risique, zonder de schepen ende 't geld van den lande, zouden begeren te verzeucken, dat men dezelve aventuriers de

reyse gevonden ende gedaen hebbende, daarvan brengende goet ende gelooffelyck bescheyt, tot haerlyuder weder compste zal vereeren mette somme van vijffentwintich duysent gulden eens. Item daarenboven accorderen den vrydom voer twee jaren van convoyen der goederen, die zij uit deze landen naer China oft Japan zullen transporteren, ende noch vrydom voer den tyt van acht jaren van de goederen die zy wt China ofte Japan in dese landen zullen brengen. Waerop geadviseert wesende hebben die gedeputeerde van danderen provincien hen daermede geconformeert, die van Seeland opt welbehagen van heure principalen, maer die van Utrecht hebben verclaert nyet consenteren in de vereeringe van xxvM."

Niemand schijnt den moed gehad te hebben, naar den uitgeloofden prijs te dingen; althans de tocht is niet gedaan, en de som dus niet uitbetaald. In 't algemeen zijn de pogingen, die in de 16de eeuw met zoo weinig uitslag waren bekroond, sedert geheel opgegeven en in volgende eeuwen nooit herhaald. Maar geen wonder dat, nu Nordenskjöld tweemaal achtereen zoo ver oostwaarts was doorgedrongen, betrekkelijk zonder moeite of gevaar, geen wonder dat nu de oude zaak weer ter sprake kwam, geen wonder dat de koene reiziger zelf blaakte van geestdrift en verlangen, om ook dit te volbrengen, en zodoende op alles wat hij tot dusver gedaan had de kroon te gaan opzetten. Wel is waar had de zaak, uit commerciëel oogpunt beschouwd, niet meer dat belang, dat men er drie eenwen geleden aan hechtte. Immers sedert het reuzenwerk van de Lesseps is tot stand gekomen, sedert het kanaal van Suez gegraven is en gebruikt wordt, is de weg naar den grooten Oceaan zeer veel korter, en is de omringing van de Kaap de Goede Hoop onnoodig geworden.

Toch spreekt het wel van zelf, dat het van wetenschappelijk standpunt bezien, tot vermeerdering van de kennis van onze aardbol, ook nu van het hoogste gewicht bleef, zoo mogelijk den noordelijken weg te vinden. En Nordenskjöld had er allen moed op, dat die thans zou kunnen gevonden en gevolgd worden. Wat hulpmiddelen van allerlei aard betreft, zijn wij zoozeer gezegend boven onze voorvaders van de 16de eeuw, dat zoo er ook maar iets van dezelfde volharding en den zelfden moed te vinden was, die toen aan de zaak werd ten koste gelegd, die zaak nu oneindig meer kans van slagen hebben zou. Daarenboven, al was ook het geheele traject nooit door eenig schip afgelegd, sedert zijne reizen naar de Jenissei-monden kon men veilig zeggen, dat bij gedeelten de reis wel door verschillende schepen op onderscheiden tijd was volbracht, misschien met uitzondering alleen van de omzeiling van kaap Tsjeljuskin, het meest noordelijke punt van 't vaste land der oude wereld. Wel had licht deze of gene visschersboot ook de zeën noordelijk van dit punt bevaren, wel beweerde men dat de naam zelf van de kaap ontleend was aan dien van een stuurman die haar had omzeild, maar 't ontbrak toch wat dit punt betreft aan zekere berichten en in ieder geval aan eenigszins betrouwbare geografische gegevens.

Dit een en ander maakte het plan om de pogingen tot bereiking van de Behringstraat te hervatten, eensdeels lichter uitvoerbaar, andersdeels toch nog aanlokkelijk genoeg, zoowel wat wetenschappelijke onderzoekingen als wat ongedachte avonturen betreft, om het verlangen van een man als Nordenskjöld te prikkelen. Daarenboven waren zijne bevindingen aan den mond der rivieren de Obi en de Jenissei van dien aard, dat hij meende met grond op het welslagen van zulk een onderneming te kunnen rekenen. Immers de genoemde rivieren brachten na den zomer, die in 't zuidelijker deel van Siberië vrij heet kan zijn, een groote massa water van betrekkelijk hooge temperatuur in de noordelijke

zeën. En terwijl de strooming daarvan zich eerst alleen in vrij noordelijke richting beweegt, liet het zich aanzien dat zij tengevolge van de aswenteling der aarde zich weldra meer oostwaarts moest wenden, zoodat er in den herfst altijd een min of meer open geul evenwijdig met de noordkusten van Azië kon verwacht worden. Was dit het geval, dan kon hij de hoop koesteren, met betrekkelijk geringen overlast van het ijs, de Behringstraat en daarmee het reeds zoo lang gewenschte doel te bereiken. Ook vermoedde hij uit allerlei verschijnselen, o. a. uit het spoedig weêrkeeren van het drijfijz op deze kusten, zoodra maar de wind eenigen tijd noord geweest was, dat deze Siberische zee van de eigenlijke poolzee was gescheiden door een reeks van eilanden, waarvan alleen Wrangelland en de Nieuw-Siberische eilanden bekend waren.

Nadat hij zijne studiën en berekeningen omtrent deze en dergelijke punten zoo veel mogelijk had voortgezet, bracht hij het stoute plan te berde, om nu de mislukte pogingen van de 16de eeuw voort te zetten, en zoo mogelijk het eeuwen te voren vergeefs gezochte deel te bereiken. In eene uitvoerige memorie aan het Zweedsche gouvernement daaromtrent overgelegd, stelde hij op den voorgrond, dat indien de Behringstraat niet mocht worden bereikt, toch de tocht volstrekt niet als vruchteloos zou behoeven beschouwd te worden. Voor geologie en geografie beide, niet minder voor botanie en zoölogie, vooral ook voor de meer en meer opkomende wetenschap der meteorologie achtte hij een reis van wetenschappelijke mannen in die streken van het allerhoogste gewicht. Voor de meteorologie inzonderheid, want voor haar werd het altijd meer een levensbehoefte, de verdeeling van water en land, de temperatuur en de meerdere of mindere ziltheid van het water, den luchtdruk, den toestand van het ijs enz., langs de weinig bekende noordkusten van Azië te leeren kennen.

En zijn denkbeelden vonden ingang. De kosten der expeditie,

die op ongeveer f 240.000 geschat waren, werden voor meer dan de helft gedragen door Oscar Dickson, een handelaar in Gothenburg, die ook voor vorige tochten van Nordenskjöld zeer belangrijke sommen had beschikbaar gesteld. Nevens hem plaatste zich Alexander Sibiriakoff, een landeigenaar uit Siberië, mede door vroegere giften voor dergelijke doeleinden reeds bekend. En koning Oscar bleef niet achter, de koning van Zweden, die reeds zoo menig blijk van belangstelling in wetenschappelijke ondernemingen had gegeven, en die ook nu uit eigen fondsen een vorstelijke som beschikbaar stelde. De regeering had wel reeds vroeger te kennen gegeven, niet langer subsidies voor noordelijke tochten te kunnen verleenen, maar zij kwam in zooverre van dit voornemen terug, dat zij 18000 kronen aan de zaken koste legde en haar daarenboven bevorderde door milde bepalingen omtrent officieren en manschappen, die den tocht zouden willen meêdoen. Zoo werd dan de stoomboot *Vega* aangekocht, een bark met stoomvermogen, die expresselijk voor de ijsvaart was ingericht; zij werd voor twee jaren geproviandeerd; er werd een keus gedaan¹ onder de vele geleerden, zee-officieren en manschappen die zich hadden aangeboden, en 13 Juli 1878 kon de expeditie uitvaren, verzeld van de beste wenschen van allen, die in de wetenschappelijke vraagstukken van den tijd belang stelden.

Die goede wenschen zijn in ruime mate vervuld geworden. Al is er een betrekkelijk lange tijd verlopen tusschen het oog-

¹ Als de voornaamste deelhebbers van den tocht moeten behalve Nordenskjöld zelven en Palander den scheepskommandant, genoemd worden de heeren: Brusewitz, eerste officier, dr. Kjellmann, botanicus, dr. Stuxberg, zoöloog, dr. Almquist, medicus, Bove, luitenant bij de Italiaansche Marine, belast met de zorg voor de chronometers en de astronomische observaties, luitenant Hovgaard van de Deensche Marine en luitenant Nordquist van de Russische scherpshutters.

blik dat de *Vega* Gothenburg verliet, 13 Juli 1878 en den 2den Sept. 1879, toen zij te Yokohama het anker liet vallen, de reis is volbracht en heeft, voor zoover men daarover thans reeds oordeelen kan, de schitterendste resultaten opgeleverd. Ook bij dezen tocht, hoewel de belangrijkste van allen die Nordenskjöld deed, willen wij niet uitvoerig stilstaan, deels om de zelfde redenen die er ons van deden afzien, hem in gedachten op al zijn vroegere reizen te vergezellen, deels ook omdat naar de dagbladen meedeelen, Nordenskjöld zelf een uitvoerig verslag van deze reis hoopt te geven. ¹ Genoeg zij het te zeggen, dat de *Vega* een goed eind weegs werd begeleid door drie andere schepen, twee waarvan voor de Jenissei bestemd waren, terwijl de derde, de *Lena* genaamd, meê de genoemde kaap Tsjeljuskin heeft omgevaren, en eerst voor de mondigen der rivier de Lena, naar wie zij genoemd was, van Nordenskjöld en de zijnen heeft afscheid genomen. Van dat punt, waar trouwens reeds meer dan de helft van den weg naar de Behringstraat was afgelegd, ving nu de *Vega* haren eenzamen tocht aan. Die tocht was in den beginne buitengewoon voorspoedig. Had men nog in gezelschap der *Lena*, bij het omvaren van de gevreesde kaap Tsjeljuskin, met geen noemenswaardige moeijelijkheden te kampen gehad, ook nu bleef de toestand van het ijs gunstig. Wel werd er ijs ontmoet, maar 't was zulk bros, half ontdooid drijfijis, dat er geen overlast en alleen eenige kleine vertraging door ontstond. Tegen het einde van den tocht echter zouden de kansen plotseling keeren. Toen het reisgezelschap nog slechts ongeveer 115 zeemijlen van den ingang der Behringstraat verwijderd was, bleek het niet langer mogelijk zich door het ijs, dat in de laatste dagen al dikker en vaster geworden was, heen

¹ Een uitgewerkt reisjournaal door Palander geschreven, verscheen v ertaald in het feuilleton van het "Nieuws van den Dag" van 21 April 1880 sqq.

te werken. De Vega lag ingesloten en weldra bestond er geen twijfel meer, zij moest overwinteren en tot den volgenden zomer ingesloten blijven. Niet minder dan 294 dagen (van 28 Sept. 1878 tot 18 Juli 1879) was zij tot werkeloosheid gedoemd. Wat geweldige teleurstelling hierdoor aan de reizigers berokkend werd, behoeft wel niet uitdrukkelijk te worden gezegd. Die teleurstelling was te grooter, omdat de afstand zoo luttel was, die hen nog van de Behringstraat scheidde. Waren zij slechts 3 dagen vroeger daar geweest, waar zij nu waren ingevroren, dan had zeer stellig de reis in eens, zonder overwintering, kunnen afloopen. Ja, wat meer is, Nordenskjöld bemerkte, dat verder oostwaarts de zee weer open was, en dat dus wellicht één uur stoomens, indien men maar had kunnen voortgaan, de Vega in bevaarbaar water zou hebben gebracht. Intusschen, hoe droevig de zaak ook was, zij had vele lichtzijden. Men had een zeer veilige ligplaats; men was niet ver van het vasteland, zoodat daarmee gemakkelijk gemeenschap kon onderhouden worden, en aangezien het punt van overwintering niet zoo bijzonder noordelijk lag, ongeveer 67° , had men ook op de kortste dagen nog vijf uren daglicht. Wie verder meenen mocht dat, nu de Vega stil lag, ook hare bemanning werkeloos moest zijn, zou ten eenemale buiten deze kloeke en volijverige mannen hebben gerekend. Integendeel, er is in deze maanden hard gewerkt, om de streek, waar men zich bevond, nader te leeren kennen, en een rijke buit van natuurvoortbrengselen op allerlei gebied werd bijeengebracht. Zoowel ter zee als op de kust werden allerlei waarnemingen gedaan; en daarenboven ging men het land eenigszins dieper in, om met de bewoners van deze onbekende noordelijke streken van Siberië onderhandelingen aan te knopen, en zodoende de volkenkennis te verrijken. Is ook geheel noordelijk Azië aan de Russen onderworpen, de kuststreken worden veelal door weinig bekende Nomadenstammen als de Samoeden, de Jakoeten enz. hier meer bepaald

de Tsjoektsen bewoond; en 't mocht wel inderdaad de moeite loonen, deze natuurmenschen te bestudeeren, al was het ook in den beginne zeer moeielijk zich verstaanbaar te maken, en al bleef het gebrek aan kennis hunner taal steeds een groote hinderpaal.

Een van de eerste zorgen van Nordenskjöld, zoodra het vast stond, dat men moest overwinteren, was deze geweest, zoo mogelijk eenig bericht naar Zweden af te zenden. De pogingen daartoe waren echter telkens mislukt, tot er eindelijk een brief van 7 Januari, met een postscriptum van 20 Februari, door middel van eenige inboorlingen naar de naastbij gelegen stad Nishni-Kalyminsk kon verzonden worden. Die brief heeft dan ook Zweden bereikt, maar zoo laat, dat men daar reeds, ongerust geworden, een andere stoomboot, die naar onzen reiziger den naam van *Nordenskjöld* droeg, had uitgezonden, om de verlorenen op te zoeken ¹. Toen echter het genoemde schrijven in Zweden was aangekomen, waren de gemoederen ten volle gerust gesteld. Men begreep, dat men niet spoedig weer iets zou kunnen vernemen, en wachtte eerst geduldig, later met eenige spanning, nieuwe tijdingen af. Eindelijk, den 3^{den} September, werd een telegram uit Yokohama, aan den koning van Zweden gericht, ontvangen, dat terstond in alle mogelijke Europeesche dagbladen werd opgenomen, het bericht inhoudende, dat den vorigen dag de *Vega* aldaar behouden was binnengekomen. Na de lange overwintering had het schip eerst den 18^{den} Juli de reis kunnen voortzetten en den 20sten daarop, des voormiddags te 11 ure reeds, was men met de vlag in top en onder de salvo's van 't geschut, de Behringstraat binnengeloopen. Na zoowel op de Amerikaansche als op de Aziatische

¹ Uit de dagbladen werd bekend, hoe deze stoomboot een vrij moeielijke reis had, schipbreuk leed, en eerst dezer dagen, na hersteld te zijn, de terugreis van Yokohama heeft kunnen aanvaarden.

kusten te hebben aangehouden, en een kort bezoek te hebben gebracht op het Behring-eiland, had men naar Yokohama koers gezet, en hoewel het einde der reis nog door storm en onweder gekenmerkt werd, zoodat de groote mast zelfs door bliksem gekliefd en enkele manschappen licht verwond werden, Yokohama was bereikt: den 2^{den} September, des avonds te half elf ure had men er het anker laten vallen. Nadat de eerste poging reeds 326 jaren te voren was in 't werk gesteld en mislukt, was nu eindelijk de reis langs de noordoost-passage een feit geworden. ”””

Na een verblijf te Yokohama van ongeveer 14 dagen, werd de terugtocht ondernomen. Op dien terugtocht, die niet weder beoorden om, maar langs den gewonen weg en door het Suez-kanal plaats had, stapte de beroemde reiziger te Napels aan wal, om terwijl zijn schip naar de reede van Vlissingen zou vertrekken en hem daar weer zou afwachten, een bezoek te brengen aan Napels, Rome en Parijs. Hoe hij in die verschillende steden ontvangen is, hoe zijn tocht door Europa in waarheid een triomftocht heeten mocht, de dagbladen hebben er uitvoerig melding van gemaakt. Ook Amsterdam had gehoopt den reiziger te mogen ontvangen. Maar hij was te zeer beperkt in zijn tijd ¹; koning Oscar wachtte hem met ongeduld, en ook geheel Zweden was in zekere spanning om hem in te halen, een spanning, die niet dan hoogst noodzakelijk mocht worden verlengd. In Napels, in Rome, in Parijs werd hij met ridder- en commandeurskruisen, met eere-

¹ Daar schijnt echter zeer gegronde hoop te bestaan, dat Nordenskjöld nog in dit zelfde jaar Nederland zal bezoeken. Moge hij er dan met geestdrift en waardeering ontvangen worden, gelijk hij van zijn kant onlangs in een schrijven toonde de Hollanders, en inzonderheid ook hun vroegere en latere tochten in de Noordpoolgewesten, op hoogen prijs te stellen.

medailles en gedenkpenningen als overladen, en 't mag wel voor een deel aan afmatting ten gevolge van allerlei gastmalen en feestavonden zijn toe te schrijven geweest, dat hij wenschte de inscheping te Vlissingen zoo onopgemerkt en stil mogelijk te doen plaats hebben.

Nu deze regelen in de handen onzer lezers komen, is de korte reis van Vlissingen over Kopenhagen naar Stokholm reeds sedert lang volbracht, en zijn in Zweden de gemoederen weer eenigermate tot kalmte gekomen na de dagen, waarin men aan zijn vreugde en zijn rechtmatigen volkstrots den vrijen teugel heeft gevierd.

Volgens de berichten der dagbladen was de ontvangst buitengewoon schitterend. Oorlogschepen, waarop zich bijna de geheele volksvertegenwoordiging bevond, benevens vele andere stoombooten met deputaties en corporaties aan boord, reisden de *Vega* te gemoet, en de koning zelf bepaalde het aantal vreugdeschoten, waarmeê hare aankomst den volke zou worden verkondigd. Nordenskjöld, die gelijk wij zagen reeds tot den adelstand behoorde, werd tot baron verheven, en bij den landdag werden voorstellen ingediend om aan hem zelve en aan Palander levenslange pensioenen toe te kennen, als ook om daarenboven een aanzienlijke som beschikbaar te stellen, die als eeregift zou worden verdeeld onder allen, die aan den tocht hadden deelgenomen. Het roer der *Vega* werd aangevraagd voor het rijks-museum, om als kostbare reliquie aldaar bewaard te blijven. Feestelijkheden op groote schaal werden georganiseerd, en ook na afloop daarvan weergalmden in Zweden's hoofdstad nog dagen lang van tijd tot tijd de vreugdekreten ter eere van Nordenskjöld en van zijn kloeke reisgenooten.

Doch wij, die geen Zweden zijn maar Hollanders, wij willen ons in de ontvangst te Stokholm maar niet langer verdiepen, wij willen ons liever weer begeven naar 't Vlissingche zeestrand, waar wij bij den aanvang van deze schets verwijlden, en van daar

de *Vega* met hare kloeke bemanning en haar rijken buit nog eenige oogenblikken nastaren.

Ja, 't is bijna hard, haar Neerland's kusten te zien langs varen, zonder dat ons Nederlandsche volk eenig deel heeft aan de eer der welgeslaagde onderneming. In het land der Heemskerken en der Barentsen mag wel een soort van weemoed gevoeld worden, dat nu een andere natie gaat strijken met de lauweren, vroeger door de onzen met zooveel inspanning gezocht. En zelfs geen enkele Nederlander heeft nu de reis mee gemaakt. Hebben behalve Zweden ook Denemarken, Rusland en Italië hun aandeel geleverd voor de rij dier wetenschappelijke mannen, die met en onder Nordenskjöld de zege bevochten, Nederland was niet vertegenwoordigd; en toch — hoezeer hadden wij gewenscht dat, toen de blauw-gele vlag in de Behringstraat werd geheschen, zij ook reeds daar behalve door Denen, Russen en Italianen, door een vertegenwoordiger van onze driekleur had mogen worden begroet.

Daar glijdt de *Vega* langs Nederland's duinen, en wij hebben niets gedaan om haar hare taak te helpen volvoeren, en dus ook in hare glorie te deelen. Doch laat ons niet klagen. Is het ons naar aanleiding der Paris-Murcie in den laatsten tijd — misschien tot vervelens toe — voorgehouden, dat de weldadigheid, de menschlievendheid geen landsgrenzen meer kent, laat ons bedenken, dat het met de wetenschap en de beschaving even zoo gesteld is, en laat ons dus in de behaalde overwinning ons hartelijk verblijden, ook al moesten andere natiën in dezen ons voorgaan. Blijven wij toch ietwat naijverig, welnu! er zijn op dit gebied ook nog andere lauweren te plukken. Nu de noordoost-passage gevonden is, ligt het bezoeken der Noordpool aan de beurt. Nu het eene doel bereikt is, zal 't weldra misschien blijken, dat ook het andere niet langer een hersenschim behoeft te zijn. Zal Nederland misschien daár zijn lauweren gaan herwinnen? Aan

kloeke zeelieden en aan wetenschappelijke zeevaarders ontbreekt het ons ook in de 19de eeuw zeker evenmin als in de 16de. Namen als Koolemans Beijnen, de Bruijne en anderen bewijzen, dat Nederland te dezen opzichte nog niet is verbasterd. Daarenboven, het nationale eergevoel op dit gebied herleeft. De tochten der kleine *Willem Barents* hebben bij duizenden in den lande de sluimerende belangstelling weer gewekt. Maar de hooge kosten! — Zie, de *Vega*, die ons hier bij 't Vlissingsche badhuis voorbijstoomt, heeft in haar longroom, onder het portret van koning Oscar, ook de beeltenissen hangen van Oscar Dickson en van Alexander Sibiriakoff, en ik zou willen vragen: Waar blijven *onze* grootmogenden op finantieel gebied? Houdt de mildheid wel altijd gelijken tred met het verlangen, dat ons vaderland nogmaals met eere genoemd worde onder die zeemogendheden, waar niet alleen om geldelijk gewin, maar ook in dienst der wetenschap het zeil wordt omhoog gehaald? Ik stel het zeer op prijs, wanneer velen *iets* doen, en ik lees dus werkelijk met zekere voldoening de berichten omtrent vaatjes haring of busjes chocolade en flesschen bier of wijn, die ter proviandeering van onze Willem-Barents-mannen worden beschikbaar gesteld. Maar giften als die van den zweedschen koopman of den russischen mijnbezitter zijn, meen ik, onder de door hun rijkdom beroemde Hollanders nog niet voorgekomen; en toch deze helpen de wetenschap veel meer in eens vooruit.

Bevordering van de wetenschap, vermeerdering van de kennis van onzen aardbol, zal wel voorloopig de voornaamste vrucht van alle dergelijke ontdekkingsstochten blijven. Waar wij van Vlissingen's duinen de *Vega* het laatste gedeelten harer reis zien aanvaarden, komt als van zelve de vraag bij ons op, of die volbrachte reis ook werkelijk voor verkeer en handel nieuwe banen zou geopend hebben. Maar waar wij over die vraag peinzen, durven wij ter nauwernood ook maar een enkele poging tot beantwoor-

ding wagen. Wij zullen daarover over weinige jaren beter kunnen oordeelen.

Het meest algemeene gevoelen bij de deskundigen schijnt op dit oogenblik te zijn, dat wel de beide helften der Siberische IJzsee, de beide helften ten westen en ten oosten van kaap Tsjeljuskin, tengevolge van de Vega-reis meer als handelswegen zullen gebezigd worden, m. a. w. dat de mondingen van de Obi en de Jenessei met Scandinavië en geheel Europa, de monding van de Lena met de Behringstraat meer in handelsrapport zullen komen, maar dat de weg in zijn geheel nooit of althans vooreerst niet bruikbaar voor den handel zal blijken te zijn. Immers al bewijst de tocht der *Vega*, dat de reis kan gedaan worden, al mocht bij een eerstvolgende herhaling worden bewezen, dat de reis vrij gemakkelijk in één seizoen kan worden volbracht, 't is nu wel reeds overtuigend gebleken, dat er van een uit-en-thuis-reis zonder overwintering voorloopig nooit sprake zal kunnen zijn, en men beweert dat in dat geval de handel met dezen zeeweg weinig of niet zal gebaat zijn.

Maar wat heeft (gesteld de hoogst gespannen verwachting ware in dit opzicht verwezenlijkt), wat heeft het vinden van één handelsweg dan ook nog te beduiden in vergelijking met den rijken oogst van wetenschappelijke gegevens, door de *Vega* voor Europa meegebracht? De wetenschap vraagt niet naar een handelsweg meer of minder, of naar eenig ander practisch resultaat; de wetenschap vraagt naar vermeerdering van kennis alleen; de practische toepassing van die kennis volgt dan eerst later, volgt dikwijls in geheel anderen zin en niet zelden in veel rijker mate dan men zich ooit had durven voorstellen. Wie had ooit gedacht — zoo zeggen wij nu — wie had ooit gedacht, toen de physici van vorige eeuwen hun proeven namen met gewreven barnsteen of harsstangen, dat eenmaal de electriciteit in het verkeer der volken en op het gebied van handel en nijverheid een rol zou spelen,

als zij nu reeds doet door de telegrafie, en als zij wellicht spoedig door de electro-dynamische werktuigen al meer en meer doen zal? In gelijken zin zal er eenmaal wellicht gevraagd worden: "Wie had ooit gedacht, toen de mannen der 19de eeuw zoo voet voor voet de Noordpool naderden en de Poolgewesten doorkruisten, dat".... Ja, wat? Wij kunnen daarnaar in die zelfde 19de eeuw misschien zelfs niet gissen. Maar eere aan mannen als Nordenskjöld, die hun onderzoek voortzetten zonder ophouden en zonder ommezien, die toonen te gelooven dat vermeerdering van kennis, ook zonder zichtbare toepassing van die kennis, altijd der menschenwereld ten goede komt.

Over het persoonlijk karakter van Nordenskjöld, over zijn meer of minder aangename eigenschappen in den dagelijkschen omgang, is mij zoo goed als niets onder de oogen gekomen. De Italiaansche couranten, die zijn ontvangst in Napels en Rome bespreken, noemen hem eenigszins teruggetrokken en stroef, hoewel vol warmte en geestdrift als zijn lievelingsdenkbeelden ter sprake komen. Ik durf aan die beoordeeling weinig waarde hechten, omdat de gevolgtrekking te zeer voor de hand ligt, dat hier alleen aan 't verschil in landaard tusschen den noordelijken Zweed en den zuidelijken Italiaan moet gedacht worden. Maar hoe het zij, wij behoeven een man als hij is, wel allenminst te leeren kennen uit anderer uitspraken over hem: zijn eigen daden doen ons hem kennen. En terwijl wij de *Vega* nastaren, waar zij van ons vaderland naar Zweden terugkeert en wij in onze verbeelding ook hem zien staan op het dek, nu denken wij aan zijn verleden, aan zijn rusteloozen arbeid, zijn moed, zijn volharding, en komt hij zich voor onzen geest plaats en als de echte vertegenwoordiger der wetenschap, als een man, die niet aan een toeval of aan het geluk zijn roem te danken heeft, maar die na ernstige voorbereidende studiën en op goede grondslagen voortbouwde, zijn doel wist te bereiken. Zulke persoonlijkheden zijn het, die

den stoot weten te geven, waar dat noodig is, zulke persoonlijk-
heden zijn het, die ook anderen weten op te wekken en tot moedige
daden aan te sporen, ieder op zijn gebied. Daarom vooral zijn
zulke persoonlijkheden van zoo oneindig hooge waarde. Ja, nog
eens: *entre le passage du Nord-Est et Nordenskjöld, c'est Nor-*
denskjöld, qu'il faut choisir.

ERNST HAECKEL.

ERNST HAECKEL.

Het onderzoek der natuur stelt zich ten doel de verschijnselen in hun onderlingen samenhang te leeren kennen, ten einde door de kennis van hun "oorzakelijk verband" te komen tot de kennis van algemeene regelen, volgens welke de natuur werkzaam is. Omdat hier op den regel geen uitzondering bestaat, is men gewoon ze *natuurwetten* te noemen, waarbij men zich evenwel niet moet voorstellen dat de natuurwet ook buiten de natuur der dingen zoude bestaan. Zulk eene natuurwet is des te belangrijker naarmate zij algemeener is en de verschijnselen, welke zij verklaart, talrijker en veelsoortiger zijn. In dit opzicht was de wet, die Newton ontdekte, tot nog toe eenig. Want de *zwaartekracht* is eene verklaring zoowel van de bewegingen der hemellichamen als van de cohesie en adhaesie van alle lichamen op aarde. Wat door die wet verklaard wordt is dus zoo groot en uitgebreid en bevat zoo groote verscheidenheid van verschijnselen als men zich maar voorstellen kan, terwijl zij dagelijks door ieder kan opgemerkt worden in elk vallend lichaam en in alle voorwerpen waarvan men de zwaarte of den druk of ook de vastheid ziet of gevoelt. Er is, zegt Haeckel, na de ontdekking dezer wet geen andere ontdekt

in belangrijkheid met haar te vergelijken, dan alleen de *theorie der afstamming*, welke haar nog overtreft. Wat de theorie der zwaartekracht voor de anorganische of onbezielde wereld deed, dat vervult de theorie der afstamming voor de organische of bezielde natuur, want zij toont aan dat ook hier het mechanisme bestaat van werkende oorzaken. Zoo brengt zij tevens ook deze allerbelangrijkste waarheid aan 't licht, dat er een innig verband bestaat tusschen de bezielde en de onbezielde natuur, dat in de geheele wereld absolute noodwendigheid heerscht.

Aan deze uiterst belangrijke theorie is de naam van Charles Darwin ten nauwste verbonden, en niet ten onrechte. Zij was ook reeds een vermoeden van den wijsgeer Imm. Kant, en ook de groote dichter Goethe, die een genialen blik had in de kennis der vormen van het organische leven of in de organische morphologie, heeft vermoed dat in de afstamming de oplossing gelegen was van "het heilig raadsel der natuur". In 't begin dezer eeuw had Lamarck die theorie systematisch ontwikkeld. Doch de natuurkundigen van dien tijd waren niet in staat de waarheid zijner afstammingsleer te vatten en haar verder te ontwikkelen. Dit lag ten deele aan de onvoldoende bewijzen, met welke Lamarck zelf en de natuurkundigen na hem die theorie staaften, ten deele hieraan, dat die leer al te zeer in strijd was met het eens aangenomen geloof. Zij kon zich niet handhaven en moest wel in de schatting van eene onkundige menigte en van bevooroordeelde geleerden het onderspit delven in den strijd tegen het heerschende geloof. Eerst een halve eeuw na de uitgave van de *Philosophie zoologique* was de tijd gekomen waarop een "andere Newton" die natuurwet ontdekte, in welke de leer der afstamming een voldoende verklaring vindt. Gelijk het stelsel (van Copernicus) van de beweging der hemellichamen, meer bijzonder der planeten, zijne verklaring vond in de ontdekking van Newton, zoo wordt de leer der afstamming (van Lamarck) verklaard door de theorie van Darwin. Het is dan ook

tengevolge van die verklaring, dat de leer der afstamming, die dood gezwegen was, nadat zij gevallen was in den strijd tusschen Cuvier en St. Hilaire, nu tot een nieuw en een onvergankelijk leven is opgewekt.

De ontdekking van Darwin, welke hij in 1859 openbaar maakte in de uitgave van zijn boek over *Het ontstaan der soorten*, is een van de grootste ontdekkingen van den menschelijken geest. Darwin heeft een paar welbekende eigenschappen der organismen en eene eveneens welbekende eigenaardigheid in de huishouding der natuur opgemerkt, en haar geformuleerd als eene verklarende natuurwet. Dit was de aanvang van eene nieuwe ontwikkelingsleer, welke overal hare aanhangers vond, niet enkel onder natuurkundigen, maar ook in wijder kring. Met haar ging een licht op over een chaos van natuurkennis, welke gedurende de laatste dertig jaar ordeloos opeengestapeld was. Zij bracht verband en orde in eene massa natuurkunde, welke tot nog toe geen natuurwetenschap had kunnen worden.

Onder hen, die dat licht met vreugde ontvingen, is Ernst Haeckel wellicht de meest bekende geworden van allen. Met jeugdig enthousiasme en met de toewijding eener volle overtuiging omhelsde hij de nieuwe ontwikkelingsleer, welke hem eerst volkomen inwijdde in den tempel der wetenschap. Toegerust met eene veel omvattende kennis der natuur, heeft hij haar zelfstandig ontwikkeld en consequent toegepast.

Ernst Heinrich Haeckel is geboren te Potsdam, den 16den Februari 1834. Zijn vader was in Pruisen "Regierungs-rath" en, waar hij ergens (Anthropogenie) spreekt over de dwaze inbeelding van menigeen op zijn afkomst, deelt hij ons mede, dat zijn grootvader boer was in Silezië en zijne moeder de dochter van een jurist in de Rijn-provinciën, die het bij de administratie tot een aanzienlijke betrekking gebracht had. Zijn jeugd bracht hij te Merseburg door,

werwaarts zijn vader verplaatst was, totdat hij op 18-jarigen leeftijd de universiteit bezocht.

Reeds als knaap had hij eene voorliefde voor de natuurwetenschappen, inzonderheid voor botanie. Destijds reeds was zijn geloof aan het onderscheid tusschen de zoogenaamde goede en slechte, echte en onechte soorten geschokt, zoodat hij in een tweede herbarium de "onechte" even zorgvuldig en met evenveel belangstelling bewaarde en rangschikte als de eerste.

In 1852 vertrok hij naar de universiteit en beoefende eerst te Jena, waar Schleiden doceerde, vervolgens te Berlijn, de lievelingstudie zijner jeugd. Daarna ging hij naar Wurtzburg, om onder Kölliker de anatomie van den mensch te bestudeeren; van daar vertrok hij weer naar Berlijn, in 1854, om onder de leiding van Johannes Müller vergelijkende anatomie te beoefenen. Later was hij nog eens te Wurtzburg en werd discipel en assistent van Rudolf Virchow bij diens lessen over de pathologische anatomie.

Meer dan iemand anders heeft Joh. Müller invloed gehad op den gang zijner wetenschappelijke ontwikkeling. Onder diens leiding werd voortaan de zoölogie meer dan de botanie het vak zijner studie. Dankbaar blijft hij dien leermeester vereeren, «die persoonlijk hem inwijdde in de bekoorlijkheden en het genotvolle van het onderzoek der pelagische fauna».

Ook vond Haeckel's wijsgeerige aanleg voedsel in de echt wetenschappelijke methode van Joh. Müller, die "empirie en philosophie, waarneming en nadenken vereenigde". In 1854 vergezelde hij dezen leermeester naar Helgoland, en in den herfst van '56 naar de kusten van Nizza tot een onderzoek der lagere zeedieren. Nadat hij 7 Maart 1857 tot dokter in de medicijnen was gepromoveerd, praktiseerde hij een tijdlang als arts te Weenen en deed vervolgens het medische staats-examen te Berlijn. Doch de zoölogische studiën bleven hem meer bezig houden dan de medische praktijk.

In den herfst van 1859 ging hij naar Italië en was daar zes

maanden lang — van October '59 tot April '60 — aan de golf van Napels en inzonderheid op Sicilië, aan de kust der zeeengte van Messina, bezig met het onderzoek der lagere zeedieren. Een vrucht daarvan was de in 1862 verschenen *Monographie der Radiolarien*, een boek, waarvan Huxley getuigde, dat het een der meest degelijke en belangrijke werken was welke sedert langen tijd verschenen waren op het gebied der zöologie. In 't voorjaar van '64 bezocht hij de zeekust bij Villafranca en in '65 andermaal bij Nizza.

In den winter van 1866—67 was hij drie maanden lang op een der Canarische eilanden, en bezocht hij de tegenover liggende Afrikaansche kust bij Mogador, en op de terugreis de zeekusten bij Algesiras en Tarifa in de straat van Gibraltar. Om het onderzoek dat hem in dezen tijd een bijzonder belang inboezemde — de studie der kalksponsen — zooveel mogelijk te vol-eindigen, bezocht hij in Augustus en September '69 de kust van Noorwegen in de nabijheid van Bergen en van het eiland Gis-oe, eenige mijlen ten Z. W. van Bergen, en in Maart en April van '71 de Adriatische zee bij Triëst en de zeekust van Dalmatie en van het eiland Lesina. In 't voorjaar van '73 was hij twee maanden lang in 't Oosten. Bij die gelegenheid werd hij door den Khedive in staat gesteld, gedurende eenige weinige dagen zijn hart op te halen aan het onderzoek van de prachtige fauna der Roode zee. Een uitstapje van Suez naar de zuidelijke spits van het Sinaitische schiereiland, met een daartoe gehuurd zeilschip, of door de woestijn met kameelen, zou hem te kostbaar en te tijdroovend geweest zijn. Door den invloed van den consul-generaal van Oostenrijk stelde de Khedive hem tot dat doel een stoomschip van de Egyptische vloot ten dienste. De toenmalige consul-generaal van het Deutsche rijk te Cairo, aan wien hij officieel en niet officieel was aanbevolen, verroerde geen vinger om hem in het vreemde land in iets behulpzaam te zijn. Zijn *Monographie der Arabischen Korallen* (uitg. '76) heeft hij dan ook aan Z. H. Ismaël

Pascha opgedragen. Twee jaar later bezocht hij de zeekust van Corsica bij Ajaccio. De wetenschappelijke resultaten van deze nasporingen deelt hij mede inzonderheid in zijne monographieën der lagere zeedieren, waarvan de vele uitvoerige, nauwkeurige en duidelijke afbeeldingen veel in waarde winnen, omdat hij bekwaam teekenaar genoeg is om de voorwerpen van zijn onderzoek zelf in tekening te brengen, waarbij de camera lucida hem de noodige hulp verleent.

In 1865 is Haeckel benoemd tot de betrekking welke hij thans nog bekleedt, het gewoon hoogleeraarschap in de zoölogie aan de universiteit te Jena, nadat hij daar sedert '62 buitengewoon professor en een jaar lang privaattoecent geweest was. Tevens is hij directeur van het zoölogisch instituut en zoölogisch museum. Een beroep naar Wurtzburg heeft hij van de hand gewezen, en overeenkomstig zijne overtuiging, dat de zeer groote universiteiten met hare volledige hulpmiddelen niet naar evenredigheid gunstig werken op de studie en het onderwijs¹, heeft hij ook voor beroepingen naar Berlijn, Straatsburg en Weenen bedankt. Hij is gebleven te Jena, waar "de vrije wetenschap en de vrije leer zijdelings zoo min als rechtstreeks gekluisterd worden."

Voor de kennis van zijn wijsgeerige richting is het niet van belang ontbloomt hier op te merken — waarop hij zelf opmerkzaam maakt — welke de richting der wetenschap was gedurende de jaren, dat hij de scholen bezocht van Duitschland's professoren.

De geschiedenis der natuurwetenschappen van Linné tot Darwin

¹ Zijne stelling "dass die wissenschaftliche Leistungen der Institute im umgekehrten Verhältnisse zu ihrer Grösse stehen" is tot nog toe niet weerlegd geworden — ook in ons vaderland niet, hoewel dat oordeel eens Duitschen professors indertijd is aangehaald geworden ter bestrijding van de ééne groote medische faculteit.

verdeelt Haeckel in drie perioden, zoodat met Darwin een vierde begint.

De eerste gaat van Linné's *Systema naturae* (uitg. 1735) tot het begin dezer eeuw. De classificatie en nomenclatuur van Linné bracht een verward materiaal in eene wetenschappelijke orde, door een systematisch overzicht te geven over de geheele dieren- en plantenwereld. Doch dit onwaardeerbaar hulpmiddel der wetenschap werd vervolgens maar al te veel beschouwd als haar eenig doel. Zoölogie en botanie schenen voortaan geen ander doel te kennen dan de rangschikking in klassen, geslachten, orden, families, soorten, varieteiten, met de noodige onderdeelen. Dit was de eerste, empirische periode. In haar heerschte de systematiek.

De tweede periode omvat het eerste derde deel dezer eeuw. Men kan de richting, welke nu heerschte, niet beschouwen als rechtstreeks de vrucht van Lamarck's *Philosophie zoologique* of van Goethe's natuurkundig genie, doch beiden hebben medegewerkt aan de opwekking van den geest van dien tijd, die geen vrede kon vinden in eene uitwendige classificatie, maar behoefte gevoelde aan algemeene gezichtspunten. Helaas! de coryphaeën van dien tijd verlieten den bodem der waarneming en verdwaalden in eene phantastische filosofie. Deze "natuurphilosophie" kon de wetenschap niet verder brengen en heeft veel kwaad gedaan in de gevolgen, toen eene volgende periode zich kenmerkte door eene geweldige reactie tegen deze phantastische droomerij. Deze periode is die der oudere natuurphilosophie.

De derde periode heeft weer, gelijk de eerste, eene empirische richting, alleen met dit onderscheid, dat toen voor de systematische orde voornamelijk een uitwendig verschil van vormen in aanmerking kwam, terwijl nu meer gelet werd op een inwendig verschil van vormen. In gene heerschte de systematiek, in deze de anatomie. Zij omvat het tweede derde deel dezer eeuw en

kan geacht worden te dateeren van den reeds vermelden strijd in de Académie française tusschen Cuvier en St. Hilaire in 1830, toen de laatste de theorie der afstamming van Lamarck verdedigde tegen de dualistische natuurbeschouwing, welke bij monde van Cuvier de onveranderlijkheid der soorten handhaafde, als eene noodzakelijke voorwaarde voor eene wetenschappelijke natuurlijke geschiedenis. Hoewel de louter empirische richting ook thans nog hare verdedigers vindt, veroorloven we ons toch de stelling uit te spreken, dat deze periode geëindigd is met de verschijning van Darwin's boek over "het ontstaan der soorten", in 1859. In deze tweede empirische periode, welke die der "exacte wetenschappen" is, vielen de studiejaren van Haeckel.

Deze tweede empirische richting was meer eenzijdig dan de eerste, en wel voornamelijk omdat zij ontstond uit reactie tegen de voorafgaande natuurphilosophie, zoodat zij met bewustheid zich vijandig betoonde tegen elke wijsgeerige beschouwing der feiten. Dertig jaar van vlijtig natuuronderzoek gingen voorbij, onder algeheele verwaarloozing van eene vergelijkende beschouwing der verschillende groepen. Elk onbeduidend verschil in vormen werd nauwkeurig opgemerkt, maar de duizende overeenkomsten werden niet in aanmerking genomen. Onder de verheerlijking eener stelsellooze speciaalkramerij als "exacte wetenschap", verloor men het groote en schoone doel der wetenschap uit het oog, en ging de bewustheid verloren van haar eenheid en samenhang. De empirie der vorige eeuw, die bijna uitsluitend de uitwendige vormen in aanmerking nam, classificeerde en systematiseerde en kwam dus nog tot eene vergelijkende beschouwing der waargenomen feiten. Doch de empirie van deze periode, die met microscoop en ontleedmes de inwendige structuur onderzocht, zag met minachtende voornameerheid neer op hare oudere zuster, alsof zij nu eerst doordrong tot het innerlijke wezen der levende natuur. Zij begreep niet dat de kennis en de beschrijving der inwendige vormen toch

eigenlijk geen haarbreed hooger staat dan die der uitwendige vormen, en evenmin op den rang van wetenschap aanspraak maken kan. Toch vleide men zich zelve en elkander met phrasen, als "de reuzenschreden dezer eeuw in de kennis der natuur." Cuvier zelf had vergelijkende anatomie beoefend, doch de groote meerderheid der zoölogen — de uitzonderingen waren niet vele — kende geen ander doel dan de kennis van het enkele, en wilde, uit vrees voor de "natuurphilosophie", van algemeene beschouwingen niets weten, hare "exacte natuurwetenschap" verheerlijkende als de wetenschap voor het heden en de toekomst, ten minste zoolang men nog niet gekomen zou zijn aan het einde van alle empirie.

Tot die eenzijdige richting in de natuurwetenschap had niet weinig het dogma meegewerkt van de absolute zelfstandigheid der soorten. Want wanneer het eene geloofsovertuiging is "dat er zoovele soorten van planten en dieren bestaan, als eens bij den aanvang onafhankelijk van elkander geschapen zijn", dan staat het ook vast, dat alle organische vormen in een zeker aantal soorten kunnen ingedeeld worden, als zoovele zelfstandige groepen, die alleen binnen haar eigen grenzen eenige variatie toelaten; maar dan ligt het ook voor de hand, dat plant- en dierkunde zich de juiste omschrijving der soorten met hare variëteiten voorstelt als het hoogste doel. Zoo ontstond dan ook een schare van "museum-zoölogen en herbarium-botanici", voor wie museum en herbarium het doel was, en die met rangschikken en beschrijven van soorten hun leven lang bezig waren, zonder dat een van allen eene juiste bepaling wist te geven van het begrip *soort* en in de praktijk geen twee het eens konden worden over de grenzen eener soort. Maar eindelijk kwam toch de tijd dat het iemand gegeven werd voor goed de hand te slaan aan dat dogma; en hij deed het met zulke geweldige argumenten, dat reeds weinige jaren later alle zelfstandig denkende natuurkundigen overtuigd waren van de

onhoudbaarheid van het species-begrip. ¹ Ook Haeckel vielen toen de schillen van de oogen.

Onder de weinigen die in dezen tijd niet bij het onderzoek van de détails het geheel uit het oog verloren, behoorde ook Joh. Müller, bij wien de overtuiging levendig was, "dat de groote natuurkundige waarheden niet gevonden zijn door eene ontleding van begrippen, doch ook niet door enkel empirisch onderzoek, maar door eene denkende waarneming of een waarnemend denken." Ook om deze methode van "philosophische empirie of empirische philoso-

¹ A. de Quatrefages, prof. d' Anthropologie au muséum d'hist. naturelle de Paris, verklaart op blz. 70 van zijn werk, *L'Espèce humaine* Paris 1877, geheel met Darwin in te stemmen ten opzichte van den strijd om 't bestaan en de natuurlijke nitlezing, welke een gevolg er van is, doch met hem in meening te verschillen wanneer Darwin beweert, dat dit de weg is langs welken de afstammelingen eener soort eene *andere soort* vormen van de eerste onderscheiden. 't Maakt een wonderbaarlijken indruk wanneer men dan verder leest wat de reden is van dit verschil van gevoelen. "La cause fondamentale de ce désaccord vient évidemment de ce que Darwin ne s'est pas nettement formulé à lui-même le sens qu'il attachait au mot *espèce*. Nulle part je n'ai pu découvrir dans ses ouvrages quelque chose de précis à cet égard. Ce n'est pas le moindre reproche que l'on soit en droit d'adresser à un auteur, qui déclare avoir découvert le secret de *l'origine des espèces*. . . . Il oppose assez souvent *l'espèce* à la *race* qu'il appelle aussi *variété*, mais sans jamais préciser ce qu'il entend par l'une ou par l'autre . . . "Il faut", dit il, "traiter l'espèce comme une combinaison artificielle nécessaire pour la commodité". Men begrijpt, voegt de schrijver er verder bij, à quelles confusions doivent inévitablement conduire un pareil vague et ce genre de conception." — Deze lange aanhaling zij een staaltje om te doen zien, welke waarde er soms te hechten is aan eene veroordeeling en verwerping van de theorie van Darwin en van de nieuwe ontwikkelingsleer, ook zelfs door mannen van naam, hetzij die veroordeeling komt van een Parijsch professor in de anthropologie, hetzij van een Berlijnsch professor in de medicijnen, die "gerade Anthropologie gegenwärtig mit Vorliebe treibt".

phie" blijft deze voormalige leermeester steeds bij Haeckel in onvergetelijk aandenken. Doch overigens deelde ook Joh. Müller in de toenmaals heerschende beschouwingen van het dualisme, hetwelk inzonderheid nog heerschte in de morphologie of vormleer, d. i. de leer van de wetten naar welke de vormen in de planten- en dierenwereld ontstaan. De morphologie verkeerde, nog meer dan de physiologie of de leer der organische functiën, op het gebied der onbekende levenskracht. De physiologen waren begonnen het leven te verstaan volgens de wet van oorzaak en gevolg, alleen de morphologen bekeken het organisme nog steeds, volgens de uitdrukking van Darwin, "als de wilden een lineschip." Wel lag in Haeckel's aanleg een neiging tot eene aan het dualisme tegenovergestelde zienswijze, waarbij hij niet weinig den invloed ondervond van Rudolf Virchow, toenmaals zijn leermeester en vriend te Wurtzburg.¹ Maar toch was hij, als ijverig leerling en oprecht bewonderaar van Joh. Müller, met de leeringen en het onderwijs van dezen grooten meester zoo ingenomen, dat hij ook aan den invloed van diens vitalistische vooroordeelen niet ontkomen kon en hij de daarmee verbonden dogmen van de zelfstandigheid der soort, van de uitsluitende voortbrenging van organische stoffen door het or-

¹ Haeckel erkent steeds dat hij R. Virchow, wien hij een vierde eener eeuw geleden te Wurtzburg als hervormer der medische wetenschap leerde kennen, grooten dank verschuldigd is. Eens hebben Virchow's wetenschappelijke hypothesen, ook die later bleken onjuist te zijn, een machtigen invloed gehad tot hoogere ontwikkeling der medische wetenschap. En thans wenschte deze Berlijnsche professor, hoofd van de Fortschrittspartij in de Pruisische volksvertegenwoordiging en lid van den Berlijnschen gemeenteraad, dat er niets zal geleeraard worden, wat niet empirisch vaststaat, wat niet door het experiment bewezen is. Thans steunt hij de Berlijnsche hofpredikers-partij en breekt een lans voor het dogma der kerk, voor het gezag van *kerkelijke* leeringen, en onder het vaandel van het politieke liberalisme en in den mantel der strenge wetenschap gehuld, bestrijdt hij de vrijheid der wetenschap.

ganisme, van de doelmatige werkzaamheid der vormende levenskracht enz. volkomen aannam, zonder aan hunne gegrondheid te twijfelen.¹ En thans is hij een te beslist vijand dezer dogmen; want het is eene psychologische waarheid, dat de mensch, die waarheid zoekt, geen dwalingen sterker zal bestrijden en oprechter kan haten dan die, in welke hij zelf vroeger bevangen was.

Met den val van het dogma van de zelfstandigheid der soorten ontwaakte nu ook weer eene wijsgeerige richting, welke niet enkel de feiten wil kennen maar ook hunne oorzaken, d. i. de feiten verstaan, daarbij tevens vast overtuigd dat niet met metaphysische speculaties, maar op den zekeren bodem der empirische kennis het gebouw der wetenschap moet opgetrokken worden. Dit is de periode der empirisch-philosophische morphologie. Voor het geloof aan eene schepping van zelfstandige soorten is nu in de plaats getreden de theorie van de vervorming der soorten, de wetenschap der natuurlijke ontwikkeling of de leer der genealogische verwantschap der systematisch verwante vormen. Deze leer, welke in de theorie van Darwin eene voldoende verklaring vindt, moet voortaan de Ariadne-draad zijn bij het natuuronderzoek. Zij brengt eenheid en samenhang in de kennis der natuur, en werpt een bevredigend licht op een menigte belangrijke verschijnselen, welke zonder haar ten eenemale onverklaard zouden blijven, maar nu dan ook strekken als zoovele bewijzen voor de waarheid der ontwikkelingstheorie.

Daarom vond deze theorie ook overal hare aanhangers, doch niet allen die haar aannamen, waren bekwaam om het wijsgeerig element in Darwin's theorie op te merken, te ontwikkelen en toe te passen. 't Zijn dan ook betrekkelijk weinigen, die in-

¹ In zijn doctorale dissertatie luidde de eerste thesis, dien hij ook tegen een zijner vrienden verdedigde (7 Maart '57): *Formatio cellularum libera, et physiologica et pathologica, haud minus quam generatio animalium et plantarum spontanea rejicienda est.*

dertijd medegewerkt hebben om de nieuwe leer ingang te doen vinden. Onder deze weinigen staat Haeckel in de eerste rij. Vele "Darwinisten" waagden zich niet buiten de grenzen der bewijsvoering van den grooten Meester, en durfden en konden de consequentiën der nieuwe leer niet aanvaarden. Van deze zijde werd dan ook het verwijt gehoord dat Haeckel, die iets leerde wat Darwin niet gezegd had, "te ver ging", dat hij "meer darwinistisch was dan Darwin zelf", dat hij, door "zijn Darwinisme" de leer der afstamming in discrediet bracht." Doch in hem had de theorie van Darwin dien wijsgeerig ontwikkelden natuuronderzoeker gevonden, die, toegerust met een veelomvattende natuurkennis, van welke Darwin betuigt dat zij op vele punten veel vollediger is dan de zijne, zich tot levenstaak stelde haar wetenschappelijk te ontwikkelen en consequent toe te passen.

Uit de opgaven op de schutbladen van zijne grootere werken in hun laatste uitgaven, kan desverkiezend de belangstellende lezer een vrij volledige lijst verzamelen van zijne voornaamste werken. Op vier van deze willen we inzonderheid opmerkzaam maken.

In de eerste plaats noemen we zijne *Generelle Morphologie*¹ niet zoozeer omdat dit het oudste, maar omdat het 't meest omvattende dezer vier is. Hij geeft in dat werk een volledig systeem der natuurwetenschap, zoodat alles wat hij later in 't licht heeft gegeven eene, onder de noodige wijzigingen en verbeteringen, verdere ontwikkeling is en een nader bewijs geeft van de beginselen en denkbeelden in dit werk meer of minder uitvoerig besproken en ontwikkeld. Toen hij het in 't licht gaf, was van Darwin niet meer verschenen dan diens hoofdwerk, *Het ontstaan der soorten* en het daarmee samenhangende *Het varieeren van onze huisdieren en cultuurplanten*, waarin de onwaarheid van het dogma der zelfstandig-

¹ *Generelle Morphologie der Organismen*, 2 Bd. 1866. I Bd. *Allgemeine Anatomie der Organismen*. II Bd. *Allgemeine Entwicklungsgeschichte der Organismen*.

heid en onveranderlijkheid der "soorten" voldoende aangetoond was en haar ontstaan door natuurlijke ontwikkeling, volgens eene zelfstandige theorie werd verklaard. Haeckel was de eerste die in bovengenoemd werk eene volledige proeve gaf eener systematische ontwikkeling van de wijsgeerige grondbeginselen der nieuwe ontwikkelingsleer, en deze theorie consequent toepaste op het geheele gebied der organische morphologie. Zoo leverde hij het synthetisch bewijs voor de waarheid der theorie, want dat bewijs is geleverd wanneer aangetoond wordt, dat geheele groepen van verschijnselen, welke tot nogtoe onverklaard bleven, door haar eene voldoende verklaring vinden. Het hoofddoel van het werk reikt evenwel verder. Hij toont niet enkel de werkelijke eenheid der organische wereld aan, maar ook de absolute eenheid der geheele natuur, dat namelijk in de organische en in de anorganische éézelfde wet heerscht en overal dezelfde inwendige en uitwendige vormende krachten werkzaam zijn. Hierin ligt het betoog voor de stelling, dat alle ware natuurwetenschap filosofie is, en alle ware filosofie natuurwetenschap, dat derhalve ook alle ware wetenschap natuurphilosophie is. Met het oog op de uitsluitend empirische richting der "exacte" natuurkunde, welke in de laatste dertig jaar algemeen heerschende was, begint hij het eerste deel van het werk met eene uitvoerige ontwikkeling der methode, die in de natuurwetenschap moet gevolgd worden.¹

Vorm en inhoud van het werk doen vermoeden dat het buiten den kring der natuurkundigen niet vele lezers zal gevonden hebben. Het is in duidelijken stijl geschreven, doch niet met het oog op een wijderen kring van lezers. Geen wonder dat dit werk in dien tijd onder de natuurkundigen eene groote verbazing wekte, om van verontwaardiging niet te spreken. Men vreesde een verlaten van

¹ Ook in zijne andere werken spreekt hij daarvan herhaaldelijk: o. a. geeft hij ook eene uitvoerige methodologische inleiding in zijne "Monographie der Kalkschwämme."

de wetenschap, de "exacte", en meende er de sporen in te vinden van een afdwalen naar de phantasterij der "natuurphilosophie." Zoölogen en botanisten in den eigenlijken zin van het woord waren er toen maar zeer weinige, daarentegen vele vakgeleerden met eene groote massa speciaalkennis. Onder zulke omstandigheden kon hij voorzien dat deze scholastieken het als eene onvergeeflijke aanmatiging zouden beschouwen, dat hij de grenzen van hun bijzonder vak niet eerbiedigde, dat één man het waagde de geheele wereld der organische vormen met een blik te overzien. In de vaste overtuiging van de algemeene waarheid zijner denkbeelden, waagde hij soms stoute hypothesen, op wier problematisch karakter hij zelf opmerkzaam maakte. Zoo iets begrepen die "empirici" niet, welke hunne onderzoekingen instelden zonder plan, zonder vooraf bearaamd bestek, zonder methode, en daarom ook geen idee hadden van wetenschappelijke hypothesen, die niet in de lucht hangen, maar op empirische gegevens berusten. De vakmannen meenden hem te kunnen bestrijden door hem in deze of gene bijzonderheid, waarin zij zich sterk gevoelden, eene fout aan te toonen, wanende dat zijn wetenschappelijk gebouw nu ook in duigen viel.¹ Ook op

¹ Theologen onder mijne lezers, die nog het opkomen der "Tubinger school" althans in ons vaderland beleefd hebben, zullen zich hierbij kunnen herinneren hoe orthodoxen en liberalen van dien tijd zich beijverden om zoo veel mogelijk onnauwkeurigheden, onwaarschijnlijkheden, fouten en dwalingen in de bijzonderheden van het ontwikkelde systeem dier groote meesters aan te toonen, meenende dat nu ook de Tubingsche theorie van het ontstaan der N. T. boeken in duigen vallen moest. Eene verklaring, dat "het enkele, wanneer het alleen op zich zelf beschouwd wordt, altijd wankel staat en alleen in verband met het geheel vasten voet verkrijgen kan," werd niet ter harte genomen of niet begrepen, en dat "de ware weerlegging van hunne geschiedenis van het eerste christendom alleen zou kunnen bestaan in eene eveneens organische ontwikkelingsgeschiedenis, welke alle bezwaren beter oplost" (Schwegler), klonk den mannen van het oude geloof als een verstekt volharden in de boosheid.

het gebied der wetenschap, evenals elders op dat van het maatschappelijke en sociale leven van menschen en dieren, is eene arbeidsverdeeling nuttig en noodig, hier voor de welvaart en de ontwikkeling der maatschappij, daar voor de bevordering der wetenschap. Zij komt evenwel niet iederen arbeider evenzeer ten goede en bevordert nog niet ieders ware wetenschappelijke ontwikkeling. Wel mocht Haeckel opmerken dat menig "geleerde", door voortdurend te turen op één punt, het vermogen verliest om het geheel te overzien. De lezers zullen reeds opgemerkt hebben dat Haeckel gewoon is onbeschroomd zijne gedachten uit te spreken. Hij heeft dan ook van te voren den wensch geuit, dat men in zijn ronde taal geen ijdele zelfverheffing zie of miskenning van werkelijke verdienste van anderen, maar de uitdrukking eener vaste overtuiging dat alleen door onbewimpelde waarheid de vooruitgang der wetenschap kan bevorderd worden.

Den hoofdzakelijken inhoud van de *Generelle Morphologie* heeft hij voor een grooteren kring van lezers toegankelijk gemaakt in zijn *Natürliche Schöpfungsgeschichte*¹, waarin o. a. de ontwikkelingsleer medegedeeld wordt in hare toepassing op de drie rijken der organische natuur.² Uitvoeriger dan in de *Gen. Morph.* worden hier de stamboom van protisten, planten en dieren behandeld, terwijl ook de afstammingsleer in hare toepassing op den mensch hier meer opzettelijk hare plaats vindt.

Aan dit laatste onderwerp: "de vraag aller vragen", heeft Haeckel een afzonderlijk werk gewijd, de *Anthropogenie*, En t w i c -

¹ 1ste Aufl. 1868; 7te A. 1879.

² In zijne *Gen. Morphologie* heeft hij die levende wezens, welke niet de wezenlijke ontwikkeling bezitten noch van plant, noch van dier, onder welke er zijn die anders door zoölogen en botanisten beide werden geannexeerd en andere, die door dierkundigen als planten, door plantkundigen als dieren werden van de hand gezonden, in een derde rijk ingedeeld, dat der *protisten* of *oirwezens*.

kelungs (Keimes- und Stammes) geschichte des Menschen. ' Evenals in laatstgenoemd werk, zoo geeft hij ook hier in een eerste afdeeling een geschiedkundig overzicht van het onderwerp en behandelt daarna, in de drie volgende afdeelingen, de menschelijke ontwikkeling van eicel tot de geboorte, d. i. de geschiedenis van de ontwikkeling der kiem of de ontogenie des menschen; de ontwikkeling van het dierlijke leven van moneer tot aap en mensch, d. i. de geschiedenis van den stam of de phylogenie des menschen; de ontwikkelings-geschiedenis der menschelijke organen of de organogenie. Ook in dit werk heeft hij den vorm van populair wetenschappelijke voorlezingen behouden. En inderdaad is het verstaanbaar genoeg voor hen, die de schrijver zich als zijne lezers voorstelde, — wat waarschijnlijk van hen, die indertijd den spreker hoorden, minder volmondig zal kunnen gezegd zijn, — al is het soms bezwaarlijk van elk deel der menschelijke ontogenie eene even klare voorstelling te bekomen. Dat uit de eerste uitgave een leek in de anatomie, meer bijzonder in de embryologie, geen duidelijke voorstelling verkrijgen kan van de eideeling en de gastrulavorming, zal niemand verwonderen die dat onderwerp in de eerste en de derde uitgave, tusschen welke vijf jaar van nader onderzoek verlopen waren, met elkander vergelijkt.

Na de voltooiing van zijne *Gen. Morphologie*, waarin hij de waarheid der afstammingstheorie bewezen had door hare consequente toepassing op het geheele gebied der organische morphologie, verlangde hij haar ook te bewijzen langs een weg, door niemand nog betreden, hoewel door velen geroemd als de meest zekere weg om het bewijs te leveren. Hij stelde zich voor, in eene volledige monographie van eene enkele groep den genealogischen samenhang van alle daarin voorkomende vormen als soorten, geslachten, enz. aan te toonen. M. a. w. hij wilde aantoonen dat

' 1874, 3te Aufl. 1879.

alle in die groep voorkomende vormen uit een enkelen gemeenschappelijke stamvorm kunnen worden afgeleid. Zulk een analytisch bewijs werd door velen verlangd als "het bewijs". Want tengevolge van het reeds aangewezen gebrek in de wetenschappelijke ontwikkeling van vele natuurkundigen, wien het aan filosofische propaedeusis ontbrak, konden velen op de synthetische oplossing van het vraagstuk der afstamming geen vertrouwen stellen. Op die methode van bewijsvoering stellen zij geen vertrouwen. Naar hun oordeel is de inductie, of de verbinding van vele waargenomen feiten en de vergelijkende beschouwing van geheele reeksen van verschijnselen, nooit volledig genoeg. Daaruit een besluit te willen trekken, schijnt hun toe den zekeren bodem der *wetenschap* te verlaten. Welnu, hun heeft Haeckel willen tegemoet komen, tevens voldoende aan een eigen drang van wetenschappelijke overtuiging, door de reeds beproefde synthetische of vergelijkende oplossing van het vraagstuk over het ontstaan der soorten aan te vullen door eene analytische monographie eener enkele groep en zoo de proef op de som te leveren, al is het synthetisch bewijs voor de waarheid der afstammingsleer, zooals het door eene vergelijkende beschouwing van geheele reeksen van verschijnselen geleverd wordt, van oneindig meer gewicht dan ooit eenig analytisch bewijs zijn kan. 't Was tijdens zijn verblijf op een der Canarische eilanden, toen hij met dat besluit zwanger ging, dat hij meer bekend werd met de sponsen, meer bepaald met de kalksponsen, die bijzonder voor zulk eene behandeling geschikt zijn. Hij heeft toen geen moeite gespaard om zijne waarnemingen volledig te maken en zoo mogelijk te voleindigen. Wat hij van vroeger aan de kust van Helgoland en bij Nizza, bij Napels en Messina waargenomen en nu gedurende zijn verblijf op Lanzerote en aan de Afrikaansche kust en in de straat van Gibraltar verzameld had, dat was hem niet voldoende. Nog twee reizen deed hij, eerst naar Noorwegen en weer twee jaar later naar de Adriatische

zee, om zijne waarnemingen op de levende voorwerpen zoo volledig mogelijk te maken, terwijl hem op zijn verzoek uit alle oorden van Europa, van nabij en van verre, zelfs uit Amerika verzamelingen tot onderzoek werden toegezonden. Zoo ontstond zijne *Monographie der Kalkschwämme*, in tijdsorde het derde van de vier boven bedoelde werken.¹ In dit werk, de vrucht van een gedurende vijf jaren voortgezet nauwkeurig onderzoek van deze kleine diergroep, toont hij aan dat men, naar gelang het soortbegrip minder of meer beperkt genomen wordt, 3 soorten kan onderscheiden in één geslacht, of 21 soorten in 3 geslachten, of 111 soorten in 21 geslachten, of 289 soorten in 39 geslachten, of 591 soorten in 113 geslachten. Verder toont hij aan, dat alle deze vormen zonder eenigen onnatuurlijken dwang zich van eenen gemeenschappelijken — niet hypothetischen, maar heden ten dage nog bestaanden — stamvorm laten afleiden. Wanneer er nu nog zijn — en zij zijn er nog — die zeggen “dat Darwin het probleem van het ontstaan der soorten op nieuw gesteld, maar niet opgelost heeft,” dat zij nieuwe en zekere ‘bewijzen’ en wel *analytisch* bewijzen eischen, dan kan Haeckel hen verwijzen naar deze monographie, waarin dat bewijs gegeven en naar zijne overtuiging voldoende gegeven is, zoodat hij ook durft verklaren dat indien “iemand hem onder de kalksponsen eene enkele “goede soort” in den zin van het kunstmatig systeem (d. w. z. een vorm, die niet kan worden afgeleid van dien vorm, welken hij als den stamvorm aanwijst) aantoonen kan, hij de geheele descentie-theorie prijs geeft.” Niemand heeft dat evenwel nog gedaan, ook niet getracht te doen. Van hen, op wier weg zulk eene bewijsvorming liggen zou, is verreweg het meerendeel van de waarheid van de omvorming der soorten overtuigd, ten minste negen tiende deel van alle zoölogen en botanisten in Europa, de morphologen schier zonder

¹ Uitg. 1872, Bd. 1 en 2, Text Bd. 3, Atlas.

uitzondering. Zij worden dan ook voornamelijk gevonden onder de beoefenaars van een ander vak van wetenschap, o. a. medici en filosofen van professie, waarvan velen blijven beweren, onder het handgeklap van alle vijanden der descententie-theorie, dat de afstammingsleer bespiegeling, eene nog onbewezene hypothese is.

Het bewijs voor den genealogischen samenhang der organismen is voornamelijk vervat in een drievoudigen parallel van organische ontwikkeling: de systematische, de palaeontologische en de ontogenetische ontwikkeling. Deze zijn de ware oirkonden der organische schepping. Een vierde groep van verschijnselen, die der rudimentaire organen, zou alleen reeds voldoende zijn om het bewijs voor de leer der afstamming te leveren.

Bij het enorm groot verschil in vormen onder de verschillende klassen van een en denzelfden stam, b.v. in den stam der gewervelden, toont de vergelijkende anatomie toch zulk een treffende overeenkomst in organisatie, dat men in een tijd, toen niemand nog aan het leerstuk van de zelfstandigheid der eens geschapene soorten twijfelde, tot de voorstelling kon komen, dat de Schepper bij de formeering van de gewervelden eenzelfden grondtoon gevolgd was, dat hij aan één model velerlei wijzigingen gegeven had van mindere tot meerdere volmaking. Deze reeks van ontwikkeling is de *systematische*. Hare treffende overeenkomst wijst op een genealogische verwantschap en kan ook alleen voldoende verklaard worden, wanneer *die merkwaardige, inwendige overeenkomst bij zoo groote verscheidenheid van uitwendige vormen* geene ideale vormverwantschap, maar *een gevolg van werkelijke bloedverwantschap* is. Vinden de verschijnselen een voldoende verklaring in de theorie, dan is dit een bewijs voor de waarheid der theorie.

De versteende overblijfselen van vroegere, nu uitgestorvene geslachten vertoonen eene merkwaardige overeenkomst met de thans levende individu's derzelfde klassen en soorten en wel in dien zin,

dat er tusschen dezelfde soorten van voorheen en nu een vooruitgang wordt waargenomen van lager tot hooger georganiseerd leven, terwijl er ook een vooruitgang in organisatie is op te merken bij de organismen, wier overblijfselen of sporen in de oudere en in de jongere aardlagen gevonden worden. Deze *palaeontologische* volmaking toont dus, dat er in den loop der tijden niet alleen nieuwe, maar ook meer volkomene soorten ontstaan zijn. Deze vooruitgang in ontwikkeling was een zeer raadselachtig verschijnsel, waarvoor de vreemdsoortigste theosophische "verklaringen" uitgedacht werden. Zij wordt evenwel in verband met die der systematische verklaard door de leer, dat *alle systematisch verwante organismen, die heden ten dage de aarde bewonen en die haar ooit bewoond hebben, in den loop van zeer lange tijdperken door langzame, allengskens voortgaande omvorming en volmaking uit gemeenschappelijke stamvormen zijn voortgekomen.*¹

De meest belangrijke van de drie reeksen van ontwikkeling is wellicht nog de *ontogenie* of de ontwikkelingsgeschiedenis der individu's, waarvan hier alleen het eerste gedeelte in aanmerking komt, t. w. de embryologie. Zij leert ons dat alle dierlijke organismen in den eersten tijd hunner embryonale ontwikkeling dezelfde vormen doorloopen en dat alle eigenaardigheden, door welke de verschillende kleinere en grootere groepen van elkander onderscheiden zijn, gedurende den embryonalen toestand eerst allengskens te voorschijn komen en wel des te later hoe hooger in het systeem van het dierenrijk de groep staat, tot welke het individu behoort.² Dit is de *wet van den ontogenetischen samen-*

¹ Welke als hoogst eenvoudige oirorganismen, van de waarde eener eenvoudige plastide (moner), door autogenie uit levenlooze materie zijn ontstaan. Dit laatste is in het stelsel de eenige onbewezene hypothese, maar toch eene noodzakelijke hypothese, een postulaat der algemeene ontwikkelingsleer.

² B. v. in omgekeerde orde gezegd: Er is in de ontogenie van den

hang van systematisch verwante diervormen, welke aldus luidt: Hoe nader twee volwassene dieren in hun geheele organisatie met elkander overeenkomen, des te langer blijft ook hun embryonale vorm identisch. Ook deze bewonderenswaardige doorlopende overeenstemming in de individueele ontwikkeling, niet enkel der gewervelden met den mensch ingesloten, maar i. e. w. van alle ware dieren zonder uitzondering, is alleen verklaarbaar door de afstamming van een gemeenschappelijken stamvorm. Omdat in den loop der ontwikkeling van het dierlijke leven op aarde de stam, tot welken een individu behoort, die bepaalde ontwikkelingsvormen doorloopen heeft, daarom moet elk individu van dien stam ook weer van den eersten aanvang af die vormen doorloopen, in welke voor billioenen en millioenen eeuwen de voorvaderen geleefd hebben. Deze *biogenetische grondwet* kan in deze stelling saamgevat worden: *de ontogenie is, onder wijzigingen, eene korte herhaling der phylogenie, of de ontwikkeling van den stam is de (mechanische) oorzaak van de eigenaardige ontwikkeling van het individu.*

Deze drie reeksen van ontwikkeling zijn de ware oorkonden van de wording van alle dierlijke leven. Alle drie wijzen op de afstamming, en hunne verschijnselen worden alleen door de leer der afstamming voldoende verklaard.

mensch een stadium, waarin het embryo wel reeds te onderscheiden is van dat der lagere zoogdieren, maar nog geheel overeenkomt met dat der hoogere; in een vroeger stadium zijn de embryo's van alle zoogdieren gelijk, maar onderscheiden zich toch reeds van die der lager gewervelden: iets vroeger, maar terwijl toch reeds de ledematen en de zintuigen zich vertoonen, is er geen onderscheid te zien tusschen zoogdieren en vogels en reptielen enz. Gaan we verder terug, dan bevinden we dat de embryo's van alle gewervelde dieren volkomen overeenkomen met die van alle hoogere ongewervelden. In een nog vroegere periode blijken alle ware dieren dezelfde vormwaarde te bezitten, van de plantdieren af en de wormen tot op de gewervelden met den mensch inclus.

Naast deze drievoudige parallel wijst de organische morphologie geen algemeene groep van verschijnselen aan, die een zoo krachtige en onmiddellijk overtuigende bewijskracht heeft als de groep der zoogenaamde *rudimentaire organen*. Bij alle gewervelden, de mensch ingesloten, en bij de hooger georganiseerde naar evenredigheid meer dan bij de lagere, worden in elk systeem van organen (b. v. de organen der beweging, die der vertering enz.) zulke "organen zonder functie" gevonden, wier bestaan anders een duister en onoplosbaar raadsel zoude zijn, maar nu door de theorie der afstamming voldoende verklaard wordt. Ware niet reeds de geheele biologie, de morphologie en de physiologie, in al hare deelen en onderdeelen een aaneengeschakelde keten van bewijzen voor de waarheid der afstammingsleer, dan zou alleen reeds het bestaan dezer organen zonder functie ons er van moeten overtuigen.

De overtuiging van de waarheid der afstammingstheorie berust dus op een zeer breedten inductieven grondslag. Wij staan met die overtuiging op den bodem der palaeontologie, der vergelijkende embryologie en der anatomie. Het besluit uit deze inductie verkregen, staat zoo vast als ooit enig inductief bewijs zijn kan. Op zulke bewijzen steunende, kan de overtuiging van de waarheid der afstamming onafhankelijk zijn van de juiste beantwoording, *hoe* die afstamming *mogelijk* is, *hoe* de transformatie der soorten *geschiedt*. Evenwel is eerst door het geniale antwoord op de vraag *hoe de soorten ontstaan* de theorie der afstamming tot eene algemeene overtuiging geworden.

Dat antwoord is zelfstandig door Haeckel ontwikkeld geworden. Het vinde daarom hier zoo kort mogelijk eene plaats.

Bij de omvorming der soorten, waardoor zeer uiteenlopende dier- en plantvormen uit een en denzelfden stamvorm ontstaan, zijn hoofdzakelijk twee physiologische eigenschappen werkzaam,

de zeer bekende eigenschappen van *erfelijkheid* en *veranderlijkheid*. Deze twee zijn de ware vormende krachten der individueele ontwikkeling.¹ Zij zijn geen raadselachtige natuurkrachten, maar eenvoudige en noodwendige eigenschappen der organische materie. Het gevolg van den wederkeerigen invloed van *overerving* en *verandering* is dit zeer bekende feit, dat *het kroost op de ouders gelijkt*. Er bestaat geen volkomen gelijkheid, maar eene gelijkenis, terwijl ieder individu iets heeft waardoor het zich van alle anderen onderscheidt. De overeenkomst, voor zoover zij bestaat, is een gevolg van de inwendig vormende kracht der *erfelijkheid*. Ieder organisme brengt zijne eigenschappen op den afstammeling over; doch deze overbrenging van eigenschappen is nooit volkomen. Eene volkomene gelijkheid is bij de hoogere dieren reeds daardoor onmogelijk, wijl twee individu's deel hebben aan de wording van een derde. Daarenboven bestaat geen individu ooit enkel op zich zelf. Al wat leeft staat ten allen tijde onder den invloed der omringende organische en anorganische natuur, welke meestal van uiterst ingewikkelden aard is. Zonder dien invloed zouden de eigenschappen van ieder individu slechts bestaan in eene vermenigving van de eigenschappen der ouders, doch nu staat zijne wording reeds van het eerste moment van het individueele bestaan (de bevruchting van de eicel) af onder den invloed der omgeving, zoodat het niet enkel geërfde eigenschappen bezit, maar ook nieuwe

¹ Het weefsel van processen, bij de individueele ontwikkeling werkzaam, laat zich herleiden tot eenige weinige functiën van het organisme, t. w. groei, voeding, aanpassing, voortplanting, overerving, arbeidsverdeling, teruggang, vergroeiing. Van deze hangen de groei, de aanpassing, de teruggang rechtstreeks samen met de voeding of de stofwisseling, terwijl de overerving een deel uitmaakt van de voortplanting en deze weer ten nauwste samenhangt met den groei. Oorspronkelijk is de voortplanting eigenlijk een groei boven de individueele maat; bij de hoogere organismen is de bevruchting eene wijze van vergroeiing.

aanneemt en geërfde wijzigt. In dit *anders-zijn* openbaart zich de *veranderlijkheid* der organismen, welke zich vertoont als eene *aanpassing* aan de omstandigheden.¹

Het organisch leven heeft een schier onbegrensd vermogen om zich naar de omstandigheden te voegen en vormen en functiën te wijzigen; maar ieder individu is ook gedwongen zich in zijn bestaan te voegen naar de omstandigheden, welke voor hem noodwendige bestaansvoorwaarden zijn.² Is ooit eenige onvermijdelijke levensomstandigheid van dien aard, dat een individu zich er niet naar schikken kan, of — wat in de resultaten hetzelfde is — kan eenig individu zich niet binnen de perken van den tijd, die het gegeven is, naar de omstandigheden vormen, dan gaat het onvermijdelijk te gronde. Nooit kan eenig individu, ook niet voor een enkel oogenblik, ontheven worden van deze ontzaglijk gestrengte levensvoorwaarde.

Uit den overal plaats hebbenden wederkeerigen arbeid dezer beide vormende krachten ontstaat geheel de veelvormigheid der organische wereld. Alle organische karakters, alle chemische, morphologische en physiologische eigenschappen zijn of door overerving of door aanpassing verkregen.

Van het eene geslacht op het andere heeft de overerving verreweg de overhand op de verandering. Dit spreekt van zelf.

¹ De invloed van eene inwendige en eene uitwendige vormende kracht bestaat ook bij de anorganen, b. v. bij de kristallen. Ook hunne vorming gaat uit van een inwendig vormende kracht (erfelijkheid) en wordt beheerscht of geleid en gewijzigd door de plaatselijke omstandigheden, aan welke ook de kristallen zich moeten aanpassen.

² Wanneer de denkende, gevoelende, willende, handelende mensch in zich de levenskracht bezit om niet door moeilijke omstandigheden onderdrukt te worden, dan is dit voor ons zelfgevoel een "beheerschen van de omstandigheden." Doch dit "beheerschen" is inderdaad niets anders dan dat wij ons in denken, gevoelen, willen, handelen aan de omstandigheden aanpassen.

Want de levensvoorwaarden, naar welke de individuen zich moeten wijzigen, veranderen niet plotseling, niet geheel en al, niet voor alle individuen tegelijk. Zoo iets zou de dood zijn voor alle leven, tenzij het vermogen van aanpassing van dien aard ware dat de invloed der erfelijkheid gereduceerd wierd tot ongeveer nul; waardoor er dan ook niets van dien aard zoude bestaan, als wij gewoon zijn onder *type* te verstaan. Doch nu is de werkelijkheid deze, dat er over 't geheel eene wezenlijke overeenstemming bestaat tusschen het leven en des levens voorwaarden. Deze overeenstemming is geen wonderdadigheid. Wat men onder "doelmatige inrichting" in de organische natuur verstaat, is inderdaad niets anders dan eene noodwendige levensvoorwaarde. Zal er organisch leven zijn, dan moet dat leven ook mogelijk wezen; zonder die "doelmatigheid" zou geen *organisme* kunnen bestaan. Welnu, elke groep van organismen en elke groep van organen beantwoordt in een zekere voldoende mate aan de haar gestelde levensvoorwaarde, zóó dat de organen voldoende hunne functies kunnen verrichten, en de organismen kunnen leven ook in opvolgende geslachten.

Wat van de groep geldt, geldt ook van alle gezonde exemplaren, maar niet van ieder exemplaar in gelijke mate. Niet alle individu's kunnen zich even goed aan de wisselende levensomstandigheden aanpassen. Niet ieder exemplaar is even goed voor het leven berekend; ook brengt niet ieder het in de wereld even ver. Daarenboven bevat de organische natuur, tot welke zij in betrekking staan, behalve wat hun rechtstreeks tot voedsel dient, niet alleen hun natuurlijke indirecte medehelpers en hun rechtstreeksche vijanden, maar ook de individu's derzelfde soort, wier aantal meestal meer dan overvloedig is. Want de natuur is verbazend rijk in het voortbrengen van nieuwe individu's. Haar rijkdom in het voortbrengen van zaden en eieren is zoo verkwistend groot, dat hier en daar maar een zeker duizendste deel tot het

proces der kieming komt, en niet dan een zeer klein gedeelte van deze komt tot eenige ontwikkeling en verreweg het kleinste gedeelte er van komt tot volledigen wasdom; en dit getal is meestal zoo groot, dat niet alle individu's hun nooddruft vinden en wat tot een algeheele ontwikkeling van het leven noodig is. Onder dezen toestand komen de individueele verschillen nog sterker uit. Het resultaat van deze ingewikkelde verhoudingen is eene soort van concurrentie, een *strijd om het bestaan*.

Onder zulk een strijd om 't bestaan zijn de beide vormende krachten, erfelijkheid en veranderlijkheid, overal en altijd werkzaam, alle eeuwen en alle geslachten door. 't Spreekt van zelf dat zij in dezen strijd het veld behouden, die het best voor het leven berekend zijn, die zich aan des levens voorwaarden of aan enkele er van 't best kunnen aanpassen. Er heeft dus, tengevolge van den grooten overvloed van individu's en van de individueele verschillen, iets plaats wat met een metaphorische uitdrukking "natuurlijke uitlezing" of "natuurkeus" is genoemd, omdat het vergeleken werd met de uitlezing die de fokker en kweeker houdt. Haeckel noemt het geheele proces van overerving en aanpassing; in vereeniging met de "uitlezing" welke onder dien strijd om 't bestaan plaats vindt, meestal *natuurlijke fokking* (of *kweeking*).

In dien wedstrijd blijven de besten de baas, en altijd weer in alle geslachten blijven diegenen, welke een of ander voordeel aan hunne zijde hebben, over, om hun geslacht voort te planten, hetwelk voortdurend met elk geslacht eenige wijziging ondergaat. Van het eene geslacht op het andere is deze wijziging meestal nauwelijks of in 't geheel niet merkbaar. Doch in den loop van vele duizenden geslachten kan het reeds eene belangrijke wijziging zijn. De resultaten hiervan worden ons openbaar misschien na vele geslachten of na vele eeuwen of na vele duizenden van eeuwen, indien ter vergelijking de levende of de palaeontologische oironden bewaard gebleven zijn uit die ver verwijderde tijdperken der

natuurlijke geschiedenis. Niet enkel geërfde, maar ook door aanpassing verworvene eigenschappen of wijzigingen van vormen en functiën worden op de nakomelingen overgedragen, zoodat de opvolgende geslachten ook onderling in hunne kenmerken steeds verder uiteen gaan, d. i. de karakters *divergeeren*. Deze divergentie van karakters, deze *differenceering* of *uiteenspreiding der kenmerken*, heeft in zekeren zin geen grens. De wijzigingen in vormen en functiën, waartoe het individu in staat is, zijn zeer beperkt. Doch in de opvolgende geslachten is *binnen de type*¹ het vermogen van aanpassing of de veranderlijkheid onbeperkt, zoodat uit een en denzelfden stamvorm nakomelingen voortkomen, wier kenmerken zoover uiteenloopen, dat wij ze thans in soorten en ook in klassen indeelen. In de *erfelijkheid* betoont zich de standvastigheid van den vorm waarin het leven is opgetreden, in de *aanpassing* betoont zich des levens energie, hetwelk zich naar allerlei omstandigheden voegt, om ze zich ten nutte te maken, m. a. w. om te blijven bestaan, al moet dan ook ten slotte een volkomen veranderde vorm er het gevolg van zijn.² Zoo wordt, geholpen door de gevolgen van den strijd om 't leven, enkel en alleen door den gezamenlijken invloed van deze twee eigenschap-

¹ Uit de gewervelde type ontstaan geen gelede dieren, noch omgekeerd; doch binnen de gewervelde type is de verscheidenheid zoo groot, dat wij de thans levende gewervelden in 8 klassen indeelen met eene zeer groote menigte soorten, en de *darmtype*, of de type van echt *dierlijk* leven, heeft zich gedifferenceerd in plant-, ster-, gelede-, week- en gewervelde dieren.

² Geen krachtiger aandrift in de bezielde natuur dan de zucht van ieder individu om te leven, de begeerte om het aanzijn te bewaren. Aan haar gelijk is de aandrift waardoor het geslacht in stand gehouden wordt en het individu ook in nakomelingen leeft. De machtigste, de alles omvattende functiën der organische ontwikkeling zijn de *voeding* (samenhangende met aanpassing en groei) en de *voortplanting* (samenhangende met groei en overerving). De term voor die macht, welke de bezielde natuur in stand houdt en in volmaking voortdrijft, luidt dus: *honger en liefde*.

pen, van erfelijkheid en veranderlijkheid, geheel de eindelooze verscheidenheid van organisch leven voortgebracht.

Hiermede hangt onmiddellijk samen dat er ook vooruitgang en volmaking der organismen bestaat, welke is op te merken wanneer men de thans levende vergelijkt met vroegere, nu uitgestorvene geslachten. Vroeger werd dat verschijnsel toegeschreven aan eene herhaalde schepping, welke na de verstoring van het vroegere telkens, naar dezelfde type werkende, iets volmaakters voortbracht. Dit geloof is in elk geval geen natuurhistorische verklaring, al staat iemands Gods-idee op zulk een standpunt dat hij met die voorstelling vrede hebben kan. Thans blijkt, in overeenstemming met de theorie van Ch. Lyell; dat dit verschijnsel het gevolg is van iets, dat ook nu nog altijd door in gang is, het resultaat van die uiteenspreiding der kenmerken. Want de organismen, welke de meeste kans hebben hun geslacht voort te planten, zijn diegene, welke zich het best aan de meest onderscheiden levensomstandigheden aanpassen, of welke in betrekking tot de levensvoorwaarden iets boven anderen vooruit hebben, zoodat, terwijl de kenmerken zich voortgaande uiteenspreiden, er juist zulke soorten ontstaan, welke op zeer onderscheidene wijze in organisatie uitmunten en op veelsoortige wijze voor het leven zijn ingericht. Zoo bestaat er in de organische wereld een voortdurend meer gebruik maken van de bestaande levensvoorwaarden of van de mogelijkheden welke er voor organisch leven in den kosmos voorhanden zijn.

Dit antwoord op de vraag, van waar de soorten ontstaan zijn, is geen willekeurige hypothese, maar eene welgegronde theorie, die op algemeen bekende physiologische processen steunt. Zij heeft dan ook, om ten volle als waarheid te kunnen gelden, geen verder bewijs noodig. Wat door bestrijders er tegen aangevoerd is, is dan ook, om met Huxley te spreken, het daartoe gebruikte papier niet waard. Omdat deze theorie van de omvorming der organismen langs den weg van overerving en aanpassing onder

medewerking van den strijd om 't bestaan een bevredigend antwoord geeft op de vraag, hoe 't *mogelijk* is dat er genealogische verwantschap zou bestaan tusschen zoo uiteenloopende vormen, daarom heeft deze theorie ook ten gevolge gehad dat de ontwikkelingsleer algemeen begroet is geworden en inzonderheid dat de afstammingsleer is aangenomen als het licht, dat den weg doet vinden in die menigte en schijnbaar zoo uiteenloopende verschijnselen der organische wereld. Deze leer is de band, die ze allen te zamen verbindt tot een schoon geheel.

De theorie der afstamming is geen hypothese. Zij steunt op niets wat niet empirisch vaststaat. Alle algemeene verschijnselen op het gebied der organische vormen en functiën (der morphologie en physiologie), op het gebied van de ontwikkeling der individu's en van de geslachten (der ontogenie en palaeontologie); wij mogen er bij voegen — van de verbreiding der organismen over de aarde en van de huishouding der organische natuur (der chronologie en oekologie), zij wijzen allen op de afstammingsleer. Zij is het resultaat eener inductie op zeer breede grondslagen, en alle genoemde verschijnselen in de organische wereld verbindt ze door een enkel verklarend denkbeeld, dat met geen enkel bekend feit in tegenspraak is. Zij is de eenig denkbare theorie, welke de ontwikkeling der organismen in 't algemeen en in hun bijzondere vormen waarlijk verklaart. Daarom hebben de tegenstanders dan ook geen feiten er tegen in te brengen, maar slechts tegenwerpingen en bezwaren, of louter ontkenningen.

Er is geen andere verklaring voor de morphologische verschijnselen mogelijk dan de werkelijke *bloedverwantschap der organismen*. Daarom kan de leer der afstamming zich alleen ontwikkelen en volmaken, in zooverre als de afstamming der afzonderlijke organismengroepen van hun gemeenschappelijke stamvormen nader in bijzonderheden bepaald worden kan. Daarentegen is 't mogelijk dat de theorie der natuurlijke fokking nog wordt aan-

gevuld, dat er nog iets anders in de verhouding der organismen tot elkander en tot de anorganische natuur ontdekt wordt, hetwelk op gelijksoortige wijze de omvorming der soorten bevordert.¹

De nieuwe ontwikkelingsleer heeft gedurende de twintig jaren van haar bestaan bevruchtend gewerkt op meer dan één gebied der wetenschap. Op het gebied der natuurlijke geschiedenis heeft zij verschillende vakken en zelfs zeer heterogene (b. v. embryologie en palaeontologie) vereenigd, als langs verschillende wegen strevende naar hetzelfde doel, t. w. naar het recht verstand der organische vormen door de kennis van hun historisch ontstaan.

¹ Tegenover hen, die gewoon zijn te zeggen, dat Haeckel veel te hoog opgeeft van Darwin's selectie-theorie, zij opgemerkt dat bovenstaand oordeel over de selectie-theorie niet dagteekent van heden of gisteren, maar reeds is uitgesproken in de *Gen. Morph.* (dl 2, p. 290). In zijne latere werken oordeelt hij niet anders.

Het staat thans vast, dat er ouderling vruchtbare vormen bestaan, welke wij gewoon zijn als "soorten" te onderscheiden en die "bastaarden" zijn van twee verschillende "soorten". In dit feit ziet Haeckel thans een verschijnsel hetwelk niet in de natuurlijke fokking begrepen is. Hij voegt er bij: "Daneben ist es sehr wohl denkbar, dass noch andere Ursachen bei der Species-Bildung wirksam sind, von denen wir bis jetzt noch gar keine Vorstellung haben." Het komt ons evenwel voor dat, zoo vaak op deze wijze vruchtbare "bastaarden" ontstaan, dit een bewijs is dat de "soorten", van welke zij afstammen, niet zooveel in aard verschillen als het verschil is dat wij tusschen *die* vormen onderstelden welke in het kunstmatige systeem als "soorten" onderscheiden worden. M. a. w.: het is weer een bewijs dat het systematisch "soort"-begrip zwevend is. Daarenboven is het ook niet in te zien, waarom eene vereeniging van twee individu's, hoewel "ongelijksoortig", maar die toch vruchtbare jongen kunnen voortbrengen, niet zou passen in het kader der natuurlijke fokking, van *overerving* en onder den strijd om 't bestaan, van *aanpassing* aan de bestaande levensomstandigheden. Vgl. de tweede noot op pag. 254.

Hieruit heeft zich eene nieuwe wetenschap ontwikkeld, welke rechtstreeks op dat doel afgaat en de kennis van dat historisch ontstaan zoekt in den genealogischen samenhang der bloedverwante dieren en planten en in hun *stamboom* het ware "natuurlijke systeem" der vormen tracht te vinden. De classificatie van dieren en planten, tot nog toe in eene kunstmatige orde geschiedende, moet nu eene genealogie worden, omdat volgens de ontwikkelingsleer alleen hun werkelijke stamboom het ware "natuurlijke" *systeem* zijn kan. Deze nieuwe wetenschap is de *phylogenie* of stamgeschiedenis. Haeckel kan de vader er van genoemd worden, en inzonderheid door haar is zijn naam algemeen bekend, in veler schatting berucht geworden. Darwin had in zijn boek over het ontstaan der soorten de theorie der ontwikkeling besproken en de beginselen der verwantschapsleer aangeduid, doch de vraag naar de bijzondere genealogische verwantschap der organismen niet behandeld. Ook andere aanhangers der descententie-theorie deden dat niet. Eerst Haeckel is er toe overgegaan genealogische tabellen en stamboomen op te maken van de geheele organische wereld.

Evenals elke andere nieuwe wetenschap, zoo had ook deze van den aanvang af te strijden met den afgunst en de ijverzucht harer oudere zusters. Dan komt het er op aan, de jeugdige levenskracht te toonen en te oefenen in een harden strijd om 't bestaan, om evenals een jonge spruit in een dichtbegroeid veld ruimte, licht en lucht te verwerven. Doch Haeckel, die met genialen blik bij veelomvattende kennis en uitgebreid en nauwkeurig onderzoek van de *détails* dat werk begonnen was, was ook de rechte man om het te voleindigen, in dien zin namelijk dat in de natuurwetenschappen de *phylogenie* reeds als eene zelfstandige wetenschap is erkend geworden.

Men verweet haar dat zij zich te veel aanmatigde; doch dat was onbillijk en kwam meestal voort uit onkunde met haar karakter. Aan het tweede deel der *Gen. Morphologie*, dat over de alge-

meene ontwikkelingsgeschiedenis der organismen handelt, heeft hij een "genealogisch overzicht van het natuurlijk systeem der organismen" vooraf laten gaan als "systematische inleiding", welke tevens diende tot toelichting bij de bijgevoegde tabellen of stamboomen. Hij noemde dat een eerste proeve op dit gebied, en voegde er de verklaring bij, dat de bezwaren aan het opmaken van zulk een genealogisch overzicht verbonden en de, ofschoon betrekkelijke, waarde er van alleen door hen kunnen gekend en gewaardeerd worden, die, overtuigd van de waarheid der descentientheorie, zelven reeds beproefd hebben zulke stamboomen te ontwerpen. Van de talrijke tegenstanders verwacht hij dat ze niet maar zullen afkeuren, maar iets beters er voor in de plaats leveren. Omdat het bij dit onderzoek de vraag is of overeenkomsten in de structuur als *homologieën* d. i. door gemeenschappelijke afstamming verkregen, of als *analogieën*, d. i. door gelijksoortige aanpassing verworven, te beschouwen zijn, ¹ en dit dikwijls uiterst bezwaarlijk met juistheid is uit te maken, daarom is — dit ligt in den aard dezer historische wetenschap — het hypothesengebouw der phylogenie op vele punten weifelend en onzeker; al is de afstammingsleer ook bewezen en boven elken redelijken twijfel verheven. Overal en altijd heeft Haeckel, heden zoowel als voor 14 jaren, bij dit onderwerp gesproken van zijne "problematische stamboomen," en gewezen op het onderscheid tusschen de *absolute* zekerheid van het transformismus, of de omvorming der soorten, in 't algemeen en de *relatieve* zekerheid der speciale stamboomen.

¹ B. v. Het zwemmen van walvissen is analoog aan dat der vissen; door homologie staan de eerste den menschen nader; het vliegen der insekten en dat der vogels is eene analogie; homoloog staan de insekten den wormen nader. De borstvinnen der vissen; de vleugels der vogels, de voorbenen der zoogdieren en de armen van menschen en apen zijn homoloog; analoog zijn de vleugels van vogels en insekten, de voorbenen van zoogdieren en insekten enz.

Toch wordt door tegenstanders, door natuurkundigen, door medici en theologen, spottende gesproken van "Haeckel, die zoo nauwkeurig de stamboomen kent van dier en mensch." Wanneer er evenwel zijn die zich niet ontzien klakkeloos te beweren, dat Haeckel zijne stamboomen als "absolute dogmen" wil laten gelden, "dan is dat eenvoudig een *leugen*."

Aanvankelijk konden zijne genealogische hypothesen de meeste zoölogen en botanisten niet bevredigen, en, dit spreekt van zelf, wel het allerminst op het enge gebied van dat speciale vak, waarin ieder zich sterk gevoelde. Men haalde de schouders op over deze aanmatigende wijsheid, welke zich niet vergenoegde met enkel de afstamming in 't algemeen te leeren. Te weinig bekendheid op het gebied der organische morphologie schatte zijn ondernemen als een streven naar 't onmogelijke. Doch Haeckel sprak het van den aanvang af als zijne overtuiging uit, dat het ontwerpen van genealogieën voortaan de belangrijkste taak der morphologie zijn zou en hield zich vast overtuigd dat zijne phylogenetische hypothesen, door "geborneerde natuurkundigen als natuurphilosophische droomerijen bespot", vóór 't einde dezer eeuw in hunne waarde erkend zouden worden.

En thans reeds is de stamgeschiedenis der organismen eene gevestigde wetenschap. De bekwaamste zoölogen en botanisten hebben de phylogenetische methode eenparig aangenomen, en zijn daardoor tot uitkomsten gekomen, over welke zij zich zonder die methode niet zouden verheugd hebben. Zelfs zijne "beruchte" stamboomen der verschillende groepen hebben hun doel bereikt. Zij hebben in de morphologie dienst gedaan, en zijn bij het speciale onderzoek van enkele deelen der phylogenie herhaaldelijk met vrucht gebruikt geworden, als een duidelijk overzicht van hare hypothesen tot ontraadseling der ingewikkelde stamverwantschap der organismen. Zij zijn bij dit onderzoek door anderen ook verbeterd en aangevuld geworden en dus als leidraad erkend.

Met het oog op zulke uitkomsten zeide Haeckel reeds in 1876, in zijn "Vortrag über die Urkunden der Stammesgeschichte": "Wir dürfen wohl zufrieden sein und uns das Gefühl des entscheidenden Sieges über unsere Gegner wohl gönnen."

Het moet opzettelijk opgemerkt worden, wat het meerendeel der bestrijders schijnt niet te bedenken, dat de *phylogenie* evenals de *geologie* geen "exacte" maar eene historische natuurwetenschap is.¹ Beiden, de hypothetische stamgeschiedenis der organismen en de hypothetische ontwikkelingsgeschiedenis der aarde, worden opgemaakt uit eene menigte authentieke en zekere bronnen. Geen geoloog heeft gezien hoe de bergen ontstaan zijn, en niemand heeft waargenomen welke formatiën zich uit het water hebben afgezet en in welke volgorde. En nergens ter wereld zijn nog de lagen in die volgorde gelegen als door de geologen wordt aangenomen dat zij ontstaan zijn. Desniettemin staat het onder die mannen vast, dat zij *zoodanig* ontstaan zijn en in *die* orde, omdat de aard en het ontstaan dier gebergten alleen door die geologische hypothesen verstaan en verklaard worden kan. Daarom gelden die geologische hypothesen algemeen als welgegronde *geologische theorieën*.

Voor de phylogenie zijn de voornaamste oorkonden de reeds vermelde drie scheppingsoorkonden: palaeontologie, anatomie, ontogenie.

Van deze geeft de palaeontologie de meest exacte getuigen. Want onder de organismen, wier versteende overblijfsels of afdrukken nog gevonden worden, moeten volgens de ontwikkelingsleer deels de werkelijke voorvaderen, deels de nadere en verdere verwanten dier uitgestorvene voorvaderen zich bevonden hebben. Doch deze oorkonde verliest veel aan waarde door hare overgrootte *onvolledigheid*.

¹ Werd dat bedacht dan zou men niet met Rudolf Virchow een proef-
ondervindelijk bewijs vragen.

Het dierlijk leven vertoont een zeer groote verscheidenheid in uitwendige vormen. Evenwel toont de vergelijkende anatomie, dat er toch zekere groepen zijn, die in inwendigen bouw en samenstelling der organen een merkwaardige overeenkomst hebben, zoodat de geheele dierenwereld in zes groepen kan ingedeeld worden, t.w. de plantdieren, de wormen, de ster-, de week-, de gelede- en de gewervelde dieren. Alleen binnen elke zoodanige hoofdgroep of type mag er van eene morphologische vergelijking van alle lichaamsdeelen sprake zijn. De vormverwantschap, welke binnen de grenzen van elke type bestaat, noemde men vroeger "eenheid van bouwplan". De ontwikkelingsleer kent die mystieke éénheid niet, maar verklaart die vormverwantschap natuurkundig als het gevolg van de gemeenschappelijke afstamming van één stamvorm. Deze deelde door *overerving* die inwendige overeenkomst mede aan alle afstammelingen, welke door voortdurende *aanpassing* de grootste verscheidenheid verwierven in uitwendigen bouw of gedaante. Elke type is dus een stam of *phylum*; de typische vormverwantschap is derhalve een werkelijke stamverwantschap.

De zoo even genoemde zes hoofdgroepen vormen te zamen ook eene enkele groep van organisch leven. Want alle individu's, welke tot die zes hoofdgroepen behooren, hebben nog organen met elkander gemeen, die oorspronkelijk dezelfde morphologische waarde hebben. Dit geldt vooral van het darmkanaal, het meest kenmerkende van het dierlijk leven. Het verteringskanaal vereenigt alle werkelijke *dieren* tot ééne groep of type van organisch leven, in onderscheiding van de *plantentype* en de *protisten*. Ook hier is de typische vormverwantschap een gevolg van de gezamenlijke afstamming van één stamvorm, die zijn darmleven mededeelde aan al zijne afstammelingen in den verst verwijderden graad.

In elke van de zes hoofdgroepen bestaat eene lange trapsge wijze opklimming van lagere, meer onvolkomene en eenvoudiger

tot hoogere, meer volkomene en meer samengestelde vormen. Men stelle zich deze opklimming en volmaking niet laddervormig, maar vertakt of *boomvormig* voor. 't Is de wijsbegerte der vergelijkende anatomie, welke de verwante vormen boomvormig vereenigt, en dit boomvormig natuurlijke systeem is hun *stamboom*. Dat deze slechts bij benadering op te maken is, ligt in den aard der zaak en hebben we vroeger reeds doen opmerken.

Ook deze oorkonde is onvolledig. Eene menigte overgangsvormen tusschen de thans levenden zijn uitgestorven. Ook is het uiterst bezwaarlijk overal homologie en analogie te onderscheiden. Vele anatomische vormen zijn onderling zoo ingewikkeld, dat ze zeer moeielijk phylogenetisch te verklaren zijn. Daarom komt ook der vergelijkende anatomie, hoe hoog hare waarde zij, niet overal in de vraagstukken der stamgeschiedenis het eerste woord en de beslissende stem toe.

Reeds wat wij opmerkten van de ééne type van het geheele dierlijk leven, was niet de vrucht van vergelijkende anatomie maar van de derde der drie hoofdoorkonden, van de *ontogenie*, welke nog van het meeste belang is bij vele der meestbelangrijke kwesties. Hare waarde als oorkonde voor de bijzondere stamgeschiedenis is hierin gelegen, dat ieder dierlijk organisme, van zijne ontwikkeling uit het bevruchte ei af, eene reeks van vormen doorloopt, welke zijn *stam* in dezelfde volgorde doorloopen heeft¹. Hoewel deze vormen door aanpassingen wijzigingen hebben ondergaan, toch kan ons de kiemgeschiedenis de bijzonderheden vertellen van de ontwikkelingsgeschiedenis van den *stam*. Hoe hooger georganiseerd de klasse is, tot welke het individu behoort, des te schielijker worden de eerste trappen der embryonale ontwikkeling doorloopen. 't Is of de natuur zich haast om bij de wording van ieder wezen te komen tot die vormen, in welke de type

¹ Vergl. bl. 247, de *ontogenie* als bewijs voor de afstamming in 't algemeen.

van zijne klasse uitgedrukt is. Maar toch moet altijd weer ieder dierlijk organisme, ook van het meest ontwikkelde leven, zijne wording aanvangen en voortzetten in die vormen, in welke eens het dierlijke leven op aarde begonnen is en langs welke zijn bijzondere klasse zich in den loop der tijden ontwikkeld heeft. Hoe deze biogenetische grondwet hare toepassing vindt in het ontwerpen van de bijzondere stamboomen, en uit de onmiddellijk waar te nemen verschijnselen der kiemgeschiedenis de gewichtigste gevolgtrekkingen zijn af te leiden voor den waarschijnlijksten samenhang der stamgeschiedenis, dat heeft Haeckel o. a. aangetoond in zijne "Gastraeatheorie". Hij toont aan dat een zeer vroegtijdige embryonale vorm, bij alle dieren voorkomende, nu nog het beeld is van den gemeenschappelijken stamvorm van geheel het dierlijk leven, niet alleen van de wormen tot den mensch, maar ook van de plantdieren. Op een speciaal maar tevens het meest omvattende gebied heeft hij de waarde der ontogenie voor de geschiedenis van den stam aangetoond in zijne "Anthropogenie", in volledige toepassing op de ontwikkelingsgeschiedenis van den mensch.

Vergelijkende anatomie en ontogenie zijn de twee voornaamste en ook voldoende bronnen voor de wetenschap der phylogenie.

De vergelijkende anatomie toont dat b.v. de gewervelde dierenwereld uit één stam bestaat; dat er, om met de laatste vertakkingen te beginnen, eene nauwe bloedverwantschap bestaat in de klasse der zoogdieren en eveneens in de klasse van vogels met die der kruipende dieren (slangen, hagedissen, schildpadden, krokodillen). Indien wij nu de bloedverwantschap in ieder van deze groepen (zoogdieren aan de ééne, vogels en kruipende aan de andere zijde) eene verwantschap in de rechte lijn zouden willen noemen — hetgeen zij in letterlijken zin niet is — dan zou tusschen de beide groepen verwantschap bestaan in de zijlinie.

Want beide groepen komen aan den wortel samen en zijn twee vertakkingen uit den stam der amphibiëen.¹

Alle klassen van amphibiëen zijn ontstaan uit eene amphibiëensoort, welke haar oorsprong had in de klasse der visschen.

Alle onderklassen en soorten van visschen zijn voortgekomen uit eene diersoort, welke het nog niet tot de ontwikkeling van visch gebracht had, overeenkomende met onze tegenwoordige lampreien of prikken, zeer onvolkomen bewerktuigde dieren, die nog geen eigenlijke wervelkolom hebben, maar slechts een ruggestrem; het darmkanaal is nog een recht doorlopende buis zonder verwijding of wendingen, nog niet gedifferenceerd in maag en darm; de schedeldoos zit onbewegelijk aan den romp; ook hebben ze nog geen ledematen.

Deze diervorm moet voortgekomen zijn uit een diersoort, in welke door een ruggestrem reeds de type van een gewerveld dier was uitgedrukt, doch het overigens nog niet gebracht had tot een kop, schedel en hersenen, en ook niet tot een gecentraliseerd hart. Zulk een diervorm bestaat thans nog in den amphioxus lanceolatus of het lancetdiertje. Geheel de gewervelde dierenwereld, welke thans bestaat en die ooit op aarde leefde, is eene ontwikkeling en vertakking van zulk een hoogst eenvoudigen diervorm. De amphioxus toont ten naastebij hoedanig voor millioenen eeuwen de toenmaals *eenige* gewervelde diersoort moet geweest zijn; want onder de thans levende gewervelden is de amphioxus het naast aan dien stamvorm verwant.

¹ Men zoek onder de thans nog bestaande amphibiëensoorten niet den oorspronkelijk stamvorm der hooger gewervelden. De laagste, thans nog levende amphibiëensoort is het naaste aan dien oorspronkelijken stamvorm verwant. De vertakking naar de kruipende en de gewervelde was reeds begonnen vóór dat de oorspronkelijke amphibiëenstam zich differenceerde in de thans bestaande soorten. — Hetzelfde geldt zoo vaak er sprake is van eenigen vorm uit welken de hoogere zijn voortgekomen.

't Is Haeckel kwalijk genomen dat hij sprak van den "eerbiedwaardigen" amphioxus; doch hij zeide dat niet spottende met eenige eerbiedwaardigheid, maar in vollen ernst. Want dit dier vertegenwoordigt toch onzen stam uit een zeer hooge oudheid. Veel verder beneden de visschen staande dan de mensch boven de visschen staat, behoort het toch met den mensch tot één stam; en naast den mensch is het van alle gewervelden het meest interessante, omdat het voor de wetenschap der phylogenie den geleidelijken overgang vormt tot de ongewervelden. Bijna een halve eeuw geleden scheen er nog een onoverkomelijke kloof te bestaan tusschen de gewervelde en de niet-gewervelde dieren, maar toen het lancetdierje levend gevonden werd en weldra bleek tot de gewervelden te behooren, toen was die kloof gedempt. Doch hier begint de kiemgeschiedenis ons den weg te wijzen.

De amphioxus, die onder de gewervelden zijne naaste verwanten heeft onder de lampreien, heeft onder de niet-gewervelden zijne naaste verwanten in de klasse der tunicaten, in de ascidie, vroeger onder de weekdieren gerekend, maar inderdaad behoorende onder de wormen. Deze verwantschap blijkt volstrekt niet in den ontwikkelden toestand. Alleen als larve heeft de ascidie een rugstreng of chorda dorsalis, als eersten grondslag van een wervelkolom, en den eersten aanleg van een centraalzenuwstelsel. Bij verdere ontwikkeling gaat de eerste verloren en wordt de laatste een zenuwknop. De appendicularia is een tunicatenvorm, welke levenslang staat op den ontwikkelingsstrap van de larve der ascidie. De ascidie en de amphioxus stammen beide uit eene groep van *chordadieren*, die in 't natuurlijk systeem onder de wormen behoorde.

Volgen we nu verder in ons overzicht de ontogenie, dan kunnen we het geleidelijkst bij den aanvang beginnen, in letterlijken zin "ab ovo".

Zij, die aan eene schepping van zelfstandige soorten gelooven, meenen den voorstanders der ontwikkelingsleer triumphantelijk te

kunnen vragen, wat er eerder was, de kip of het ei. Haeckel antwoordt: Het ei was er eerder dan de kip. Milliarden eeuwen vóór de kip er was, bestond het ei, wel niet als kippenei, maar als eenvoudige cel, geheel overeenkomende met ieder later dierlijke eicel.¹

Zulke eencellige oirwezens leven er over de geheele aarde in zout en zoet water, o. a. de amoeben. Er is geen onderscheid kenbaar tusschen amoeben en de eicellen van een kalkspons, wanneer zij in het lichaam der spons zich vrijelijk bewegen door middel van afwisselende uitsteeksels of pseudopodiën.

Doch de cel is reeds gedifferenceerd in twee deelen, in celstof en kern (protoplasma en nucleus) en was dus niet het eerste leven op aarde. Het eerste leven moet een klompje eiwitachtige koolstofverbinding geweest zijn zonder kern, eene homogene substantie, zonder organen en zonder bepaalden vorm en toch met alle eigenschappen van het organische leven toegerust, t. w. die van voeding, voortplanting, beweging. Zoodanig althans bestaat ook nu nog het eenvoudigste leven dat wij kennen. We kunnen ons ook geen eenvoudiger denken. Daarom noemt Haeckel deze wezens moneren. Men kent er thans acht geslachten van met eenige soorten, of acht soorten met varieteiten. Deze wezens hebben zich nog steeds voortgeplant van dat het eerste leven op aarde is ontstaan, of, wat waarschijnlijker is, zij treden bij herhaling in de natuur onder gelijke omstandigheden als vroeger op. En nu is het wel opmerkelijk, dat, terwijl het rijpe dierlijke ei de vormwaarde heeft van cel, het eerste individueele leven, of de overgang er toe, optreedt in zulk een monerenvorm. Want bij de bevruchting van de eicel verdwijnt de kern; het ei verliest de waarde eener cel en wordt gelijk het eerste oorspronkelijke wezen, gelijk een moneer.

¹ De dierlijke eicellen zijn kogeltjes eiwitachtige stof met een kern er in, — die der gewervelden zijn ter grootte van 0.5—0.1 m.m.; sommigen geheel vormloos, naakte cellen; anderen, en wel die der meeste dieren, in een omhulsel ingesloten.

In de kiemontwikkeling noemen we daarom dien allereersten vorm van het individueele bestaan *monerula*. Volgens onze biogenetische grondwet wijst deze monerula op den *moneer* als de eerste of oudste generatie in de voorgeslachten van alle dierlijk leven. In de ontwikkeling van den stam, evenals in die der individu's, vangt het dierlijk organisme ¹ zijn bestaan aan als een structuurloos slijmkogeltje.

In het bevruchte ei ontstaat weer een nieuwe kern. De nu ontstane *cel* is niet de vroegere eicel, maar is ontstaan door ineensmelting van twee cellen, derhalve een geheel nieuw zelfstandig organisme. Het onbevruchte en het bevruchte ei van alle dierlijk leven, van de spons tot den worm en van den worm tot de mieren en den mensch, is eene enkelvoudige cel. Dit ontogenetisch feit wijst in den stamboom van het dierenrijk op een eencelligen stamvorm, zooals de straks reeds genoemde *amoëbe* als de *tweede* in de rij der voorvaderen.

In de verdere kiemontwikkeling ontstaat door herhaalde zelfdeeling (phylogenetisch gezegd: voortplanting) eene aaneengeslootene verzameling van zulke cellen, een cellenkogeltje, veel overeenkomst hebbende met eene moerbei, daarom *morula* genoemd. Deze kiemvorm wijst in de stamgeschiedenis op zulke kleine amoebengemeenten, hoopjes gelijksoortige losverbonden cellen, hoedanige we ook heden ten dage in zee en in zoet water vinden. Dien *derden* stamvorm noemen wij *moraea* of *synamoebium*.

Bij verdere ontwikkeling van alle dierlijk leven verzamelt zich binnen in de morula een vocht, dat door de cellen wordt afgescheiden. Hierdoor worden de cellen naar de buitenste opper-

¹ *Dierlijk organisme* genoemd in oneigenlijken zin: want in de ontwikkeling van den stam begint het eigenlijke *dier* eerst later; en *organisme* genoemd alleen in onderscheiding van de anorganische natuur, want dit organisme bezit geen *organen* en het komt dus in eigenlijken zin die naam niet toe.

vlakte gedrongen, waardoor een holle kogel ontstaat, bestaande uit eene enkele laag gelijksoortige cellen, van binnen met vocht gevuld. Bij de meeste lagere dieren, ook nog bij het laagst gewervelde, steken deze cellen uiterst fijne uitloopers of zweepkaartjes uit, door wier voortdurend snelle beweging het lichaam draaiende wordt voortbewogen. Bij de hoogere dieren is de wording van deze uitsteeksels door aanpassing verloren gegaan. Deze kiemvorm draagt den naam *blastula* en wijst op een alouden stamvorm, den *vierden* in de rij, dien wij *blastaea* noemen, overeenkomende met de thans nog vrij in het water rondzwemmende, holle bolvormige larven der lagere dieren uit alle dierstammen. Ook van het laagst gewervelde dier zwemt deze larvenvorm vrij rond.

De vorm, die uit de *blastula* ontstaat, is van groote wijsgeerige beteekenis. Hij wijst op een stamvorm, die van het allergrootste gewicht geweest is voor de ontwikkeling van den stam. Ergens in de *blastula* worden, bij verdere ontwikkeling, de cellen naar binnen gedrukt, totdat eindelijk de binnenzijde der cellen van het ingedrukte gedeelte tegen den binnenwand der cellen van de tegenovergestelde zijde aanliggen. Zoo ontstaat een langwerpig rond lichaam van twee lagen cellen. De oorspronkelijke holte is verdwenen en eene nieuwe ruimte is ontstaan met eene opening. Phylogenetisch, d. i. in de ontwikkeling van den stam, is die vorm ontstaan doordien in de *blastaea* sommige cellen meer voedsel begonnen op te nemen dan de overigen, hetgeen eene aanpassing aan de omstandigheden kan geweest zijn. Dit was de eerste arbeidsverdeeling. Tot nog toe namen alle cellen gelijkelijk deel aan alle functiën van voeding, gevoel, beweging. Maar nu begonnen bij één tak dezer protisten sommige cellen zich meer te belasten met de voeding, waardoor de anderen die taak meer en meer lieten varen en de taak der beweging op zich namen, zich tevens beschermend over de voedende cellen uitbreidende. In de kiemontwikkeling noemen we dezen vorm

gastrula, d. i. maag- of darmlarve, in de stamontwikkeling *gastraea*. De *gastraea* is het eigenlijke dier in zijn eenvoudigsten vorm en de stamvorm van alle wezenlijke dieren. Het eenvoudigste dier is niets anders dan eene maag, een verterende zak, bestaande uit twee lagen cellen, van welke de cellen der binnenste laag de functie hebben der vertering, die der buitenste de functie der beweging en van het gevoel. Met deze verdeling der functiën ontstond tevens eene differenceering in den vorm der beide cellenlagen. ¹ De ééne opening dient tot opneming van voedsel en tot ontlasting der niet verteerde stoffen. — De eideeling en de gastrulavorming komen in haar oorspronkelijken vorm voor bij alle lagere dieren in alle dierstammen, in de richting der gewervelden tot bij den amphioxus. Bij de hoogere dieren zijn ze verschillend gewijzigd, in die mate dat men aanvankelijk de eenheid niet inzag en er dus in 't systeem eene kloof bleef bestaan. Doch door een uitgebreid vergelijkend onderzoek, jaren lang bij dieren van verschillende klassen voortgezet, is het Haeckel gelukt in deze afwijkende vormingsprocessen een gemeenschappelijken grondvorm aan te toonen, en allen tot eene oorspronkelijke vorming te herleiden, welke nog bij alle lagere dieren voorkomt. De laagste dieren die wij kennen (sponzen, polypen, enz.), staan hun leven lang op dien trap der ontwikkeling, en alle hoogere dieren zonder onderscheid doorloopen dien vorm. Hieruit besluiten we dat zij allen afstammen van een alouden stamvorm, welks geheele organisme op dien trap van ontwikkeling stond welken het dierlijk leven in den gastrulavorm heeft bereikt. — Dit is de bij uitstek belangrijke *gastraea*-theorie. Volgens haar is er bij alle

¹ Deze beide cellenlagen zijn de "twee primaire kiembladen", tusschen welke later bij hoogere ontwikkeling (bij de wormen) nog twee ontstaan, eene uit de buitenste, eene uit de binnenlaag. Uit deze "vier secundaire kiembladen" vormt zich verder het geheele lichaam, ook der meest ontwikkelde organismen.

dieren één orgaan dat oorspronkelijk dezelfde waarde heeft in vorm en functiën. Dit bij allen homologe orgaan is het verteringsorgaan, dat zich later bij hogere ontwikkeling van 't organisme in maag en darm differenceert. Ongetwijfeld hebben de gastraeaden reeds in de laurentische periode geleefd, en door middel hunner "zweephaartjes" draaiende in de wereldzee rondgezwommen, evenals nog heden ten dage de zich vrij bewegende gastrulae doen.

Uit de gastraea heeft zich het geheele dierenrijk ontwikkeld, en wel vooreerst in twee richtingen. In eene der beide richtingen kwam uit een zekeren tak der gastraeaden de groep der plantdieren voort¹. In eene andere richting ontwikkelde zich door eene aanhoudende vrije plaats beweging, welke of in zwemmen of in kruipen bestond, ergens uit de gastraeaden de allergewichtigste en vormrijke stam der wormen. Aan den gemeenschappelijken stamvorm van alle wormen zijn de thans nog levende laagst ontwikkelde wormen het naast verwant, en deze behouden hun leven lang zulk een eenvoudige organisatie, dat ze zich slechts zeer weinig boven de laagste plantdieren verheffen. Bij de wormen ontwikkelde zich door de aanhoudend vrije plaatsbeweging de bilaterale grondvorm.

In den stam der wormen is de gemeenschappelijke oorsprong der vier hogere dierstammen. De sterddieren, weekdieren, gelede dieren en de gewervelden zijn voortgekomen uit even zoovele takken van den stam der wormen.

Onder de meest ontwikkelde wormen is de tegenwoordige ascidie de naast verwante van die hoogst merkwaardige wormen, in welke zich, ten gevolge van voortgaande beweging aan de boven- of rugzijde, dus boven het darmkanaal, een vastere streng, een rugge-

¹ Doordien zij zich met de aan de mondopening tegenovergestelde zijde aan den bodem of aan steenen vastzetteden. Door aanpassing aan deze vastzittende levenswijze bevestigde zich voor goed bij de plantdieren de radiale grondvorm.

streng ontwikkelde. Uit dezen tak der wormen ontwikkelde zich de stam der gewervelden.

Met verreweg het grootste deel der dieren hebben wij dus geen rechtstreeksche verwantschap. Mogelijk is dit resultaat voor dezen of genen eene teleurstelling, aangezien wij dan ook geen nadere verwantschap hebben met de insecten, welke groep alleen meer soorten bevat, dan alle andere te zamen, en waarin zulke hoogst geciviliceerde zijn, als b. v. de termieten, mieren, bijen enz., dat wij menschen ze elkander wel eens tot voorbeeld stellen. Doch daartegenover kunnen zij, die belijden dat in hunne waardeering het menschenkind niet meer dan een aardworm is, ook weer eene voldoening vinden in de uitkomsten der ontogenie, welke ons de verzekering geeft dat wij menschen inderdaad met wormen in rechtstreeksche gemeenschap staan.

Onder de noodwendige gevolgtrekkingen der algemeene ontwikkelingsleer is er geen die ons zooveel belang inboezemt als hare toepassing op den mensch. Wellicht uit wijze voorzichtigheid, om de vijandschap tegen de nieuwe leer niet nog te vermeerderen, had Darwin aanvankelijk die toepassing niet gemaakt. Want algemeen maakt men stilzwijgend voor den mensch eene uitzondering als een wezen buiten de natuur. Vandaar dat aanvankelijk zelfs "Darwinisten" konden zeggen dat Haeckel te ver ging. Doch is eens de waarheid der afstamming erkend, dan moet ook hare toepassing op den mensch volgen overeenkomstig deze eenvoudige logische wet, dat wat van het geheel geldt, ook geldt van ieder zijner deelen.

Dat de mensch tot den stam der *gewervelden* en onder deze tot de klasse der *zoogdieren*, en onder de drie onderklassen van deze tot die der *placentalia* behoort, is algemeen bekend. Dat de placentaaldieren afstammen van buideldieren mag als zeker bewezen geacht worden. Deze laatste zijn ontsproten uit een lagere rij van gewervelden. Met deze bepaling van den graad van bloedverwant-

schap zou de vraag naar des menschen plaats in de natuur eigenlijk reeds voldoende beantwoord zijn. "Want de nadere verwantschapsbetrekkingen der verschillende zoogdierorden zijn wellicht ook nog anders dan wij thans hypothetisch aannemen." Doch nu men eens begonnen is, bij de vraag naar des menschen oorsprong het meeste gewicht te leggen op de "afstamming van apen", moet ook verder opgemerkt worden dat de placentalen op grond van een embryologisch verschijnsel verdeeld worden in twee hoofdgroepen; dat de groep der *disciduaten*, tot welke de mensch behoort, wegens een kenmerkend onderscheid in den vorm der placenta, in twee afdeelingen verdeeld wordt, en dat in die der *discoplacentalia*, tot welke de mensch behoort, vijf orden te onderscheiden zijn, t. w. halfapen, knaagdieren, insekteneters, vleermuizen, apen.

De orde der halfapen bestaat nog slechts uit een betrekkelijk klein aantal individu's, maar is toch nog in vele onder elkander zeer verschillende soorten verdeeld, die allen veel meer van ware apen verschillen, dan de ware apen onder elkander. Ook vinden we er onder de overgangen tot de vier andere orden der discoplacentalen.

Daar nu van de vier andere orden de apen ons in ieder opzicht nader zijn dan de vleermuizen of de insekteneters of de knaagdieren, zoo kan de stand der kwestie niet anders zijn dan dit: of de mensch behoort in het systeem der zoogdieren tot de orde der apen, of de mensch is zoo onderscheiden van de orde der apen, dat hij beschouwd moet worden als eene bijzondere zesde orde der discoplacentalen. In dit laatste geval zou voor die leelijke "afstamming van apen" in de plaats treden dat de mensch, evenals de knaagdieren enz., een divergeerende tak was uit een alouden stam van halfapen. — Ook in deze kwestie moeten vergelijkende anatomie en ontogenie beslissen.

Linné bracht in zijn "systema naturae" den mensch met de echte apen, de halfapen en de vleermuizen in een en dezelfde

orde, die der "primaten". Blumenbach scheidde den mensch af in eene afzonderlijke orde, onder den naam van "tweehandigen". Ook Cuvier volgde die indeeling. Doch Huxley heeft aangetoond dat die onderscheiding niet deugt en op eene verkeerde beschouwing berust van het wezenlijk verschil van hand en voet; dat apen en halfapen zoowel als de mensch twee handen hebben en twee voeten, en het resultaat van zijn onderzoek naar "*des menschen plaats in de natuur*" is, dat "de mensch anatomisch, welke groep van organen men neme, in ieder opzicht minder van de hoogere apen verschilt dan deze van de lagere apen."

De ware apen worden verdeeld in twee kenmerkend onderscheidene hoofdgroepen, divergeerende takken van een stam, de platneuze der nieuwe en de smalneuzen (catarhinen) der oude wereld. Binnen de grenzen dezer laatste groep is, blijkens de vergelijkende anatomie, het onderscheid tusschen menschen en menschvormige catarhinen veel geringer dan tusschen deze en de laagst ontwikkelde catarhinen, tot welke ook de hondvormige bavianen behooren. Wij komen dus tot dit hoogst belangrijke resultaat, dat menschen en menschvormige apen vertakkingen zijn van een alouden catarhinengroep. Deze, wier eerste representanten wellicht reeds voor eenige duizende eeuwen uitgestorven zijn, heeft zich allengskens vertakt en veredeld in Gibbon (4—8 soorten), Orang (2 soorten), Gorilla, Chimpanse, Mensch. Van deze komt de mensch met den Gibbon, in Zuid-Azie, het meest overeen in de vorming van de borstkast. In de vorming van hand en voet gelijkt de Gorilla, in tropisch West-Afrika, het meest op den mensch. Meer dan de andere menschvormige catarhinen komt de Chimpanse, in Centraal- en West-Afrika, met den mensch overeen in eigenaardigheden der schedelvorming, terwijl in de vorming der hersenen Orang, op Borneo en de Sunda-eilanden, en mensch elkander het naaste staan.

Wanneer Haeckel nu verder nog doet opmerken dat de embryo's van deze apen en de embryo's van menschen langer met elkander over-

eenkomen dan die van de hoogere en de lagere apen, dan moeten we toch volgens de logica der feiten, welke Haeckel als ontogenetische wet geformuleerd heeft, tot het besluit komen, dat in het systeem van het dierenrijk menschen en apen tot dezelfde orde behooren, of dat het menschdom zich uit eene soort van apen heeft ontwikkeld, en dat onder alle dieren de thans levende menschvormige apen onze naaste bloedverwanten zijn.

Voor de beschouwing waaraan wij allen van jongs af gewend zijn, lijkt het verbazend, dat werkelijk het menschdom allengskens uit een lange rij van voorvaderlijke gewervelde dieren zich ontwikkelde, en deze allen te zamen voortgekomen zijn uit nog lagere bezielde wezens, tot zelfs het laagst denkbaar bezielde leven toe. Doch hiertegen merkt Haeckel op, dat die verbazing toch langzamerhand moet wijken, wanneer men dit phylogenetisch feit van biljoenen eeuwen vergelijkt met het ontogenetisch feit van weinige weken. Ieder menschelijk individu legt nog den weg af, langs welken de bezielde natuur het eindelijk bracht tot het menschelijk geslacht.

De consequente toepassing der afstammingsleer zal op alle takken der anthropologie een grooten invloed uitoefenen, doch geen van alle zal blijken grootere wijziging te behoeven dan de *psychologie* of *zielkunde*. Hier vooral heerscht veel vooroordeel. In het spraakgebruik is het aangenomen om van de dierenwereld, den mensch mede ingesloten, te spreken als de "bezielde" natuur; en toch wordt een scherp onderscheid gedacht tusschen den "redelijken mensch" en het "redelooze dier". Doch deze grensscheiding is niet houdbaar. Des menschen rede moet toch eene functie zijn van hetgeen men de menschelijke "ziel" noemt, en nu gaat het toch niet aan — hoewel men het gewoonlijk doet — de verschijnselen van het zieleleven van alle overige physiologische functiën volstrekt te onderscheiden, door de menschelijke "ziel" te beschouwen als iets dat zonder analogie is met de overige bezielde natuur. Ook in de

zielkunde moet vergelijkende en genetische beschouwing van de functiën der ziel den weg wijzen. Speculatieve filosofen van professie en de meeste schrijvers van handboeken over zielkunde zijn gewoon hunne eigene zeer gedifferentieerde hersenen als eenig voorwerp voor hun empirisch onderzoek te gebruiken. Doch wie de *natuur der "psyche"* wil kennen, en wien het daarbij om zuivere resultaten te doen is, die volge ook hier den weg der vergelijking en zooveel mogelijk den weg der phylogenesis. Men vange niet aan met de hoogste ontwikkeling, maar ga veeleer terug tot de vergelijkende zielkunde der kinderen, der weinig geestelijk ontwikkelden en der lagere menschenrassen. En dan moet hun zieleleven vergeleken worden met dat der hoogst ontwikkelde dieren, zal er kans zijn om tot een zuiver, waar en objectief resultaat te komen. Het centraal zenuwstelsel, dat toch, zooals door proeven kan worden aangetoond, het eigenlijke orgaan is van het zieleleven in engeren zin, ontwikkelt zich bij het menschelijk embryo volkomen op dezelfde wijze als bij de embryo's van alle zoogdieren. Daarom kan de gemeenschappelijke afstamming van het menschelijke zielsorgaan en van datzelfde centraalorgaan bij de andere zoogdieren en de lagere gewervelden, aan geen billijken twijfel onderhevig zijn. De ontwikkeling der organische *vormen* hangt ten naauwste samen met de ontwikkeling van de *functiën* der organen, hetgeen door sprekende voorbeelden kan aangetoond worden. Wij moeten dus het *natuurlijk ontstaan van het menschelijke zieleleven*, m. a. w. de langzame volmaking van het zieleleven tot op dien trap, welken het thans in den mensch heeft bereikt, leeren verstaan door de ontwikkelingsgeschiedenis van het centraal-zenuwstelsel. Deze ontwikkelingsgeschiedenis is de *phylogenie van den menschelijken geest*. Gaat men onbevooroordeeld dezen weg, dan zal men op psychologisch gebied tot hetzelfde belangrijke resultaat komen, waartoe de physiologie ten opzichte van alle andere levensverschijnselen, en de vergelijkende morphologie ten opzichte van de

verscheidenheid en overeenkomst der vormen gekomen is: dat *het onderscheid tusschen menschen en dieren quantitatief en tusschen de laagste menschen en de hoogste dieren veel geringer is dan tusschen de hoogere en de lagere dieren*. Ten opzichte van alle enkele geestesverschijnselen kunnen we de stelling aldus formuleeren: dat het onderscheid tusschen de hoogste en de laagste menschen veel grooter is dan tusschen de laagste menschen en de hoogste dieren.

Inderdaad is het verschil in zieleleven bij de hoogste menschen en bij de hoogste dieren wel zeer groot. Doch dit verschil kan geen reden zijn te meenen dat er geen verwantschap kan bestaan. Haeckel doet hierbij opmerken, welk verschil er bestaat in de dierenwereld, wanneer wij den mensch uitzonderen, en meer bepaald in den stam der gewervelden. Wij vinden daar zooveel verscheidenheid van zieleleven, dat het ook schier onmogelijk zou kunnen schijnen ze alle in aard gelijk te stellen, of uit een gemeenschappelijke gewervelde dierziel af te leiden. Welk een verbazend groot verschil in psychisch leven tusschen den amphioxus, wiens zielsorgaan alleen in een ruggemerg bestaat, of ook van den lamprei, die reeds een schedelholte bezit en daarin ook hersenen, en apen, honden, paarden, olifanten! En toch, wanneer wij van den amphioxus opklimmen tot de laagste placentaaldieren, dan is het afgelegde verschil in zieleleven nog op verre na zoo groot niet als het verschil, dat alleen in de groep der placentaaldieren bestaat. Honden en apen, paarden en olifanten staan psychisch oneindig veel hooger boven luiaards en gordeldieren, dan deze boven den koploozen amphioxus. En toch zijn amphioxus en apen stamverwant. En wie zou om het groote verschil in psychisch leven willen beweren, dat het zieleleven of de psyche van apen en olifanten van absoluut anderen aard is dan van luiaards en gordeldieren?

In de klasse der insecten is het verschil van meer en minder nog veel grooter. Bij sommige insecten wordt een betrekkelijk zoo

hoog ontwikkeld zieleven gevonden, als binnen de klasse der gewervelden alleen maar de mensch bezit. We vinden daar de monarchaal levende bijen of de republikeinsche mieren, onder welke er zijn, die het gebracht hebben tot eene geregelde veefokkerij, anderen die van hun organiseerend verstand blijken geven in een geregeld slavenhoudend systeem. Vergelijkt men nu met deze hoogst ontwikkelde mieren b. v. de parasitische schildluis of de plooi vleugeligen, dan is hier het verschil in psychisch leven nog veel grooter dan tusschen de hoogste en laagste zoogdieren. Toch behooren al die insecten tot ééne klasse van gelede dieren en zijn zij stamverwant.

We merkten reeds op, dat het zielsorgaan in zijn oorsprong en ontwikkeling bij den mensch volkomen hetzelfde is als bij alle hogere dieren. Het ontstaat als ruggemerg uit de opperhuid van het embryo, uit het eerste of bovenste secundaire kiemblad. Het doorloopt dezelfde ontwikkeling als dat van alle andere zoogdieren; en hebben deze één gemeenschappelijken oorsprong, dan toch ook hun hersenen en ruggemerg. Ook kan aangetoond worden dat de betrekking tusschen de verschijnselen van het zieleven of de functiën der ziel tot haar orgaan, het hersenruggemerg, bij den mensch volmaakt dezelfde is als bij alle zoogdieren. Hieruit trekt Haeckel, voorzeker niet ten onrechte, het besluit, dat wie zich van de waarheid der afstammingsleer overtuigd houdt en den oorzakelijken samenhang tusschen de ontwikkeling van den stam en van de individu's in dien stam erkent, ook wel moet aannemen dat het zieleven, of de psyche des menschen, als functie van het hersenruggemerg, zich met dat orgaan ontwikkelt, en dat, evenals nu nog bij ieder individu het hersenruggemerg zich ontwikkelt uit een eenvoudig ruggemerg, zoo ook de menschelijke geest zich allengskens ontwikkeld heeft uit de lagere gewervelde dierziel.

Haeckel's (monistische) wereldbeschouwing wordt door het meeren-

deel der maatschappij verworpen als eene godloochenende, menschonteerende, zielverdervende leer. Dit is inderdaad de stand der kwestie ook bij menig natuurkundige, waarmee hij evenwel niet graag op de vlakte komt. Tegenover de leer, dat die verschijnselen, welke wij als verschijnselen van het zieleleven onderscheiden, de functiën zijn van het centraalzenuwstelsel, wordt dan de stelling verkondigd, dat de *ziel* een zelfstandig wezen is, niet onafscheidelijk aan het lichaam gebonden, hoewel zij gedurende des menschen leven in hare werkzaamheid afhankelijk is van de hersenen, waarvan zij gebruik maakt als haar werktuig.

Deze voorstelling van het verband van ziel en hersenen is volgens Haeckel, allesbehalve duidelijk, en juist niet geschikt om iemand van de zelfstandigheid der ziel te overtuigen. Immers de "zelfstandige" ziel zou toch *volstrekt* van de hersenen afhankelijk zijn. Want men kan een stuk van de hersenen wegnemen, zóó dat het zieleleven nog blijft bestaan, maar verminkt, en de "ziel" kan in niets ter wereld eene vergoeding vinden. Op dit feit moet het geloof aan de zelfstandigheid der ziel toch wel zeer wankel staan. Verder merkt Haeckel op, dat men bij dat geloof ook moet bedenken, dat men niet slechts een oogenblik moet aannemen, waarop de ziel het lichaam verlaat, maar ook een moment, waarop zij bezit neemt van het lichaam en wel in 't bijzonder van de hersenen. Wel is waar kan niemand gedwongen worden zulke vragen te beantwoorden. Doch wanneer eens het vraagstuk gesteld is, en de eene voorstelling wordt aangenomen met bepaalde verwerping van de andere, dan mag het toch van een met rede begaafden mensch verwacht worden, dat hij zich zulke vragen stelt en ze tracht te beantwoorden.

Het kan niet op den weg der natuurwetenschap liggen, van het bestrijden van deze en dergelijke voorstellingen haar vak te maken; maar wel mocht Haeckel vragen: hoe men, bij een inwonen van de ziel in de hersenen, het verschijnsel der *ontwikkeling* ver-

klaren kan. Want dat er bij de ontwikkeling van kind tot volwassen mensch eene geestelijke ontwikkeling plaats vindt, valt toch niet te ontkennen. Of zou het niet de "ziel", maar alleen het orgaan zijn, dat zich ontwikkelt? Maar dan zouden alle menschenzielen oorspronkelijk gelijk zijn, en lag de meerdere en mindere geestelijke ontwikkeling onder de menschen alleen aan de mate van ontwikkeling der hersenmassa. Wij willen deze voorstellingen niet verder vervolgen, "doch de dualisten, indien zij consequent zijn — en dat mag men toch in de eerste plaats van denkende menschen eischen — moeten zich deze vragen stellen en hare beantwoording met alle gevolgtrekkingen aanvaarden."

De functiën der ontwikkeling of de vormende krachten van het organisme zijn allen vatbaar voor een strong physiologisch onderzoek. Doch Haeckel verwijt den physiologen, dat zij dit onderzoek hebben verwaarloosd. Zij onderzochten liever die functiën, welke meer eene exacte mathematisch-physische behandeling toelaten, de physiologie der zintuigen, der bewegingsorganen, van den bloedsomloop, enz. en hebben zich tot nog toe niet bekommerd om de functiën der ontwikkeling, noch om de ontwikkeling der functiën. Daaruit is het te verklaren dat er nog natuuronderzoekers zijn die beweren, dat de verschijnselen der ontwikkeling niet vallen binnen de grenzen van het menschelijke kenvermogen en zonder bovennatuurlijke krachten niet te verklaren zijn. Zoo kon de beroemde physioloog du Bois-Reymond er toe komen, in zijn bekende rede "over de grenzen der natuurkennis", het menschelijk bewustzijn voor een verschijnsel te verklaren, dat volstrekt buiten de grenzen van het menschelijk kenvermogen ligt. Hij kwam niet op de gedachte, dat het bewustzijn, evenals ieder andere hersenfunctie, zich *ontwikkelt*, dat, evenals nog telkens bij ieder kind het individueele bewustzijn zich allengskens van trap tot trap ontwikkelt, zoo ook eens het bewustzijn langs vele trappen van den stam zich ontwikkeld hebben moet. Is deze ontwikkelingsgeschiedenis nog te veel een onbekend veld,

daarom is er nog geen reden om te wanhopen. Moeten we al in menig opzicht het *ignoramus*, "wij weten het niet" betuigen — het *ignorabimus*, "t is voor den mensch volstrekt onbereikbaar", spreken we daarom nog niet uit.

Wat de beschuldiging betreft van "godloochenend", "mensch-onteerend", "zielverdervend", met welke menigeen tracht eigen afkeer van deze natuurbeschouwing uit te spreken, of haar aan de kaak wil stellen in de schatting van het groote publiek — die uitdrukkingen zijn altijd weifelend en zeer onbestemd, en in allen geval veel te ongemotiveerd om zich met kracht er tegen te verdedigen.

Van *godloochening* zijn steeds allerlei richtingen en zeer uiteenloopende zienswijzen beschuldigd geworden, en alle beschuldigers konden daarin te goeder trouw zijn en hadden ook evenveel recht. Niets is meer subjectief dan godsvrucht en de godheid in wie de mensch inderdaad gelooft. Wie de openbaring van het goddelijke in zijn eigen individueel leven gevonden heeft en gelooft, die zal niet meenen dat de realiteit Gods geloochend wordt door deze of door gene wetenschappelijke overtuiging. Het komt ons ongerijmd voor, dat hij eenig verschijnsel in het menschelijke leven zou karakteriseeren als *godloochening*. Geloochend worden kan het bestaan van dien God niet, door wie hem ooit heeft vernomen, zij ook de toewijding gebrekkig. Daarentegen bestaan de goden, wier realiteit geloochend worden kan, die men kan bestrijden en voor wier bestaan geijverd wordt, alleen in de dogmen.

Dienzelfden waarachtigen God, welchen de vrome vindt in zijn eigen bewustzijn van hetgeen schoon en goed en edel, rechtvaardig en billijk is, en van wien de vroomheid des harten en de godsdienst des levens getuigt, aanschouwen wij ook in de wereld rondom ons leven en werken. Het is niet eene godsvoorstelling van een Monarch der wereld, maar de eene waarachtige, in wien alle dingen zijn. Onder de Christenvolken was de grieksch-semitische leer omtrent God slechts een korten tijd wellicht monotheïstisch, toen alle ver-

schijnselen zonder uitzondering als het onmiddellijk resultaat golden der persoonlijke goddelijke wereldheerschappij. Er is ook een tijd geweest toen onder de christenheid het geloof bestond aan een goeden en een boozen God, toen één deel der verschijnselen, en ach! in het dagelijksche leven verreweg het grootste deel, werd toegeschreven aan den Booze, t. w. aan het zedelijke kwaad en aan al datgene, wat de mensch, alle dingen beoordeelende van het standpunt van eigen nut of genoeg, in de stoffelijke natuur als een "kwaad" beschouwde. Monotheïstisch alleen was het geloof toen het stormgeweld en het loeien van den wind, de donderwolk en het vriendelijke licht der zon en hare verschroeiende hitte, de loop der sterren en de geur der bloemen en de vlucht der vogelen, de gedachtenvorming en de gewaarwordingen des menschen en zijne kunstvaardigheid en wetenschap en de ontwikkelingsgeschiedenis der volken — toen i. e. w. alle organische en anorganische verschijnselen directe werkingen heetten van een monarchaal persoonlijken God, die handelde in zijn willekeur of naar zijn welbehagen. Doch deze opperste heerscher der wereld, die boven het heelal troont, die "achter de natuurverschijnselen" leeft, van wien we de slippen zijns kleeds aanschouwen, "het golven van zijn troongewaad", heeft een groot deel zijner heerschappij verloren. De natuurwetenschappen hebben hem vooreerst de geheele anorganische wereld ontnomen, "want zij toonden aan dat deze stond onder de heerschappij der *noodwendigheid*." Weer ontrukte hem de physiologie een groot deel van het overgebleven gebied. En zij het ook dat de naar willekeur heerschende monarch, die even goed zonnenschijn kan geven als regen, die ziekte kan zenden en wegnemen naar dat hem behaagt, nog bij zeer velen in de christenheid bestaat in de belijdenis, bij sommigen ook in de praktijk des geloofs, zeker is het dat die godsvoorstelling geen grooter vijand heeft dan de natuurwetenschap. En nu is "in de monistische" beschouwing der natuur ook het laatst overgebleven gebied, het psychisch

leven, onttrokken aan het denkbeeld van willekeur of van een goddelijk toeval. Zij leert ons dien God eerbiedigen, die het leven in alle leven, het wezen aller wezens is. Dat ieder lichaam in 't luchtledige in de eerste seconde 4,906 meter valt, dat telkens drie atomen zuurstof en één atoom zwavel zich tot zwavelzuur verbinden, dat de vlakken van het bergkristal hoeken vormen van 120° en dat de mensch "maait wat hij zaait" — deze verschijnselen zijn evenzeer onmiddellijke werkingen van dat wezen als het bloeien der planten, de bewegingen der dieren, de gedachtenvorming der menschen en ieders bewustzijn van goed en kwaad. Doch — laat ons dit er bijvoegen — betuigt nu iemand dat wezen niet als zijn God te kunnen erkennen, dan schelden wij hem daarom niet als *godloochenaar*.

Het denkbeeld van *toeval* is geheel tegenovergesteld aan deze natuur- of wereldbeschouwing. Wij menschen zijn veelal gewoon de verschijnselen te beoordeelen en te waardeeren uit het oogpunt van *nut*, d. w. z. van het gebruik dat wij er van maken kunnen tot ons voordeel of genoegen. 't Is ook ons *doel*, zooveel mogelijk zulke verschijnselen te voorschijn te roepen. Daarom bestaat er in den cultuurtoestand, b.v. voor den fokker en kweeker, eene *doelmatigheid* der individuen, waarvan het "doel" *buiten* de individuen gelegen is. Doch in de natuur op zich zelve, des menschen wenschen en bedoelingen niet in aanmerking genomen, kan van een vooraf beraamd plan, van een voorgesteld *doel* geen sprake zijn. Het eindresultaat, om het zoo te noemen, ligt dan niet buiten datgene wat tot stand komt, maar telkens in het verschijnsel zelf. Organisch leven heeft, zoo te zeggen, geen ander doel, dan het *leven* zelf en daartoe heeft het over 't algemeen voldoende levenstaaiheid en energie. Elke teleologische beschouwing der verschijnselen, of "de leer van wijze en nuttige doeleinden", moeten we dus laten varen. Alleen reeds het bestaan van de rudimentaire organen is een overtuigend bewijs dat zulk eene beschouwing

valseh is ¹. Is het denkbaar dat een Schepper zich een *doel* had gesteld met de formeering van organen zonder functie, van oogen die niet zien? Of wat *doelmatigs* kan er zijn in het werk der "zorgvuldige moedernatuur", die organen voortbrengt niet slechts nutteloos, maar ook soms nadeelig voor den bezitter? Wij mogen de tegenstelling van doelmatig en ondoelmatig, van redelijk en onredelijk, van wijs en dwaas niet op de natuur overbrengen. Het zijn categorieën van ons denken en handelen; en nu moeten we niet meenen dat ze ook buiten ons in de natuur, buiten betrekking tot ons menschen, een werkelijk bestaan zouden hebben. Bewustheid en bewust handelen is voor ons het meest karakteristiek menschelijke, maar daarom is dat nog niet het hoogste in de huishouding der natuur. Zelfs in ons eigen individueel leven is dat, wat "doelloos" of "onbewust" geschiedt, in den regel volkomen; daarentegen is ons bewust werken doorgaande gebrekkig; en het eerste is in ons individueel bestaan toch niet het geringste, want moest door menschelijke bewustheid ons eigen leven in stand blijven, dan ging het spoedig verloren.

Onze beschouwing wordt ook als "*menschontearend*" verafschuwd. Doch 't is algemeen bekend, dat niet alle menschen overeenstemmen op het stuk van eer, eerbaar, edel. 't Kan zelfs zijn dat iemand voor zich eene eer stelt in hetgeen de publieke zede van zijn volk schandelijk acht, en omgekeerd. En het valt toch ook inderdaad bezwaarlijk in te zien, wat iemand voor zich en voor zijn naaste daarin onedels vinden kan, dat de wording van ons geslacht geworteld is in eene dierenwereld. We blijven daarom toch dezelfde menschen. En hoewel het in 't diepst verborgene geschiedt, het kan ons toch openbaar zijn dat het individueel bestaan aanvangt

¹ Daarom noemt Haeckel de beschouwing der rudimentaire organen *dysteleologie*, als een afzonderlijk vak van wetenschap, dat in bijzondere mate een argument levert voor de mechanische natuurbeschouwing.

met het minst mogelijk georganiseerde leven, en dat we in de allereerste perioden der ontogenie meer dan één trap van ontwikkeling kunnen waarnemen, volmaakt gelijk aan het leven van volkomen ontwikkelde wezens, die levenslang op dien trap der ontwikkeling volharden. Dit zijn feiten en ongetwijfeld zal niemand meenen dat het voor hem of voor zijn naaste onteerend is.

Godloochening is nooit anders dan een scheldwoord en *menschonteerend* is eene al te onbepaalde voorstelling; alleen de beschuldiging *zielverdervend* zou van een meer reëlen en practischen inhoud kunnen zijn. Zij is evenwel een onbewezene en een ongemotiveerde beschuldiging. Nog nooit heeft iemand aangetoond welke functiën der ziel schade zouden lijden bij deze natuurwetenschappelijke beschouwing. Al is de beschuldiging uitgesproken, toch heeft nog nooit iemand een noodzakelijk verband aangetoond tusschen eenig bepaald zielsbederf en deze wereldbeschouwing. Haar verantwoordelijk te willen stellen voor socialistische uitspattingen, verraadt of een boozen toeleg om tegen eene wetenschappelijke leer de macht der politie in 't geweer te roepen, of volslagen onkunde met de nieuwe ontwikkelingsleer. Deze leer bevat alles behalve juist dat wat de socialisten en communisten bedoelen. Hierbij benamingen van politieke of sociale richtingen te pas brengen, geeft licht verwarring van denkbeelden; anders zouden we zeggen, dat volgens deze leer de natuur, van top tot teen, in merg en bloed aristocratisch is. Doch we moeten er dan ook terstond bijvoegen, dat zij dit niet is in den gewonen zin, maar in de letterlijke beteekenis van het woord. Want in de natuur zijn de besten (de "aristoi") de baas, onverschillig of ze gesproten zijn uit een oud of uit een jong geslacht. Door Rudolf Virchow, die buiten de bewijzen, welke in de vroeger vermelde feiten gelegen zijn, nog altijd de "zekere bewijzen" vraagt, wordt de afstammingsleer bestreden met de phrase, dat zij nog eene onbewezene hypothese is en met de vermaning aan zijne ambtgenooten, om zich te matigen in de verkondiging van wat zij

voor waarheid houden, daarbij ook een stem te geven aan de dogmen der kerk, en niets te leeren wat niet "proefondervindelijk bewezen" is. Virchow zelf moge beoordeelen, in hoeverre hij als leeraar deze laatste dwaasheid verdedigen en in praktijk brengen kan. Doch dat hij, medisch professor, lid der volksvertegenwoordiging en lid van den gemeenteraad, de afstammingsleer wil bestrijden met eene heenvijzing naar de socialistische en communistische wandaden te Parijs en te Berlijn, dat is onverantwoordelijk en *onzedelijk*, al begroeten alle clericalen, de geheele partij der hofpredikers en alle reactionairen "die groote zedelijke daad" met gejubel, en al wordt zijn optreden tegen de algemeene ontwikkelingsleer ook door Max Müller eene daad genoemd "van grooten zedelijken moed". Om de wille van die "zedelijke daad" willen de eersten een tijd lang vergeten dat R. Virchow de eens "beruchte materialist", de "radicale Forttschrittsmann", de vertegenwoordiger van "het atheïsme in de wetenschap" is. Doch Max Müller moest inzien dat, al ware Virchow ook, waarvoor hij hem houdt, een voorstander van het Darwinisme, in elk geval diens verwerping minder waarde heeft dan zijne eigene bestrijding.

Moge de een betuigen: *Ignoramus et ignorabimus*, "wij weten het niet en de menschheid zal het ook nooit te weten komen"; en raadt ook een ander aan, wat der wetenschap veel meer kwaad zou doen: *Restringamur*, "wij moeten ons matigen in de verkondiging van hetgeen wij voor waarheid houden" — de wetenschap zal niet stilstaan. De ware priesters der wetenschap zullen met Haeckel spreken: Laat ons onverdroten en met moed voorwaarts gaan:

IMPAVIDI PROGREDIAMUR!

F. DE LESSEPS.

FERDINAND DE LESSEPS.

Wij schrijven November 1869 en zijn op reis naar Egypte; hetzelfde Egypte dat, om met den Egyptischen dichter Sheik-Refaaah-Bey te spreken, "de wereld vervuld heeft met zijne wonderen, welks ruinen nog zijne macht in lang vervlogen eeuwen verkondigen, welks monumenten de jaarboeken van zijn verleden bevatten." Eene eeuwenlange sluimering heeft sedert dien tijd het rijk der Pharao's, "wier glorie zich eens boven de sterren verhief", machteloos gemaakt, zijne beschaving te niet gedaan, zijne rijke hulpbronnen doen verzanden, zijne monumenten in bouwvallen herschapen, en de vruchtbare Nijl-delta in een onmetelijk graf, in een rijk des doods veranderd. Thans is die tijd voorbij, als we ten minste onzen Egyptischen dichter mogen gelooven. Egypte verheft zich weer, het wrijft zich den doodslaap uit de oogen, het zal "opklimmen tot den top zijner grootheid", nu men het oude kanaal van Omar gaat heropenen, "dat grootsche werk waarvan onze voorvaderen reeds eenmaal de voordeelen genoten."

"Die landengte," vervolgt hij met klimmende opgewondenheid, "het is een heilige plicht haar te doorboren; de wereld is verontwaardigd haar nog te zien bestaan; haar te doorsteken zal

met smarten gepaard gaan, maar dan ook zullen onze smarten voor altoos verdwijnen."

"Dat zag en besliste met een oogopslag Saïd, de vorst onzer eeuw, de prins van het goede; en het kanaal antwoordt hem onbeschroomd: "Een teeken van u is een bevel voor mij."

"De mannen der woestijn, de mannen der beschaafde wereldstreken, door de verleidelijke bekoorlijkheden van deze weldaad aangetrokken, zullen tot ons komen als vruchtbaarmakende regens en de wonderen hunner nijverheid zullen ons komen liefkozen."

"De geleerden van alle landen zullen ons komen bezoeken; de vermaardheden van het vernuft zullen Egypte beminnen. En wanneer wij eenig beroemd man ontmoeten, zullen wij hem trachten te behouden, zooals wij de visschen in onze netten vangen."

Men ziet, aan goeden wil en verrukking ontbreekt het onzen zanger niet, en indien het gehalte zijner gedachten in behoorlijke evenredigheid stond tot den opgewonden toon dien hij aanslaat, dan zou zijn lied wellicht de eer, die het te beurt viel, verdiend hebben, om op last van den onderkoning op muziek gezet en als nationaal lied door de Egyptische troepen gezongen te worden.

Trouwens, nu wij op 16 November 1869 te Port-Saïd voet aan wal zetten, bevreemdt ons de opgewondenheid van Sheik-Refaah-Bey niet. Twaalf jaar geleden was hier, op deze dorre, woeste landtong, die het Menselah-meer van de Middellandsche zee afscheidt, letterlijk niets; thans verheffen Grieksche en Roomsche-Katholieke kerken, naast de minarets der volgelingen van den profeet van Arabië, hare torenspitsen boven eene drukke en bloeiende zeehaven, reeds meer dan 10,000 inwoners tellende. Doch die tienduizenden zijn thans tot vijftig-, wellicht tot honderdduizenden aangegroeid, als we ten minste mogen afgaan op die onafzienbare menigte, saamgesteld uit alle natiën en talen, — een waar Babel van verwarring! — die, schilderachtig getint door het bonte kleurenspeel harer verschillende nationale kleederdrachten, en overgoten door

den onvergelykelijken glans eener egyptische zon, in vroolijke stemming, juichend, zingend of ook wel twistend, als een golvende menschen-oceaan zich langs de haven slingert, of zich door de overigens vrij ruime straten der feestelijk getooide stad tracht te persen. De ruime haven zelve wemelt van tal van schepen. Alle zeevarende natiën van Europa zijn hier door hare voortreffelijkste, tot de toppen der masten met vlaggen en wimpels versierde, bodems vertegenwoordigd. Uit de verschansingen der schepen zien de koperen vuurmonden ons vastberaden en zwijgend aan, met een paar oogen, die onheilspellend genoeg zouden zijn, indien wij niet wisten dat haar oorverdoovend salvo straks slechts het morgenschot zijn zal, waarmee zij de woestijn uit hare eeuwenlange sluimering wakker willen schudden. Van geen vloek en verderf gaan zij zwanger, maar een vredegroet zullen zij brengen aan de groote daden van houweel en spade, waarmede het menschelijke vernuft twee werelddeelen gescheiden, voor het Westen een nieuwen weg voor den wereldhandel, en voor het Oosten den toegang tot de Westersche beschaving geopend heeft. Engeland, dat met zijne traditioneele kruidenierspolitiek en zijn ingeschapen angst voor alles wat Englands oppermacht in Indië schijnt te benadeelen, — het vaak zoo kleinzielige volk der fiere Britten, dat het ijverigst al de kunstenarijen van diplomatie en kuiperij te baat nam, om het grootsche plan te dwarsboomen en zijne voltooiing te verhinderen, — dat zelfde Engeland is thans bij de feestelijke opening van het Suez-Kanaal door het grootste aantal schepen vertegenwoordigd. Ginds wappert de keizerlijk-koninklijke vlag van het oostenrijksche stoomschip *der Greif*, waarmee keizer Frans-Jozef de Middellandsche zee overstak. In de onmiddellijke nabijheid daarvan valt ons oog op *die Grille*, het drijvend paleis van den pruisischen kroonprins, dat slechts in de schaduw gesteld wordt door de fransche *Aigle*, waarmee keizerin Eugenie, — thans eene gevallen glorie, destijds op het toppunt van haar macht! — getuige

komt zijn van de voltooiing van een reuzenwerk, door een van Frankrijk's ondernemendste zonen op touw gezet, en schier uitsluitend door fransch geld tot stand gebracht. Rustig ligt *l'Aigle* vóór anker, terwijl de *Mahrussa*, het feestjacht van den Khedive, kwistig met goud en kleuren opgesierd — opgesmukt zoo gewilt, — lustig en vertrouwend aan de zijde van het fransche zeekasteel dobbert. Egypte zich verschuilende onder de vleugelen van den franschen Adelaar; — 't is een waarschuwende vingerwijzing, den gezagvoerder van het engelsche staatschip blijkbaar niet naar den zin. — Heet hij wellicht sir William Temple, anders gezegd Lord Palmerston...? — Misschien wel. Intusschen, al frontt hij de zware wenkbrauwen, toch zal hij het zich voorloopig moeten getroosten, dat de egyptische *Mahrussa* in de onmiddellijke nabijheid van de fransche *Aigle* haar veiligste ankerplaats meent te vinden.

In die bont dooréén gemengde menigte van menschen, talen, kleuren, kleederdrachten, uniformen en opgesierde en opgetuigde schepen geraken wij het spoor bijster, en zien wij licht de kleinere natieën over het hoofd. Is het daaraan wellicht toe te schrijven, dat wij nog een oogenblik toeven, en met niet onverklaarbare bezorgdheid zoeken of we te midden van al die vlaggen de vaderlandsche driekleur ook kunnen ontdekken? Of zou zij op dit internationale feest der maritieme en commercieele wereld wellicht schitteren door hare afwezigheid? Zijn de afstammelingen dier kloeke, hollandsche zeevaarders, die er hun roem en trots in stelden om:

Uitheemsche vijanden te zitten in de veeren,
Te slingeren den staart groothartigh over see,

zijn zij werkelijk geworden: *une nation éteinte*...? 't Is waar: dapperheid en koene zeemanschap

Is ijdel, als uw long, geslagen aan het teeren,
Inwendig vast vergaet, en ghij van hartewee
Zoo deerlijk sucht en kucht.....

(VONDEL.)

Doch eene zeevarende en handeldrijvende natie als de onze, met zulke glorierijke tradities en in het bezit van de heerlijkste en vruchtbaarste koloniën der wereld — zijn ze niet jaren lang de kurk geweest waarop het wrak van staat met zijne ontredderde financiën dreef? — zulk een volk zou wel eene natie met “eene long, geslagen aan het teeren, inwendig vast vergaen” moeten zijn, indien zij in de Novembermaand van 1869 “deerlijk suchtend en kuchend” bij hare kachels ware blijven zitten, en in suffende onverschilligheid Gods water over Gods akker, en de golven der Roode Zee in de wateren der Middeldandsche had zien stroomen.

We zoeken dus naar onze hollandsche Marine. En we zoeken gelukkig niet zonder vrucht! Dáár staan ze, onze oud-hollandsche jongens. Met hunne verweerde gezichten, vereelde handen, breed gebouwde borsten en stevig gespierde armen kunnen ze gerust de vergelijking met hunne kameraden van andere natiën doorstaan. Blijkbaar hebben ze, ondanks de stiefmoederlijke schaarschheid waarmee de marine behandeld werd, nog niets verloren van den lust om, evenals de vaderen,

Te slingeren den staert groothartigh over see.

Prins Hendrik leefde nog. We wisten wel dat hij, met zijn ruimen blik en zijne vaderlandlievende toewijding aan de grootheid en de welvaart van zijn land, niet dulden zou, dat een nieuwe weg voor den wereldhandel geopend werd, zonder de belangstellende tegenwoordigheid der hollandsche zeevaarders en kooplieden. Straks zal, op zijn bevel (1874) en op zijne kosten, te Port-Said, aan het groote bassin Ismael, tusschen het arsenaal-bassin en het bassin Sjerief, een *Nederlandsch Handelsetablisement* verrijzen, dat alle andere inrichtingen in de schaduw stelt. En als dan de indische handelaar of ambtenaar, na een jarenlang verblijf op Insulinde, zich te Batavia met zijne goed gevulde koffers inscheept op een der stoomschepen van den Nederlandschen maildienst, — even-

eens voor een goed deel de schepping van den voortreffelijken prins, — en als hij dan, bij het naderen van Port-Saïd, het *Hotel der Nederlanden* ver boven alle andere etablissementen ziet uitsteken, met de vaderlandsche driekleur in top, — dan zal hij misschien ondanks zich zelven niet kunnen nalaten zijn engelschen of franschen medereiziger bij den arm te grijpen, met nationale fierheid zeggende: ‘dat is de vlag van *mijn* land!’ — ook al behoort onze oud-gast tot die altijd mukkende en grommende pruttelaars, die bij het passeeren van de linie met hunne europeesche kleederdracht ook onze begrippen van vaderlandsliefde als kinderachtige ballast overboord geworpen hebben, om een en ander te vervangen door de luchtige en goedkoope kabaai van een winderig kosmopolitisme.

Doch te midden van dit gedrang van menschen en bespiegelingen dwalen we van onzen weg af. We laten den honderde vuurmonden rustig hunne salvo's geven; aan ordinaire toeristen als wij, zonder officieelen geloofsbrief, is natuurlijk ook de tegenwoordigheid bij de godsdienstoefening, waarmee het kanaal geopend zal worden, ontzegd. We kunnen het ons gemakkelijk getroosten, en wat de onverstaanbare redevoeringen, die gehouden zullen worden, betreft, — morgen kunnen wij ze in het Fransch, het Engelsch, het Italiaansch of 't Grieksch op ons gemak lezen. We moeten stadwaarts! Een vreemde stad! Het is haar aan te zien dat zij vlug en spichtig opgeschoten, haastig gebouwd, bijna zeide ik geïmproiseerd werd. Ze mist natuurlijk het karakteristiek, historisch en nationaal cachet, dat aan onze vaderlandsche steden met haar eigenaardigen bouwtrant zoo veel bekoorlijkheid gaf, toen onze alles nivelleerende moderne beschaving haar verwoestenden intocht nog niet gehouden, en ons nog niet geleerd had onze straten te gaan bouwen overeenkomstig de weelderige en smakelooze eentonigheid der parijsche boulevards. Ge vindt te Port-Saïd geen historische traditiën, geen oude aristokratische families, nakomelingen eener lange reeks van regenten of bur-

gemeesters. Port-Said is de stad der parvenus; in den gunstigen en ongunstigen zin van het woord. Trouwens zij zelve is een parvenu, die zich in allerijl in een weelderig pak gestoken heeft, eene kennelijke voorliefde verraaft voor harde kleuren, en met niet al te gunstigen uitslag zich oefent in de manieren der groote wereld. Alle bouwworden zijn hier vertegenwoordigd: huizen en etablissementen van oosterschen, griekschen, turkschen, franschen of wel — van in 't geheel geen stijl. De indische toko ontbreekt niet; doch de meeste gebouwen zijn geknipt naar het model onzer moderne paleizen: spiegelruiten uit één stuk en — halvesteens muren! De vlaggen, guirlanden, palmen en venetiaansche masten, waarmee alle huizen en de breede nog ongeplaveide straten versierd zijn, verbergen die verscheidenheid wel bij den eersten oogopslag, doch niet zoo geheel, of we ontdekken al spoedig dat we in eene internationale zeehaven zijn, gebouwd op de samenvloeiing van het oosten en westen. Behalve de kerken, scholen en het hospitaal, zien wij bijna niets anders dan winkels, werven, ateliers, magazijnen voor scheepsbenodigheden, agenturen van de fransche, oostenrijksche, russische en egyptische stoomvaartmaatschappijen, consulaten van bijna alle natiën, post- en telegraafkantoren, eene menigte hotels, en natuurlijk een nog grooter menigte restauraties van alle rangen en talen. Vreedzaam verheft zich naast het *Grand Buffet de l'Isthme*, een Grieksch *καφέσιον* (Koffiehuis); naast het Weener bierhuis een *Buvette provençale tenue par Mlle Victorine*; naast de zwitsersche restauratie de italiaansche *Osteria con Birraria*. Alle natiën kunnen zich hier naar hartelust aan hare nationale spijzen en dranken komen verkwikken. Het talrijkst evenwel zijn de zonen van Hellas met hun schilderachtig nationaal costuum.

Doch zie! ginds verdringt zich de menigte om de indrukwekkende gestalte van een bejaard Arabier, die in zijn wit-wollen burnous en met het ordeteeken van het legioen van eer op de borst, door zijne

landgenooten met ongewonen eerbied begroet, en door de vreemdelingen met nieuwsgierigheid gevolgd wordt. Geen wonder! 't Is niemand minder dan Abdel-Kader, de Emir der woestijn, die zijne eenzaamheid verlaten heeft om de opening van het kanaal bij te wonen. Een spraakzame Griek, dien we om inlichting vroegen, heeft het ons verzekerd. Nu we toch eens aan het praten zijn, kunnen we van de gelegenheid gebruik maken om nog meer inlichtingen te verkrijgen. Wij verzamelen dus in allerijl wat ons nog aan kennis van het Grieksch uit onze latijnsche schooljaren is overgebleven, en met eene geleerde gelaatsuitdrukking vragen we, in gebroken Grieksch, onzen voorkomenden zegsman: *ποσοι δε Έλληνες εν Πορτ Σαϊδ;* (Hoeveel Grieken zijn er te Port-Saïd?) *Τρις χιλιοι* (drie duizend) luidt het antwoord, en tegelijkertijd wordt de hand uitgestoken met het verzoek om een Baktisch voor de betoonde welwillendheid. Goede hemel! een Baktisch voor *dien* man! Want weet ge wel met wien we gesproken hebben? Met niemand minder dan... Agamemnon! Rechtvaardige goden! Agamemnon, de held van Homerus' onsterfelijke zangen, gezonken tot den rang van een ordinair bedelaar! Ach, met iederen voetstap stuiten wij hier op de treurige overblijfsels van vervallen grootheid. Ginds — 't is bijna niet te gelooven! — heeft de wijze Solon een *Καφένειον* opgericht; straks zal Achilles ons de schoenen poetsen, terwijl Andromaché middelerwijl uit haar bedelkorf ons eenige vruchten te koop aanbiedt. *Sic transit gloria mundi!*

Trouwens wij staan op klassieken bodem. Op het gruis eener sinds eeuwen in puin gestorte beschaving, in de nabijheid der ruïnen van het oude Pelusium, bouwt onze moderne wereld hare heerlijkheden. Voor hoe lang? Ja — hoelang zullen onze spiegelruitent uit één stuk en halve-steens paleizen tegen den tijd bestand zijn...?

Spreekt de wereldgeschiedenis dan van niets anders dan van een vermoeienden, eentonigen cirkelgang? Is de beschaving een

onmeedoogende Saturnus, die aan zijne kinderen slechts het leven schenkt om ze te kunnen verslinden? Verandert haar zegekar, als zij haar hoogte bereikt heeft, plotseling in een wagen van Jagger-nauth, waarmee zij haar eigen arbeid verwoest? "Wat er geweest is, dat zal er zijn," zeide de Prediker reeds. "Alles is ijdelheid Daar is niets nieuws onder de zon."

Niets..? En Port-Saïd dan? Ik spreek nog niet van het kanaal van Suez. 't Plan der doorgraving is, zooals we straks zullen zien, reeds eeuwen oud. Maar dat binnen 10 jaar tijds, op deze dorre, woeste, onherbergzame landtong, eene zeehaven kon verrijzen als Port-Saïd, — ziedaar dan toch iets waartoe de oudheid niet in staat was, en dat zelfs zulk een ongeneeslijken scepticus als den Prediker, met ongeveinsde verbazing vervullen zou. Zooals we reeds zeiden: tien jaar geleden was op deze naakte, vlakke kust, voortdurend door de golven der zee geteisterd, letterlijk niets te zien. Op 25 April 1859 vertrok eene commissie, bestaande uit de heeren Ferdinand de Lesseps, voorzitter van den raad van administratie der kanaalmaatschappij, de Chansel, lid van den raad, Corbin de Mangoux, graaf van Calbert, en de heer Rouffio, van Pelusium naar het punt, waar de eerste spadesteek voor de ontworpen haven van Saïd gedaan zou worden. Daar aangekomen, vonden zij er Mongol-Bey, hoofdingenieur, directeur generaal der werken, de Montant en La Roche, ingenieurs der bruggen en wegen, La Rousse, hydrographisch ingenieur van de marine, Aubert Roche, chef van den geneeskundigen dienst, Hardon, aannemer der werken van de maatschappij, Tunieux, directeur der aannemingswerken, de agenten en beambten der maatschappij en een personeel van 150 conducteurs, opzichters, zeelieden en arbeiders.

Nadat de egyptische vlag op de werkplaats ontrold was, openden de voorzitter, de leden van de commissie, de ingenieurs en beambten der maatschappij de doorgraving in de voor het kanaal afgebakende richting.

"In naam van de algemeene maatschappij van het kanaal van Suez", zeide de Lesseps, "en ten gevolge van de besluiten van den raad van administratie, zullen wij den eersten spadesteek doen, die den toegang tot het Oosten zal openen voor den handel en de beschaving van het Westen.

Wij zijn hier allen vergaderd, beziend met hetzelfde denkbeeld van toewijding aan de belangen der aandeelhouders van de maatschappij en van haar verheven oprichter en beschermer vorst Mahoumed Saïd.

Het nauwkeurig onderzoek dat wij ingesteld hebben geeft ons de zekerheid, dat de onderneming, waarvan de uitvoering heden begint, niet alleen een werk zal zijn van vooruitgang, maar groote waarde zal geven aan de kapitalen die het zullen verwezenlijken.

"Ieder uwer", vervolgde hij, zich wendende tot de egyptische werklieden, "gaat zijn eersten spadesteek doen voor dit groote werk, evenals wij hebben gedaan. Herinnert u dat gij niet slechts den grond gaat omwoelen, maar dat uw arbeid den voorspoed gaat brengen in uwe huisgezinnen en over uw schoon land."

Overbodig was deze herinnering zeker niet. De piramiden van Egypte bewijzen dat ook de oudheid reuzenwerken tot stand kon brengen. Doch hoeveel menschenlevens werden niet aan deze nuttelooze monumenten van vorstelijke ijdelheid geofferd! De bouw van een dier piramiden heeft gedurende 20 jaar de krachtsinspanning van *driehonderd zestigduizend* menschen vereischt. *Tweeduizend* mannen hebben gedurende *drie jaar* gearbeid, om een enkelen steen van Saïs naar Elephantine te sleepen. Thans gold het een vruchtbaarder werk, doch gepaard met moeilijkheden, die de oudheid onder zulke omstandigheden, ondanks al hare geringschatting van het leven harer slaven, niet zou hebben kunnen overwinnen.

Wie eene woestijn in de tropen uit eigen aanschouwing of door de beschrijving der reizigers kent, die kan zich bij benadering eene voorstelling vormen van de bezwaren, verbonden aan de vereeniging van duizende arbeiders gedurende eenige jaren in zulk een onmetelijke, onherbergzame vlakte. Op de landengte zelve was niets. De maatschappij moest beginnen met te voorzien in drinkwater,

voedsel, huisvesting, kleeding, dekking, medische hulp, kortom in alles. Al het materiaal, alle werktuigen en machines, de steenkolen, het ijzer, moesten uit Europa aangevoerd worden. Zelfs het hout, in Egypte schaarsch, moest voor een goed deel elders gehaald worden. Aanvankelijk overnachtten de arbeiders in linnen tenten, doch de landengte behoort niet tot de regenrijke streek van Egypte, die eerst bij Banihassan boven Cairo begint, en de stortvloedige noodzaaktten mitsdien de maatschappij, om in Frankrijk houten barakken te laten vervaardigen. Nog grooter bezwaar leverde het drinkwater op. De poging om het brakke water van het Menselahn meer door distilleertoestellen bruikbaar te maken, beantwoordde niet aan de verwachting, zoodat men gedwongen was om met kameelen het Nijlwater telkens naar de kampementen der arbeiders te vervoeren. In 1862, toen de arbeid in vollen gang was, waren 1600 kameelen nauwelijks toereikend voor het dagelijksch transport van drinkwater voor 20—25000 arbeiders. De onkosten beliepen iederen dag niet minder dan 40 centimes per hoofd en 8000 francs in het geheel! Onder zulke omstandigheden lag het voor de hand, dat in de eerste plaats met alle kracht moest worden gearbeid aan het graven van het zoetwaterkanaal, dat thans van den Nijl beneden Cairo, langs Ramses, Ismaïla en de Bittere meren, naar Suez stroomt en de landengte van eene eerste levensvoorwaarde voor planten, dieren en menschen voorziet. Niet minder dan 15000 arbeiders werden tot dat einde gebezigd, en toen 24 December 1863 het zoetwaterkanaal geopend werd, was daarmee althans één der groote bezwaren, waarmee men te worstelen had, opgeheven. Niettemin bleef eene uitgebreide organisatie voor de proviandeering en verzorging der arbeiders, die, afgesloten van de wereld, op verschillende plaatsen in de woestijn gevestigd waren, noodzakelijk. Zij moesten voortdurend van alles: voedsel, werktuigen, kleederen, schoenen, naalden, knoopen en gespen, zelfs telkens van schoon-gewasschen linnengoed voorzien worden. Het

hoofdbureau van dezen tak van dienst was te Cairo gevestigd, met magazijnen te Alexandrië, Damiette, Zagazig, Aboe Achmed, Samanahd en Gassasine. Het magazijn te Damiette bevatte niet minder dan 1100 verschillende soorten van artikelen ten behoeve der kanaalarbeiders. Bovendien waren op verschillende stations agenten aangesteld, ten einde toezicht te houden op de transporten en ze, naar gelang der behoeften, te verzenden naar de verschillende kampementen te Port-Saïd, Raz-el-Ech, Kantara, El Guisr, Timsah (thans de stad Ismaïla), Toessoem, Serapeum, Chalof en Suez. Twee-en-dertig schepen der maatschappij voerden het benodigde aan materieel, proviand en werktuigen van Marseille en Alexandrië aan. De arbeid der doorgraving was in twee hoofdsecties verdeeld. De eerste, 75 nederlandsche mijlen groot, strekte zich uit van Port-Saïd tot het meer Timsah; de tweede van laatstgenoemd meer naar Suez. Al deze verschillende punten waren gedeeltelijk door een telegrafisch net van 40 mijlen lengte, gedeeltelijk door een eigen postdienst van drommedarissen, voetboden of kleine stoomscheepjes verbonden. Ieder kampement bezat hare katholieke en grieksche kapel en haar hospitaal met een uitstekend ingerichten geneeskundigen dienst.

Toch waren de ontzagelijke moeilijkheden, die het terrein opleverde, nog slechts kinderspel, vergeleken met den tegenstand waarmee de Lesseps bij de heeren der diplomatie en der *haute finance*, gedeeltelijk ook in de arbeiderswereld te worstelen had. In het eerst kostte het veel moeite om de Egyptische fellah's aan orde en werkzaamheid te gewinnen. Meermalen is het zelfs gebeurd, dat zij aan het muiten sloegen, meenende dat de internationale commissie hen wel liet werken, maar hun geen geld geven zou. Eens geschiedde het dat eenigen, in den waan verkeerende dat zij in deze wildernis van alle gezag bevrijd waren, het werk staakten en den weg insloegen naar de woestijn. Oogenblikkelijk snelde de schier alomtegenwoordige de Lesseps toe. Wat zou hij doen onder een bandeloozen hoop, zonder den steun van

het gezag en bovendien als Christen door den Mohammedaan met minachting aangezien? Geweld gebruiken mocht, en kon hij ook niet. Hij koos de wijste partij, en elke opwelling van toorn bedwingende, trad hij op de voornaamste raddraaiers toe, zeggende: "Gij wilt heengaan...? Zeer goed, ik zal geen moeite doen om u terug te houden. Maar luistert liever naar een goeden raad. De Pacha heeft een scherp oog en een langen arm. Gij zijt niet mij, maar hem ongehoorzaam. Hij zal u dadelijk doen achtervolgen en omsingelen, en ik verzeker u, dat, als gij eenmaal in zijne handen zijt, gij er niet gemakkelijk uit weg komt." Hij kruiste de armen en keerde hun den rug toe. De Arabieren begonnen in te zien dat hij gelijk had, verzochten vergiffenis en hervatten gedwee den arbeid.

Door nog gevaarlijker vijand werd de onderneming bedreigd, toen in 1865 de cholera in Egypte uitbrak. De gezondheidstoestand was over het geheel zoo uitmuntend, dat van de twaalfhonderd vijftig Europeanen in één jaar slechts 28, en — wat nog verwonderlijker is — van 29,933 fellabs slechts 23 personen gestorven zijn. In 't begin van Juni 1865 verspreidde zich evenwel het gerucht over de landengte, dat de gevreesde cholera te Alexandrië en Caïro was uitgebroken. Ofschoon de verschroeiende en doodende *Chamsin*¹ uit het zuidwesten nog niet opstak, was de lucht toch zwaar en zwoel, bezwangerd door de lijkvlucht der dooden, die de karavaan der bedevaartgangers op haar tocht door de woestijn

¹ De chamzin is, evenals de Samoem, een gevaarlijke, heete zuidwesten wind, die gewoonlijk binnen eene tijdruimte van 50 dagen (chamzin beteekent in het Arabisch 50) tusschen het einde van April en de overstroming van den Nijl in Juni, opsteekt. De chamzin waait nooit langer dan 3 dagen, doch is zoo gevaarlijk, dat hij, als we Herodotus mogen gelooven, een leger van 50,000 man door Cambyzes tegen de oaze Ammon uitgezonden, geheel vernietigde.

onbegraven achtergelaten had. Spoedig daarop vielen onder de arbeiders de eerste slachtoffers der ziekte, met het schrikwekkend snel verloop, waarmee de cholera in de tropen den mensch als met een vuistslag vernietigt.

De vrees, die zich van de arbeiders meester gemaakt had, ont-aardde weldra in een ware paniek, toen een geheele zverm van vluchtelingen uit de besmette steden Alexandrië, Damanoer en Zagazig, zich op de landengte wierp, meenende dat de woestijn vrij was van de gevreesde ziekte. De beambten konden nu de orde en tucht onder de werklieden niet meer handhaven. Op het voorbeeld der Grieken sloegen 5000 van de 8000 europeesche arbeiders in allerijl op de vlucht naar Port-Saïd, waar zij zich met geweld van de schepen der maatschappij meester maakten, om naar Italië, Frankrijk, Algiers, Dalmatië, Montenegro, Griekenland of Syrië terug te keeren. De Lesseps, destijds voor financiële aangelegenheden te Parijs, snelde naar Port-Saïd, om de orde zooveel mogelijk te herstellen, door zijne persoonlijke tegenwoordigheid de vreesachtigen moed in te boezemen, en door zijne verstandige maatregelen voor de gezonden en de zieken den gevaarlijken vijand te bestrijden. Gelukkig was de ziekte tegen het einde van Juli geweken, zoodat hij, door eene buitengewone inspanning van alle krachten, zijne belofte nog kon volbrengen, en op 15 Augustus 1865 het geheel voltooid zoetwaterkanaal van Ismaïla tot Suez, met het meer Timsah verbinden kon. De sluizen werden op dien dag geopend, en het eerste kolenschip volbracht door de landengte de reis van Port-Saïd tot Suez, namelijk langs het reeds voltooid gedeelte van het groote kanaal tot Ismaïla, en van daar langs het zoetwaterkanaal tot Suez.

Bedenk bovendien, dat millioenen kubieke meters zand in de woestijn moesten worden vergraven, dat de Lesseps bij de koningen van de beurs, de Rothschilds, de Mirès en Percire's slechts tegenwerking ondervond, toen hij de bezwarende voorwaarden

waaronder zij hun steun aan de onderneming wilden verleenen, van de hand sloeg, zeggende: "*Eh bien! Je battraï monnaie sans vous avec l'appui des petits capitaux*"; dat hij geheel op eigen gelegenheid de honderde millioenen voor het werk vereischt, moest bijeenzoeken; en vergeet vooral niet, dat de onderaardsche mijnen van lord Palmerston een oogenblik dreigden het geheele werk in de lucht te doen vliegen. Ismaël-Pacha, door Engeland opgestoot, hief de heerendiensten op, verbrak het contract en riep zijne 20,000 fellahs die aan de doorgraving arbeidden, terug. Ook dezen schijnbaar doodelijken slag wist de energie van de Lesseps te boven te komen. Hij verving de levende werkkrachten thans op veel ruimer schaal door de doode, en verschafte aan zijne arbeiders den steun van allerlei vernuftige stoomwerktuigen, die te zamen 23000 paardenkracht vertegenwoordigden, maar tevens een vermeerderde uitgaaf van 60 millioen francs veroorzaakten. Niet minder dan 58 groote baggermachines, waaronder 20 *à long couloir*, 19 kleinere, 10 mechanische pletteraars, 18 elevatoren, 20 stoomboren, 60 locomobielen, 15 locomotieven, 109 stoomschepen, waaronder 30 die zee konden bouwen, 25 stoomkano's en remorqueurs, 90 drijvende chalands, 15 stoom-chalands, 200 ijzeren chalands, 6 kettingschepen en 1800 zandwagens, waren nu schier dag en nacht aan den arbeid. Met dit alles voor oogen, kunnen we de fierheid van onzen franschen zegsman verklaren, als hij met nationale opgewondenheid uitroept: "*cette bataille au désert, livrée sous le drapeau français est la conception éminément française d'un noble fils de mon généreux pays, qui marche toujours à la tête de la civilisation. Allons messieurs!*"

Dans un toast solennel entrechoquons nos verres,
 Nous lui rendrons un jour des honneurs plus sévères
 Des honneurs mérités, tels qu'un peuple les rend
 A celui qui le fait plus prospère et plus grand¹.

¹ S. Berteaut.

De uitnoodiging is verleidelijk genoeg. Solon heeft in zijn *Καρτέλιον* wel handen vol werk, doch wellicht zal de een of andere Agamemnon of Achilles onder zijne bedienden ons een rustig hoekje kunnen bezorgen. Terwijl de menigte in de geillumineerde straten, zich baadt in eene zee van licht, en de zwerpotten knallen, kunnen we eenige oogenblikken ademhalen, en straks in ons hotel nieuwe kracht verzamelen om morgen de feestelijke vaart door het kanaal te volgen; zij het ook slechts als belangstellende toeschouwers op den bescheiden achtergrond.

Sedert de koningin van Scheba te Jeruzalem hare hulde aan Salomo's wijsheid kwam brengen, heeft de landengte van Suez wellicht geen tweede schouwspel opgeleverd, dat met de feestelijke vaart op 17 November 1869 kan worden vergeleken. Doch vóór wij den tocht beginnen, dienen we ons eerst een weinig op de hoogte te stellen van den loop en de richting van het kanaal. Met behulp van de nauwkeurige teekeningen, die wij aan boord hebben, zal het ons niet moeilijk vallen.

Het kanaal begint aan de Middellandsche zee, op de dorre, woeste landtong, waar, zooals wij reeds zeiden, 10 jaar geleden niets was en zich thans Port-Saïd verheft. Het doorsnijdt in rechte lijn van het noorden naar het zuiden het meer Menselah, een onmetelijk moeras, dat zich over eene vlakte van 40 mijlen in de engte uitstrekt tot de omstreken van Kantara, waar het kanaal het Menselah-moeras verlaat, den eeuwen-ouden weg der karavanen uit Egypte en Syrië door de woestijn snijdt en zich in de vlakte werpt. Na vervolgens wederom in rechte lijn de Balah-meren en de zandhoogten, den drempel van El-Guise genaamd, doorklieft te hebben, bereikt het 't Timsah-meer (meer der Krokodillen.) Ook dit meer, in vervlogen eeuwen gevoed door het water van den Nijl, doch sedert geheel uitgedroogd, heeft thans nieuw leven onvangen, nu het gedrenkt wordt door de wateren

van de Roode zee. Nog slechts een betrekkelijk korte reis door de onafzienbare woestijnvlakte, hier en daar afgebroken door de hoogten bij Serapeum, scheiden ons van de Bittere meren, vroeger eene verlenging van de Roode zee en, volgens de legende, de plaats waar Farao's leger te gronde ging, toen hij de uittrekkende Israëlieten poogde te achterhalen. Weinige jaren geleden konden de Bittere meren, overdekt als zij waren met eene dichte zoutlaag, nog droogvoets doorgetrokken worden. Thans vormen zij eene reede van 30 mijlen in den omtrek, waar schepen van allen diepgang met volle stoomkracht zich kunnen voortbewegen. De Roode en Middellandsche zee hebben daartoe niet minder dan 1 milliard 500 miljoen kubieke meter van haar water moeten afstaan. Het Attaka-gebergte, dat de landengte afsluit, vertoont zich reeds aan den gezicht-einder, en we hebben nog slechts de bewonderenswaardige tranchée van Chaloeff en de zandige vlakte van Suez te doorsnijden om de Roode zee, en daarmede het eindpunt van het kanaal, te bereiken.

Doch keeren we thans van onze vogelvlucht over de landengte terug, om nog tijdig genoeg te Port-Saïd te zijn voor de feestelijke vaart. Aan het hoofd van niet minder dan 75 stoomschepen zet *l'Aigle* zich in beweging, onder het oorverdoovend salvo van het geschut der oorlogschepen en de hoerah-kreten der onafzienbare menigte. Alle gebouwen, werkplaatsen, schepen, stations en hoogten zijn met vlaggen, festons en palmtakken versierd; bovendien levert de schitterende vloot met hare hooge reizigers en talrijke bemanning, een druk en levendig schouwspel op. Maar anders, — welk eene dorre, onherbergzame, onuitsprekelijk droefgeestige wereld opent zich voor ons oog! In het Menselahmeer zijn ten minste nog eenige sporen van natuurlijk leven te ontdekken. Ongelooflijk dichte zwermen van pelikanen, bewegingloos bijéén schuilend, vormen als het ware geheele eilanden van blinkend zilver. Terwijl een onzer medereizigers beproeft of hij met zijne bukskogels het gevederde pantser van een dier pelikanen kan

doorboren, wordt onze aandacht door iets anders getrokken. We hooren een vreemd geluid, niet ongelijk aan het geraas onzer europeesche fabrieken. We slaan het oog buiten boord, en ontdekken spoedig dat onze boot langs een hoogen ijzeren muur vaart, die dat geluid schijnt uit te stooten. Inderdaad, dit metalen gevaarte is niets anders dan een der reusachtige baggermachines, door de ingenieurs der kanaalmaatschappij Borel en Lavalley uitgevonden, en bestemd om het kanaal uit te diepen en te gelijk de steile oevers te vormen. Het slib door ijzeren emmers uit de diepte getrokken, wordt door een houten buis naar de glooing geperst, waar het opgehoopt en door de zon spoedig gehard wordt. Oorverdoovend is het gedruisch, dat deze moddergevaarten veroorzaken. Het gillen der fluiten, het zuchten en steunen der zwarte rookkolommen, het ratelen der zware emmers, en het voortschuiwen van het slib doet ons hooren en zien vergaan. Wel een pijnlijke levenskreet in het rijk des doods, een schrille dissonant te midden van de majestueuse stilzwijgendheid der woestijn! Want nauwelijks hebben wij het Menselahmeer en Kantara achter ons, of we zijn midden in de vlakke.

Men moet in eene woestijn gezworven, en dagen achtereen niets anders gezien hebben dan een wolkenloozen hemel en gloeiend rood zand, om den indruk te kunnen begrijpen, dien de aanblik van zulk een onafzienbare oceaen van dorheid op den mensch maakt. Te vergeefs zoekt het oog naar een boom, een plant, een grashalm. Zoover de blik reikt ziet men niets dan eene heuvelachtige vlakke, bedekt door eene dikke laag geel zand. Nergens een pad dat naar een gebaanden weg gelijkt. Indien gij zonder kompas in deze woeste streek uw weg moest zoeken, zoudt gij weken achtereen dwalen, en wellicht op het zelfde punt terug keeren, van waar gij waart uitgegaan. Die onbewegelijkheid, die stilte, die eenzaamheid, door geen enkelen vogel, en zelfs bij dag door geen enkel insect gestoord, ze hebben hun

eigene, zij het ook sombere majesteit, die een onvergetelijken indruk maakt. In waarheid: de woestijn is een graf, een rijk des doods! En toch, — met hoeveel tooneelen van leven en bedrijvigheid bevolkt onze verbeelding, voorgelicht door de historie, deze woeste vlakke! Ginds zien wij, volgens de bijbelsche legende, de zonen van Cham over deze landengte uit Azië naar Egypte trekken, om daar den grondslag te leggen voor de oudste historische beschaving; elders valt ons oog op den herdersvorst Abraham met zijn rijken stoet kameelen, of op den jeugdigen Jozef, als slaaf naar Egypte weggevoerd, straks gevolgd door zijne broeders die hunne tenten zullen opslaan in het land Gozen. Doch boven al die figuren, voor een goed deel in den phantastischen sluier van sage en mythe gehuld, verheft zich voor ons oog, in volle levensgrootte en levensvolle werkelijkheid, de gestalte van Mozes, den held, wetgever en profeet, die de boeien van zijn volk verbrak, en met schier bovenmenselijke krachtsinspanning eene ruwe, morrende, door slavernij ontzenuwde en verdierlijkte menschenmassa over de landengte voortdreef naar den Sinaï, waar hij in zijne onsterfelijke wetgeving den grondslag leggen zou voor dat merkwaardige, dat in de geschiedenis der menschheid geheel eenige volk van Israël. Inderdaad, geen plek der wereld is zoo rijk aan historische herinneringen als deze eenzame vlakke. Haar heugen de legerbenden, waarmee de geduchte Sesostriis uit Egypte uittrok, om de landstreken van den Indus tot den Phasis te veroveren, evenzeer als de strijdagens waarmee de Perzen onder Kambyzes en Xerxes de vruchtbare Nijlvlakke aan hunne heerschappij trachten te onderwerpen. Zij heeft de phalangen van Alexander den Groote, de legerbenden van Perdikkas en Antiochus, de legioenen van Octavianus en de zegevierende groene vaan van den profeet uit Arabië gezien, die, evenals bij alle volken waarover de Halve Maan haar scepter zwaait, als een verwoestende Samoem Egypte en de omliggende volken in een rijk des doods verande-

ren zou. En thans drijft de moderne wereld hare stoomschepen door die zelfde landengte, om de schatten van het Oosten naar het Westen en de zegeningen der Westersche beschaving aan het Oosten te brengen.

Bij deze eentonige vaart tusschen de dammen en dijken van het kanaal ontbreekt ons een behoorlijk uitzicht, doch als we even het schip verlaten en het hoogste punt van den dijk beklimmen, reikt onze blik verder. Ook de woestijn heeft hare indrukwekkende schoonheid. Voor ons liggen Azië en Afrika. Waarheen we het oog ook wenden, overal zien wij de woestijn met hare grootelijken, haar gloeiend zand glinsterend in den bekoorlijken gloed der avondzon en door den onmetelijken horizon gevat als in eene reusachtige lijst van violet. Als een zilveren draad door de vlakke, slingert zich het kanaal, waar langs de europeesche vloot voortglijdt met de banier der beschaving in top. Inmiddels is de duisternis ingevallen met eene in onze noordelijke streken ongewone snelheid, zoodat wij slechts bij het schijnsel van de vuurtorens op het meer Timsah onzen weg kunnen vinden naar de stad Ismaïla.

Als men schier een geheelen dag tusschen dijken en dammen als in eene sloot gevaren heeft, is het op zich zelf reeds eene verademing het oog te kunnen laten gaan over eene uitgestrekte watervlakte. Nog grooter wordt onze verrassing, als we bedenken wat hier is geschied. Acht jaar geleden was het meer Timsah niets anders dan een zoutachtig moeras, hier en daar met bruinachtig riet en aan de oevers met armoedige tamariskenstruiken bedekt. Zoo ver het oog reikte zag men niets anders dan de woestijn, hier en daar met een enkel helmplantje tegen de helling der zandheuvels. Geen menschelijke woning was ergens te zien; de ontzettende stilte die hier heerschte, werd zelfs door geen kreet van een vogel afgebroken; slechts de hyena en de jakhals gevoelden zich te huis in de holen der steenachtige hoogten aan den oever, *Plateau der Hiènas* genaamd. En thans zien wij voor

ons een schoon meer, en aan den oever op de heuvelachtige hoogten eene levendige en vriendelijke stad, Ismaila, een tweede Port-Saïd, met eene kerk, een moskee, een bazar, een stationsgebouw, een paleis in moorsche stijl van den Khedive, een villa van den heer de Lesseps, hôtels, magazijnen, werven, consulaten, kolensstations, post- en telegraafkantoor, breede straten, gedeeltelijk met boomen beplant, pleinen met Bananen, Agaven, Palmen en Canna Indica, gedrenkt door het water van het hier voorbij stroomende zoetwater-kanaal; heerlijke tuinen waarin midden in November de Oleander welig bloeit, de Pionzezia hare purperen bladen ontplooit en de goud-gele limoen zich in haar donkergroen loover verschuilt. De stad zelve — evenals alle andere steden op de landengte ontstaan uit de kampementen der kanaal-arbeiders — telt (1869) nog slechts 6000 inwoners, doch niet minder dan 30.000 vreemdelingen, waaronder 20.000 Arabieren, zijn thans uit Afrika, Europa en Azië herwaarts gestroomd. In duizende tenten, schilderachtig om de stad tegen de glooiingen der hoogten en aan de oevers van het meer gegroepeerd, hebben ze een veilig onderkomen gevonden. Zijn de sprookjes der Arabische nachtvertellingen hier werkelijkheid geworden? Ismaila ligt daar vóór ons, badende als in eene zee van licht door de honderdduizende lampions, waarmee alle tenten, alle gebouwen en alle schepen langs het geheele takelwerk tot aan de toppen der masten versierd zijn. Met vonkelende lijnen zijn de omtrekken van alle schepen en gebouwen tegen den donkeren achtergrond der lucht geteekend, als waren ze met eene vlamme teekenstift geschetst. Stel u nu dit phantastische tafereel vóór, gestoffeerd door vertegenwoordigers van schier alle Oostersche volken in hun schilderachtig kostuum: hier de trotsche Bedoënen-sheik gezeten op zijn vurigen Arabischen hengst, daar de kameelruiter met de snelheid van den wind voortschietende op zijn Hedschin, elders zwarte half-naakte Soedahnezen en donkerbruine Beschari uit de woestijn van Berber, krij-

schend en schreeuwend hun wapendans uitvoerend, dáár de groot-Sjerif van Mekka, de afstammeling van Mohammed, voor wien de fanatieke Muzelman zich ter aarde werpt, om zich door de hoeven van zijn paard te laten vertreden; ginds de sheiks van Medina en Djedda, elders improvisators die de geschiedenissen van Jozef, Mozes en Pharao op hunne wijze vertellen, of slangenbe-zweerdens en vuurvreters, die andere groepen door hunne kunsten weten te lokken, of draaiende derwischen wier godsdienstige dansen begeleid worden door een gezang, of liever gehuil, dat onze europeesche ooren — die toch de proef der toekomst-muziek reeds doorstaan hebben, dreigt te verscheuren, — waarlijk wij weten niet waaraan wij het eerst onze aandacht in deze vreemde tooverwereld zullen schenken, tenzij wij in de eerste plaats geboeid mochten worden door het gala-rijtuig van den onderkoning, dat bespannen met 4 dromedarissen, keizerin Eugénie en keizer Frans Jozef door die bonte menigte en die zee van licht voert.

De wedrennen op dromedarissen en witte ezels, die den volgende dag gehouden werden, gaan wij, evenals het schitterend spiegelgevecht van 10,000 arabische ruiters, met stilzwijgen voorbij. Aan het bal op het paleis van den Khedive nemen we, evenals de Lesseps, geen deel, al worden we niet, zooals hij, teruggehouden door de vrees, dat wij, dansende, de achting zouden verliezen der Arabieren, die zich kennelijk niet weinig verbazen dat volwassen menschen, beschaafde Europeanen, zich kunnen vermaken met dergelijke kromme sprongen en zonderlinge grimassen te maken. Voor het fabelachtig kostbare gastmaal, waarmee de dans besloten zal worden, hebben wij geen uitnoodiging ontvangen. Sinds den tijd dat Cleopatra aan hare gasten fijne, in azijn gesmolten parelen liet toedienen, hebben zeker geen spijszen en dranken zoo kostbaar en zeldzaam eenige vorstelijke tafel versierd, als die waarop Ismaël-Pacha zijne hooge gasten onthaalde. Toch vermoed ik, dat indien wij tot de genoodigden hadden behoord, ons tafelgenot

wel eenigermate zou zijn vergald door de vrees, dat de kosten van deze verkwistende weelde vermoedelijk bij slot van rekening betaald zouden moeten worden door de mishandelde egyptische fellahs en de ongelukkige europeesche schuldeischers van zijne Koninklijke Hoogheid den Khedive van Egypte.

Wij verlaten 18 Nov. Ismaïla en zetten onzen tocht door de tweede helft van het kanaal voort. Na ongeveer een uur varens tusschen de tamelijk hooge dijken van het Serapeum, bereiken wij de Bittere meren, eene uitgestrekte watervlakte, welks oevers hier en daar met eenige armoedige palmen beplant zijn. Aan gindsche zijde van de Bittere meren wordt het kanaal smaller en kunnen wij reeds den invloed van eb en vloed van de Roode zee opmerken. Nauwelijks hebben wij de tranchée van Chaloeft achter den rug, of het kanaal wordt plotseling breeder, en na weinige oogenblikken zien wij de Arabische zee in haar wondervolle kleurenpracht vóór ons liggen. Het landschap heeft nu een ander aanzien. Bij de ongelooflijke doorschijnendheid der lucht in dit gedeelte der aarde, kunnen wij aan den kant van Egypte het schilderachtige Attaka-gebergte uren ver volgen, en als we ons naar de zijde van Azië wenden, zien wij den breeden bergketen van het Sinaïtische schiereiland en ginds, in het zuid-oosten, den Sinai, indrukwekkend en grootsch zijne spits ten hemel heffend, als een eeuwigdurend monument aan het genie van Mozes gewijd.

We hebben nu spoedig het einde van onzen tocht bereikt. Immers aan de schoone kromming der bocht glinsteren ons reeds de toppen der minarets tegen, boven een rij witte huizen en grauwe arabische hutten. Dat is Suez en tevens het uiterste punt van het kanaal. Ook hier heeft de reuzenarbeid van de Lesseps nieuw leven in het rijk des doods doen geboren worden. Vroeger een ellendig dorp, is Suez thans reeds eene stad van 12000 inwoners. Het gemis van zoetwater sloeg haar, evenals de geheele langengte, met dorheid. Vroeger werd voor drie emmers zoet water vaak niet

minder dan 50 gulden geboden, thans stroomt het in overvloed, dank zij het zoetwaterkanaal, dat, voorzien van twee sluizen tot effening van den waterspiegel van den Nijl met de Roode zee, met eene diepte van 2 en eene breedte van 10—25 meter, langs Ramses en Ismaila stroomt en zich in de lagune van Suez werpt. De nieuwe haven van Suez is op ongeveer een uur afstand van de stad aangelegd op eene zandbank, een eiland midden in het meer waardoor zij geheel afgesloten is van den invloed dien het wisselend getij der Roode zee zou kunnen uitoefenen. Een steenen dam, 50 voet breed en 10 voet hoog, waarop een railweg voor den spoor-trein, een rijweg voor kameelen en ezels en een weg voor voet-gangers, verbindt de nieuwe haven met de stad, terwijl de Egyptische regeering in de onmiddellijke nabijheid der haven een voortreffelijk droogdok voor schepen van de grootste afmetingen heeft doen bouwen.

De oorlogschepen geven thans hun laatste salvo, de zwermpotten en raketten van een schitterend vuurwerk knallen door de lucht, en de telegraaf brengt naar alle windstreken de tijding over, dat het groote werk voltooid en de nieuwe weg voor den wereldhandel geopend is.

De landengte van Suez die, te oordeelen naar de gesteldheid van den bodem (alluvium), in vóór-historischen tijd niet schijnt bestaan te hebben, was een hinderpaal voor de uitbreiding der beschaving. Immers terwijl zij twee werelddeelen, Azië en Afrika, scheen te verbinden, was zij in werkelijkheid een slagboom, waardoor het vasteland van Azië afgesloten werd van de westersche beschaving. En toch had van den anderen kant de natuur zelve het middel aangewezen om deze woeste landstreek te doorboren, door de beide zeeën, de Roode en Middellandsche zee, zoo dicht bij elkander te brengen, dat hare verbinding de aandacht wel trekken moest. Het plan der doorgraving is dan ook geenzins een

splinternieuw denkbeeld van onze 19de eeuw. Reeds sinds overoude tijden bestond er een kanaal, dat zijn aanvang nam even boven Bubaste aan den Nijl en zijne uitmonding had in de Roode zee. Omstreeks 600 jaar vóór onze jaartelling, onder Necho, begonnen, werd het door Darius-Hystaspes voortgezet en door Ptolomeus II voltooid. Aan eene doorgraving der landengte kon destijds uit den aard der zaak niet gedacht worden; eene verbinding van de Nijl-vallei met den Arabischen zeeboezem was voldoende, omdat Egypte slechts handelsbetrekkingen had met Arabië, en de beginselen van den transito-handel tusschen de Middellandsche en de Roode zee nog niet bestonden. Eerst 1000 jaar later, toen het kanaal der Ptolomeeën onder de heerschappij der khaliefen onbruikbaar geworden was, kwam hij Amroe, bevelhebber van Omar, het denkbeeld op, om de beide zeeën door een kanaal van Suez naar Pelusium te verbinden. De onrustige tijd waarin hij leefde en de niet minder onrustige eeuwen die nu volgden, drongen het plan van Amroe telkens naar den achtergrond, waar toch niet zoodanig of onder Selim II (1566—1574), zoon van Soliman den groote, zoowel als onder 't bestuur van Moerad III (1574—1595) en van Moestapha III (1757—1773) werd telkens de aandacht gevestigd op de doorgraving der landengte; zelfs had Moerad III reeds 100,000 menschen, 40,000 ezels en 12,000 kameelen voor dit doel aangewezen.

De verovering van Egypte door de Franschen deed het vraagstuk op nieuw herleven. Het ontging den doordringenden blik van Napoleon zoo weinig, dat hij opzettelijk in December 1798 van Kairo naar Suez vertrok, en na de plaatselijke gesteldheid te hebben opgenomen, den ingenieur Lepère opdroeg eene memorie op te maken over de verbinding van de Middellandsche met de Roode zee. Lepère kwam tot de ongelukkige ontdekking, dat de stand der Roode zee 9,908 el hooger zou zijn dan die der Middellandsche, en al opperden de beroemde Laplace en de wiskundige

Fouquier hun twijfel omtrent de juistheid der opmetingen, toch waren volgens Lepère de moeilijkheden om te Suez eene veilige reede en te Pelusium eene bruikbare haven te maken zoo onoverkomelijk, dat, naar zijn oordeel, van 't plan voor goed moest worden afgezien.

Het vraagstuk bleef nu ruim dertig jaren sluimeren tot dat een gelukkig toeval het onder de oogen bracht van de Lesseps.

Doch vooraf moeten wij eenige bijzonderheden uit het leven van den beroemden ontwerper en voleindiger van het Suez-kanaal aanstippen.

Ferdinand, graaf de Lesseps, geboren 10 November 1805 te Versailles, is de afstammeling eener lange reeks diplomaten, die aan verschillende hoven als gezanten de koningen van Frankrijk vertegenwoordigden. Door zijne moeder Catherine de Grévegnée de la Housse, is hij een germain-neef van de gravin de Montijo, de moeder der ex-keizerin Eugenie. Zijn vader Mathieu de Lesseps, achtereenvolgens commissaris-generaal te Cadix, in Egypte en in Toscane, prefect van het keizerrijk, consul-generaal in de Vereenigde Staten, ten slotte zaakgelastigde te Tunis, waar hij in 1832 overleed, bestemde zijn zoon, toen deze zijne opleiding aan het College Henri IV voltooid had, voor de diplomatieke loopbaan. In 1825 benoemd tot attaché bij het consulaat te Lissabon, begon hij nu het zwerfende leven dat aan de diplomatieke loopbaan eigen is. We vinden hem in 1825 te Lissabon, in 1827 op de bureau's voor handelaangelegenheid bij het ministerie van buitenlandsche Zaken te Parijs; in 1828 als attaché bij het algemeen consulaat te Tunis, en in 1831 op de reede van Alexandrië, waar het schip, dat hem naar zijn nieuwen werkkring bij het consulaat te Alexandrië brengen zou, gedurende 40 dagen in quarantaine lag. Het lijk van een der schepelingen was over boord gelaten, en dit feit was voor de egyptische regeering reden genoeg om, uit wrevel jegens het Westen, dat schier alle schepen uit den Levant

tot quarantaine noodzaakte, op hare beurt aan het schip waarop de Lesseps zich bevond, het binnenloopen te Alexandrië te verbieden. Onder de boeken, hem door den franschen consul, den heer Mimaut, gezonden, waarmeê de Lesseps de dagen zijner preventieve gevangenschap trachtte op te korten, viel zijne aandacht nog 't meest op de memorie van den ingenieur Lepère over de verbinding der beide zeeën. Hoe ongunstig de slotsom van Lepère's onderzoek ook was, toch werd zijne verbeelding levendig getroffen door het grootsche plan, en van dat oogenblik af schijnt het denkbeeld bij hem te zijn opgekomen, om te gelegener tijd zijne krachten aan de doorgraving der landengte van Suez te wijden. Doch die gelegener tijd zou vooreerst nog niet aanbreken. Geestig prater, gezellig gastheer, onvermoeid danser en vaardig ruiter, zoodat hij door zijne stoute sprongen op de jacht zelfs aan de Arabieren ontzag inboezemde, bracht hij zijne dagen te Alexandrië op dezelfde wijze door als vele diplomaten en consuls vóór en na hem, namelijk met praten, dansen, paardrijden en jagen. De zeven jaren van zijn eerste verblijf in Egypte waren door niets belangrijks gekenmerkt, behalve door zijn moedig en menschlievend gedrag, toen de pest in 1834 en 1835 een derde der inwoners van Alexandrië ten grave sleepte. Zijn huis werd een hospitaal, hij zelf ziekenoppasser. Op voordracht van Thiers beloonde Louis Philippe de zelfverloochenende toewijding van zijn jeugdigen consul met het ridderkruis van het Legioen van eer. Na zijn huwelijk met Mlle Delamalle, met wie hij 20 gelukkige jaren van zijn leven doorbracht, vinden we hem in 1842 in Spanje terug als consul-generaal te Barcelona, waar hij gelegenheid vond om zich, tijdens het bombardement der stad door Espartero, te onderscheiden door de vastberadenheid waarmee hij zijn goed recht handhaafde en toepastte, om de vluchtelingen van alle partijen en natien, die in het gebouw van het consulaat of op de fransche schepen de wijk namen, te beschermen. Als bewijs hunner waar-

deering van de belangrijke diensten door de Lesseps aan hunne onderdanen bewezen, zonden bijna alle europeesche hoven hem een ridderteeken; de fransche inwoners van Barcelona lieten te zijner eere een gedenkpenning slaan, en door de spaansche kooplieden werd zijne buste in marmer op de groote zaal van het stadhuis te Barcelona geplaatst.

Het jaar '48 maakte een einde aan zijn betrekkelijk rustig leven in Spanje. Door de telegraaf naar Parijs ontboden, vertrok hij spoedig daarop weer naar Spanje, doch thans naar Madrid, als gezant en gevolmachtigd minister van Frankrijk. Het daarop volgende jaar benoemde Louis Napoleon, inmiddels president der republiek geworden, een lid van zijn geslacht voor de ambassade te Madrid, en droeg hij aan de Lesseps den gezantschapspost te Bern op. Voor de Lesseps evenwel deze betrekking aanvaard had, werd hem eene andere taak opgedragen, waarmee hij tevens voor goed van de diplomatieke loopbaan afscheid zou nemen. Louis Napoleon, ten einde den steun der ultramontaansche partij te winnen voor de misdadige plannen waarvan hij zwanger ging, had generaal Oudinot naar Civita-Vecchia gezonden, om door de soldaten der fransche republiek Rome voor Pius IX te heroveren, en de Romeinsche republiek neder te sabelen. Wel verklaarde hij op den huichelachtigen trant, die van oudsher tot de manieren der welopgevoede diplomaten behoort, dat de fransche landingstroepen geenszins gekomen waren om geweld uit te oefenen of aan het volk tegen zijn zin eene regeering op te dringen, maar eenig en alleen om door dit wapenvertoon een schitterend getuigenis van de sympathie der fransche republiek voor de romeinsche natie af te leggen ¹, — doch vijf dagen daarna meende Oudinot dat dit "schitterend getuigenis van sympathie"

¹ "Habitants des États Romains", luidde de proclamatie van Oudinot, "un corps d'armée française est débarqué sur votre territoire. Son but n'est

met kanonschoten gepaard moest gaan. De fransche "broeders" begonnen hunne "welwillende gezindheid voor de romeinsche natie" te bewijzen door Civita Vecchia in staat van beleg te verklaren, en de deugdelijkheid hunner bajonetten te beproeven tegen de poorten van Rome. De proefneming mislukte jammerlijk. Deerlijk gehavend en door Garribaldi's vrijwilligers geheel verslagen, keerden de fransche adelaars met hangende vleugels en bebloede aangezichten in allerijl van hunne militaire wandeling tegen Rome naar Civita-Vecchia terug. Om de verantwoordelijkheid van de geleden nederlaag tegenover het fransche volk van zich af te schuiven, meende Napoleon niet beter te kunnen doen, dan zijn al te voortvarenden handlanger te verloochenen en de handelwijze van generaal Oudinot af te keuren. Zulk een *témoignage éclatant de ses sympathies envers la nation romaine* was al te luidruchtig, en geheel in strijd met de hartelijke gevoelens, die Frankrijk voor de Romeinsche zuster-republiek koesterden. Louis Napoleon meende het goed met haar, heette het, en ten bewijze zijner edelmoedige bedoelingen zou hij een buitengewoon zaakgelastigde zenden, om het romeinsche vraagstuk te onderzoeken en te herstellen wat generaal Oudinot bedorven had. De eervolle taak werd aan de Lesseps opgedragen, en hij was naïef genoeg om te gelooven, dat hij in allen ernst gezonden was om de goede verstandhouding tusschen de Fransche en de Romeinsche republiek te herstellen. Zelfs schijnt hij niet te hebben vermoed, dat zijne zending slechts een diplomatiek hulpmiddel was om tijd te winnen en Frankrijk en Europa zand in

point d'y exercer une influence oppressive, ni de vous imposer un gouvernement contraire à vos vœux.

Les événements politiques de l'Europe rendaient inévitable l'apparition d'un drapeau étranger dans la capitale du monde chrétien. La République Française, en y portant le sien, avant tout autre, donne un éclatant témoignage de ses sympathies envers la nation romaine. Accueillez-nous en frères, nous justifierons ce titre." (111)

de oogen te strooien. Met ijver aanvaardde hij de opdracht, ook al ontdekte hij spoedig dat zijne pogingen telkens door generaal Oudinot, die zijn verspeelden wapenroem wenschte te heroveren en door de kuiperijen van het hof te Gaëta gedwardsboomd werden. Hij wist dat de dolk, waarmee Rossi op de trappen van het Quirinaal vermoord was, hem dreigend boven het hoofd hing; de carbonari Varassat, dien de Lesseps tijdens het bombardement van Barcelona het leven gered had, waarschuwde hem dat de samenzweerders hem ter dood veroordeeld en den sluipmoordeenaar reeds aangewezen hadden die de Lesseps, zoodra hij binnen de muren van Rome verscheen, een dolk in het hart stooten moest; — doch geen vrees voor zijn leven hield de Lesseps terug om te doen wat hij zijn plicht achtte te zijn. “*Je vais à Rome*”, zeide hij in het hoofdkwartier, “*pour une conférence indispensable; je m'expose, je le sais, à être assassiné, mais le devoir avant tout. Qui veut m'accompagner?*” “*Moi*”, zeide de ritmeester Espivent, en in eene open calèche met geladen pistolen in de hand, reden zij door de straten van het revolutionaire Rome naar de plaats waar de Lesseps met Mazzini en het italiaansche driemanschap eene samenkomst hebben zou. De ijver waarmee hij alle moeilijkheden trachtte uit den weg te ruimen, en de eerlijkheid van zijn rondborstig karakter, maakten op het driemanschap zulk een gunstigen indruk, dat hij in de hem toevertrouwde taak geslaagd zou zijn, indien de opdracht door Louis Napoleon werkelijk oprecht gemeend ware. Het gelukte hem zelfs, Mazzini voor zijne ontwerpen te winnen, zoodat het driemanschap de door de Lesseps opgestelde conventie onderteekende. In het hoofdkwartier terugggekeerd, weigerde evenwel generaal Oudinot zijne goedkeuring te hechten aan de gesloten overeenkomst. Te vergeefs zond de Lesseps nu dépêche op dépêche en koerier op koerier naar Parijs, — Napoleon antwoordde niet. En toen hij evenmin taal of teeken uit de Tuilerieën ontving op zijne dringende vraag, dat men hem

ten minste eene duidelijk afgebakende gedragslijn voorschrijven zou, — nam de Lesseps zijn ontslag en daarmee tegelijk voor goed afscheid van het diplomaten-bedrijf.

Hij trok zich nu terug op zijn landgoed *la Chemaie*, met het vaste plan om het denkbeeld, dat in hem was opgerezen toen hij in 1831 voor Alexandrië in quarantaine lag, te verwezenlijken en te beginnen met het vraagstuk der doorgraving van de landengte van Suez op nieuw te bestudeeren aan de hand der bouwstoffen, die hij in den loop dier jaren verzameld had. Uit dit vernieuwde onderzoek bleek hem, dat het door Lepère beweerde verschil van ruim 9000 meter tusschen den waterstand der Roode en der Middellandsche zee eene misrekening was, welker onjuistheid door Paulin Talabot en den ingenieur Bourdaloue zonneklaar was aangetoond, en tevens werd hij vaster dan ooit overtuigd, dat de landengte in bijna rechte lijn met betrekkelijk geringe onkosten kon worden doorgegraven. Natuurlijk werd daartoe in de eerste plaats vereischt eene concessie van de egyptische regeering, en even natuurlijk is het dat de Lesseps zeer goed inzag, dat zijn ontwerp voorloopig slechts ontwerp blijven zou, zoolang de kroon van Egypte gedragen werd door zulk een ruw, onwetend, gierig en verdierlijkt wezen als Abbas-Pacha, die in 1849 den verstandigen Mehemet-Ali als onderkoning van Egypte was opgevolgd. Zijne hoop voor de toekomst was nu gevestigd op den troonopvolger. Mohammed-Saïd, met wien hij tijdens zijn verblijf in Egypte eene vriendschap gesloten had, ¹

¹ De aanleiding tot die vriendschap is karakteristiek genoeg om haar met een enkel woord te vermelden. Toen de Lesseps in 1831 het consulaat te Alexandrië waarnam, was Mohammed-Saïd nog een kind. Zijn overigens verstandige vader Mehemet-Ali, had de opvoeding van zijn zoon toevertrouwd aan een Duitscher, Koenig-Bey, die iedere maand uitvoerige rapporten omtrent de vorderingen van zijn leerling inleverde. — "Bespaar mij al dat geschrijf," zeide Mehemet-Ali tegen Koenig-Bey; "geef mij iedere

die gedurende al de daaropvolgende jaren van zijn zwerfend diplomaten-leven was blijven bestaan. Nauwelijks was dan ook het bericht te Parijs vernomen, dat Abbas-Pacha door zijne dienaren gewurgd was, en dat Mohammed-Saïd het bestuur over Egypte aanvaard had, of de Lesseps snelde naar Cairo, om zijn doorluchtigen vriend geluk te wenschen, en hem tevens te herinneren aan de belangstelling en ingenomenheid, waarmede hij tijdens zijn verblijf te Parijs, in 1853, met hem over de doorgraving der landengte gesproken had. Toen de Lesseps in Egypte aankwam, was de nieuwe Onderkoning met een leger van 10.000 manschappen op reis in de Libysche woestijn, waar hij zijn kamp op de bouwvallen van Marea, aan de overzijde van het meer Mareotis, had opgeslagen. De Lesseps begaf zich insgelijks derwaarts.

“Alvorens”, schrijft hij, “over mijn ontwerp te spreken, wilde ik den Vorst op de hoogte brengen van het hem onbekende systeem der namelooze finantieele genootschappen, die aan een land kapitaal kunnen verschaffen, zonder aan den Vorst zijn invloed te ontnemen, maar die integendeel zijne macht verhoogden, door de ontwikkeling der algemeene welvaart te bevorderen. Ik moest mij bovendien van de welwillendheid trachten te verzekeren van de vertrouwelijke omgeving van den Onderkoning, voor het

maand slechts op, hoe zwaar de jongen weegt.” Dit bevel werd stipt uitgevoerd, en telkens wanneer het bleek dat Mohammed Saïd, naar het oordeel zijns vaders, in den loop der maand te veel in gewicht had toegenomen, liet hij hem de noodige hoeveelheid slagen toedienen, zeggende: “Gij wordt zwaar, dus gij werkt niet.” Te vergeefs had de Lesseps, tot wien het mishandelde kind zijn toevlucht nam, de onredelijke gestrengheid van den Pacha trachten te temperen. De Lesseps nam nu tot een ander hulpmiddel zijn toevlucht. Hij deed met den jongen dagelijks lange en vermoeiende tochten te paard door de woestijn, ten gevolge waarvan Saïd's zwaarlijvigheid en tevens de hoeveelheid maandelijksche stokslagen geringer werd.

grootste deel bestaande uit de oude raadslieden zijns vaders, veel bekwamer ruiters dan denkers. Ik deed met hen tochten in de woestijn, en door mijne vaardigheid in het paardrijden verwierf ik hunne achting. Door vriendschapsbetrekking verbonden met den ouden speelkameraad van Saïd, tegenwoordig (1854) zijn minister Zulfikar Pacha, die eene fransche opvoeding ontvangen had en een helder hoofd bezat, wijdde ik hem in mijne plannen in, en wij kwamen overeen dat hij mij waarschuwen zou, als hij het oogenblik gunstig oordeelde om met zijn meester over mijn ontwerp te spreken.

“Twee weken verliepen, en op den bepaalden dag (30 Nov. 1854) verscheen ik in de tent van den onder-koning, die geplaatst was op eene hoogte, omringd door een muur van steen, voorzien van schietgaten voor kanonnen, als ware zij eene vesting. Ik had opgemerkt dat er een punt was, waar men te paard over de borstwering kon springen, omdat daar van de buitenzijde een strookje vlakke grond was, waar het niet onmogelijk was den sprong te wagen zonder dat het paard stortte.

“De onder-koning nam mijn voorstel gunstig op, en noodigde mij uit naar mijne tent terug te keeren, en zoo spoedig mogelijk een rapport in te dienen. Hij was omringd door zijne raadslieden en generaals. Ik wierp mij in allerijl op mijn paard, sprong over de borstwering, galoppeerde de hoogte af en kwam vervolgens op dezelfde wijs terug, nadat ik den noodigen tijd genomen had, om het rapport op te stellen, waarvan de inhoud sinds jaren gereed was.”

Men ziet dat de Lesseps zijne menschen kende en wist hoe hij de Egyptenaars voor zich winnen moest. — Het geheele vraagstuk was duidelijk op anderhalve bladzijde blootgelegd — een lang en grondig rapport zou hun niets anders dan een gevoel van onuitsprekelijke verveling ingeboezemd hebben, — en toen de onder-koning zelf het rapport aan zijne omgeving voorlas, elken volzin in het Turksch vertalende, en daarna zijne raads-

lieden om hun advies vroeg, was men eenstemmig van gevoelen dat het voorstel van den gast, wiens toewijding aan het geslacht van Mehemet-Ali sinds lang bekend was, niet anders dan gunstig zijn kon en men alle redenen had om het aan te nemen. Onmiddellijk werd nu door den onder-koning de concessie verleend, voor den tijd van 99 jaren, te rekenen van den dag der opening van het kanaal. Daarna zou het kanaal in eigendom overgaan aan de regeering van Egypte. De woeste gronden, voor zover ze geen privaat-eigendom waren, werden aan de kanaalmaatschappij kosteloos afgestaan. Van de zuivere opbrengst van het kanaal zou 15 percent aan de regeering van Egypte, 10 percent aan de oorspronkelijke oprichters, 3 percent aan den raad van bestuur, 2 percent aan een op te richten pensioenfonds, en de overige 70 percent aan de aandeelhouders uitbetaald worden. De kosten van het geheele werk waren op 180 millioen francs begroot.

Zoo was dan de eerste steen gelegd; althans op het papier. Na met de fransche ingenieurs in dienst van den onder-koning, Mongol-Bey en Linant-Bey, de landengte nogmaals opgenomen te hebben, begaf de Lesseps zich naar Constantinopel, ten einde de goedkeuring der Porte op de verleende concessie te erlangen; 't geen hem dan ook zoo goed gelukte, dat de groot-vizier zijn zegel aan het plan hechtte, ondanks den tegenstand van lord Stratford de Redcliffe, gezant van het hof van St. James bij de Verhevene Porte.

Intusschen, de handteekening van een groot-vizier was destijds, evenals thans, ongeveer evenveel waard als het stuk papier waarop zij geschreven is. Engeland, dat aanvankelijk de schouders opgehaald had, begon nu de wenkbrauwen te fronsen en zijne loopgraven aan te leggen; daarom oordeelde de onder-koning het nuttig dat de Lesseps zich naar Londen begaf, ten einde den tegenstand van Groot-Brittanje te overwinnen en zoo mogelijk lord Palmerston van dwaling te overtuigen.

De engelsche ingenieur Stephenson beweerde, dat het ontworpen kanaal nooit iets anders dan eene onbevaarbare sloot zou kunnen worden; Palmerston wijdde in den breedte uit over de woestijnwinden, het vliegende zand, de onmogelijkheid om te Pelusium eene bruikbare haven, en door het Menselah-meer een hechten dijk aan te leggen; bovendien zou Neder-Egypte hoogst waarschijnlijk onder water loopen; de Roode Zee was toch onbevaarbaar, enz. enz. De Lesseps vergenoegde zich met op al deze bezwaren te antwoorden, dat zij vraagstukken betroffen die tot het gebied der ingenieurs behoorden, en dat hij bereid was zich aan hun gezag te onderwerpen. Onmiddellijk richtte hij nu het verzoek aan de voornaamste europeesche regeeringen, om een of meer ingenieurs af te vaardigen, die te zamen eene internationale commissie zouden vormen, en wier oordeel hij over zijn ontwerp wenschte in te winnen. Reeds had het denkbeeld der doorgraving dermate de aandacht en de sympathie der publieke opinie gewonnen, dat aan zijne uitnoodiging door alle regeeringen gevolg werd gegeven. De heeren Negrelli uit Oostenrijk, Paleocopa uit Italië, Montesinos uit Spanje, Conrad uit Nederland, Lentze uit Pruisen, Rendel, Mac-Clean, Manby en kapitein Harris uit Engeland, Lieussou, Renaud, Rigault de Genouilly en Jaurès uit Frankrijk, constitueerden zich in de woning van de Lesseps te Parijs tot eene internationale commissie, en begaven zich van daar in October 1855 naar Egypte, om zich van de hun opgedragen taak te kwijten.

Het advies der commissie, dat in 't begin van 1856 reeds gedeeltelijk 't licht zag, luidde, gelijk te verwachten was, gunstig voor het ontwerp. In hoofdzaak werd het plan van de Lesseps goedgekeurd, met deze uitzondering, dat de uitmonding van het kanaal in de Middellandsche zee niet te Pelusium, maar meer westelijk, op de hoogte van het tegenwoordige Port-Saïd, zijn moest. De sluis aan de Middellandsche zee moest vervallen, evenals die te Suez, waarmee men bij den vloed het water uit de Roode zee

wilde opvangen ten einde aldus de diepte van het kanaal, die op $6\frac{1}{2}$ meter ontworpen was, met $1\frac{1}{2}$ meter te verhoogen. Het geheele kanaal moest, zonder deze kunstmatige verhooging van den waterstand, op eene diepte van 8 meter gegraven worden.

Terwijl de commissie haar onderzoek instelde, was de Lesseps onophoudelijk op reis, om in de voornaamste steden van Europa de publieke opinie voor zijn plan wakker te schudden. Nauwelijks waren de eerste gunstige rapporten, in 't begin van 1856, uitgebracht ¹, of de onder-koning vernieuwde de acte van concessie en de Lesseps begaf zich andermaal naar Engeland, waar hij, in eene tijdruimte van 45 dagen, op 20 meetingen het woord voerde. Het gunstig advies der internationale commissie had natuurlijk zijn werking op de openbare meening in Engeland niet gemist. Richard Cobden, de apostel van den vrijen handel, gaf nu zijn tegenstand op, en juichte de plannen van de Lesseps toe; de kamers van koophandel te Manchester, Liverpool, Hull, Belfast, Dublin, Edinburgh en New-Castle zonden adressen van adhaesie; in één woord, dezelfde kloeke geest scheen over het engelsche volk weer vaardig geworden te zijn, die twintig jaar tevoren Robert Peel, bij de discussie over de korenwetten, het fiere woord deed uitspreken: "Indien men de eer heeft zich Engeland te noemen, dan behoeft men voor geen mededinging te vreezen en kan men, zonder aan zijne eer te kort te doen, niet als pleitbezorger voor eenig monopolie, hoe ook genaamd, optreden." Slechts Palmerston en de edele Lords bleven pruttelen en tegenwerken. Bevreesd dat de landengte eene fransche kolonie worden

¹ De commissie werd door Mohammed-Saïd vorstelijk ontvangen. Gedurende de eerste vijf jaren verleende hij voor het voorloopig onderzoek een maandelijksche toelage van 30,000 francs, later nam hij 177,642 aandeelen.

² Haar eindrapport verscheen tegen het einde van 1856.

zou, en dat onder het werkpak van iederen europeeschen arbeider de fransche soldaten-uniform heimelijk verborgen was, liet Palmerston in de acte van concessie de bepaling opnemen, dat minstens $\frac{1}{6}$ der arbeiders inboorlingen moesten zijn, en dat derhalve de onder-koning zich verbinden zou, om 20,000 heeren-dienstplichtige fellahs tegen behoorlijk loon aan de maatschappij te leveren. Hiermede nog niet tevreden, bracht hij zijne batterijen nu over naar Constantinopel, en liet hij de Porte door lord Stratford de Redcliffe zelfs met eene oorlogsverklaring dreigen, indien zij openlijk hare goedkeuring aan de concessie van Mahommed-Saïd hechtte. Tot eer der engelsche natie moeten wij er echter onmiddellijk bijvoegen, dat het geduld van het beter deel der engelsche volksvertegenwoordiging nu ook ten einde liep. Wrevelig gestemd over den onridderlijken guerilla-oorlog, waarmee de regeering een groot en nuttig werk dwarsboomde, brachten Gladstone, Roebuck, Milner Gibson en John Russell de handelwijze der regeering in het huis der gemeenten ter sprake, en zoo overtuigend en scherp hekelde vooral Gladstone Palmerston's *watervrees voor de Rode zee*, dat het ministerie Derby schuld beleed en beterschap beloofde, verklarende dat het geen reden had om zich te verzetten tegen zulk eene onbetwistbaar nuttige onderneming.

De slag op diplomatiek gebied was nu gewonnen; thans zou de veldtocht tegen de koningen van de beurs beginnen. De Lesseps ondernam andermaal eene zendingsreis door Europa; hij doorkruiste achtereenvolgens Duitschland, Rusland, Italië, Frankrijk en Spanje, hield in de voornaamste steden van Europa voordrachten ter aanbeveling van de ontworpen doorgraving, en stond ten slotte stil bij het paleis van den koning van de geldmarkt: baron Rothschild. De machtige financier was uitermate wellevend en voorkomend, vol bewondering over den reuzenarbeid en vol loftuitingen op de Lesseps. Ook verklaarde hij zich alleszins bereid, om de grootsche onderneming te steunen met het gezag van zijn naam

en de leening ten bedrage van 200 millioen francs te begunstigen, — wel te verstaan, tegen eene beuzelachtige vergoeding van 10 millioen. Deze tegemoetkomende welwillendheid was naar het oordeel van de Lesseps al te goedgehartig en te kostbaar. De onderkoningen van de beurs, de heeren Mirès en Pereire, waren wel is waar minder veeleischend, doch de voorwaarden door hen gesteld, bleven niettemin zoo bezwarend, dat de Lesseps hunne bureau's verliet met de verklaring: *Je battraï monnaie sans vous*. Hij huurde nu op de *place Vendôme* een lokaal tegen 1200 francs, zond zijne circulaires en agenten de wereld in, en de ingenomenheid der Franschen met de onderneming, in geen geringe mate geprikkeld door den hardnekkigen tegenstand van Engeland, was zoo groot dat, ondanks den ongunstigen toestand waarin de geldmarkt ten gevolge van den oorlog in de Krim en in Italië verkeerde, binnen een tijdverloop van 20 dagen (5—25 Nov. 1858) de leening van 200 millioen francs volgeteekend was. "*J'ai réalisé un capital démocratique*, riep de Lesseps, verrast door zijn succès, met zelfvoldoening uit. "De onderneming van het Suez-kanaal is niets anders dan eene vennootschap van het geringe volk", gromde en pruttelde Palmerston met hooghartigen wrevel.

De Lesseps, thans niet meer een eenvoudig particulier, maar directeur van eene omvangrijke associatie, sloeg onverwijld de hand aan 't werk om de Kanaalmaatschappij te organiseeren en den arbeid te verdeelen. Verschillende bureau's voor de administratieve, finantieele, technische en juridische aangelegenheden der maatschappij werden benoemd, contracten voor de levering der materialen gesloten, een geheel leger van ingenieurs en beambten aangesteld, en met zooveel voortvarendheid werden de voorbereidende werkzaamheden ter hand genomen, dat de Lesseps, omringd door zijn generalen staf, reeds op 25 April 1859 den eersten spadesteek doen kon.

Het geheele werk was in twee secties, en deze wederom in twee afdeelingen gesplitst. Het eerste deel, uitbesteed aan de gebroeders Dussand, omvatte de havenwerken van Port-Saïd, waartoe niet minder dan 250,000 kubieke meter steenen kunstblokken vereischt werden; het tweede deel strekte zich uit over de eerste 60 kilometer van het kanaal, het aanleggen van dijken door de Menselah-moeras en het vergraven van 22 millioen kubieke meter zand en slib, hetwelk de engelsche ingenieur Aiton op zich genomen had; op het hoogste punt der landengte zou Couvreux, over eene lengte van 13 kilometer, voor het kanaal een weg banen door de rotsachtige hoogten van El-Guisr en daartoe 9 millioen kubieke meters zand en steen verwijderen, terwijl de ingenieurs Borel en Lavalley de voltooiing van het kanaal van het meer Timsah tot Suez op zich genomen hadden.

Welke moeilijkheden het verblijf in de woestijn opleverde, hebben wij vroeger reeds aangestipt. De volslagen afwezigheid van drinkwater bleek al spoedig met zooveel bezwaren en zoo groote onkosten gepaard te gaan, dat in den eersten tijd met alle kracht aan het zoetwaterkanaal gearbeid moest worden. Gedurende eenigen tijd waren niet minder dan 15000 fellahs dag en nacht aan het werk, zoodat dit kanaal in December 1863 nog tijdig genoeg geopend kon worden om te voorkomen dat de edelmoedige mijnen, door Engeland in stilte gelegd, "deze geheele onderneming van het geringe volk" in de lucht zouden doen vliagen.

De regeering van Groot-Brittanje, in het huis der gemeenten door Gladstone over hare houding tegenover het ontworpen Suezkanaal geïnterpelleerd en getuchtigd, had wel is waar beterschap beloofd, doch bleef aan hare belofte zoo weinig getrouw, dat weinige maanden nadat de arbeid op de landengte begonnen was, op aanstoken van Engeland, Moektar-Pacha, minister van buitenlandsche zaken in Turkije, 6 Juni 1859, aan de vertegenwoordigers der mogendheden eene circulaire moest voorlezen, waarin

werd medegedeeld, dat de regeering van plan was om de doorgraving der landengte voorloopig te staken. 't Gevolg was dat de egyptische regeeringsbeambten aan de kanaalmaatschappij hunne verdere medewerking weigerden, dat de inlandsche werklieden den arbeid staakten en de kampementen verlieten, en dat de geheele organisatie, die nauwelijks tot stand gekomen was, met ontbinding bedreigd werd. De Lesseps snelde naar Parijs, om de tuschenkomst van Napoleon in te roepen, met het gelukkig gevolg dat hij in November naar Constantinopel vertrekken kon, om, bijgestaan door de gezanten van Frankrijk, Pruisen, Oostenrijk en Rusland, de Verhevene Porte tot andere inzichten te brengen.

Zonder bedenkelijke stoornis van de zijde der diplomatie kon het werk nu tot 1863 worden voortgezet. Doch nauwelijks was Mohammed-Saïd overleden en door Ismaël-Pacha als onderkoning van Egypte opgevolgd, of het groote hart der engelsche bewindslieden werd door een aanval van ongemeene menschlievendheid zoodanig bewogen, dat zij zich opgewekt gevoelden, om met behulp van eenige roerende predikaties den nieuwen bewindvoerder op de ijselfheden der heerendiensten te wijzen, en te vermanen om de 20,000 fellahs, die hij tegen behoorlijk loon en uitstekende verzorging aan de kanaalmaatschappij verschaft, terug te roepen. Eerst had, gelijk wij boven mededeelden, de engelsche regeering er op aangedrongen, dat in de concessie uitdrukkelijk bepaald zou worden, dat $\frac{4}{5}$ deel, derhalve 20,000 van de 25,000 arbeiders, inlanders moesten zijn. De vrees voor een fransche kolonie op de landengte en de stille hoop dat de maatschappij haar arbeid met de onwetende fellahs niet tot stand zou kunnen brengen, had hun deze bepaling ingegeven. Nu het bleek dat het werk gelukte en geleidelijk vooruitging, stak de christelijke menschlievendheid te Londen het hoofd op, en spoorde men Ismaël-Pacha aan om de heerendiensten in zijn land op te heffen, en de 20,000 fellahs als vrije mannen naar hunne haard-

steden te laten terugkeeren. Tevens moesten dan de afgestane gronden tot de kroon van Egypte terugkeeren, opdat aldus Engeland's vroom gemoed van den gruwel der heeren diensten en Engeland's kleinzielige buitenlandsche staatkunde van het schrikbeeld eener fransche kolonie op de landengte verlost mocht worden. Ismael-Pacha, die zijn land in een ommezien wilde moderniseeren, bezweek voor de britsche gemoedelijkheid, en "de onderneming van het geringe volk" scheen inderdaad op de christelijkheid der groote heeren van Engeland te zullen stranden.

Gelukkig was het zoetwater-kanaal, waarvoor de levende arbeidskrachten der inlanders onmisbaar waren, juist geheel gereed en kon de Lesseps door stoomwerktuigen, den arbeid dier 20,000 fellahs vervangen. In overeenstemming met den onder-koning werd Napoleon tot scheidsrechter in het geschil benoemd. Dien ten gevolge zou de egyptische regeering voor het terugroepen der fellahs 30 millioen, voor den astand van het zoetwater-kanaal 16 millioen, en voor de onmiddellijke teruggaaf der aan de maatschappij voor 99 jaren kosteloos afgestane woeste gronden 34 millioen, derhalve in het geheel 84 millioen francs schadevergoeding uitbetalen.

Deze overeenkomst, schijnbaar voordeelig, bleek ten slotte aan de maatschappij eene schade van ongeveer 20 millioen francs berekkend te hebben. Doch daartegenover stond, dat het werk nu met behulp der stoomwerktuigen sneller kon worden voortgezet. De engelsche aannemer Aiton, die, ten gevolge van den drabbigen bodem van het Menzelah-meer, bij het aanleggen der dijken door het meer op moeilijkheden stuitte, waarop hij niet was voorbereid, maakte gretig gebruik van het afschaffen der heeren diensten, om zijn contract te verbreken en zich terug te trekken. De ingenieurs Borel en Lavalley namen nu ook dit gedeelte van den arbeid op zich, zoodat hunne aannemingsom thans niet minder dan 160

miljoen francs beliep. De stoom werd nu op veel ruimer schaal aan het werk gezet. Brussel, Seraing, Marseille, Lyon, Passy en Glasgow leverden machines, baggerwerktuigen, elevatoren en vaartuigen; Triëst zorgde voor hout; New-Castle en Wales voor steenkolen. De ingenieurs Voisin en Lavalley lieten reusachtige baggermachines vervaardigen, die dagelijks het werk van 1000 goede arbeiders konden verrichten, en 1200—1500 kubieke meter of 3 miljoen kilogram slib opdiepten. Niet minder dan 60 dergelijke reuzengevaarten waren een tijd lang aan den arbeid. Op alle punten werd nu met doortastenden ijver gewerkt; het zoetwater-kanaal was gereed, het Menzelah meer met 100 miljoen kubieke meters water uit de Middellandsche zee gevuld, de werven te Suez vol drukte en bedrijvigheid, de stad Ismaïla in aanbouw, de havenwerken te Port-Saïd der voltooiing nabij, — en toch was het wantrouwen omtrent het slagen van den arbeid nog zoo algemeen verspreid, dat de Lesseps, ten einde elken twijfel weg te nemen, in 1865 aan alle kamers van koophandel de uitnoodiging richtte, om zich met eigen oogen van den staat van het kanaal te komen overtuigen. Ook thans vond zijne roepstem gehoor. Achtereenvolgens werd bovendien de landengte bezocht door den prins van Wales, lord Napier, den hertog van Sutherland, lord Clarence Paget, prins Napoleon en den graaf van Chambord, en de Lesseps smaakte de zelfvoldoening dat de publieke opinie, vooral in Engeland, zich gemeenzaam begon te maken met het denkbeeld, dat eene genoegzame hoeveelheid kleine munt van "het geringe volk" evenveel waard is als de goedgestempelde sovereigns der engelsche groote heeren, en dat het kanaal van Suez spoedig een feit zijn zou, waarmee Engeland's politiek en koophandel te rekenen had.

Ten einde den lezer eenigszins een denkbeeld te geven van den reuzenarbeid, zal het voldoende zijn te zeggen, dat 75 miljoen kubieke meter zand vergraven moesten worden, dat de kosten van

het materieel, door Borel en Lavalley voor het door hen aangenomen gedeelte van het kanaal besteed, 60 millioen francs beliepen, dat hunne stoomwerktuigen maandelijks 10,000 ton steenkolen verbruikten, dat zij maandelijks 2 millioen kubieke meter zand verwerkten, terwijl tot het uitgraven van 400,000 kubieke meter op het Trocadero te Parijs, tijdens de tentoonstelling van 1867, zes maanden noodig waren, en dat de hoeveelheid zand, door hen in ééne maand verwerkt, voldoende zou zijn, om over eene uitgestrektheid van 3 kilometer de boulevards te Parijs tot aan de toppen der huizen te bedekken.

In het begin van 1869 was de arbeid zoover gevorderd, dat men op 18 Maart, in tegenwoordigheid van den Khedive, de wateren der Middellandsche en der Roode zee kon doen samenvloeien. In de Bittere meren zouden ze elkander ontmoeten. De werken om de instrooming te regelen, waren aangelegd voor de Middellandsche zee nabij Serapeum, voor de Roode zee ten zuiden van Chalcoef. Zodoende konden dagelijks 10—12 millioen kubieke meter water uit de Roode en 4—5 millioen uit de Middellandsche zee binnenstroomen, terwijl in het geheel 1500 millioen kubieke meter noodig waren om de Bittere meren te vullen. De ontmoeting tusschen de wateren van het Oosten en het Westen was aanvankelijk ver van vriendschappelijk. De golven sprongen schuimend op elkander, weken terug, om ten tweedenmale hare krachten te meten, totdat zij, als op een *Quos ego!* van Neptunus, het hoofd bogen en zich vreedzaam met elkander vereenigden. De noodige teekens en vuurtorens moesten nu nog slechts gereed worden gemaakt, en daarmee was het kanaal in zooverre voltooid, dat het op 16 November 1869 zijne hooge gasten kon ontvangen, om bij de feestelijke opening voor het wereldverkeer tegenwoordig te zijn. Het oorspronkelijk maatschappelijk kapitaal van 200 millioen francs was gebleken niet voldoende te zijn; de Lesseps was genoodzaakt om in 1867 nog eene leening van 100 en in 1871 eene

van 12 millioen te sluiten, zoodat de uitgaven ongeveer het dubbel der raming overtroffen.

Gedurende het tiental jaren sedert de opening van het kanaal verloopen, is reeds overvloedig gebleken van hoe groote betekenis Lesseps' reuzenarbeid voor het wereldverkeer geweest is, ook al werden zijne verwachtingen nog niet geheel verwezenlijkt. Het europeesch-indisch handelsverkeer jaarlijks op 12 millioen tonnen schattende, rekende hij dat het Suez-kanaal daarvan de helft tot zich trekken zou, terwijl daarentegen het hoogste cijfer, in 1877 bereikt, slechts tot 3,418,949 tonnen klom. 't Spreekt wel van zelf, dat hiermede het verkeer langs het kanaal nog niet tot zijn hoogste cijfer geklommen is. Houdt men in het oog, dat de vaart om de Kaap, van Londen, Liverpool, Hamburg of Amsterdam 11220, en het traject over Suez slechts 6332 zeemijlen bedraagt, derhalve 4888 mijlen of 24 dagen korter is; dat het verschil voor Marseille en Genua 30 voor Triest 37 dagen bedraagt, dan is de verwachting van de Lesseps niet ongegrond, dat het Suez-Kanaal allengs minstens de helft van het wereldverkeer tusschen het Oosten en het Westen tot zich zal trekken, ondanks de hooge assurantie-premiën met het oog op de gevaren der Roode Zee, en het aanzienlijke kanaalgeld van niet minder dan 10 francs per ton en derhalve 15000 francs voor een schip van 1500 ton. Ziehier eenige cijfers, die een overzicht kunnen geven van de geleidelijke ontwikkeling der vaart door de landengte. In 1870 werd het kanaal bevaren door 486 schepen, metende 435,911 ton; in 1872 was het cijfer reeds gestegen tot 1,082, metende 1.439,169 ton, in 1875 tot 1494 met. 2.940,708 ton, in 1877 tot 1663 met. 3.418,949 ton, terwijl het, ten gevolge der handelscrisis in 1878 en 1879, weer daalde tot 1,477 met. 3.236,942 ton. Doch ook deze tijdelijke daling was in de werkelijkheid een vooruitgang, aangezien het verkeer

op het kanaal gedurende deze noodlottige jaren slechts $2\frac{1}{4}$ per cent verminderde, terwijl gedurende datzelfde tijdperk de handel van Engeland op Indië en het Oosten 15 en 20 per cent terugging. Welken invloed het Suez-kanaal op de ontwikkeling der stoomvaart geoeffend heeft, springt in het oog, als we slechts bedenken dat de koopvaardijvloot van zeilschepen in Groot-Brittanje sedert 1869 met 17 per cent verminderde, terwijl de stoomvaart gedurende dien tijd eene vermeerdering van ruim 124 per cent onderging. Alle handeldrijvende natiën van Europa hebben thans hare geregelde maïldiensten door het Suez-kanaal, met een steeds klimmend aantal stoomschepen. De *City-line* van Liverpool naar Calcutta, de *Glenc-line* van Londen naar China en Japan, de *Orient-line* van Londen naar Australië, de *Star-line* van Liverpool naar Calcutta, de *Anchor-line* van Liverpool naar Bombay, de *Glan-line* eveneens van Liverpool naar Bombay, de *Japan-line* van Londen naar Japan, de *British India Company* van Londen op Britsch-Indië, de *Rotterdamsche Lloyd* van Rotterdam op Java, de *Maatschappij Nederland* van Amsterdam op Batavia, de *Messageries maritimes* van Marseille op China, de *Compagnie française* van Marseille op de oostkust van Afrika, de *Duitsche stoomvaartmaatschappij* van Hamburg op China, de *Maatschappij Rubattino* van Genua op Indië, de *Oostenrijksch Hongaarsche Lloyd*, en nog zoovele andere fransche, duitsche, russische en egyptische maatschappijen drijven thans hunne stoomschepen door de landengte, en brengen leven en welvaart, drukte en bedrijvigheid in de woestijn, weleer een rijk des doods. Gedurende het jaar 1879 passeerden 1035 handelsstoombooten, 298 post-stoomers, 55 transportschepen, 32 remorqueurs, 13 kanonneerbooten, 11 korvetten, 7 kruisers, 7 jachten en 1 zeilschip het kanaal, bevracht met 82,144 passagiers.

Mij dunkt, met het oog op deze cijfers kan de heer de Lesseps tevreden zijn over de vruchten van zijn arbeid, al is het ook dat

Engeland, dat hem het meest gedwarsboemd heeft, thans het leeuwendeel geniet. Trouwens de ootmoedige schuldbekentenis van Groot-Brittanje is zijne schoonste zegepraal. "De heer de Lesseps", schreef de *Times* reeds in 1874, "heeft met het kanaal van Suez een groot werk tot stand gebracht. Zijn land heeft eene groote overwinning behaald. Ieder Franschman heeft het recht trotsch te zijn op de nederlaag van lord Palmerston en de engelsche ingenieurs. Het kanaal is niet slechts een der wonderen, maar een van de grootste veroveringen der wereld. Wij spreken thans niet van de finantieele belangen der aandeelhouders, maar wij herinneren dat het kanaal van Suez gedurende de 4 jaren, sedert de opening voorbijgegaan, eene geheele omwenteling in den handel op het Oosten en in den scheepsbouw heeft veroorzaakt. Engeland dat zich tegen het zeekanaal het meest verzet heeft, is niet genoeg gestraft voor zijn dwazen tegenstand. Wij oogsten voor een groot deel hetgeen Frankrijk gezaaid heeft, en meer dan alle andere natiën zijn wij oneindig veel aan den heer de Lesseps verschuldigd."

't Spreekt wel van zelf, dat de reuzentaak voor de Lesseps te zwaar geweest zou zijn, zonder den krachtigen steun en de voorlichting van de uitstekende ingenieurs en administrateurs die hij aan zich wist te verbinden. Mannen als Voisin, Borel, Pascal, Sciana, Larousse, Laroche, Couvreur, Dussand, Conrad, Dirks stonden met bewonderingswaardige volharding hem met hunne groote talenten ter zijde. Mohammed-Saïd, Ismaël-Pacha en Napoleon III waren zijne trouwe bondgenooten en onze Ruijssenaars, nederlandsch consul te Alexandrië, verleende hem te midden der vaak moeilijke aangelegenheden, waarin de maatschappij verkeerde, zijn krachtigen finantieelen steun.

Niettemin is en blijft het kanaal van Suez in hoofdzaak het werk van de Lesseps. Hij heeft het plan ontworpen, vastgehouden en doorgezet, ondanks de bergen-hooge hinderpalen, waarmee

hij te worstelen had. Hij was de ziel van alles en stond bij ieder gevaar vooraan op de bres. Zijn energieke geest werd daarbij in geen geringe mate geholpen door zijn krachtig en gezond lichaam, dat hem in staat stelde om jaarlijks ongeveer 10,000 mijlen, dat wil zeggen: eene reis om de wereld af te leggen. Zijn zwervend leven als diplomaat had hem een schat van wereld- en menschenkennis aangebracht, en zijn langdurig verblijf in Egypte had hem het volkskarakter leeren kennen en in al de geheimen der volkstaal ingewijd. Hij kende de Oosterlingen en wist hoe ze behandeld moesten worden. Hij sprak Arabisch met de Arabieren, Spaansch met de Spanjaarden, Italiaansch met de Italianen. Gestreng en onverbiddeijk waar het moest, was hij tevens gemeenzaam en goedhartig, zonder zijn gezag tegenover de arbeiders in de waagschaal te stellen. Zijn moed en zelfverloochende toewijding tijdens het heerschen der cholera, zijn onverstoortbaar vertrouwen op het ondernomen werk, en daarenboven zijne zorg voor de lichamelijke nooden der arbeiders, deden hem de achting winnen dier ongelukkige fellahs, die sinds den bouw der piramiden slechts gewoon waren hun arbeid met uien en stokslangen beloond te zien.

Ofschoon hij bij de voltooiing van het Suez-kanaal zijn vijf-en zestigste levensjaar reeds bereikt had, en dus, na dien afmattenden arbeid, zonder van traagheid beschuldigd te kunnen worden, op zijne behaalde lauweren had mogen rusten, althans voor het vervolg van zijn leven zich tot het bestuur der kanaal-maatschappij had kunnen beperken, schijnt het alsof deze *jeune homme octagénaire* door een waren hartstocht voor reuzenwerken is aangetast. Nauwelijks was het Suez-kanaal geopend, of hij vormde het plan van een spoorweg dwars door centraal-Azië, van Peschawar naar Orenburg, en zond tot dat einde zijn zoon met den engelschen ingenieur Struard naar Indië, ten einde het terrein van den Himalaya en den Indus op te nemen, terwijl de ingenieur

Cottard van Orenburg in de richting van Samarkand opmetingen verrichten zou. Te gelijker tijd vestigde hij zijn oog op Noord-Afrika, en diende hij bij het Instituut een ontwerp in om de woestijn Sahara in eene binnensee te herscheppen, waardoor het klimaat verbeterd, een nieuwe weg voor den handel geopend en de ontwikkeling van Afrika in geen geringe mate bevorderd zouden worden. De wijze waarop de Bittere meren op de landengte door het water der Roode en Middellandsche zee gevuld werden, was, volgens hem, het bewijs dat de Sahara met geringe onkosten in eene zee herschapeu kon worden. Tot heden zijn deze beide ontwerpen nog altijd ontwerpen gebleven.

Eene nieuwe onderneming heeft, naar 't schijnt, de oude plannen naar den achtergrond gedrongen. Wij bedoelen natuurlijk de doorgraving der landengte van Panama. Reeds Goethe heeft de doorgraving der beide landengten, van Suez en Panama, gewenscht, en 't schijnt dat de Lesseps op zich genomen heeft om ook het tweede denkbeeld van den grooten dichter te verwezenlijken. Hij staat echter in dat voornemen niet alleen, want ook de amerikaansche admiraal Ammen heeft, met de ingenieurs Meunocal en Blanchet, een plan ontworpen om den Atlantischen met den grooten oceaan te verbinden. Toen de Lesseps zich in December 1879 met zijn gezin in de Vereeuigde Staten bevond, begaf hij zich in het begin van 1880, met eenige deskundigen, waaronder wij in de eerste plaats onzen beroemden landgenoot, den ingenieur der kanaalmaatschappij Dirks, moeten noemen, naar de landengte, ten einde de noodige technische voorbereidingen, voornamelijk peilingen en terreinopnemingen te doen. De kosten van het kanaal worden door de Lesseps begroot op 500 millioeu. Het zou zich over eene lengte van 73 kilometers uitstrekken van de baai van Limon tot Flammenco. Met behulp van 8000 arbeiders meent hij dat hij in zes jaren het werk voltooid en 75 millioeu meter grond uitgegraven en weggeruimd zou kunnen hebben.

Naar de Vereenigde Staten teruggekeerd, bezocht hij New-York, Philadelphia, Washington en zelfs Chicago, waarvan hij vooral groote verwachtingen koesterde; doch hij werd, naar 't schijnt, tamelijk koel ontvangen, en de amerikaansche kapitalisten waren voorshands niet genegen hun geld in de onderneming te steken. De Amerikanen schijnen de voorkeur te geven aan het ontwerp van admiraal Ammen, volgens hetwelk de verbinding der beide oceanen langs de Nicaragua-route viermaal zoo lang, doch de helft minder kostbaar zou zijn dan het ontwerp van de Lesseps. Behalve de verbazende kosten, wordt tegen het plan van de Lesseps nog aangevoerd, dat het ongezonde klimaat op de landengte van Panama een nadeeligen invloed op de werkzaamheden zal uitoefenen; dat door de geweldige regens de aanleg ernstig bedreigd wordt en het kanaal aan overstromingen en verwoestingen zal blootstaan, zooals van 20 tot 29 November 1879 met den Panama-spoorweg het geval was, en eindelijk dat door de in die streken dikwijls heerschende windstilte aanmerkelijk tijdverlies aan zeilschepen zal worden berokkend.

Hiertegen voert de Lesseps aan, dat het door hem ontworpen *canal à niveau* geen sluizen noodig heeft, terwijl op de Nicaragua-route het sluizenstelsel moet worden toegepast, waardoor, afgezien nog van den viermaal grooter afstand, de doorvaart zeer wordt vertraagd; dat langs het door hem ontworpen kanaal reeds een spoorweg loopt, waardoor de werkzaamheden veel gemakkelijker worden gemaakt, dat de vele scherpe krommingen van de San Juan rivier de passage voor groote schepen langs de Nicaragua-route bezwaarlijk maken, en dat het Nicaragua-kanaal door een terrein loopt dat dikwijls aan vulkanische schokken is blootgesteld.

Of het den energieken *jeune homme octogénaire* gelukken zal ook dit groote werk te ondernemen en te voltooiën, moet de tijd leeren. In elk geval heeft hij genoeg gedaan om het goed

recht zijner levensspreuk te rechtvaardigen: *terram gentibus aperire.*

't Is overbodig al de ridderordes en al de eerediploma's op te sommen, waarmee koningen, keizers en geleerde genootschappen hulde brachten aan zijne roemrijke daden. Het Suez-kanaal is zijne beste ridderorde en zijn werkzaam en nuttig leven zijn schoonste eerediploma.

CARIBALDI

GIUSEPPE GARIBALDI.

In de eerste dagen van Februari 1834 doolde door de bergen, die van Genua af op korten afstand van de Middellandsche zee tot Nice voortloopen, een jonge man rond, wiens kleeding en uiterlijk den zeeman verried, en die zich blijkbaar haastte om de fransche grenzen te bereiken. Op italiaanschen bodem was hij niet meer veilig; de policie zat hem op de hielen, en, wilde hij niet in hare handen vallen, dan was het hem geraden zich over dag zoo veel mogelijk schuil te houden, en des nachts zijn voetreis voort te zetten. Na tien dagen, of liever tien nachten dolens bereikte hij eindelijk Nice, waar hij zich eenen dag in 't geheim bij eene tante ophield, om door haar aan zijne moeder te laten berichten, dat hij in ballingschap ging, en toen ging het weer verder, over rotsen en door ravijnen, langs ongebaande wegen, door de bruisende wateren van den Var, die door de regens van de laatste dagen sterk was gezwollen, maar den ge oefenden zwemer geen slagboom konden zijn, en — veilig stond hij weldra op Frankrijk's grondgebied. Veilig — zoo mocht het niet heeten, want nauwelijks had hij zich genoemd, of hij werd gearresteerd.

Hij wist echter aan zijne bewakers te ontkomen, dank zij zijne vlugheid en spierkracht, die hem tegen een sprong uit een venster van eene eerste verdieping niet deden opzien, en, andermaal in veiligheid, bereikte hij binnen een paar dagen Marseille, waar een vreemde naam hem tegen verdere vervolging beschermen en eene plaats als stuurman op 't een of ander vaartuig bezorgen zou. Vóór dat hij nog Marseille verlaten had, kon Pane, onder dezen naam was onze held aangemonsterd, als tweede stuurman op de "Union", in de italiaansche couranten lezen, dat wegens deelname aan een staatkundig complot ter dood veroordeeld was: Giuseppe Garibaldi. Dat was de naam, dien hij aan het fransche douanenkantoor als den zijnen had opgegeven, en dien hij nu met dien van Pane had verwisseld, weinig vermoedende dat die naam eenmaal de tooverklank zou worden, die de macht zou hebben om duizenden tot geestdrift te vervoeren voor ondernemingen, wier stoutheid slechts geëvenaard zou worden door het ongehoord succès, waarmede zij zouden worden bekroond.

Waarom was Garibaldi ter dood veroordeeld?

Het jaar 1834 was voor Italië onder ongunstige omstandigheden aangebroken. De prins van Carignan, die in 1821 als regent tijdens de afwezigheid van Carlo Felice, den opvolger van Victor Emanuel I op den troon van Sardinië, voor dat koninkrijk de spaansche constitutie had afgekondigd, was den 27sten April 1834 onder den titel van Karel Albert koning van Sardinië geworden, en had bij het jonge Italië de schoonste verwachtingen opgewekt. "Wees de Napoleon der italiaansche vrijheid," zoo schreef hem een patriot bij zijne troonsbeklimming, "werp aan Oostenrijk in naam van Italië den handschoen toe; die oude naam zal wonderen doen." Maar Karel Albert had dien brief op 't vuur geworpen. De degen van Italië, zooals hij later genoemd zou worden, durfde de zaak der nationale eenheid en vrijheid nog niet te dienen. Hij had de stoute daad, waarmeê hij als regent begonnen

was, in vergetelheid trachten te brengen door den heldenmoed, waarmee hij, als gewoon grenadier in de gelederen van het franche leger, in 1823 het constitutioneele Spanje had helpen bevechten. Hoezeer zijne eerezucht hem prikkelde, om door den souvereinen wil des volks koning van Italië te worden, vond hij het echter veiliger en gemakkelijker door den wil der souvereinen eenvoudig koning van Sardinië te zijn. De soldaat, die bij Trocadero tegen de spaansche revolutie had gestreden, en zijne grenadiers-epauletten als reliquieën bewaarde, kon zich niet voegen in het denkbeeld, om, door de stroomingen van het nationaliteits-beginsel gedragen, Italië van het juk der Oostenrijkers te bevrijden, en de eerste jaren zijner regeering konden het jonge Italië slechts tot de overtuiging brengen, dat het van dezen koning, vooreerst althans, niet veel te verwachten had. Toch dorstte hij naar populariteit, en de partij der priesters vreesde, dat die dorst hem eenmaal in de armen der revolutie zou voeren. Daartegen moest worden gewaakt; de koning moest met wantrouwen tegen de vijanden van Oostenrijk en van het behoud worden beziel. Ongelukkig werd daartoe gereede aanleiding gegeven. In het sardinische leger heerschte een bedenkelijke gisting, het uitvloeisel van illusiën, bij 's konings troonsbestijging opgewekt, door zijne houding in de eerste jaren zijner regeering weggenomen. Die gisting werd het spooksel, waarmee den koning vrees werd aangejaagd. 't Heette dat men hem van den troon wilde stooten. De toeleg gelukte volkomen. Karel Albert liet zich bewegen tot het benoemen eener crimineele commissie, die de beschuldigten voor een krijgsraad bracht. Verscheidene doodvonnissen werden uitgesproken. Straks knalden de gewerschoten, die den kreet overstemden van "leve Italië", waarmee de gefusilleerden hun laatsten wil en hun politiek programma uitspraken. Bij het knallen dier gewerschoten keerde de rust in 's konings hart terug, als loste het spook der revolutie zich op in den optrekkenden kruitdamp;

maar Karel Albert had voor langen tijd de liefde zijns volks verloren; er lag bloed tusschen hem en dat volk, bloed, dat hem voor 't bewustzijn van zijn volk op ééne lijn plaatste met de kleine vasallen van Oostenrijk, de hertogen en groothertogen bij Gods genade, maar tegen den wil der natie.

Nu achtte de nationale partij het oogenblik tot handelen gekomen. Mazzini wierp, van Marseille uit, de vonk in de mijnen van het jonge Italië. Eene beweging werd op touw gezet. Ramorino, die in Polen gestreden had, zou van Zwitserland uit eene expeditie in Piemont aanvoeren, en ook te Genua zou eene op-roerige beweging worden beproefd. Op het fregat *Eurydice*, dat ter reede van Genua lag, en tot de sardinische marine behoorde, hadden zich enkele jeugdige patriotten als matrozen laten aanwerven, die op het beslissende oogenblik zich van het fregat meester maken, en het ter beschikking der revolutie stellen zouden. Onder hen was ook de zes-en-twintigjarige Garibaldi. Maar 't schijnt dat de rol, hem toegedacht, zijne eierzucht niet bevredigde. Op den dag, waarop te Genua de vaan der revolutie zou worden ontrold, begaf hij zich naar den wal. Daar slenterde hij eenigen tijd onrustig rond in de nabijheid van de kazerne der gendarmerie op het plein Sarzana, die een der hoofdpunten zou zijn, waarvan de mannen der revolutie zich zouden meester maken. Meer dan een uur had hij daar reeds gewacht, maar er gebeurde niets. Eindelijk trekken, in plaats van republikeinen, piemonteese soldaten het plein op, en maken zich gereed om het af te sluiten. De gansche zaak was mislukt. De expeditie, door Ramorino onhandig op touw gezet, en nog onhandiger uitgevoerd, had schipbreuk geleden, de republikeinen te Genua waren spoedig uiteen gejaagd, en onzen jongen matroos bleef geen andere keus, dan gevangen genomen te worden, of in allerijl te vluchten. Hij koos natuurlijk het laatste, en vond een schuilplaats in een fruitwinkel, dien hij eerst tegen 't vallen van den

avond verliet, om, gelijk wij zagen, na eenen moeielijken en gevaarvollen tocht, Marseille te bereiken, en daar uit de courant te vernemen, dat zijne politieke tegenstanders, bij de onmogelijkheid, waarin zij zich bevonden, om hunne woede aan hem te koelen, zich bepalen moesten tot het genoeg om hem ter dood te veroordeelen.

Maar laten wij, voor dat wij hem te Marseille voor geruimen tijd het oude Europa zien verlaten, een vluchtigen blik slaan op de geschiedenis zijner jeugd.

Te Nice, waar de heerlijke italiaansche hemel zich spiegelt in de smaragdkleurige wateren der Middellandsche zee, werd Garibaldi den 22sten Juli 1807 geboren, in 't zelfde huis en dezelfde kamer, waarin eens de maarschalk Masséna het eerste levenslicht zag. Zijn vader was scheepskapitein, een dier brave, maar weinig ontwikkelde zeelieden, die hunne opvoeding aan boord genoten, en zich de meest onontbeerlijke kundigheden hoofdzakelijk door de praktijk eigen gemaakt hadden. Zijne moeder, Rosa Raggiundo, was een zachte, beminnelijke vrouw, een dier engelenverschijningen, die niet voorbijgaan zonder een diepen indruk na te laten, in de allereerste plaats in 't gemoed harer eigen kinderen. Haar dankt Garibaldi die warme vaderlandsliefde, die hem tot zulk een groot man heeft gemaakt. Over haar sprekende, zegt hij: "Ik ben niet bijgeloovig, maar in de vreeselijkste oogenblikken van mijn leven, als de Oceaan brulde onder de kiel en den romp van mijn schip, als de kogels als een stormwind om mij floten, zag ik haar geknielend voor den troon des Allerhoogsten, en putte ik den moed, waarover men zich soms verwonderde, uit de overtuiging, dat mij geen onheil overkomen kon, als zulk een engel voor mij bad."

Zijne jeugd ging voorbij, zoo als die der meeste kinderen in het toenmalige Italië, waar het onderwijs op een zeer lagen trap stond. Veel lust tot studie verried de jonge Giuseppe niet. Het

eenige, wat hem nog eenigszins boeide, was de studie der Romeinsche geschiedenis en der Italiaansche taal. Zijn inborst verried reeds vroeg die zonderlinge mengeling van zachtaardigheid en ondernemingszucht; van menschlievendheid en stoutmoedigheid, die een aantrekkelijk karakter vormen, en die beiden met hem zouden opgroeien, om zijn leven te stempelen met die edele, belangelooze gezindheid, met die verhevene toewijding aan de menschheid en hare rechten in enger en wijder kring, die hem tot groote daden zou roepen op elk tooneel, waarop voor die rechten een stoute slag geslagen, een waagstuk ondernomen kon worden. Dat er in den jongen een krachtige, zelfstandige, tot overmoed overslaande geest stak, bewees hij reeds vroeg, toen hij met eenige aankomende knapen het plan vormde en ten uitvoer bracht, om met een visschersschuit naar Genua te vluchten, omdat het zitten op de schoolbanken hem begon te vervelen.

Zulk een jongen moest naar zee, hoeveel zijn vader en zijn moeder er ook tegen hadden. Het eenige, wat den woeligen knaap tot rust brengen kon, was de aanblik van de effene, groene zee, die zich mateloos uitstreckte voor zijn oog, en waarin hij peinzend staren kon, droomend van de geheimzinnige wereld, die zij verborg in haren schoot, van de vreemde kusten, die zij bespoelde, van de grootsche daden waartoe zij gelegenheid bood. Het lied der matrozen, welks maatslag de riemen aangaven, die op en neer gingen in het schuimend nat, streefde zijn oor meer dan de heerlijkste muziek. "Naar zee!" — die droom, dien hij wakend en slapend droomde, moest werkelijkheid worden, en zelfs de tranen zijner moeder, die zijne kleine uitrusting in orde bracht met een treurend hart, konden de blijdschap niet storen, waarmee hij de eerste schrede zette op zijne zeemansloopbaan.

Wij zullen hem niet volgen bij de kleine en groote avonturen, die zijne eerste zeereizen hem opleverden, en die tamelijk wel overeenkwamen met 't geen de meeste zeelui ons te vertellen

hebben. Hij deed kleine en groote reizen naar de Zwarte zee, naar de Levant, naar de kustplaatsen van Italië en van Frankrijk. Hij zag, en dit maakte op hem een indruk, die wellicht op zijn gansche leven van invloed geweest is, hij zag Rome. Rome in zijne vernedering, slechts groot om 't geen het was geweest, slechts beroemd om 't geen het nog aan overblijfselen van verdwenen grootheid bewaarde, om 't geen het nog bezat aan monumenten, die getuigden van een tijd, toen het nog de beheerscheres der wereld, de koningin der volkeren heeten mocht. Rome, eens koningin, thans geboeid aan de voeten van een kerkvorst, eens de stad, waartoe de gansche wereld opzag, thans met de katholieke wereld gekniel'd voor een priester. De fiere romeinsche maagd, deemoedig gebogen op de trappen van het altaar, de afstammelingen der Grachussen en Curtiussen gebukt in 't stof bij de nadering van het purper der kardinalen, ja zelfs bij 't zien van de grove pij en het grof zinnelijk gelaat van den luien bedelmonnik. De romeinsche geschiedenis ging voorbij zijnen geest, de edelste figuren uit den tijd van Rome's republiek rezen voor hem als uit de graven op, om de tegenstelling tusschen voorheen en thans de scherpste, de meest snijdende lijnen te doen aannemen. Rome was hem het beeld van Italië in zijne vernedering, verkocht aan den vreemdeling, eene onttroonde koningin, maar die voor hem nog altijd de diadeem droeg, en die eenmaal weer ten troon verheven moest en zou worden. Rome, 't beeld van Italië in zijne vernedering, maar ook 't symbool, het eenig symbool van Italië in zijne eenheid en grootheid!

Op een zijner reizen naar de Levant kwam hij in aanraking met eenige Saint-Simonisten, ¹ die als passagiers aan boord wa-

¹ Gelijk bekend is, noemden de St. Simonisten zich naar den graaf Claude Henri de St. Simon, die, na als krijgsoverste in Amerika gestreden en het plan voor een paar groote technische werken (de doorgraving der landengte van Panama o. a.) ontworpen te hebben, optrad met eene proeve

ren. De gesprekken, die hij met hen hield, schijnen, evenals zijn bezoek aan Rome, een diepen indruk bij hem te hebben achtergelaten. Hoe veel overdrevens er wellicht in hunne voorstellingen geweest zij, en hoe onpractisch, ja soms onzedelijk ook de middelen mochten zijn, die zij meenden te moeten aanwenden tot bereiking van hun doel: de gelijkheid aller menschen en de verheffing van den arbeidersstand, — toch deden zij in de ziel van den jongen zeeman eene gedachte wakker worden, die voortaan de leidende gedachte van zijn gansche leven worden zou. Was het woord "vaderland" voor hem een heilig woord geworden, had de fransche revolutie van 1830 er het hare toe bijgebracht, om hem met hoop en geestdrift te vervullen voor de toekomst van Italië, hij leerde van die St. Simonisten, dat er iets is, dat nog daarboven gaat; dat boven 't vaderland staat de menschheid; dat grooter dan de patriot, de wereldburger is, die het recht en 't belang der menschheid dient, waar dat recht wordt verkort, dat belang door de zelfzucht wordt miskend. Zijne zeereizen hadden een ander mensch van hem gemaakt; gelijk op het onmetelijk vlak der zee de horizon gedurig wijkt, en 't ons schijnt als wierd de oceaan iederen dag ruimer, terwijl de zon elken avond wegduikt achter dezelfde lijn, die zij aan 't luchtruim beschrijft, om elken morgen van nieuws haar helder gelaat in zijn spiegel te komen weerkaatsen, zonder dat het schijnt dat

tot hervorming der maatschappelijke toestanden, gebouwd op het christelijk beginsel der algemeene menschenliefde. Zijn toele, bij zijn leven mislukt, werd later door zijne discipelen op nieuw opgevat. Onder hunne leiding werd het St. Simonisme, wat het waarschijnlijk naar St. Simon's eigen bedoeling nooit worden moest, eene soort van social-religieus gezelschap, dat zijne eigene hierarchische inrichting had, zich tegen den eigendom, het erfrecht, en het huwelijk verzette, en geheel verliep, voornamelijk omdat het onder de leer van "heiliging van het vleesch" tot allerlei onzedelijkheid leidde. St. Simon wordt beschouwd als de vader van het moderne socialisme.

de snelheid van 't vaarttuig het nader bracht tot de grens, waar die ontzaggelijke watermassa eindelijk ophoudt, zoo was zijn gezichtskring, en wat meer zegt, de kring zijner sympathieën uitgezet van Nice, waar de knaap had gespeeld, tot Italië, van Italië tot de menschheid. Eén en groot moet Italië, één, groot, vrij moet de menschheid worden. Waar die eenheid, grootheid en vrijheid voor een slagboom staat, daar is zijn arm te harer beschikking, in de eerste plaats in zijn vaderland, als 't daar niet kan of niet noodig is, dan elders.

Dat is, geloof ik, het programma van Garibaldi's leven, een programma, dat wij hem thans zullen zien volgen in Amerika, en waaraan hij getrouw zal blijven, ook als hij, oud geworden, en niet meer in staat om door den magischen invloed van zijn naam en van zijne persoonlijkheid de vrijscharen te bezielen, in den strijd tusschen Duitschland en Frankrijk te elfder ure zijnen degen ter beschikking stelt der Fransche republiek, in de stellige overtuiging, dat hij zodoende de zaak van vrijheid en recht helpt handhaven tegen de macht van het absolutisme.

Keeren wij thans terug tot het jaar 1834, waarin wij Garibaldi voor 't eerst de hand zagen leenen in eene onderneming, door de vaderlandsliefde der republikeinen op touw gezet, maar die zoo treurig afliep en bijna onzen held het leven had gekost.

Ons bestek laat ons niet toe veel meer dan eenen uiterst vluchtigen blik te slaan op de twaalf of dertien jaren uit het leven van Garibaldi, die er liggen tusschen zijn vertrek naar Zuid-Amerika en zijne terugkomst in Italië in 1848. Hoogst merkwaardige jaren echter, op zich zelf reeds voldoende om hem tot een buitengewoon man te stempelen. Maar het tooneel, waarop hij zich toen bewoog, lag te ver buiten den gezichtskring van het beschaafde Europa; de altijddurende worstelingen in de ongelukkige republieken van het zuidelijk deel der nieuwe wereld waren van te weinig invloed op den gang der wereldgebeurtenissen, om

de aandacht te trekken, en hoezeer zijne heldenfiguur zich daar reeds tot volle kracht ontwikkelde en zijn edele vrijheidszin hem daar reeds tot den kampioen maakte voor de rechten der verdrukten, — indien hij in de schoone wildernissen van Zuid-Amerika of op de lagunen van Riogrande gevalle ware in een der kogelregens, die hij daar dagelijks trotseerde, hij had het lot gedeeld van zoovelen, die in een vergeten oord der wereld een roemloozen dood stierven voor eene edele zaak. — Na nog een paar reizen in de Middellandsche zee gedaan en eenige weken vrijwillig ziekenoppasser in een hospitaal voor choleralijders te Marseille geweest te zijn, vertrok hij als tweede stuurman aan boord van een brik naar Rio Janeiro. Wie kent niet, althans bij beschrijving, de baai van Rio Janeiro, de schoonste der wereld, schooner nog dan die van Napels, schooner dan de Gouden Hoorn, waarin ons werelddeel eindigt. Wie kent niet, althans bij beschrijving, dat trotsche, van den ingang af zich verbreedende rotsen-amphitheater, waartegen de fiere van castiliaansche afkomst achteloos rust, terwijl een plantengroei, waarvan Azië en Afrika samen slechts een denkbeeld geven, de bevallige plooiën van haar licht gewaad te schooner doet uitkomen, en het rotsgevaarte, dat haar kroont, hare majesteit verhoogt! Hoe zwol onzen held de borst bij den aanblik van deze weelderige natuur, die zelfs de weelde van zijn vaderland zoo ver in de schaduw stelde. Maar hoe kromp hem 't hart ineen bij 't aanschouwen van zooveel ellende, als de burgerkrijg uitstortte over dit paradijs, waarin kleine en groote despoten de rechten miskenden en vertraptten van den vrijgeboren mensch, en al de haat, waartoe 't zuidelijk bloed bij machte is, zich lucht gaf in de wijze, waarop absolutisten en republikeinen elkander bekampten. Kon hij voor zijn vaderland voor 't oogenblik niets doen, hier was werk voor hem, gelijk voor zoo menig Italiaan, die de zaak der vrijheid en der menschheid diende. Hier kon hij

het schoone droombeeld eenigermate verwezenlijken, dat hem in het schip dat hem droeg "een gevleugelden bode, dragende het woord des Heeren en het zwaard des aartsengels" toonde. De stuurman ter koopvaardij is weinige weken na zijne aankomst in Brazilië kaperkapitein geworden, om, aan zijn programma getrouw, onder de vanen van het kleine Rio Grande de Brazilianen te helpen bevechten. Zes jaren lang deelde hij in de afwisselende krijgs-kans der republikeinen, die, hoe dikwerf ook in de engte gedreven, met bewonderenswaardige volharding aan de keizerlijken het hoofd bleven bieden. Zijne avonturen gedurende dien oorlog zijn slechts te vergelijken met 't geen Cooper en Aymard ons van de helden hunner verbeelding in de prairieën van het Noorden verhalen. In den kleinen oorlog, waarbij persoonlijke moed en snel beraad alles vermogen, ontwikkelden zich de talenten van Garibaldi als aanvoerder eener kleine, maar vastberaden vrijjschaar in al hunne kracht, en kwam het aan den dag, wat deze man eenmaal zou zijn, als Italië herleven en een beroep doen zou op zijn vaderlandlievend hart en zijnen krachtigen arm. Er is bijna geen rol denkbaar, waarin hij niet optreedt. Vandaag levert hij slag aan een keizerlijk oorlogsvaartuig, dat in bewapening en bemanning zijn scheepje ver overtreft, morgen verkoopt hij buitgemaakte koffie aan een grondeigenaar, die hem niet betaalt voordat hij hem het pistool op de borst zet, terwijl hij zelf door de politie wordt opgespoord. Eenige dagen later wordt hij na een dollen rid, waarbij de snelheid van zijn paard slechts geëvenaard wordt door de snelheid zijner vervolgers, gevangen genomen, op midden-eeuwsche wijze gepijnigd, omdat hij den naam niet opgeven wil van iemand, die hem hielp vluchten. Eenigen tijd later is hij bevelhebber eener kleine flotille op de lagunen van Rio Grande. Daar strijdt hij met zijn 70 manschappen zoo wel te water als te land. Wordt hij door schepen van grooteren diepgang vervolgd, dan worden de lichte vaartuigen opgenomen en over een zandbank ge-

dragen, die een slagboom daarstelt tusschen hem en den vijand. Kan te water den vijand geen afbreuk worden gedaan, dan verwisselen de matrozen van rol, en uit de scheepsmacht is in een oogwenk een kavaleriekorps gevormd, dat straks weer te voet strijdt, soms tegen tiendubbele overmacht. Moeten de kleine vaartuigen elders worden gebruikt, fluks wordt een voertuig ineen gezet, dat met een honderdtal ossen bespannen, de schepen over land, soms over een moeielijk terrein, brengt waar ze wezen moeten. Heden overwinnaar, morgen geslagen. Heden aan 't hoofd van weinige dappere infanteristen stand houdend tegen honderden ruiters, die te vergeefs den kleinen, maar ijzeren muur der aaneengesloten voetknechten trachten te breken; morgen met het treurig overschot eener moedige bende rondzwerfend door het onmetelijk maagdelijk woud, waar hun tred den tijger opschrikt in zijn nooit betreden gebied, en waar reusachtige varens in de schaduw der hemelhooge palmen of ontzaggelijke rietbosschen hen aan 't oog der belagers onttrekken. Te midden van dat leven vol afwisseling en ontbering had hij in zijne Anita een deelgenootte zijner gevaren gevonden. De schoone Creoolsche, die haar moedig hart aan den fieren man geschonken had, toonde zich zijner waardig, als zij, noch in de gevaren van den zeeslag, noch in de ontberingen van den guerilla-oorlog van de zijde wijken wilde van hem, wien zij hare hand had gegeven. In een verlatene hoeve, waarin Garibaldi met eenige zijner manschappen zijn intrek genomen had, werd hun Menotti geboren, en toen weinige maanden later de krijgskans hun geen ander middel tot hun behoud meer overliet, dan de vlucht met een handvol getrouwen door de wildernis, zwierven zij negen dagen lang bijna zonder voedsel en terwijl ten laatste bijna alle paarden bezweken of opgegeten waren, door het woud, terwijl hun eerstgeborene, in een zakdoek gebonden, aan den hals van zijn vader hing.

In 1840 vinden wij Garibaldi te Monte Video. Vooral de zucht

om te midden zijner landgenooten te zijn, had hem derwaarts gedreven. Te Monte-Video woonden eenige honderden Italianen, die om politieke redenen hun vaderland hadden verlaten. Als eigenaar eener kudde ossen van Rio Grande daar aangekomen, zette Garibaldi zijne ossen spoedig van de hand, om gedurende eenigen tijd de betrekking van onderwijzer in de wiskunde met die van makelaar te vereenigen. Voor geen van beide was hij in de wieg gelegd. De omstandigheden riepen hem dan ook weldra op een ander tooneel. Rosas, de bloeddorstige tiran van Buenos-Ayros had Oribe, den voormaligen president van Monte-Video, die, door den volkswil gedrongen, zijn ambt had neergelegd, in bescherming genomen, en aan de republiek den oorlog verklaard. Rosas, de woesteling, onder de Gauka's, de zigeuners van Zuid-Amerika, opgevoed, Oribe, die zich zulk een vriend en beschermer waardig toonde en met hem in wreedheid wedijverde — welk vreeselijk lot hing Monte-Video boven 't hoofd, wanneer het voor die beide monsters zijne poorten moest openen! Waar het den strijd geldt tusschen den dwingeland en het vrijheidlievende volk, tusschen den woesteling en de rechten der menschheid, is Garibaldi spoedig weer scheepsbevelhebber, korten tijd daarna hoofd van een legioen, dat zich uit de Italianen heeft gevormd, en dat, bij afwisseling tusschen de 500 en 800 man sterk, gedurende het beleg der stad wonderen van dapperheid verricht. 't Zou ons te lang ophouden, indien wij zijne levensgeschiedenis gedurende die vijf jaren, waarin hij de ziel van het verzet tegen Rosas uitmaakte, uitvoerig wilden beschrijven. 't Was een herhaling op uitgebreider schaal, en met betooning van denzelfden ontembaren moed en dezelfde onuitputtelijke volharding, van 't geen hij in Rio Grande had gedaan. Bijna altoos streed hij tegen overmacht, heden als scheepsbevelhebber, morgen als generaal bij de landmacht. Was de toevoer van levensmiddelen afgesneden en de scheepvaart onmogelijk gemaakt door de blokkade, Gari-

baldi liep met een kleine scheepsmacht uit, lokte het blokkade-eskader uit zijne positie, verbrak daardoor voor een oogenblik de boei, waarin de stad aan de zeezijde gekneld was, en gaf aan de koopvaarders daardoor gelegenheid om binnen te loopen. Zelfs kwam het stoute denkbeeld in hem op, om zijn italiaansch legioen in te schepen, daarmee naar Buenos-Ayros te stevenen, daar eene landing te doen, en den wreeden Rosas te gaan oplichten in zijn eigene hoofdstad. Men moest Garibaldi zijn, om op zulk een denkbeeld te kunnen komen, en, indien zijn plan bijval gevonden had, is er geen twijfel aan, of hij had getracht het ten uitvoer te brengen. Garibaldi en zijn legioen dienden de republiek zonder soldij te ontvangen, en welk een geest deze mannen bezielde, kwam wel het sterkst aan den dag, toen hij, in naam van 't legioen, een geschenk in landerijen, door den edelen generaal Rivera, den Italianen aangeboden, van de hand wees, met de verzekering dat het hem en zijn landgenooten een heilige plicht scheen, "de gevaren te deelen, waarin de republiek gewikkeld was, die hun gastvrijheid had verleend." Toen de tusschenkomt van Frankrijk en Engeland de opheffing der blokkade ten gevolge had, en Montevideo daardoor tot verademing kwam, maakte Garibaldi met twee honderd man uit zijn legioen en een klein eskader een tocht op de Uruguay-rivier, met het doel om in het meer noordelijke deel des lands den vijand afbreuk te doen. Dit gelukte volkomen, en had onder anderen dit schitterend gevolg, dat ongeveer drie duizend menschen, die bij de nadering des vijands waren gevlucht, naar hunne haardsteden konden terugkeeren, en een tal van emigranten uit Brazilië zich bij de expeditionaire troepen voegen konden. Met zijne troepen verrichtte hij ook hier wonderen van dapperheid tegenover een soms vier of vijf maal talrijker vijand, te midden van ontberingen, waarvan men zich geen denkbeeld maken kan.

Eindelijk scheen de tijd daar, door hem en velen zijner kame-

raden met zooveel ongeduld tegemoet gezien, waarop zijn eigen vaderland hem de gelegenheid openen zou, om op italiaanschen bodem ten zegen van Italië voor zijne beginselen te strijden. Pius de IX^{de} had den pauselijken zetel beklommen, en was om den vrijzinnigen en italiaansch gezinden geest, waarin hij zijne taak scheen op te vatten, binnen weinige maanden de lieveling des volks, de hoop van gansch Italië geworden, dat in hem zijnen politieken Messias begroette. Den 18^{den} Juli 1846 had Pius de amnestie voor alle politieke gevangenen laten afkondigen; Rome had geantwoord op deze eerste zelfstandige daad van den paus met eene schitterende illuminatie, en 't was alsof het licht, dat op dien onvergetelijken avond de eeuwige stad in rossen gloed zette, eensklaps de hoop deed ontwaken in de harten van alle patriotten. Ondanks den twijfel van velen, scheen Pius het droombeeld te zullen verwezenlijken, dat voor anderen was opgerezen bij zijn optreden, dat van het geestelijk hoofd der christenheid, dat tevens de beschermer der vrijheid, de beschermer van Italië tegen vreemden invloed, de schutsengel der italiaansche eenheid wezen zou. Geruchten van samenzweringen, door de Jezuiten op touw gezet tegen den paus, die langzamerhand de meest gewenschte hervormingen voorbereide, hadden de geestdrift slechts vermeerderd, en "Viva sempre Pio IX" was de kreet, die, te Rome aangeheven, weerklonk in de harten der Italianen zelfs in Zuid-Amerika. Nauwelijks was het gerucht dier samenzweringen, die te Rome zulk een opschudding veroorzaakt en tot de instelling eener burgermacht geleid had, naar Monte-Video doorgedrongen, of Garibaldi en Anzani (een zijner dappere wapenbroeders) boden den nieuwen paus den bijstand aan van het italiaansche legioen, dat in het beleg van Monte-Video bewezen had eene niet te versmaden hulp te zijn. Met blijdschap en geestdrift begroetten zij het licht der vrijheid, ook al kwam het van een kant, waarvan men 't nooit had verwacht. Op hun schrijven aan Pius ontvingen zij geen antwoord.

Dat onze uitgewekenen het te Monte-Video niet meer konden uithouden, nu zij voelden dat de toekomst van groote dingen zwanger ging, spreekt van zelf. Door inschrijving werd een som bijeen gebracht tot het uitrusten van een scheepje, waarop Garibaldi met een vijftigtal manschappen den tocht naar Italië zou ondernemen. Onder die manschappen waren er, die hun kleeren hadden verkocht, om het noodige bijeen te brengen. Den 27sten Maart 1848 kwam het vaarttuig ter reede van Nice. — Inmiddels was er op 't italiaansche schiereiland veel gebeurd. Nadat de vulkanische stoffen, die zich onder den politieken bodem van Europa zoolang hadden opgehoopt, te Parijs tot een uitbarsting hadden geleid, kon vooral in Italië, dat zulk een langdurige lijdensgeschiedenis achter zich en zooveel brandstof in zich had, de werking niet uitblijven. Oostenrijk had in 1847 Ferrara bezet, en daarmede de woede der Romeinen opgewekt. Karel Albert van Sardinië schaarde zich aan de zijde van Pius. Sinds het hoofd der kerk de zaak der liberalen tot de zijne had gemaakt, voelde hij zijne oude sympathie herleven, en werd het liberalisme in zijn oog een zaak door God gewild. Zijn bezoek aan Genua in November 1847 was een triumftocht; het hart des volks klopte hem te gemoet. Toen hij het paleis te Genua naderde, greep een jongmensch de teugels van zijn paard, en riep hem toe: "Sire, trek over de Mincio, en wij volgen u allen." In de eerste maanden van 1848 waren constitutiën afgekondigd of toegezegd te Turin, Napels, Florence, Rome. Milaan was in opstand en had de oostenrijksche bezetting verjaagd, Venetië had zich vrij verklaard, te Weenen zelf was de revolutie uitgebroken.

Onder zulke omstandigheden waagde Garibaldi het, te Nice den voet op italiaanschen bodem te zetten, ondanks het doodvonnis, dat over hem was uitgesproken. Het was de 24ste Juni 1848. Nauwelijks heeft men hem herkend, of de gansche bevolking stroomt naar buiten. Binnen weinige dagen scharen zich tal

van vrijwilligers rondom hem. Maar Garibaldi begreep dat hij, bij de veranderde gezindheid des konings, de zaak van Italië niet beter kon dienen, dan door zijn degen ter beschikking van Karel Albert te stellen, en snelde naar Genua en vervolgens naar het hoofdkwartier.

Karel Albert ontving hem koel, en gelastte hem te Turin nadere bevelen af te wachten. Was het de herinnering aan 1834, of was het dat onbesliste in den overigens ridderlijken koning, dat hem van de voortvreezen van dezen man meer deed vreezen dan hopen? Hoe 't zij, Karel Albert was met het aanbod en de aanwezigheid van Garibaldi slechts middelmatig ingenomen.

Inmiddels was de piëmonteesche armee te velde getrokken, gesteund door corpsen vrijwilligers, die van alle kanten samenstroomden, door het pauselijke leger onder Generaal Durando, de vrijwillige romeinsche legioenen en de Napolitanen onder generaal Pepe. Terwijl Karel Albert voor Peschiera werd opgehouden door den ouden Radetsky, werden de Romeinen in de engte gedreven door eene overmacht van Croaten en trok de koning van Napels, die de Lazaroni had omgekocht om eene omwenteling te bewerken, zijne troepen terug; en toen Karel Albert eindelijk Peschiera genomen had en daar voorloopig op zijne lauweren rustte, viel Radetsky hem onverhoeds weer op 't lijf en dwong hem om naar Milaan te wijken, welke stad hij aan de Oostenrijkers zou hebben overgegeven, indien niet de Milanezen besloten hadden haar tot het uiterste te verdedigen. Karel Albert verliet Milaan met levensgevaar. Na de nederlaag bij Custoza (25 Juli 1848) scheen zijne kracht gebroken, en den 9den Augustus sloot hij met Radetzky een wapenstilstand.

Inmiddels was Garibaldi, het wachten moede, naar Milaan gesneld, en had daar zijne diensten aangeboden. Binnen weinige dagen was een vrijwilligerkorps samengesteld. Maar de rechte medewerking van de zijde der regeering ontbrak. 't Scheen dat men die vrijwillige corpsen niet vertrouwde. Te nauwer nood

kon men uniformen, nog minder wapenen krijgen. Eindelijk was het legioen gewapend, en, al was 't dan ook maar in grof linen, gekleed. Onder 't aanheffen der nationale liederen rukte men op naar Bergamo, de Oostenrijkers te gemoet. Ook Mazzini was in de gelederen. Een regiment Piëmonteezen met twee stukken geschut voegt zich bij Garibaldi, die weldra 9000 man onder zijne bevelen heeft. Nauwelijks echter is men te Bergamo, of daar komt het bevel om naar Milaan terug te marcheeren, en onderweg reeds werd de verpletterende tijding vernomen, dat Milaan gecapituleerd en Radetzky binnen zijne muren ontvangen had.

Moedeloosheid maakte zich van het kleine leger meester. Tweeduizend man zochten een goed heenkomen over de zwitsersche grenzen. Bij Como richtte Garibaldi eene oproeping aan alle bevelhebbers van vrijwillige korpsen, om, even als hij, eene versterkte stelling in de nabijheid der zwitsersche grenzen in te nemen. Alles te vergeefs. Zijn eigen legioen smolt als weg door de talrijke desertiën, die er dagelijks plaats hadden. Binnen weinige dagen was er slechts 700 man van over. Er bleef geen andere uitweg over, wilde men niet gevangen genomen worden, dan de witsersche grenzen over te trekken, want den oorlog voor eigen rekening voort te zetten, zooals het eerste denkbeeld van Garibaldi was, dit bleek volkomen onmogelijk. Maar ook deze uitweg was versperd. Bij Luino was het kleine corps (het telde slechts 500 man meer) door 8000 Oostenrijkers omsingeld. Den ganschen dag werd het gevecht volgehouden. Toen de nacht gevallen was, formeerde Garibaldi zijn legertje in gesloten kolonnes; met gevelde bajonet stormde men op den vijand in, boorde eene opening in den muur, waardoor men omringd was, en, eenmaal buiten dien muur, werd het legioen ontbonden en vluchtte de aanvoerder naar Zwitserland. Zijn eerste veldtocht in Italië was geëindigd, de zaak, met zooveel geestdrift begonnen, had slechts teleurstelling gebaard.

Gedurende de tweede helft van het geduchte jaar 1848 scheen alles in Italië het absolutisme in de hand te werken en het streven der revolutionairen te verijdelen. Pius IX was langzamerhand, onder den invloed der kardinalen, van zijne hervormingsplannen terug gekomen. Weinige weken nadat hij den zegen over de italiaansche wapenen afgesmeekt en de vaandels der romeinsche legioenen, die tegen Oostenrijk optrokken, gewijd had, begon hij, eerst bedektelijk, daarna openlijk de zaak, waarvoor gestreden werd, te verlooohenen. Karel Albert had, niet alleen door zijn gemis aan beleid gedurende den veldtocht, maar vooral door zijne weigering om vrijwilligers in de gelederen op te nemen, die zijn recht op Lombardije niet erkenden, getoond dat hij de man niet was, waarvoor men hem in een oogenblik van opgewondenheid had gehouden. De paus, die in schijn zich nog hield aan de constitutie, maar haar in de werkelijkheid tot een doode letter maakte, had den 18den September graaf Rossi tot eersten minister benoemd, maar reeds den 15den November was deze gevallen door den dolk eens moordenaars, als het slachtoffer eener politiek, die van het leeken-ministerie een gewillig werktuig maakte in de hand der kardinalen. Ruim een week later was Pius gevlucht. Hij liet aan de Romeinen de herinnering aan eene reeks aandoenlijke allocutiën achter, die slechts gestrekt hadden om wrevel en teleurstelling op te wekken. Weldra werd te Rome een *constitueerende vergadering* gekozen, die niet aarzelde de hervormingen in te voeren, die Pius beloofd maar niet tot stand gebracht had, en wier eerste daad was den paus vervallen te verklaren van de wereldlijke macht. In dat alles had Garibaldi, die zich toen te Ravenna bevond, een krachtige hand. Maar 1849 zou nog gansch andere en treuriger dingen zien gebeuren. Karel Albert, die er een oogenblik aan gedacht had om, na het vertrek van Pius, Rome te bezetten, had den wapenstilstand aan Oostenrijk opgezegd op den 12den Maart, en den

poolschen generaal Chrzanowsky aan 't hoofd van zijn leger gesteld. Chrzanowsky had last den 20en zijne aanvallende beweging te beginnen. Radetzky had echter met den tijd, die hem gelaten was, zijn voordeel gedaan, en drie dagen na het begin der vijandelijkheden was het piëmonteesche leger bij Novara totaal geslagen. Thans waren Venetië en Rome de laatste en eenige bolwerken der nationale zaak. Venetië werd door Radetzky steeds meer in 't nauw gebracht, nadat de tegenstand in Lombardije was gebroken; Rome duchtte vreemde bezetting, en wapende zich. Mazini, Armellini en Saffi, tot triumvirs aangesteld, organiseerden de strijdkrachten, die welhaast op een geduchte proef zouden worden gesteld. Garibaldi had een legioen bijeengebracht 1400 man sterk, dat te Rieti garnizoen hield. Aan 't hoofd van dat legioen rukte hij Rome binnen, onder het gejuich der bevolking, die 't ras zou ondervinden dat hij met vrij wat meer recht de degen van Italië heeten mocht dan Karel Albert. Weinige dagen later verscheen een fransch legercorps onder generaal Oudinot voor Gaëta, zoo 't heette om Rome te redden van despotisme en anarchie, maar om er een even dubbelzinnige rol te vervullen, als de man van den 2den December voortdurend in Italië vervuld heeft. 't Mag zijn dat de president der republiek Oostenrijk de rol misgunde om Pius in Rome terug te brengen en andermaal zijn zwaren voet te zetten op 't hart der eeuwige stad, maar 't is zeker, dat hij er niet tegen opzag, om uit de puinhoopen der Romeinsche republiek een der steunsels te bouwen voor zijn keizerstroon. Gaëta werd lafhartig overgegeven. Rome zou zijn redders weerstaan, en Garibaldi zou van dien weerstand de ziel uitmaken.

De fransche generaal wilde de Romeinen in den valstrik lokken, door zich den schijn te geven, als kwam hij de republiek tegen Oostenrijk beschermen. Zijne soldaten maakte hij wijs dat zij te Rome met open armen ontvangen zouden worden, en

toen het tegendeel gebleken was, gaf hij de schuld aan 't gepeupel, aan de communisten, van wie 't heette, dat zij de eeuwige stad in hun macht hielden. Zijn valsche toelag leed tegenover het romeinsche volk volkomen schipbreuk. De gansche bevolking verklaarde zich tot een hardnekkigen tegenstand bereid. Alles wat de wapenen dragen kon, wapende zich; inschrijvingen werden geopend om geld bijeen te brengen; klokken, waarmee Rome met zijn menigte kerken, ruim gezegend was, werden tot kanonnen vergoten; waar men geen soldatengeweer machtig kon worden, behielp men zich met een jachtroer; waar de bajonet ontbrak, zou de dolk in dat gebrek voorzien. Garibaldi met veertig man zijner oude wapenbroeders, de tiggers van Monte Video bijgenaamd, die, zooals wij zagen, reeds tot een legioen van 1500 man waren aangegroeid, maakte van 't begin tot het einde de ziel uit van den roemrijken tegenstand, dien den bevolking eener tot den oorlog slecht toegeruste stad aan het fransche legercorps, dat 20000 man sterk en van alles ruim voorzien was, geboden heeft. Belast met de verdediging der stadsmuur aan de zijde waar die 't meest bedreigd werd, wist onze held door zijne doodsverachting en zijn beleid aan zijne kleine schare een ongeloofelijken moed in te boezemen tegenover de Fransche overmacht. Den 30sten April zette zich het fransche legercorps in beweging, met het voornemen om op drie punten tegelijk de stad binnen te dringen. Hadden de Franschen zich in 't hoofd gezet, dat zij te Rome met open armen ontvangen zouden worden, de eerste ontmoeting met de Romeinen zou hen van het tegendeel overtuigen. De meerendeels ongeoeffende, uit allerlei bestanddeelen samengestelde troepen, die den vijand den toegang tot Rome betwistten, sloegen hem op alle punten terug. Eene afdeling van Garibaldi nam den franschen majoor Picard met 300 man gevangen, en Garibaldi vroeg verlof om den vijand naar Gaëta den pas te mogen afsnijden, wat hem waarschijnlijk

gelukt zou zijn, indien hem de vergunning om met de gansche beschikbare macht dien eigen avond te mogen uitrukken, niet geweigerd ware. Den volgenden dag echter achtervolgde hij den vijand. Reeds had hij hem bereikt, en een aanval met de bajonet gekommandeerd, toen een parlementair een wapenstilstand vroeg, die door Mazzini werd toegestaan. Mazzini, hopenf op verzet uit den boezem van het volk en de vertegenwoordiging van Frankrijk tegen de handelingen van Napoleon en Oudinot, vreesde de Franschen te verbitteren — anders had wellicht van het gansche legercorps niemand de voor Gaëta geankerde transportschepen terug gezien.

Intusschen behoefde Garibaldi gedurende dien wapenstilstand niet werkeloos te zijn. De Franschen waren niet de eenigen, die lust betoonden om zich met de romeinsche aangelegenheden te bemoeien. De koning van Napels was met een leger van 20,000 man in het romeinsche gebied gevallen, en had zich zelfs nu en dan op korten afstand van de stad vertooud. Had Garibaldi zich tegen den wapenstilstand met de Franschen ten sterkste verzet, hij zou dien kunnen gebruiken om de republiek van eenen vijand te ontslaan, wiens samenwerking met Oudinot den noodlottigen uitslag van 't verzet tegen het geweld had kunnen verhaasten. Den 4den Mei was hij met 1500 man uitgerukt, en de Napolitanen, die 6000 man tegenover hem stelden, werden den 9den geslagen, en kozen met zulk een overijling het hazenpad, dat de vrees voor een hinderlaag Garibaldi van 't vervolgen van den vluchtenden vijand weerhield. Den 12den was het legioen weer binnen Rome. Nu werd tot een krachtiger aanval op den koning van Napels besloten, en aan Roselli het opperbevel over twee divisien gegeven, waarvan eene door Garibaldi werd aangevoerd. Het gansche leger der republiek, 10,000 man sterk met 12 stukken geschut, trok te velde tegen 20,000 Napolitanen met 33 kanonnen. Bij Velletri tastte Garibaldi met 1500 man, waaronder 50 ruiters, de Napolitanen aan. Het was een vreeselijke strijd.

De napolitaansche kavalerie stormde met verpletterend gewicht op de kleine schare in, en dreigde haar op den straatweg te vernietigen. Garibaldi, van zijn paard gevallen, bleef op bijna wonderdadige wijze ongedeerd, terwijl de vijandelijke charge over hem heen ging. Maar de infanterie, die in de wijngaarden was opgesteld, deed haar plicht. In groote verwarring moest het napolitaansche leger, in de flank door haar bestookt, wijken, en indien Roselli aan Garibaldi de gevraagde hulp had verleend, zou de nederlaag, nu reeds volkomen, door de geheele vernietiging van dat leger zijn gevolgd.

Zelfs door de fransche armee uit de verte toegejuicht, werden Garibaldi en de zijnen, den 24sten Mei, letterlijk de stad binnengedragen door de jubelende volksmenigte. Tegen de overeenkomst in, openden de Franschen den 3den Juni, 24 uren voor het einde van den wapenstilstand, hun vuur. Op de Porta San Pancrasio, waar Garibaldi het bevel voerde, was hun aanval gemunt. De villa Corsini vooral was het voorwerp van een hevigen strijd. Het bezit daarvan was voor de Franschen noodzakelijk, wilden zij hunne loopgraven voltooiën. Tot vier, vijf malen toe werd het landhuis, onder het vuur der stad, door de Franschen genomen, even zoovele malen door de Romeinen stormenderhand heroverd. Overal zag men Garibaldi vooraan; steeds wuifde zijn zwarte pluimboos te midden der strijders, en, waar hij verscheen, herleeften de hoop en de moed. Maar tegen de vreeselijke overmacht was de kleine maar dappere schare allerminst in 't open veld bestand. Hoeveel bewijzen van doodsverachting de verdedigers van Rome ook gegeven hadden, de villa was niet te houden, en het bloedig puin moest den Franschen gelaten worden. Straks bracht hun belegeringsgeschut dood en verderf in de benarde stad. In een bastion zijn binnen weinige dagen twee bressen geschoten, twee andere bastions zijn insgelijks doorboord. Herhaaldelijk tracht de vijand de bressen te besluipen, door ver-

raders uit de stad, die vuurpijlen oplaten, gewaarschuwd als 't geschikte oogenblik daar is, maar herhaaldelijk heeft hij de waakzaamheid der verdedigers tot zijne schade ondervonden. Wij kunnen hier bij de bijzonderheden uit de geschiedenis van 't beleg van Rome niet stil staan. Die zijn overigens genoeg bekend. De held van deze bloedige maar schitterende bladzijde uit de lijdens-geschiedenis der eeuwige stad was ontegenzeggelijk Garibaldi. Waar de moed der strijders ontzonk, was zijne verschijning genoeg om dien te doen herleven; waar te midden van den kruiddamp de Marseillaise, door de Romeinen hunnen aanvallers toegezongen, overstemd werd door 't kanongebulder en 't gekerm der stervenden en gewonden, daar vertoonde hij, op zijn wit strijddros gezeten, het beeld der overwinning te midden der strijders, kalm bij 't gewoel, geducht voor wie hem naderde.

Toen de Franschen, eindelijk meester van het bastion bij de Porte San Pancrasio, van daar uit de stad bombardeerden, en het bleek, dat alle verdere tegenstand doelloos was, riepen de triumvirs den 1sten Juli de constitueerende vergadering bijeen, om te beraadslagen over 't geen verder geschieden moest. Garibaldi, die tot het laatst toe de gevaren der belegerden gedeeld, en als een demon der vernietiging zijn sabel onder de Franschen gezwaaid had, zoodat hij zijn gebogen wapen niet meer in de schede brengen kon, verscheen onder daverende toejuicing in de zaal, beklom de tribune, en verklaarde alle verdere verdediging der stad voor onmogelijk. "Had men," zoo sprak hij ongeveer, "mijn raad gevolgd en eene militaire dictatuur ingesteld, honderdduizend man zouden den romeinschen adelaar op 't kapitoel geplaatst en bewaakt hebben. Thans rest ons niets, dan Rome te verlaten, met allen die ons volgen willen. Waar wij zijn is Rome." Die voorslag werd verworpen, en de constitueerende vergadering bleef, terwijl de stad aan de Franschen werd overgegeven. Garibaldi verzamelde de troepen op de plaats van het Vatikaan, verklaarde,

dat hij Rome verliet, riep hen, die daartoe den moed hadden, op om hem te volgen, en rukte aan 't hoofd van 4000 man infanterie en 500 ruiters de stad uit. Zijne vrouw en Ugo Bassi, de dappere aalmoezenier, reden naast hem. "Waar gij zijt, daar is Italië," juichen zijne dapperen hem toe, en door de bevolking letterlijk naar buiten gedragen, sloeg de kleine maar dappere schare tegen het vallen van den avond den weg naar Tivoli in.

Men wilde nu de provinciën in opstand brengen tegen Oostenrijk, Pius IX en den koning van Napels. Maar dat plan, hoe stout, was onuitvoerbaar. De bodem van Italië, plat getreden door fransche, oostenrijksche en spaansche legerbenden, gaf op dat oogenblik slechts gelegenheid tot een tocht, die aan dien der 10,000 Grieken onder Xenophon herinnerde, al moest die dan ook korter zijn. De afloop was niet ongelijk aan dien der lombardische expeditie van het vorige jaar. Nu met de Franschen, dan met de Oostenrijkers strijdende, zag Garibaldi weldra het onmogelijke van zijn streven in. Door de Oostenrijkers vervolgd, verloor hij zijn Anita, die den laatsten adem uitblies in de hut van een boer, die daarvoor eenige dagen later werd gefusilleerd. Ook Ugo Bassi, die in de handen der Oostenrijkers gevallen was, werd door hen doodgeschoten. Met ongeloofelijke inspanning was het legertje tot San Marino doorgedrongen. Daar werd het ontbonden. Nog 200 man volgden Garibaldi naar de Adriatische zee.

Een tweede poging om tot de verwezenlijking van zijn lievelingsdenkbeeld: "Italië een en vrij", bij te dragen, was mislukt, en voorloopig restte hem niets, dan tot zijne eerste liefde, de zee, terug te keeren, wilde hij geen ijdel en doelloos leven leiden. Tien volle jaren zouden er nu in het leven van onzen held voorbijgaan, waarin wij hem niet op het toneel der italiaansche geschiedenis zien verschijnen. Jaren van moeiten, vreezen, hopen, waarin geen stoute slag geslagen kon worden, en hij, als de wachter op Sion's muren, onophoudelijk uit-

zag naar den morgen. Wij zullen hem op zijne zwerftochten naar Amerika, China en Peru niet volgen. Deze periode in zijn leven is voor ons niet zoo belangrijk, als die van zijn eerste verblijf in de nieuwe wereld, toen Rio Grande en vervolgens Monte Video getuigen waren van zijn ontlukend veldheerstalent, en 't uit zijne partijkeus ten duidelijkste sprak, dat zijne deelname aan den aanslag te Genua niet de opwelling eener jeugdige onbezonnenheid was, maar het uitvloeisel eener overtuiging, die zich meer en meer had gevestigd, en die zijn geheele leven zou beheerschen. Zijne beteekenis voor de wereldgeschiedenis ligt dan ook in 't geen hij in Italië heeft gedaan. De eenheid van Italië is het gebouw, dat hij hielp oprichten, en waartoe niemand meer dan hij heeft bijgedragen. Waar het staatsmansbeleid van Cavour, op 't zelfde doel gericht, telkens wachten moest op omstandigheden, die den diplomaat voor feiten stelden, die tot handelen recht gaven, was hij de man, die deze omstandigheden in 't leven riep, en de diplomatie voor die feiten stelde.

In de laatste jaren die er tusschen 1850 en 1860 verliepen, begon de italiaansche kwestie, die eenigen tijd had gerust, weer de aandacht der diplomatie te trekken. Met meesterlijken tact had Cavour van den Krim-oorlog gebruik gemaakt, om Sardinië zitting en stem te bezorgen in den raad der europeesche machten. Napoleon III, de man van 't algemeen stemrecht en der nationaliteits-kwestie (door de verovering en bezetting van Rome wel brutaal weersproken, maar toch door hem steeds als leus gehandhaafd), aan 't huis van Sardinië vermaagschapt door het huwelijk van zijn neef, was zijn haat tegen de Oostenrijkers, die hem in Italië bijna hadden gefusilleerd, nadat hij van 't sterfbed van zijn broer had moeten vluchten, evenmin vergeten, als zijne vroegere betrekking tot de Carbonari, en onder de groote woorden van zijn programma behoorde ook "Italië vrij van de Alpen tot de Adriatische zee."

De Orsini-bommen herinnerden hem aan deze leus, die bij hem in vergetelheid scheen geraakt. Den 1sten Januari 1859 zag hij een zwarte stip aan den horizon, en maakte hij den oostenrijkschen gezant daarop opmerkzaam, en eer de zomer van dat jaar voorbij was gegaan, was die stip aangegroeid tot een zware onweerswolk, die zich bij Magenta en Solferino ontlastte. Aanstonds was Garibaldi weer op zijn post, en, dat zijne afwezigheid geen afbreuk had gedaan aan zijn populariteit bij de partijen in Italië, bewees de toevloed van vrijwilligers, die onder hem dienen wilden. Maar ook nu, evenals in 1848, behandelde het gouvernement hem met zeker wantrouwen. Van de 30,000 vrijwilligers mochten slechts 3600 man bij zijn legioen worden ingelijfd. Zijne Alpenjagers vormden de voorhoede van het leger, en veront-rustten den vijand op zijne marschen, door hunne stoute en onverwachte aanvallen op zijne flanken. Zonder grootspraak konden zij, die tot dit korps behoorden of er mee in betrekking stonden zeggen, dat het 't beste vrijwilligerskorps was, dat Italië onder de wapenen heeft gezien. Uit den aard der zaak streed het altoos tegen overmacht; het wantrouwen der regeering verlamde veelszins zijn bewegingen; zijn bewapening en uitrusting getuigden van groote karigheid. Toch staan de namen van Varèse, San Fermo en Veltelino met gouden letters in zijne banier geschreven, ofschoon op laatstgenoemd oorlogstooneel, bij de grenzen, met een ontmoedigden vijand voor zich, aan 't legioen, wellicht met voordacht, de minst gunstige kans op 't behalen van lauweren gelaten was.

Men weet hoe Napoleon, bij het verdrag van Villa Franca, eensklaps den oorlog eindigde, toen zijn programma voor de helft uitgevoerd was, en het Venetiaansche in de macht van Oostenrijk liet. Hoeveel teleurstelling dit wekte bij Garibaldi en de zijnen, laat zich denken. 't Eenige wat bemoedigde was de bepaling bij dit verdrag gemaakt, dat voortaan alle tusschen-

komst van andere mogendheden in de italiaansche zaken was verboden. Italië zou zijne eigene zaken regelen.

't Gold dus in de eerste plaats de revolutionaire beweging in midden-Italië levendig te houden. De aangewezen man daartoe was weer Garibaldi. Weldra had hij een legerkorps opgesteld tusschen Imola en Cattolica, waarmêe hij in den Kerkelijken staat vallen zou.

Maar Frankrijk wilde die beweging niet; het had immers nog zijn bezettingsleger te Rome, en door de bedreigingen van Napoleon daartoe bewogen, gaf Cavour aan Garibaldi bevel om het plan te laten varen. Hij gehoorzaamde uit plichtbesef, uit vaderlandsliefde, maar nam zijn ontslag als bevelhebber van eene legerafdeeling, die tot werkeloosheid veroordeeld was. Oostenrijk, het wereldlijk gezag van den Paus en de Bourbons, dat waren de drie lasten, die Italië zich nog van den hals had te schuiven. Reeds 't jaar 1860 zou Garibaldi de gelegenheid openen om het van de Bourbons te bevrijden. Den 4den April was op Sicilië eene revolutionaire beweging ontstaan. Onder de leus van: "Italië en Victor Emanuel" was geheel Sicilië in opstand geraakt. Maar het gouvernement van den koning van Napels was de opstandelingen te krachtig, en beschikte over een leger, dat te wel uitgerust en geoefend was om hun meer dan een oogenblikkelijk voordeel toe te staan. Wel had graaf Cavour gaarne gezien, dat er op Sicilië eene krachtige beweging plaats had gehad, die een zuiver monarchaal en annexionistisch karakter had gedragen, zoodat piemonteesche tusschenkomst gewettigd ware geweest, maar door de benden, die daar van de eene bergkloof naar de andere verjaagd werden, kon bezwaarlijk iets anders ondernomen worden. Toch voelde ieder, dat op Sicilië de groote zaak tot beslissing zou worden gebracht. Daar komt den 26en het bericht eener volslagen nederlaag door de insurgenten geleden, juist toen Garibaldi met 300 man, in 't geheim van wapenen en geld voorzien door het Nationale Comité, waarmeê ook Cavour in stilte in be-

trekking stond, gereed is om naar Sicilië over te steken. Wat zou hij doen? Het lot van Italië hing van zijn besluit af. Leed ook hij ginds de nederlaag, dan was de nationale zaak vooreerst bedorven, en was met zijn prestige dat der revolutie voor de eerste jaren gevallen. Zou hij gehoor geven aan het smeeken van de Sicilianen die hem eene deputatie zonden? Hij beraadt zich 24 uren, en zijn antwoord luidt: "Het uur is geslagen." Twee stoombooten, zoo 't heet, met geweld genomen, (de eigenaars waren in 't geheim, en de policie sloot de oogen), stoomden op een van de eerste dagen van Mei in den vroegen morgen de reede van Quarto op, en namen in een paar uren tijds een achthonderdtal manschappen in, onder wie menschen van allerlei slag: veteranen van Montevideo en zestienjarige knapen, constitutioneelen en republikeinen, Sicilianen, die op den noodkreet van hun vaderland te hulp snelden, en mannen aan de gevangenissen der Oostenrijkers en de galeien der Bourbons ontsnapt, maar allen vol vertrouwen volgend, waar Garibaldi voorging. Den 11den Mei nadert, de flotille de siciliaansche kust. Maar de napolitaansche zeemacht houdt een wakend oog. Drie kruisers hebben haar ontdekt en houden op haar aan, doch op gevaar af van de ketels te doen springen, stoomt men voort, en houdt met den vijand een wanhopenden wedstrijd. Maar het geluk van Italië is met hen, de haven van Marsala is bereikt, en terwijl vrees voor het beschadigen van een paar engelsche schepen of britsche kantoren den vijand belet hen te beschieten, worden de manschappen aan land gezet. Eerst toen de landing bijna volbracht was, zond een der oorlogschepen hun eene lading schroot. Maar 't was te laat, het lot van het koninkrijk der beide Siciliën was beslist. Reeds den volgenden dag was het kleine leger op marsch in de richting van Palermo. Overal wordt het met blijdschap door de bevolking begroet, en gaandeweg groeit het aan.

Wel is de revolutie aanvankelijk tegenover de koninklijke troepen

ongelukkig geweest, maar de naam van Garibaldi roept de strijders uit bergkloven en ravijnen, waarin zij zich verscholen hebben, te verschijn om zich onder zijne vanen te scharen. Van het beste gehalte zijn echter dikwerf die strijders niet. De haat tegen de Bourbons was bij priesters en leeken, bij edellieden en boeren even groot. De grond waarop 's konings gezag steunde, was sinds eeuwen ondermijnd. Sicilië juichte Garibaldi toe, die zich tot dictator had verklaard.

Bij Calatafimi had de eerste ontmoeting plaats; daar had de vijand den weg naar Napels versperd door zeven steile rotspunten in even zoovele versterkingen te herscheppen, die genomen moesten worden. Vreeselijk was 't gevecht, het vreeselijkste dat zelfs Garibaldi ooit had bijgewoond. Met den stormpas ging het telkens tegen de versterkingen in. Reeds zijn zes punten veroverd. Nog een — maar zelf den moedigsten scheen de kracht te begeven. Vijf minuten rust staat de generaal toe, en nog eens gaat het met de bajonet er op los. De Napolitanen verdedigen zich dapper, maar een paar kanonnen, die de Garibaldianen meesterlijk bedienen, teisteren hen vreeselijk. Waar de ammunitie te kort schiet, werpt men met steenen. Bindelijk was de laatste stelling veroverd, de weg naar Palermo stond open.

Door verschillende bewegingen, waarbij zijn leger soms langs bijna onbruikbare bergpaden voortrukte, wist Garibaldi zijne tegenstanders te misleiden. Zijn doel is den vijand in grooten getale buiten Palermo te lokken, en zich bij verrassing van de stad meester te maken, terwijl het beste deel harer verdedigers te velde is en in den waan verkeert, dat ze hem op de hielen zit. Den 27sten Mei rukt het legertje in alle stilte tegen de stad op. Nauwelijks is men de voorsteden genaderd, of onder de Sicilianen ontstaat paniek. Maar Garibaldi stormt met zijne oude strijdmakkers van Monte-video en Rome op de koninklijken in, en zijn voorbeeld doet den moed der Sicilianen herleven. Weldra is de poort overweldigd, en ondanks den aanwassenden stroom

van vijanden, die het verder doordringen tracht te beletten dringt het leger van Garibaldi door tot de plaats Fiera Vecchia, het oude forum. Palermo ontvangt zijn redders met blijdschap, en de stemming der bevolking voorspelt den vijand niet veel goeds. De toestand was hachelijk. De overmachtige vijand opende een hevig bombardement, waaraan echter de tusschenkomst der vreemde consuls een einde maakte. Onder aanhoudenden strijd houden de koninklijke troepen tot den 7den Juni zich in de stad staande; op dien dag ontruimen zij haar, 18,000 man sterk, tegenover 3000 Garibaldianen. Nu is de bevrijding van geheel Sicilië niet twijfelachtig meer. In drie legerafdeelingen zendt Garibaldi zijne troepen het eiland in, niet alleen om de Napolitanen te verdrijven, maar ook om de vaan van den opstand overal te ontrollen en vrijwilligers tot haar te trekken. Milaggo wordt veroverd en Messina bezet. Weldra is de gansche zuidkust in Garibaldi's macht.

Thans verwacht men dat hij spoedig naar Calabrië zal oversteken. Maar telkens raakt men het spoor zijner plannen bijster. Eindelijk, op den 20sten Augustus, scheept hij op 't onverwachtst zijne macht in te Giardini, en steekt met twee stoombooten, die ieder nauwelijks voor 1000 man behoorlijke ruimte hebben, maar ditmaal 3500 man bergen moeten, naar Calabrië over, waar hij aan de waakzaamheid der napolitaansche scheepsmacht ontsnapt en te Melito landt. Reggio valt den volgenden dag in zijne macht. Van nu af aan is de expeditie een ware triumftocht; waar hij nadert, verstroot zich de vijand. Zelfs in den pas van Eboli zijn 30,000 man niet tot stand houden te bewegen. De stoot, dien Garibaldi gegeven heeft, doet koning Frans bezwijken onder den haat zijns volks, en dertien dagen nadat hij den voet heeft gezet op den bodem van het schier-eiland, doet hij, bijna zonder slag of stoot, zijn intocht te Napels. Maar daarmee was het doel nog niet bereikt. Te Capua beschikte de koning nog over een leger van 45,000 man met zestig veld-

stukken. Daar zou nog een slag geslagen moeten worden. Een nieuw leger zou moeten worden opgericht uit de bevolking der bevrijde provinciën, zou de macht der Bourbons voor goed worden gebroken. Wel waren hem 10,000 man vrijwilligers toegestroomd, maar dat was niet voldoende. Binnen eenige maanden moesten de strijdkrachten zóó zijn georganiseerd, dat hij 50,000 man onder de wapenen had. Inmiddels zou hij nog eens de gelegenheid vinden om te toonen, wat een kleine macht bezielde en geleid door een groot man vermag. Den 1sten October wierp zich het napolitaansche leger, van Capua uit, op zijne driemaal zwakkere troepen. Indien 't nog aan twijfel onderhevig geweest ware of Garibaldi veldheer mocht heeten, dan hebben de dagen van 1 en 2 October 1860 voorzeker dien twijfel opgeheven. Slechts een blik als de zijne zag met die snelheid de fouten van den vijand, diens kracht en zwakheid; slechts hij wist van ieder oogenblik zoo het juiste gebruik te maken, dat de overmachtige vijand, die er op gerekend had dat hij den tegenstander zou verpletteren of ten minste tot wijken brengen, met groot verlies werd terug geslagen en een aantal krijgsgevangenen in zijne handen moest achterlaten.

Maar daarmee was voor ditmaal Garibaldi's taak afgelopen. Eerlang kwamen de troepen van Victor Emanuel, inmiddels tot koning der nieuwe provinciën uitgeroepen, voortzetten en voltooiën, wat hij had aangevangen. In de achterhoede van het sardinische leger strijden, dat wilde hij niet. Door zijne macht op de been te houden de zaak der eenheid van Italië in gevaar brengen, dat mocht hij niet. Er was voor hem op dat oogenblik niets meer te doen, en de man die, in het huis van Savoye het vereenigingspunt van Italië ziende, voor den koning van Sardinië een koninkrijk veroverd had, trok zich terug naar het eenzame eiland Caprera.

Met den schitterenden zegetocht, die het koninkrijk der beide

Siciliën aan de kroon van Italië bracht, had de gelukster van Garibaldi hare middaghoogte bereikt. De Bourbons waren uit Italië verdwenen. Venetië en Rome alleen deelden nog niet in de vruchten van den strijd. Cavour had Savoije en Nizza moeten offeren aan de eerezucht van Napoleon; hij had, zooals Garibaldi 't noemde, italiaanschen grond verkocht, en die verkochte grond was Garibaldi's geboortegrond! Dat vergaf hij hem nooit. Wel was er sprake van eene beweging in Hongarije, die door Garibaldi gesteund, aan Italië op nieuw gelegenheid zou geven om zijnen ervijand, ditmaal zonder Frankrijk's hulp, te bevechten, en scheen ook Cavour daarin de hand te hebben, maar indien dit al 't geval was, die beweging is uitgebleven, wellicht door het onverwacht sterven van dien staatsman, die den 5den Maart 1861 overleed.

De verhouding tusschen Garibaldi en het gouvernement van Victor Emanuel II werd hoe langer hoe meer gespannen. Wel traden Ricasoli en daarna Ratazzi in het voetspoor van Cavour, en verklaarde inzonderheid de laatste dat voltooiing van het werk der italiaansche eenheid en verheffing van Rome tot hoofdstad des rijks het doel was zijner politiek, maar die politiek van wachten en uitzien, zeker wel de verstandigste en de eenig mogelijke, vooral zoolang Frankrijk de hand op Rome hield, kon niet in den smaak van Garibaldi vallen, wiens geestdrift voor de Italiaansche zaak hoe langer hoe meer het karakter van koortsige opgewondenheid aannam. In den zomer van 1861 verliet hij Caprera om eene reis door boven-Italië te doen, en op verschillende plaatsen schuttersvereenigingen in 't leven te roepen. Hij zag daarin het meest geschikte middel om 's lands weerbaarheid te verhoogen, en verwachtte alles van het gewapende en ten oorlog geoefende volk. Onbeschrijfelijk was de geestdrift, die zijne verschijning overal wekte. Misschien vond hij ook daarin een spoorslag om, tegen den wil van het gouvernement, te trachten aan 't hoofd van het gewapende volk Rome te verove-

ren. Evenals in 1860, landde hij in Augustus 1862 op Sicilië, en stak hij met eene gewapende bende van ongeveer 2000 man naar Calabrië over, met het doel om, gelijk vroeger op Napels, thans op Rome aan te rukken. Had hij er op gerekend, dat de vrijwilligers zouden toestroomen, en zijn tocht ook nu een zegetocht zou zijn? Had hij verwacht, dat het gouvernement, als 't er op aankwam, zich tegen zijn pogen niet verzetten zou, en hem zou laten begaan? Steunde hij op den magischen invloed, dien zijn naam bij het leger uitoefenen kon? Hoe het zij, alleen opgewondenheid, die slechts de vaderlandsliefde, die haar ingaf, kon verontschuldigen, verklaart deze hopelooze onderneming. Ratazzi mocht het niet dulden, dat de stroom der revolutie een wending nam, die hem met de Franschen in botsing zou brengen, en reeds bij Reggio stuitte Garibaldi op een legercorps onder generaal Cialdini, dat hem, na eene korte schermutseling, waarbij hij gekwetst werd, gevangen nam.

Het treffen bij Aspromonte (zoo heette het gebergte bij Reggio, waar Garibaldi op Cialdini stuitte) maakte alom in Italië een pijnlijken indruk. Was het koren op den molen der nog altijd machtige behoudende partij, uit Garibaldi's wonde bloedde het hart zijner vrienden, die hem met leedgevoel een weg zagen inslaan, die den bezadigden onder hen niet de ware toescheen. Na zijn herstel liet het gouvernement hem naar Caprera terugkeeren, zijn rol scheen gevandigd. De italiaansche regeering had getoond dat zij meesteres was van den toestand en dat wenschte te blijven.

Rustig bleef onze held nu een paar jaren op zijn eenzaam eiland. In April 1864 zien wij hem eensklaps Caprera verlaten om eene reis naar Engeland te doen. Wat hem daartoe bewogen heeft, is ons niet bekend. Dreef zijn onrustige geest hem daarheen, om zich in persoonlijke aanraking te stellen met de uitgewekenen en ontevreden uit alle landen der wereld, die de britsche gastvrijheid genoten? Hoe het zij, nooit is wellicht iemand door de machtige beheerscheres

der zee meer met open armen ontvangen dan hij. Alle rangen en standen van Engeland's bevolking wedijverden om den italiaanschen patriot hulde te bieden. De aristocratie bood hem feesten en banketten, het volk juichte hem toe, de stad Londen bood hem het eereburgerschap aan. Slechts drie weken toefde hij in Engeland, waar aan de opgewondenheid geen einde scheen te zullen komen. Intusschen had hij ook de liefde van het italiaansche volk nog niet verloren. Napels, dat hem naar het parlement afgevaardigd had, herkoos hem in 1864, en ondanks het gebeurde bij Aspremonte, werd die keus geldig verklaard. De vrijmetselaars van Italië verkozen hem tot hunnen grootmeester.

De oorlog van 1866 riep Garibaldi weer op het tooneel der groote gebeurtenissen van den dag. Nooit was de krijg met meer verlangen te gemoet gezien, met meer geestdrift ondernomen en onder gunstiger voorteekenen aanvaard, dan de oorlog van 1866 door Italië tegen Oostenrijk. Te land en ter zee beiden voelde men zich sterk; de natuurlijke krachten des lands werden verdubbeld door de opgewondenheid en offervaardigheid der natie. Een oogenblik koesterde de generale staf het stoute denkbeeld om Garibaldi met een legercorps op de kusten van Dalmatië of Istrië te doen landen, om, door de zeemacht gesteund, en de tot oproer gebrachte bevolking geholpen, het italiaansche leger, dat door Tyrol rukken zou, te gemoet te trekken. Garibaldi, die het onmogelijke van dit plan inzag, zoolang de geduchte vierhoek in 's Rijands bezit was, keurde het af. Toch zou hij het ondernomen hebben, indien niet het legerbestuur zelf er van had afgezien. Men ziet ook hier weer, waar 't een stoute daad gold, was hij, ook in 't oog der regeering, hoe weinig hij overigens in dien tijd met haar samenging, de aangewezen man. Meer bescheiden rol werd hem toen aangewezen. Met 10,000 vrijwilligers, die slecht gekleed en nog slechter gewapend waren ('t scheen een zwak der italiaansche regeering te zijn de vrijwilligers stiefmoederlijk te

behandelen), zou hij in Tyrol vallen en eene afleiding bezorgen, terwijl de italiaansche armee tegen den geduchten vierhoek opereerde.

Schitterend was deze tocht niet. Miste Garibaldi zijne beste officieren, die na 1861 meest allen in het leger waren overgegaan, en was daaraan het geringe succes toe te schrijven, waarmee hij aan de oevers van het Garda-meer de Oostenrijkers bevocht? Rustte er een noodlot op dezen ganschen oorlog, waarin de onvoorzichtigheid, waarmee de opperbevelhebber over de Mincio trok, zonder den vijand te hebben verkend, eindigde in de neerlaag van Custozza, voor de vaderlandlievende Italianen even grievend als het verlies ter zee in den slag van Lissa geleden? Hoe het zij, Garibaldi kon in Tyrol den Oostenrijkers evenmin het hoofd bieden als het leger 't in het venetiaansche vermocht, en toen de vrede tusschen Oostenrijk en Pruisen door bemiddeling van Frankrijk was gesloten en Italië het Venetiaansche gebied uit de handen van den franschen keizer had ontvangen, keerde Garibaldi naar Caprera terug met het treurig bewustzijn, dat het gevoel van alle vrienden des vaderlands drukte, dat Italië in 1866 van zijne nederlagen had geleefd.

Toch was het groote denkbeeld van Garibaldi's leven op nieuw zijne verwezenlijking nader gebracht: van de Alpen tot de Adriatische zee was Italië een en vrij. Slechts eene zwarte stip was er nog op het Italiaansche schiereiland te bespeuren, en van zijn rotseiland af, kon de held van Marsala voor die eene stip het oog niet sluiten. Rome ontbrak nog, en zolang Rome bleef ontbreken, miste het land zijn hart, zijn natuurlijke hoofdstad, zijn schoonste historische herinneringen. Wel had Frankrijk sinds 1864 zijne troepen uit Rome teruggeroepen, maar de hand van Napoleon hield den arm van Italië omklemd, die zich naar Rome uitstreckte. Andermaal werd het onzen voortvarenden held te zwaar, de diplomatie haren langzamen gang te laten gaan. Terwijl na de conventie van September 1864, waarbij Italië zich verbonden had de integriteit van het

pauselijk gebied te eerbiedigen, de pauselijke armee steeds werd versterkt door den toevoer van vreemdelingen uit alle ketholieke landen, die toesnelden ter bescherming van Z. H., werd ook de wrevel der Italianen tegen die steeds aangroeiende vreemde macht in het hart des lands gedurig grooter. Door de comités ter bevrijding ondersteund, bereidde Garibaldi in 1867 eene expeditie voor, wier doel de verovering van Rome zou zijn. Maar nog voor dat de expeditie kon aanvangen, kwam het gouvernement ingevolge de vertoogen der fransche regeering tusschen beiden, en werd Garibaldi te Asinolungo in Toskane gevangen genomen en naar Caprera terug gezonden. Hiermee was echter de beweging nog niet gestuit. Honderden vrijwilligers wisten over de grenzen van het pauselijk gebied te komen, en voerden daar een guerilla-oorlog tegen de pauselijke troepen. Maar de leiding, die alleen de zegepraal verzekeren kon, ontbrak. Acerbi, Micotera en Menotti (Garibaldi's zoon) konden het gemis van den ervaren veldheer, die op Caprera terug gehouden werd, niet vergoeden, en de vrijscharen moesten, voor den vijand wijkende, een goed heenkomen zoeken in Umbrië. Daar weet Garibaldi aan de waakzaamheid der regeering te ontsnappen, en verschijnt onverwacht in hun midden. Aanstonds wenden zich de zaken. De vluchtelingen worden weer aanvallers. Bij Monte Rotonde worden de Pauselijken geslagen; de weg naar Rome schijnt open te staan. Toch zou ook ditmaal het doel niet worden bereikt. De pauselijke zouaven betekenden meer, dan hun tegenstander wel meende. Krachtig betwistten zij hem het verder doordringen, totdat de fransche regeering den tijd gevonden had om een legercorps van 3000 man naar Italië in te schepen, dat zich stelde tusschen hem en de eeuwige stad. Bij Mentana stonden 5000 Garibaldianen tegenover 3000 Franschen onder den generaal Fally en 3000 pauselijke zouaven. Den 3den November werd de slag geslagen, die over den afloop der onderneming beslissen zou. De vrijscharen leden de nederlaag,

300 hunner bleven op 't slagveld, 1100 vielen den vijand in handen. Garibaldi trok op italiaansch grondgebied terug, en gaf zich aan den generaal Ricotti over. Weinige dagen later werd hij weer naar Caprera terug gebracht.

Zoo had hij dan ten tweeden male beproefd Italië in 't bezit zijner hoofdstad te stellen. Den eersten keer stelde Italië zelf zich op zijn weg, de tweede maal zwichtte hij voor de wonderen, die de chassepots hadden verricht. Thans scheen het wel dat de zestigjarige generaal voor goed van het tooneel der geschiedenis was afgetreden. Voor Italië althans viel er niets meer te doen. Geduldig uitzien of de diplomatie, door onvoorziene gebeurtenissen geholpen, doen zou, wat hij tot twee malen toe te vergeefs had beproefd, hoe hard het hem viel, was het eenige dat hem restte. Ontegenzeggelijk vervulde hem een gevoel van wrevel over den loop dien de gebeurtenissen volgden. Zijn ideaal was niet en kon niet zijn, dat Italië leefde van den afval, dien de lotgevallen van het overige Europa het toewierpen, maar dat het volk zijne eigene zaken doen en voor zijne eigene zaken leven of sterven zou. Ongetwijfeld heeft die wrevel er toe bijgedragen om hem hoe langer hoe meer sympathie te doen gevoelen met de ontevredenen onder alle natiën, en hem hoe langer hoe meer te doen naderen tot de radicalen in en buiten Italië, die alleen in omverwerping van al het bestaande heil voor de toekomst zien.

Eindelijk deed de oorlog tusschen Frankrijk en Duitschland in 1870, wat hij zoo gaarne vroeger en langs anderen weg gedaan had. Rome viel als de vrucht der omstandigheden aan Italië toe, en daarmee was op het groote werk der eenheid de kroon gezet. Deze gebeurtenis, die anders gansch Europa in beweging zou hebben gebracht, ging bijna onopgemerkt voorbij, terwijl het duel tusschen Frankrijk en Duitschland ons geheele werelddeel in ademlooze spanning hield. Toen na den val van Napoleon de republiek uitgeroepen was, en Duitschland ook tegen de republiek den oorlog

voortzette, snelde Garibaldi naar Frankrijk om aan het zwaar beproefde land zijn degen aan te bieden. Gambetta, de vurige republikein, de man die door zijn krachtig woord en zijn verbazend orginaseerend talent de legers als uit den grond van het platgetreden Frankrijk deed oprijzen, was de man naar zijn hart. En ook deze, die den strijd tot het laatst toe wilde volhouden en alles verwachtte van het gewapende volk, begroette Garibaldi en zijne beide zonen Menotti en Risiotti met blijdschap. Te Autun organiseerde hij zijne vrijscharen, en reeds den 26sten November overviel hij den generaal von Werder, die zich te Dyon had genesteld. Maar zijne slecht uitgeruste troepen waren tegen de deutsche legermacht niet opgewassen. Aan den krijgstoct van Bourbaki in 't zuidoosten van Frankrijk nam hij slechts een ondergeschikt deel, en nadat ook Bourbaki was geslagen, hield Garibaldi zich nog wel eenigen tijd te Dyon tegen de brigade Keller staande, maar om die plaats te ruimen, toen een sterkere legermacht op haar aantrok. Inmiddels was Parijs overgegeven en de oorlog geëindigd. In Frankrijk was Garibaldi niet populair. De plattelandsbevolking stootte hij van zich af, door haar soms te krenken in hare godsdienstige overtuiging. De aanhankeijkheid zijner krijgers van Monte-video en der opgewonden jongelingschap van Italië, die zich gewillig onderwierp aan de ijzeren krijgstuict, die hij gewoon was met onverbiddeljkheid onder de zijnen te handhaven, kon hij zich onder de franc-tireurs niet verwerven. In de nationale vergadering der republiek gekozen, vond hij ook daar weinig aanhang en bijval. Den 24sten Februari 1871 verliet hij den franschen bodem, om zich weer op Caprera terug te trekken, waar hij sedert dien tijd in stille eenzaamheid leeft.

Garibaldi's levensschets, die wij, vooral wat de laatste jaren betreft, waarin hij aan den gang der gebeurtenissen deel nam,

in korter trekken moesten terug geven dan wij wel wenschten, levert het bewijs, dat hij boven alles was een man van de daad. Een man van de daad, zooals zich daarin omzet wat er omgaat in het hart. Als lid van het italiaansche parlement heeft hij weinig of geen invloed geoefend, ofschoon hij de gave der welsprekendheid in hooge mate bezit. Wat hij zegt is doorgaans kort maar krachtig. Zijn toon is beslissend. Slechts eenmaal liet hij zich in 'slands vergaderzaal op indrukwekkende wijze hooren: 't was toen zijn geliefd Nizza, zooals hij het uitdrukte, door Cavour aan Frankrijk was "verkocht", en hij zijne diepe verontwaardiging daarover lucht gaf in eene gloeiende strafrede. De parlementaire loopbaan trok hem stellig niet aan, eensdeels omdat niet daar zijn eigenlijk arbeidsveld lag, anderdeels wellicht omdat de langzame gang van zaken hem tegen de borst stuitte. Ofschoon hij als schrijver niet onverdienstelijk is, en zijn stijl sierlijk mag heeten, hebben een paar romans, die hij uitgaf, geen bijzonderen opgang gemaakt. Alles wijst er op, dat zijne beteekenis ligt in de onverdeelde toewijding van een zeldzamen moed en een onmiskenbaar veldheerstalent aan de groote gedachte die hem van zijne jeugd af bezielde. "Alles voor en door het volk" — dat zou zijne leus kunnen zijn, eene leus, die in de allereerste plaats hare practische toepassing vond in 't geen hij deed voor de eenheid en grootheid van zijn vaderland, maar die hij ook in toepassing gebracht heeft zoowel in Zuid-Amerika, waar hij het voor de verdrukten opnam, als toen hij in de laatste dagen van Frankrijk's worsteling tegen Duitschland de zijde der Republiek koos tegen de overmacht, waarvoor zij moest bukken.

Wel is het te betreuren, dat hij sinds 1860 niet met meer bezadigdheid is te werk gegaan, en dat zijn ontombare geest, die doorzetten wilde, waar eene verstandige politiek dat doorzetten niet gedoogen mocht, hem meermalen in conflict bracht met het gouvernement van Victor Emanuel II. Wel is het te betreuren dat

de troepen van Italië tegen hem en de zijnen gekeerd moesten worden, en een andermaal het italiaansche leger het werkeloos moest aanzien, dat Frankrijk zijne chassépots beproefde op den edelen patriot en zijne medestanders. Toch hebben ook die onberaden stappen hun voordeel gehad. De telkens herhaalde pogingen van Garibaldi om Rome te bemachtigen, hebben den volkswensch in Italië, die om de hoofdstad riep, wakker gehouden; zij hebben er toe bijgedragen om geheel Europa te sterken in de overtuiging, dat de vervulling van dien wensch niet uitblijven kon, dat vroeg of laat het vraagstuk in dien zin moest worden opgelost. Doch men vergete niet, wat onze held in 1849 voor en met zijn geliefd Rome had geleden.

Dat Garibaldi in toenemende mate voorliefde toonde voor radicale denkbeelden in de politiek, zal wel voor een goed deel moeten worden toegeschreven aan dienzelfden weerzin waarvan wij spraken, dien hem het wachten en dralen der diplomatie inboezemden. Het monarchale beginsel is nooit zijn ideaal geweest. Van jongs af was hij republikein, gelijk allen in Italië dat waren, die voor hun vaderland van iets anders en beters droomden, dan dat het de prooi zou zijn en blijven van Oostenrijk en zijne vazallen. Maar de eenheid en grootheid van Italië ging hem boven zijne republikeinsche denkbeelden. Aan dat hoogere offerde hij die denkbeelden op, zoodra het bleek dat het huis van Savoye het geschikte vereenigingspunt aanbod voor allen, die Italië liefhadden en zijne vrijmaking bedoelden. Het koningschap was zijn illusie stellig niet, maar wanneer het koningschap de vrijheid waarborgde en steun geven kon aan het groote gebouw, dan was hij niet zoozeer door republikeinsch doctrinarisme bevangen, dat hij dien steun versmaad en zijn vaderland liever aan de verdeeldheid der partijen prijs gegeven zou zien, dan dat hij het groot en een zag worden onder de constitutioneele monarchie. Men schatte dit offer niet gering! Men vergete niet, welke treurige ervaringen Garibaldi in 1834 van de monarchie had opgedaan. Men herinnere

zich, hoe koel hij in 1848 door Karel Albert was ontvangen, met hoeveel wantrouwen en omzichtigheid de regeering van den koning van Sardinië steeds zijne krachtige hulp had aangenomen. Waarlijk, wanneer hij den eed van trouw aflegde aan den koning, dan was dat wel het sterkste bewijs, dat hij alle persoonlijke antipathie overwinnen kon ter wille van de groote zaak, die hij met ieder, en dus ook met de monarchie, dienen wilde.

Dat Garibaldi zich in de laatste jaren en bij zijne laatste wanhopige ondernemingen door andere heethoofden zou hebben laten meesleepen, is niet waarschijnlijk. Zij, die hem van nabij kennen, weten dat hij eene hooge mate van zelfstandigheid bezit; dat hij niet gaat, waar anderen hem leiden, maar gewoon is anderen voor te gaan op den door hem zelf ingeslagen weg. Waar het de heilige zaak des vaderlands en der menschheid gold, ging hij alleen te rade met zijn enthousiasme, dat hem niets onmogelijk deed achten, en indien iemand daartoe het recht had, dan was hij het, die in zijn leven zoo menigmaal had getoond en ondervonden, dat dit enthousiasme het schijnbaar onbereikbare binnen iemands bereik brengt. Hij zag de zwarigheden niet, die de diplomatie wel zag. In zijn oog pleegde zij ontrouw aan de zaak voor welke hij zijne republikeinsche denkbeelden een oogenblik vergat, wanneer zij niet op Rome los-trok, al werd Rome haar door Frankrijk, ja, door de heele wereld betwist. Wanneer de regeering des konings in zijne schatting voor hem onderdeed in liefde voor de eenheid van Italië, dan hield zijne sympathie voor haar op; zij was hem geen doel, maar uitsluitend middel.

Het mag betwijfeld worden, of 't voor Italië heilzaam geweest zou zijn, indien het volk Garibaldi gevolgd ware op zijn weg gedurende de laatste jaren. 't Is zeer wel mogelijk dat de verwezenlijking van Italië's eenheid door zijne ondernemingen meer benadeeld dan bevoordeeld zou zijn, indien niet de staatsmacht ze onschadelijk had gemaakt. Bedaard overleg en wijs geduld zijn in den staatsman deugden, die niet licht te hoog

kunnen worden aangeslagen. Maar ontegenzeggelijk heeft de wereld, zal er iets groots en goeds tot stand komen, ook voortdurend karakters noodig, die tot geestdrift weten te vervoeren, die niet rekenen, maar handelen, en soms, in den dienst hunner geestdrift handelende, de zorgvuldigste berekening door hunne stoute uitkomsten verrassen. Dezulken kunnen feilen begaan, hun karakter blijft onaangetast. Velerlei omstandigheden hebben bovendien meege werkt om den grijzen held van Caprera somber te stemmen. Hij was dikwerf lijdende, en miste den verzachtenden invloed, dien eene gelukkige huiselijke omgeving op den mensch uitoefent. Hij, die zulk een warm gemoed bezit, en zooveel in zich vereenigt, wat hem bij uitnemendheid geschikt maakt om een uitstekend echtgenoot te zijn, die in zijne Anita zoo geheel gevonden had, wat zijn hart behoefde, was in een tweeden echt, in 1860 gesloten, niet gelukkig. Ook de gedwongen rust werkt op gemoe deren als dat van Garibaldi noodlottig. Geen wonder dat de leeuw grinnig wordt, als hij telkens stuit voor het hek, waar hij niet door kan.

Men kan in politieke zienswijze van Garibaldi verschillen; men kan zijne houding tegenover de regeering en de omstandigheden in de laatste periode zijns levens afkeuren, omdat zij ons toont dat de krachtige en vurige held te weinig oog heeft voor de bezwaren, die er liggen tusschen hem en zijn doel; men kan de soms ruwe wijze laken, waarop hij zich uitlaat over zijne tegenstanders, waarop hij soms spreekt inzonderheid over de geestelijkheid; maar wat boven al 't andere den mensch groot maakt, dat kan men hem niet ontzeggen, en dat is: voorbeeldelooze onbaatzuchtigheid. Nooit had hij zich zelf op 't oog, waar hij zich mengde in de aangelegenheden zijns vaderlands en der wereld; steeds trok hij zich zonder wrok terug, wanneer zijne hulp niet meer noodig was. 't Eenige, wat hem wrevelig maakte, was, wanneer die hulp werd afgewezen, waar zij naar zijne overtuiging dienst kon doen.

Hij herinnert aan menige edele figuur uit den besten tijd van de romeinsche geschiedenis, hij is het levend evenbeeld van een Curtius en een Cincinnatus. Nooit heeft hij zich verrijkt, en wanneer hij onder zijne troepen steeds eene krijgstucht handhaafde, die, bij alle gemis aan vormen, veel strenger was dan in de meeste geregelde legers, dan was hij nog het meest onverbiddelijk in zijne gestrengheid, waar het betrof het straffen van diefstal, indien zijne manschappen zich daaraan hadden schuldig gemaakt. Als gewoon soldaat was hij in 1848 bereid Karel Albert te dienen, wanneer hij onder dezen de zaak zijns vaderlands dienen mocht.

Gelukkige omstandigheden hebben het werk der italiaansche eenheid, dat na 1848 een ijdele droom scheen, die in de eerste jaren nog geen kans op verwezenlijking had, binnen het tijdsverloop van een tiental jaren tot stand doen komen. Onder die gelukkige omstandigheden moeten zeer zeker de eerezucht van Napoleon en diens wrok tegen Oostenrijk, de kamp om de suprematie in Duitschland tusschen Pruisen en de Habsburgers, en ten slotte de vreeselijke strijd tusschen Duitschland en Frankrijk in de eerste plaats genoemd worden. Maar onder die omstandigheden mag ook niet vergeten worden het bezit van een staatsman als Cavour, van een vorst als Victor Emanuel II, en — *last not least* — van een vurigen volksleider en tevens dapperen krijgsman als Garibaldi.

Was Cavour het denkend hoofd, Victor Emanuel het levend symbool, Mazzini het krachtig orgaan van het eene en groote Italië, Garibaldi zou met recht de krachtige arm genoemd kunnen worden, welks spieren door iederen harteklop van het land werden in beweging gebracht.

Van allen, die bij het groote werk der italiaansche eenheid een hoofdrol vervulden, is hij de laatste, die nog in leven is. Als straks ook de grijsaard van Caprera uit het veelbewogen leven zal worden weggeroepen, dan zullen de gebreken, die zijn beeld, vooral

in zijn latere levensjaren ontsierden, langzamerhand uit de herinnering der nakomelingschap verdwijnen bij 't herdenken van het vele en groote dat hij heeft tot stand gebracht, maar de zelfverloochening, de volharding en de kracht, die de grondtrekken van zijn karakter uitmaken, zullen hem eene blijvende plaats verzekeren in de harten van de besten zijns volks.

Terwijl deze levensschets wordt afgedrukt, bevindt de grijze en lijdende Garibaldi zich weêr op het vasteland van Italië. De voorliefde, die hij bij zijn wederverschijnen in 't midden des volks aan den dag legt voor het streven van *Henri Rochefort* en andere vrienden der Commune, strekt slechts om het hart van het welgezinde deel der bevolking van hetgeen hij nu is te vervreemden. Onze opvatting van zijn karakter wordt daardoor echter niet gewijzigd, evenmin als eenige dwaasheid, waartoe de afgeleefde man zich ooit zou kunnen laten vervoeren, de herinnering aan den krachtigen en onbaatzuchtigen held van weleer zou kunnen wegnemen uit het hart van een volk, dat aan hem, meer dan aan iemand anders, den rang verschuldigd is, dien het thans in Europa bekleedt.
